T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ZAMANSALLIĞIN MİMARİDE KARŞILIĞI: AYASOFYA ÖRNEĞİ

YÜKSEL BURÇİN NUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
MİMARİ TASARIM PROGRAMI

DANIŞMAN
DOÇ. DR. YASEMEN SAY ÖZER

İSTANBUL, 2017

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ZAMANSALLIĞIN MİMARİDE KARŞILIĞI: AYASOFYA ÖRNEĞİ

Yüksel Burçin Nur tarafından hazırlanan tez çalışması 08.06.2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yasemen Say Özer

Yıldız Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Yasemen Say Özer

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Prof. Dr. Nevzat Oğuz Özer

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi _____

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zafer Akdemir

Yıldız Teknik Üniversitesi _____

ÖNSÖZ

Kimse Justinianus'un Ayasofya'yı yaptırdığı, Fatih Sultan Mehmed'in heyecanla Ayasofya'ya girdiği, Atatürk'ün Ayasofya'yı dünya mirası olarak yücelttiği yaşa gelmedi…

Kimse Ayasofya'nın yaşına gelmedi…

Tezin hazırlanma sürecinde bilgisine, disiplinine ve mükemmeliyetçiliğine bir kez daha hayran olduğum, bana hep güvenen ve içimdeki yerini kelimelerle ifade edemediğim, bazen anne, bazen en yakın arkadaş ve her zaman çok saygı duyduğum sevgili tez danışmanım **Doç. Dr. Yasemen SAY ÖZER'e,**

Benimle arşivlerini ve birikimlerini paylaşarak tezime katkı sağlayan **Yrd. Doç. Dr. Ali KILIÇ ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zafer AKDEMİR'e,**

Attığım her adımda yere daha kuvvetli basmamı sağlayan, bana imkansızlıkların olmadığını öğreten, her zaman yanımda olan, bana sonsuz destek veren ve tüm DÜNYAM olan canım annem **Yurtseven NUR** ve canım babam **Nevzat NUR'a,**

Mesleğimde çok daha başarılı olmamı sağlayan, hayatımda farklı perspektifler yaratan, iyiki hayatımda olan canım ağabeyim **Eren YILMAZ'a,**

Dünyama ses getiren, varlığı bile beni güçlü kılan, meleğim **Mira Zeynep YILMAZ'a,**

Tez sürecinde sabır ve destekleri için **Begüm İRHAN, Ezgi ALYAKUT, Emir ÇEKMECELİOĞLU, Kadir UYANIK, Emre DOĞANLAR, İrina GRİSHANOVA, Duygu ÖZEL, Tuğçe GÜNDOĞDU** ve Yüksek Lisansta karşılaştığım, tezimde katkısı olan herkese,

En son olarak; gölge gibi yanımda olan, dünyamı gökkuşağı renkleriyle boyayan, hikayemin başkahramanı ve o olmasaydı gerçekten ne yapacağımı bilemediğim, yanında kendimi güvende hissettiğim, herşeyim ablam **Burcu NUR YILMAZ'a,**

Sonsuz teşekkür ederim. Hayat güzel, hikayemde sizler olunca..

Mayıs, 2017

Yüksel Burçin NUR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER v

KISALTMA LİSTESİ vii

ŞEKİL LİSTESİ viii

ÇİZELGE LİSTESİ xv

ÖZET xvi

ABSTRACT xviii

BÖLÜM 1

GİRİŞ 1

1.1 Literatür Özeti 1
1.2 Tezin Amacı 5
1.3 Hipotez 5

BÖLÜM 2

ZAMANSALLIK 7

2.1 Zamansallık (Ölümsüzlük) Kavramı 7
2.1.1 Hafıza Mekanı 9
2.1.2 Estetik Kavramı 11
2.1.3 Tavır ve Algı 12
2.2 Ayasofya Örneği 13
2.2.1 Efsaneler 14
2.2.2 Tarihçe 17
2.2.3 Tartışmalar ve Düşünceler 35

BÖLÜM 3

AYASOFYA 49

3.1 Konumu 49

3.2 Yakın Çevresindeki Yapılar 52
3.3 Referans Olduğu Yapılar 59

BÖLÜM 4

AYASOFYA'DA ZAMANSALLIĞIN KATMANLAR ÜZERİNDEN OKUNMASI 72

4.1 Kilise 72
4.1.1 Mimarlar 73
4.1.2 Mimari Özellikler 73
4.1.3 Kentle İlişkisi 80
4.1.4 Teknolojik İrdelenmesi 83
4.1.5 Mimari Ekler 87
4.1.6 Mekansal Kullanım 94
4.1.7 Malzeme 95
4.1.8 Dinsel (Liturjik) Elemanlar 98
4.1.9 Mozaikler ve Süslemeler 100
4.2 Cami 111
4.2.1 Mimarlar 111
4.2.2 Kentle İlişkisi 112
4.2.3 Mimari Ekler 113
4.2.4 Restorasyonlar ve Müdahaleler 128
4.2.5 Mekansal Kullanım 141
4.2.6 Dinsel (Liturjik) Elemanlar 143
4.2.7 Levhalar ve Süslemeler 146
4.3 Müze 152
4.3.1 Mimarlar 152
4.3.2 Bilimsel Çalışmalar 153
4.3.3 Arkeolojik Çalışmalar 157
4.3.4 Restorasyonlar ve Müdahaleler 162
4.3.5 Mekansal Kullanım 173

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER 176

5.1 Toplumsal Zamansallık 176
5.2 Mimaride Zamansallık 177
5.3 Kentsel Zamansallık 202

KAYNAKLAR 210

ÖZGEÇMİŞ 224

KISALTMA LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ASPEG	Anadolu Speleoloji Grubu
Cm	Santimetre
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
GPR	Ground Penetrating Radar
İTK	Islahat-I Turuk Komisyonu
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İ.Ö.	İsa'dan Önce
İ.S.	İsa'dan Sonra
M	Metre
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof.	Profesör
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TMMOB	Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WMF	Dünya Anıtlar Fonu
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
YTÜ	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2. 1 Arcadios Heykeli, I. Konstantinos Heykeli ve Justinianus Heykeli [39] 21
Şekil 2. 2 Adriaan Reland 1676-1718 tarihli çizimi [61] 27
Şekil 2. 3 Restorasyon sonrası darphane tarafından verilen Hatıra Madalyası [23] ... 29
Şekil 2. 4 Fossati'nin Ayasofya Albümünün 1852'de Londra'da basılan nüshasının kapağı, iç mekan ve iç narteks çizimleri [24] 29
Şekil 2. 5 İzmir'in işgaline karşı protesto ve yemin eden halk [21] 31
Şekil 2. 6 II. Dünya Savaşı sırasında Ayasofya [21] 33
Şekil 2. 7 Ayasofya'daki Osmanlı askerleri [21] 38
Şekil 2. 8 23 Eylül 1922 tarihli L'Illustration Dergisi [63] 39
Şekil 2. 9 Prusya Elçiliğinden Brendel adına Ayasofya için verilmiş ziyaret izin belgesi ve Yunan elçisi ile ailesine Camiler ve Topkapı Sarayı için verilmiş ziyaret izin belgesi [63] 40
Şekil 2. 10 Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine dair belgeler ve altındaki Atatürk'ün imzası [31] 41
Şekil 2. 11 Paris Soir Grand Quotidien D'ınformations Illustrees ana sayfası, ilgili sayfa ve yazının bulunduğu paragraf [74] 42
Şekil 2. 12 12 Mayıs 1964 [75], 2 Şubat 1966 [76], 30 Mayıs 1976 [77], 25 Temmuz 1990 [78] Milliyet Gazetesi küpürleri 42
Şekil 2. 13 6 Temmuz 1987 [82], 3 Ocak 1990 [83], 4 Ocak 1990 [84], 5 Ocak 1990 [85], 6 Ocak 1990 [86] Milliyet Gazetesi küpürleri ve MHP kanun teklifi [87] 43
Şekil 2. 14 Minaresi olmayan ve kubbede alem yerine haç işaretiyle tasvir edilen Yunanistan gözünde Ayasofya [63] 45
Şekil 2. 15 6 Kasım 1869 tarihinde Pascal Sebah tarafından İmparatoriçe Eugénie Ayasofya'yı ziyaret edilirken çektiği fotoğraf [63] 46
Şekil 2. 16 1914 tarihli Servet-i Fünun Dergisi ve Selim Sırrı Tarcan imzalı1913 tarihli Şehbal Dergisi [63] 47
Şekil 2. 17 16 Aralık 1926 tarihli Times Gazetesi haberi [100] ve 22 Mayıs 1995 tarihli Milliyet Gazetesi haberi 47
Şekil 3. 1 İstanbul Tarihi Yarımada silueti, Y. B. Nur 49
Şekil 3. 2 Tarihi Yarımada İzohips ve Dolu-Boş Haritası, Y. B. Nur ([107] numaralı kaynak referans alınmış ve güncel imar planı paftaları üzerinden hazırlanmıştır) 50
Şekil 3. 3 Kent dokusu eskizi, Y. B. Nur 50

Şekil 3. 4 Ayasofya yakın çevresi ve sokak ilişkisi, Y. Burçin Nur (Güncel imar planı paftaları üzerinden hazırlanmıştır) 51
Şekil 3. 5 Ayasofya yakın çevresi 3 boyutlu topoğrafik analizi, Y. B. Nur 51
Şekil 3. 6 Bizans İmparatorluğu kent dokusu [109] 52
Şekil 3. 7 Bizans İmparatorluğu kent merkezi ([110] kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), Ayasofya ile yakın çevresinin krokisi [111] ve III. Kilise dönemi vaziyet planı restitüsyonu [44] 52
Şekil 3. 8 Ayasofya çevresindeki yapıların zamansal olarak irdelenmesi ([138], [139] numaralı kaynaklardan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından hazırlanmıştır) 58
Şekil 3. 9 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [145], Sergios ve Bakchos Kilisesi planı [32] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 61
Şekil 3. 10 Ayasofya izometrik kesiti [146], Sergios ve Backhos Kilisesi izometrik kesiti [32] 61
Şekil 3. 11 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve Mangana Aziz Georgios Manastırı zemin kat planı [32] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 62
Şekil 3. 12 Ayasofya modeli [149], Mangana Aziz Georgios Manastırı [147] 62
Şekil 3. 13 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve Fatih Cami planı [141] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 63
Şekil 3. 14 Ayasofya kesiti [148] ve Fatih Cami Kesiti [141] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 63
Şekil 3. 15 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Bayezid Cami planı [150] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 64
Şekil 3. 16 Ayasofya [149] ve Bayezid Cami modelleri [151] 64
Şekil 3. 17 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Şehzade Cami planı [152] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 65
Şekil 3. 18 Ayasofya [149] ve Şehzade Cami Modelleri [153] 65
Şekil 3. 19 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Süleymaniye Cami planı [154] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 66
Şekil 3. 20 Ayasofya [149] ve Süleymaniye Cami modelleri [155] 66
Şekil 3. 21 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Selimiye Cami planı [159] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 67
Şekil 3. 22 Ayasofya [149] ve Selimiye Cami kubbe yükseklikleri [160] 67
Şekil 3. 23 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Kılıç Ali Paşa Cami planı [162] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 68
Şekil 3. 24 Ayasofya [149] ve Kılıç Ali Paşa Cami modelleri [163] 68
Şekil 3. 25 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Sultan Ahmed Cami [164] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 69
Şekil 3. 26 Ayasofya izometrik kesiti [146] ve Sultan Ahmed Cami izometrik kesiti [165] 69
Şekil 3. 27 Ayasofya [149], Çamlıca Cami Modeli [167] 70
Şekil 3. 28 Sultan Ahmet Cami [168] , Çamlıca Cami Modeli [167] 70
Şekil 3. 29 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve St. Peter's Kilisesi planı [169] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 71
Şekil 3. 30 Ayasofya iç narteksi, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve St. Peter Kilisesi iç narteksi, Y. B. Nur, 05.07.2010 71

Şekil 4. 1 II. Kilise zemin kotu, Y. Burçin Nur, 04.04.2017 74
Şekil 4. 2 Ayasofya ana mekan ve yan nefler ile narteksin isometrik kesiti [41] 75
Şekil 4. 3 Taht Mekanı ve izleri, Y. B. Nur, 21.06.2015 76
Şekil 4. 4 Üst galeriden çekilen naos bölümü ve sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015 76
Şekil 4. 5 Zemin kat ile galerideki farklı sayıdaki sütunlar, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve ana mekandaki sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015 77
Şekil 4. 6 Üst galeriye çıkan rampalar, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve kuzey rampada bulunan mezar bölümleri, Y. B. Nur, 31.03.2017 77
Şekil 4. 7 İmparatoriçenin ve üst düzey devlet görevlilerinin törenleri izlediği Batı galeri, Y. B. Nur, 25.08.2015 78
Şekil 4. 8 Batı galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017 78
Şekil 4. 9 Kuzey galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017 78
Şekil 4. 10 Güney galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017 79
Şekil 4. 11 Güney galerideki Şapel kapısı, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve patrikhane ile ilişkisi, Y. B. Nur, 31.03.2017 79
Şekil 4. 12 Kapatılan pencereler, Y. B. Nur, 31.03.2017 80
Şekil 4. 13 I. Kilise ve II. Kilise'nin kent ile ilişkisi, Y. B. Nur 80
Şekil 4. 14 Schneider'in II. Kilise'ye ait rekonstrüksiyon cephe görünüşü [41] 81
Şekil 4. 15 Vestibül Kapısı ile Vestibül Kapısına geçiş alanının üst örtüsü ve İmparator Kapısı ile kuyu sarnıç, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 04.04.2017 82
Şekil 4. 16 İç narteks, Y. B. Nur, 21.06.2015 83
Şekil 4. 17 II. Kilise, Ayasofya (537) ve Ayasofya (562) modelleri [147] 85
Şekil 4. 18 Ayasofya doğu ve batı kubbeleri planları [53] 85
Şekil 4. 19 Batı kubbe [176], Ayasofya kubbesi, Y. B. Nur, 21.06.2015 86
Şekil 4. 20 Ayasofya plan sistemi ve çatı örtüsü ilişkisi, İsometrik kesit [170] 86
Şekil 4. 21 1346 depremi sonrası Ayasofya'nın gördüğü zarar [44] 87
Şekil 4. 22 Ayasofya kubbesinin dış görünümü [176] 87
Şekil 4. 23 Ayasofya Bizans Dönemi şadırvanı [147] 88
Şekil 4. 24 Güneybatıda bulunan salon [24] 89
Şekil 4. 25 Thomaites ve Makron 'un Augustaion (meydan) ile Ayasofya yakınındaki muhtemel konumu [44] 89
Şekil 4. 26 Patrikhane Ofisi (Sekreton), Y. B. Nur, 25.08.2015 ve 31.03.2017 90
Şekil 4. 27 Patrikhane odaları fotoğrafları ve tahmini konumu [178] 90
Şekil 4. 28 Ayasofya Vaftizhanesi [147] 91
Şekil 4. 29 Ayasofya Hazine Binası çizimi ([24] ve [145] numaralı kaynaklardan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), fotoğrafı [179] ve Y. B. Nur, 31.03.2017 ve iç mekan fotoğrafı [41] 92
Şekil 4. 30 Ayasofya model ve dış payandaları [149] ve kendi ağırlığı altında yapının yük dağılımı [170] 93
Şekil 4. 31 Taç giyme yeri, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve çizimi ([145] numaralı kaynaktan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 94
Şekil 4. 32 Ayasofya Kilisesi olarak kullanıldığı dönemdeki hiyerarşi ([29], [32], [34], [40], [49], [145] numaralı kaynaklardan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 95
Şekil 4. 33 Ana mekan ve iç narteks duvarlarında kullanılan mermerler, Y. B. Nur, 21.06.2015 96

Şekil 4. 34 Mermer malzeme analizi [145] 97
Şekil 4. 35 Güneş Tapınağı, Artemis Tapınağı'na ait sütunlar ve Mısır'dan getirilen sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015 98
Şekil 4. 36 Ayasofya'nın Doğu Bizans Dönemi liturjisini gösteren Mainstone'a ait restitüsyon çizimi [41] 99
Şekil 4. 37 6. yüzyıla tarihlenen ambon Y. B. Nur, 21.06.2015 ve vaftiz teknesi, Y. B. Nur, 31.03.2017 100
Şekil 4. 38 Kuzu figürlü parça, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve II. Kilise'ye ait süsleme örneği, Y. B. Nur, 31.03.2017 101
Şekil 4. 39 Ayasofya dış cephe fotoğrafları, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 11.04.2017 101
Şekil 4. 40 İç narteksten ana mekana geçiş sağlayan kapılar üzerindeki süslemeler, Y. B. Nur, 21.06.2015 102
Şekil 4. 41 Üst galeri sütun başlığı ve naosdaki sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015 102
Şekil 4. 42 Bizans Armaları, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve Terleyen Sütun, Y. B. Nur, 21.06.2015 103
Şekil 4. 43 Viking Grafittosu ve Henricus Dandolo yazılı mezar taşı, Y. B. Nur, 21.06.2015 104
Şekil 4. 44 İç narteks tonozu üzerindeki mozaikler [182] 104
Şekil 4. 45 Yan neflerdeki haç süslemeleri, Y. B. Nur, 31.03.2017 105
Şekil 4. 46 Papaz odalarında salonda bulunan azizlere ait mozaikleri ve Deisis kompozisyonlu mozaik [24] 105
Şekil 4. 47 Apsiste Meryem Mozaiği (Apsis Mozaiği), Bema Kemerleri üzerinde Cebrail ve Mikhail Melek Mozaikleri, Y. B. Nur, 25.08.2016 106
Şekil 4. 48 Tympanon duvarındaki Patrikler Mozaiği [185] 106
Şekil 4. 49 Patrikler Mozaiği çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) 106
Şekil 4. 50 İmparator Kapısı Mozaiği (VI. Leon Mozaiği), Y. B. Nur, 25.08.2016 107
Şekil 4. 51 İmparator Alexandros Mozaiği [186] ve Y. B. Nur, 31.03.2017 107
Şekil 4. 52 Güneybatı Giriş Kapısı üzerindeki Sunu Mozaiği, Y. B. Nur, 31.03.2017 107
Şekil 4. 53 IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiği, Y. B. Nur, 21.06.2015 108
Şekil 4. 54 Komnenoslar Mozaiği, Y. B. Nur, 21.06.2015 108
Şekil 4. 55 Deisis Mozaiği, Y. B. Nur, 25.08.2015 108
Şekil 4. 56 Pandantif üzerindeki Melekler [190] ve yüzü açılan Melek Figürü, Y. B. Nur, 21.06.2015 109
Şekil 4. 57 Ayasofya'da rölik ve tasvirlerin yerleri ([34] ve [145] numaralı kaynaklardan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından hazırlanmıştır) 110
Şekil 4. 58 Ayasofya Kilisesi ([24] numaralı kaynaktan ve incelenen literatürlerden yararlanılarak Y. B. NUR tarafından çizilmiştir) 111
Şekil 4. 59 Ayasofya Cami'nin kentle ilişkisi, Y. B. Nur 113
Şekil 4. 60 I. Mahmut Kütüphanesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafları, Y. B. Nur, 25.08.2016 ve 31.03.2017 114
Şekil 4. 61 I. Mahmut Kütüphanesi kitap deposu, koridoru [24] ve cephe fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 114
Şekil 4. 62 Kuzeydoğudaki minare [194] 115

Şekil 4. 63 Jrome Maurant 1544 tarihli çizimi [195] ve Melchior Lorich'in 1559 tarihli panoraması [196] 116
Şekil 4. 64 Güneydoğudaki minare, Y. B. Nur, 21.06.2015 116
Şekil 4. 65 Güneybatı ile kuzeybatı minareleri, Y. B. Nur, 21.06.2015 116
Şekil 4. 66 Kasr-ı Hümayun fotoğrafları, Y. B. Nur, 31.03.2017 117
Şekil 4. 67 Hünkar Kasrı çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), Ayasofya'ya geçiş kapısı, Y. B. Nur, 31.03.2017 117
Şekil 4. 68 Ayasofya Medresesi 1936 [23], [198] 118
Şekil 4. 69 1574 tarihli Freshfield Albümündeki II. Selim Türbesi çizimi ve 1581 tarihli Seyid Lokman, Şahname-i Selim Han çizimi [199] 119
Şekil 4. 70 II. Selim Türbesi planı ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 120
Şekil 4. 71 Şehzadeler Türbesi planı ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 120
Şekil 4. 72 III. Murat Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur t arafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur,31.03.2017 121
Şekil 4. 73 III. Mehmet Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 122
Şekil 4. 74 Güneybatı minaresinden türbelerin görünümü [201] 122
Şekil 4. 75 Türbelerin avludan çekilmiş panoramik fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 .. 122
Şekil 4. 76 Sıbyan Mektebi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 123
Şekil 4. 77 Muvakkithane çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017 .. 123
Şekil 4. 78 İmarethane ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve İmarethane Kapısı, Y. B. Nur, 31.03.2017 124
Şekil 4. 79 İmarethane yapıları, Y. B. Nur, 31.03.2017 124
Şekil 4. 80 Güneybatıda bulunan sebil ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 125
Şekil 4. 81 Güneydoğuda bulunan I. İbrahim Sebili ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 125
Şekil 4. 82 Şadırvan ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), şadırvanın II. Abdülhamid dönemindeki hali [205] ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 126
Şekil 4. 83 İmparator Kapısı önündeki sebil ve Dikey güneş saati, Y. B. Nur, 31.03.2017 126
Şekil 4. 84 II. Selim Sarnıcının Ayasofya'daki konumu ([145] numaralı kaynaktan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 127
Şekil 4. 85 Payandalar, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017 128
Şekil 4. 86 Fossati'nin Ayasofya Albümünün 1852'de Londra'da basılan nüshasından Batıdan görünüşü, Bab-ı Hümayun Caddesi'nden Ayasofya [24] 128
Şekil 4. 87 W. H. Bartlett 1838 çizimi [207],[208], T. Allom 1838 çizimi [209] ve Fossati restorasyonu sonrası sıva ile kapatılmış görünümü [24] 130

Şekil 4. 88 Atatürk ile Whittemore [193], 1930'lara ait Ayasofya içerisindeki çalışma [210] ve 1934 yılında Deisis Mozaiği üzerindeki çalışma [63] 130
Şekil 4. 89 14 Kasım 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ve Thomas Whittemore ile Ayasofya [63] 131
Şekil 4. 90 Whitemore ve ekibinin Ayasofya içerisindeki çalışmaları [212] 131
Şekil 4. 91 Fossati Restorasyonu öncesi çizimi ve uçan payanda detayı [24] 133
Şekil 4. 92 Grelot, Brescia ve Fischer von Erlach çizimlerinde çan kulesi [44] 141
Şekil 4. 93 Ayasofya Vaftizhanesi- I. Mustafa Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), avlu ve yapının fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017 142
Şekil 4. 94 Mihrap, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017 144
Şekil 4. 95 Minber, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve 31.03.2017 144
Şekil 4. 96 Müezzin Mahfilleri, Y. B. Nur, 25.08.2016 ve [217] 145
Şekil 4. 97 Vaiz Kürsüsü [218] 145
Şekil 4. 98 Hünkar Mahfili, Y. B. Nur, 21.06.2015 146
Şekil 4. 99 Yan neflerde bulunan localar, Y. B. Nur, 31.03.2017 146
Şekil 4. 100 Kabe ve Minberü'n- Nebi Tasviri, Y. B. Nur, 04.04.2017 147
Şekil 4. 101 II. Mustafa'ya ait hat levhası ve III. Ahmed'e ait hat levhası (sol altta bulunan levha), [219] 147
Şekil 4. 102 Cornelius Loos'un çizimleri [41], [220] ve M. D'ohsson 1787 çizimi [206] 148
Şekil 4. 103 Hat Levhaları, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017 149
Şekil 4. 104 Ayasofya Kubbesindeki Hattat yazısı, Y. B. Nur, 21.06.2015 149
Şekil 4. 105 Sultan Abdülmecid'in Mozaik Tuğrası [221] 150
Şekil 4. 106 Ayasofya içerisindeki Şamdanlar, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve Bergama'dan getirilen su küpü, Y. B. Nur, 31.03.2017 150
Şekil 4. 107 Cami ve Müze olarak fonskiyon gösteren Ayasofya'da kullanılan avizeler ve kandiller, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 04.04.2017 151
Şekil 4. 108 Ayasofya Cami ([24] numaralı kaynaktan ve incelenen literatürlerden yararlanılarak Y. B. NUR tarafından çizilmiştir) 152
Şekil 4. 109 Hazine Binası için hazırlanan proje çizimleri [44] 154
Şekil 4. 110 Ayasofya'nın kuzey bahçe altında yer alan mezar odaları ve iç narteks altındaki sarnıç [37] 160
Şekil 4. 111 Kayanın oyularak açıldığı bilinen birinci kuyu ve İmparator kapısı önündeki kuyudan ulaşılan su kanalı mekanı [222] 161
Şekil 4. 112 Fossati Restorasyonu sırasında Alexandros Mozaiği eskizi, daha sonra renklendirilmiş eskizi [68] 164
Şekil 4. 113 Anakubbe kuzeydoğu çeyreği ve pandantif üzerindeki rölöve çalışmaları [44] 165
Şekil 4. 114 2006-2008 yıllarında yapılan kurşun yenileme işleri [44] 168
Şekil 4. 115 1955-1956 yılı onarım çalışmaları [238] 169
Şekil 4. 116 Medresenin yıkım öncesi ve sonrası fotoğrafları [44] 172
Şekil 4. 117 Ayasofya Medresesi kalıntıları, Y. B. Nur, 31.03.2017 172
Şekil 4. 118 Dükkanlar, Y. B. Nur, 31.03.2017 173
Şekil 4. 119 Müze bahçesinde sergilenen diğer kalıntılar, Y. B. Nur, 11.04.2017 174
Şekil 5. 1 Ayasofya'nın kilise olarak kullanımı 199
Şekil 5. 2 Ayasofya'nın cami olarak kullanımı 200

Şekil 5. 3 Ayasofya'nın müze olarak kullanımı 201
Şekil 5. 4 Tarihi Yarımada günümüz haritası doku analizi, Y. B. Nur 204
Şekil 5. 5 Günümüz haritası doku analizi, Y. B. Nur 205
Şekil 5. 6 1909 tarihli Lacey Sillar- Leigh Westminster Haritası [138] 206
Şekil 5. 7 1913-1914 ve 1918-1921 tarihli Alman Mavisi Haritası [138] 207
Şekil 5. 8 1922 Haritası [138] 208
Şekil 5. 9 1965 tarihli Müller Haritası [138] 209

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 5. 1 Kilisenin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur 178
Çizelge 5. 2 Caminin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur..... 181
Çizelge 5. 3 Müzenin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur..... 189

ÖZET

ZAMANSALLIĞIN MİMARİDE KARŞILIĞI: AYASOFYA ÖRNEĞİ

Yüksel Burçin NUR

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yasemen SAY ÖZER

Birçok uygarlık ve kültüre ev sahipliği yapmış olan İstanbul, uzun ve önemli bir geçmişe sahiptir. Ortaçağ döneminde, İstanbul Vatikan'dan daha güçlü ve önemli bir kent olarak algılanmıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle, kent dünya tarihinde izler bırakmış iki medeniyetin –Osmanlı ve Bizans İmparatorluğu- başkenti olmuştur. Bu iki medeniyetin kentte bıraktıkları ve kentin ilgi odağı olmasını sağlayan mimari ve sembolik yapılar ise, tüm toplumların hafızasında yer etmiştir. Savaşlar, toplum içi isyanlar ve doğal afetler, kentin ve toplumların belleğinde yer etmiş yapıların zarar görmesine neden olmuştur. Her yıkım sonrasında, farklı toplumlar tarafından kent ve içindeki simgesel yapılar restore edilerek ayakta tutulmaya çalışılmıştır.

Yapılan müdahale, mimari eklemeler ve restorasyon çalışmaları ile bir yapının uzun yıllar boyunca ayakta tutulmaya çalışılması, sanat eseri ve tarihi eser olarak ifade edilebilecek mimari bir yapıya karşı toplumun tavrını göstermektedir. Bu tavır sayesinde, yapının hafıza mekanı olarak algılandığı ve kent ile birlikte simgeleştiği kabul edilmektedir.

Kentin en önemli simgesel yapısı olan ve ilk açılış tarihi 360 olarak bilinen Ayasofya, Bizans Kralının kilisesinden, Osmanlı Sultanın camisine, son olarak da Türkiye'nin en önemli müzelerinden birine dönüşmüştür. Ayasofya, günümüze kadar iyi korunarak ayakta kalan en erken tarihli yapıdır. Aynı topraklar üzerinde geçmişte yapılan

tapınaklar sayesinde, toprağın kutsallığı ile hafıza mekanı olarak algılanmaya yapımından önce başlanmıştır. Bizans İmparatorları ve Osmanlı Sultanlarının zaman içinde yaptırdığı mimari eklemeler, restorasyon çalışmaları ile Ayasofya, kendisinin ve çevresinin değişmesine tanıklık eden ve anıları biriktiren bir yapıdır. Bu nedenle de, Ayasofya'yı ölümsüz yapı olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Ölümsüzlük, zaman kavramının dışındadır ama aynı zamanda, zamanın etkisinin yansımasıdır. Ölümsüzlük zamana karşı direnmekle ilişkilidir. Geçmişten bugüne kadar gelen ve değeri geçen zamanla birlikte artan bir yapının, gelecekte de değeri ve varlığı devam edecektir. Yapım aşamasında oluşan hafıza olgusu, yapının konumuyla birlikte tarihte tanıklık ettiği olaylar, benimsenerek yapıyı ayakta tutmak için yapılan restorasyon çalışmaları ile mimari eklemeler ve tüm dünyaya ait bir miras olarak algılanmasıyla güçlenmiştir.

Soyut olan hafıza olgusunun, zamansallık ve ölümsüzlük kavramları çerçevesinde mimari bir yapıda somutlaşmasını Ayasofya örneği üzerinde inceleyerek ortaya koymak tezin temel amacını oluşturmaktadır. Çalışma, üç temel aşama ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk aşamada, zaman kavramı altında hafıza mekanı, estetik, algı ve tavır kavramları tanımlanmakta ve Ayasofya'nın efsaneleri, tarihi ve Ayasofya üzerinde yapılan tartışmalar ile düşünceler incelenmektedir. İkinci aşamada, Ayasofya'nın konumu, yakın çevresindeki yapılar ve referans olduğu yapılar irdelenmiştir. Üçüncü aşamada, işlev değişimleri referans alınarak mimari özellikleri, restorasyon çalışmaları, mimari eklemeler hakkında bilgi verilmektedir. Sonuç aşamasında ise, zamansallık tablosu oluşturulmuştur ve mimari çizimlerle birlikte bir yapının geçmiş, şimdi ve gelecekte yer ettiği bellek ile zamanın etkisi açıklanmaya, ölümsüzlük ve zamansallığın mimari de karşılığı bulunmaya çalışılmaktadır. Bir yapının sadece kendisinin değil, yakın çevresiyle birlikte ele alınması gerekliliği ve kentin simgesel yapılar çevresinde şekillenmiş olduğu düşüncesinden yola çıkarak, yakın çevresi zamansallık bakış açısıyla tarihi haritalarla günümüz haritalarını karşılaştırarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, zamansallık, ölümsüz yapılar, hafıza mekanı, sembolik yapılar

ABSTRACT

TEMPORALITY IN ARCHITECTURE:
HAGIA SOPHIA

Yüksel Burçin NUR

Department of Architecture

MSc. Thesis

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Yasemen SAY ÖZER

Istanbul, having hosted many civilizations and cultures, has a long and important past. Istanbul was perceived to be a city more important than the Vatican during the Middle Ages. Due to its geopolitical locations, the city has been the capital of two civilizations—Ottoman and Byzantine Empires—which left their traces in the world history. Architectural and symbolic monuments built by these civilizations made an impression in all communities making the city a center of attraction. After each and every damages caused by wars, civil strifes, and natural disasters, maximum effort has been made to restore these symbolic buildings.

Society's attitude toward to a piece of art or an architectural construction defined as historical artifact and is shown in interventions, architectural supplementations and restorations to buildings to keep them alive. As a result of this attitude, it is accepted that buildings are perceived as a place of memory and symbolized along with the city.

Society's attitude toward to a piece of art or an architectural construction defined as historical artifact and is shown in interventions, architectural supplementations and restorations to buildings to keep them alive. It is the oldest one among the well-protected buildings of the city. Hagia Sophia began to be perceived as a place of memory even before its construction since there were also other temples constructed

in the same land previously. With architectural additions requested by Byzantine emperors and Ottoman sultans, restorations; Hagia Sophia had become a monument witnessing its own changes as well as its surroundings while collecting memories. Accordingly, Hagia Sophia can be described as an immortal building.

Immortality is out of time notion, however it is a reflection of time effects as well. Immortality is about resisting to time. Any construction from the past which appreciates as time passes will also exist in the future preserving its value. The building has been strengthened with the memory phenomenon formed during construction, incidents that the building witnessed in its location, restorations, architectural supplementations and the perception of the world heritage.

The main purpose of this thesis is to show how an intangible concept as memory concretizes in an architectural structure, within the context of immortality and time concepts, by examining Hagia Sophia. Research subject to the presentation consists of three main stages and conclusion. In the first stage; the memory place under time concept, esthetic, perception and attitude concepts are described and legends on Hagia Sophia, its history, discussions and considerations about Hagia Sophia are examined. In the second section, Hagia Sophia's location, close surroundings and other buildings that taken Hagia Sophia as reference are examined. In the third section, information on architectural specialties, restoration works and architectural supplementations is provided based its functional changes. In conclusion, temporality chart is formed while explaining the effects of time on a construction's presence in past, present and future memories as well as attempting to find the meaning of temporality in architecture. Following the consideration stating a building should be evaluated with its surroundings rather than itself alone, Hagia Sophia's surroundings are studied by comparing historical and current maps from the temporality point of view.

Key words: Hagia Sophia, temporality, immortal building, place of memory, symbolic building

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Tüm insanoğlunun ilgisinde olan ölüm, ölümsüzlük, kalıcılık ve zamansallık kavramlarının mimarlık alanında yanıtını aramak yüksek lisans tezinin ana hedefi olarak seçilmiştir. Yapılan araştırmalar sonrasında bu kavramların diğer disiplinlere oranla mimarlık alanında çok az ele alındığı ve aynı zamanda birçok farklı yaklaşımları içeren kaynakların olduğu fark edilmiştir. Tez çalışmasının özgün olmasını sağlayacak bu neden, konunun netleşmesini sağlamıştır. Sevgili tez danışmanı Doç. Dr. Yasemen Say Özer ve Sayın Prof. Dr. Nevzat Oğuz Özer'le yapılan konuşma ve tartışmalar sonucunda, ölümsüzlük ve sonsuzluk kavramına en çok yakışan yapının Ayasofya olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Prof. Dr. İsmail Tunalı'nın 'Sanat Felsefesi Açısından Mimari ve Zamansallık' makalesinin incelenmesi sonucunda, zamansallık kavramının ölümsüzlükle özdeşleştirerek mimarlık alanında araştırma fikri kuvvetlenmiştir.

Heraklitos, Aristo ve İbn Sina gibi düşünürler zamanı, akış ve değişim olarak nitelendirirken; zamansallık kavramı, kalıcılık ve ölümsüzlük kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir.

1.1 Literatür Özeti

Literatür araştırmasında Ayasofya ile ilgili yazılmış tezler, üniversite kütüphaneleri ve YÖK Ulusal Tez Merkezi gibi internet kaynakları üzerinden ulaşılarak arşivlenmiştir. Yıldız Teknik Üniversitesi, Ircica Kütüphanesi, İBB Atatürk Kütüphanesi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve TMMOB kütüphanelerinde bulunan kitap ve dergiler incelenmiştir. Kiliseler, İstanbul'un tarihi, fetih dönemi İstanbul'u, Osmanlı ve Bizans Dönemlerinde İstanbul, Ayasofya'nın

mimari özellikleri, dönem ekleri, Ayasofya üzerindeki tartışmalar, Ayasofya ve kente ait efsaneler, liturjik özellikler, ölümsüzlük kavramı, zamansallık kavramı, hafıza mekanı, estetik kavramları gibi birçok konu üzerinde yapılmış araştırma, makale ve kitaplar incelenmiştir.

Academia, Google Scholar ve Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı başta olmak üzere pek çok veri tabanı, ulusal ve uluslararası dergi ve tarihi gazete arşivleri taranarak, ilgili makale, blog yazıları, elektronik kitaplara ulaşılmıştır. Ayasofya ve tarihi kimliği üzerine yapılan 'Pelin Çift ve Öteki Gündem - Ayasofya'nın Gizli Tarihi' gibi birçok tartışma programları ve National Geographic'in hazırladığı 'Antik Mega Yapılar-Ayasofya' ve 'Cities of the Underground: İstanbul' gibi Ayasofya ile ilgili belgesellerden yararlanılmıştır. Youtube sitesinde bulunan belgesellerden de bilgi edinilmiştir.

Ulaşılan İngilizce, Osmanlıca, Almanca, Fransızca kaynaklar Türkçe'ye çevrilerek kullanılmıştır. Çevirilerde ve açıklamalarda, Türk Dil Kurumu'na ait Büyük Türkçe Sözlük, mimari terimlerde ise Doğan Hasol'un Ansiklopedik Mimari Sözlüğü'nden, farklı dillerden çeviriler için Tureng isimli sözlük ve yandex çeviri programı kullanılmıştır. Dönemin İmparator, İmparatoriçe, aristokratların isimlerinin Türkçe kullanımları, incelenen kaynaklarda en çok kullanılan karşılıkları kabul edilmiştir.

Ayasofya'nın plan, kesit ve görünüşlerinin; kitap ve makale gibi kaynaklarda bir takım farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle, daha güvenilir olacağı düşünüldüğü için, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na gidilerek Ayasofya çizimlerine ulaşılmasına karar verilmiştir. 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Ersoy Köse aracılığıyla, arşivde bulunan dosyalar incelenmiştir. Ayasofya ile ilgili yapılan tüm çalışmaların farklı ofisler tarafından farklı zamanlarda tamamlanmış ve bazı bölümlerinde yapılan çalışmaların devam edildiği öğrenilmiş, bu nedenle tek bir ekip tarafından çalışılmadığı için, toplu bir plana ulaşılamayacağı öğrenilmiştir. Ersoy Köse ile birlikte yapılan iki farklı ofisle telefon görüşmesinden olumlu yanıt alınmıştır. Aslı Mimarlık'tan Ayasofya'nın restorasyon projesiyle ilgilenen Kami Sevim ile yapılan konuşma sonrasında PDF formatında ve sadece tezde kullanılmak üzere çizimler ve analizler alınmıştır. Aynı zamanda, Ayasofya'nın diğer çalışmalarını yürüten Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti'da çalışan İsmail Bey'le yapılan birkaç görüşme sonrasında, Y.

Mimar Mehmet Pekcan Işık yardım etmeyi kabul etmiştir. Tez içerisinde kullanılan plan ve kesitler, incelenen kitaplarda bulunan plan ve kesitler ile literatür bölümlerindeki açıklamalar taranarak yorumlanmış ve AutoCAD programında kendime ait mimari ifade tekniği ile çizilmiştir.

I. Kilise'ye ait planlar Prokopios tarafından aktarılan bilgiler doğrultusunda yorumlanarak tahmini olarak çizildiği bilinmektedir. Prokopios 554 tarihli İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar- 1. Kitap'ında yer verilen E. M. Antoniades'in St. Sophia (1907-1909) eserinde yer alan çizimden yararlanılarak AutoCAD programında kendime ait mimari ifade tekniği ile çizilmiştir. I. Kilise'ye ait planın yorumlanarak çizilmiş olması, plan ve plan ölçülerinin doğruluk payının şüpheli olduğunu düşündürmektedir. II. Kilise kazılarının Ayasofya'ya zarar vermemesi için doğu yönüne doğru ilerlemesi durdurulduğu bilinmektedir. Kısmi olarak yapılan kazılar sonrasında, II. Kilise'ye ait plan ve plan ölçülerinin tahmini olarak hesaplanmıştır. Kazılar sonucunda yapıya ait tüm bulgular elde edilemediği için, II. Kilise'ye ait plan ve plan ölçülerinin çiziminde de doğruluk payının şüpheli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma esnasında, Ayasofya ve yakın çevresinde saha gözlemleri önemli bir yer tutmaktadır. Birçok farklı zamanda yapı ve yakın çevresi fotoğraflanmış, yapılan literatür araştırmaları ve elde edilen planlarla birlikte incelenmiştir. Yapının günümüz kullanımı, Ayasofya'nın müze ziyaretçileri üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir.

Ayasofya'da günümüzde ziyaretçilere kapalı olan papaz odaları, Hazine Binası, Medrese kalıntılarının vb. fotoğraflanması ve incelenmesi için Müze Uzmanları ve İdari Kadrosu ile görüşülmüş ve dilekçe verilmiştir. Olumsuz yanıtlanan dilekçe sonrası uzmanlar, arkeologlar ve Müze Müdürü Hayrullah Cengiz ile ayrı ayrı görüşülmüştür. Müze Müdürü'nün izniyle arkeologlar tarafından papaz odaları hakkında bilgi alınmıştır. Müze arşivinde papaz odalarına dair fazla fotoğraf olmadığı için, Müze Müdürü tarafından Ayasofya Müzesi Yıllığı kaynak olarak verilmiştir.

Ayasofya'nın referans olduğu yapılar incelenirken, her yapı için bir sayfa ayrılmıştır. Ulaşılabilen bilgiler doğrultusunda yaptıran kişi, mimar, zaman, konum, işlev ve işlev değişiminin olup olmadığı ile günümüzdeki kullanım şekli bilgilerine yer verilerek, aynı şekilde inceleme sağlanmaya çalışılmıştır. Şekil kısımlarında ise, planlar

karşılaştırıldıktan sonra referans durumuna göre kesit veya model karşılaştırılmasına yer verilerek düzenlenmiştir.

Ayasofya incelenirken, yapı kütlesel olarak kabul edilmiş ve kilise olarak kullanımı da dahil olmak üzere kiliseye ait diğer mimari yapılar ek olarak kabul edilmiştir. İşlev değişimleri, Ayasofya için kırılma noktası olarak kabul edilerek gruplanmıştır. Her işlevde, kronolojik akış ve sanat tarihçisi perspektifinden çıkılarak, alt başlıklar oluşturulmuştur. Alt başlıklarda, yapının iç mekandaki özellikleri ve sonrasında yakın çevresi ve yakın çevresindeki yapıların ilgili özellikleri aktarılmıştır. Bu aktarım yapılırken, ilgili alt başlıkta yer alan bölümlere bağlı olarak, zeminden başlanarak üst galeri ve kubbelere geçilmiş, daha sonrasında mimari eklere yer verilmiştir.

Kilise başlığı altında Ayasofya incelenirken mozaikler hakkında bilgilerin paylaşıldığı bölümde, mozaiklerin tasvirlerine yer verilmemiş ve yapım tarihleri ile yapı içindeki konumları aktarılmıştır. Kilise dönemi restorasyon çalışmaları için ayrıca bir bölüm açılmamış, restorasyon çalışmaları kubbe ile ilgili yapılan çalışmalar olduğu için Teknolojik İrdelenmesi bölümünde incelenmiştir.

Sonuç bölümü, alt başlıklara ayrılmıştır. Bu bölümünde verilen çizelgelerde ve yapının çizimlerinde zamansallık ifade edilmiş ve yakın çevresi haritalarla incelenmiştir.

İstanbul tarihi haritalarına ulaşmak için Atatürk Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Şehircilik Anabilim Dalı'nda görev alan Yrd. Doç. Dr. Ali Kılıç'ın kendi arşivinde bulunan tüm haritalar tez kapsamında kullanım için alınmıştır. Sonuç bölümünde kullanılan haritalar, Ayasofya, Sultanahmed Cami, Aya İrini Kilisesi (Müzesi) ve Surlar referans alınarak ölçeklendirilmiştir. Tarihi haritalarda ayrıca kütle ve surların yöneliminde farklılıklar gözlemlenmiştir. 1819 tarihli Kauffer Haritası, 1840 tarihli Konstantin Haritası, tarihi bilinmeyen Osmanlı haritası ve mühendishane haritalarında surların ayrılan kollarındaki açılım ve yöneliminin farklı olması, kentin ilk oluşumundan bugüne yönelimi değişmeyen Divanyolu aksının yanlış konumlanması, hipodrom meydanının farklı doku olarak ifade edilmesi nedenleriyle karşılaştırma haritalarında kullanılmamıştır.

Tez çalışması ile ilgili olarak 11-13 Mayıs 2017 tarihlerinde Konya, Türkiye'de düzenlenen "ICONARCH-III Memory of Place In Architecture and Planning" adlı

konferansta, Doç. Dr. Yasemen Say Özer ile birlikte “Temporality and Memory In Architecture: Hagia Sophia” adlı bildiri yayını gerçekleştirilmiş ve 11 Mayıs 2017 tarihinde sunulmuştur.

1.2 Tezin Amacı

Bu çalışmada amaçlanan; zamansallık, kalıcılık, ölümsüz ve hafıza mekanı kavramlarının mimaride karşılığını bulmaktır. Kuramsal bir kavramın bir yapı ile somutlaşması ve Ayasofya’nın bütün disiplinlerle birlikte bütünsel olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Zaman kavramının üzerinde ve sanat eseri olan, dün de yapılmış ve bugüne kadar ayakta kalmış, bugünü olan ve geleceği her zaman olacağı kabul gören Ayasofya’nın tarihini, her toplum tarafından benimsenmesini, onu ölümsüzlüğe kavuşturmak istercesine ayakta tutmak için farklı toplumlar tarafından yapılan restorasyon çalışmalarını, eklenen mimari ögelerini, farklı iki din ve toplumda kilise ve cami olarak kullanımı sonrası tüm toplumlara adanarak evrensel nitelik kazandırmak adına müzeye dönüşmesi ile birlikte, yapım amacı dışında farklı iki işleve yanıt vermesi için yapıda yapılan değişiklikleri, üzerinde yapılan tartışmaları, efsanelerini ve onu referans kabul ederek inşa edilen yapıları ve benzerliklerini irdelemek ve mimari özelliklerini incelemektir.

Tezin bir diğer amacı ise; kentin simgesel yapılar çevresinde şekillendiği ve doku ölçeğinde ele alınarak anlaşılabileceği düşünceleri altında, yakın çevresinin tarihi haritalar ile günümüz haritasını karşılaştırarak zamanın etkilerini incelemektir.

1.3 Hipotez

İnsanoğlunun en büyük zaafı ve çaresizliği ölüm üzerine olmuştur. Bu nedenle, tüm disiplinlerde amaçlanan gizli veya açık hedef, buluşun veya yapıtın sonsuzluğa ulaşarak onu keşfeden ya da tasarlayan kişinin de isminin ölümsüzlüğe ulaşmasıdır.

Mimarlık alanında ise, bir yapıtın o döneme kadar görülmemiş teknik, estetik ve büyüklük gibi kavramlarında öncü olması, yapının ve yapıyı yaptıran ile yapının tasarımında bulunan sanatçının isminin unutulmamasını sağlayacaktır.

Mimarlık yapıtları, sadece yapı malzemeleri açısından değerlendirilirse, daha sonrasında değerlerini kaybederek terkedilecektir. Bu yapılar, bugüne ait ve gerçek dünyada izlerine sahip bir yapıttan başka bir şekilde tanımlanamaz. Estetik felsefesinin tüm katmanları göz önünde bulundurularak; o yapıt, tüm zamanların üzerinde ve ölümsüz olacaktır.

Ayasofya'nın sanat eseri olmasını birçok toplum desteklemiş ve onu, bugün ile geleceğe taşımıştır. Restorasyon çalışmaları ile ayakta tutulması isteği lojistik, üzerindeki tartışmalar ve hak iddiaları tarihi geçmişe sahip olma, dinsel üstünlük sağlama ve siyasal başarı isteği olarak görülmektedir. Ölümsüz olmasının altında yatan sebepler ne olursa olsun; bu nedenler Ayasofya'yı mimari değerlerinin, yapım tekniklerinin dışında ölümsüzlüğe ulaştıran unsurlar olmuştur.

Ayasofya'nın mimari özellikleri, yakın çevresi, kendisinden sonraki yapılara referans olması, tartışmaları, efsaneleri, restorasyon çalışmaları gibi birçok katman tek tek olarak değil, bütünsel olarak ele alınmalıdır. Farklı disiplinlerdeki uzmanlar tarafından müdahale ve uygulamalar yapılarak, İstanbul'da ayakta kalabilmiş en erken tarihli, ölümsüz ve hafıza mekanı sıfatları korunmaya çalışılmalıdır. Kentsel ve tarihsel belleğin en önemli yapısının değeri anlaşılmalı ve bilinmelidir. Ayasofya gibi Dünya Mirasları listesinde bulunan ve Türkiye sınırları içerisinde bulunan yapıların ölümsüzlüğe giden süreçleri ve zamansallıkları daha kapsamlı incelenerek aktarılmalıdır.

BÖLÜM 2

ZAMANSALLIK

İnsanı diğer canlılardan ayıran duyularındaki farkındalıktır ve duyular ise; zaman ve mekan içerisinde değerlendirilmektedir [1]. Zaman duygusu, insanların olaylar, mekanlar ve kendisi dışındaki insanlar için öncelik ve sonralık hissi yaratmasını, buna bağlı olarak ilişki kurmasını sağlamaktadır.

Kimlik ve aidiyet duygusuyla hafıza mekanına dönüşebilen zaman kavramı, estetik değerler doğrultusunda toplumun tavır ve algısına da dönüşmektedir.

2.1 Zamansallık (Ölümsüzlük) Kavramı

Tarih, Türk Dil Kurumu'ndaki tanımı ile 'Toplumları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim' dir [2]. Bu tanım bağlamında zaman ve mekan, tarihi oluşturan iki önemli kavramdır. Zaman kavramı mekanı, olayı, hem de bir eseri tanımlamada kullanılmaktadır.

Zaman, TDK'daki tanımı ile 'Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre' dir [3]. Zaman kavramı, insanlar tarafından bir toplumun parçası olmak ve bilimsel, siyasal, tarihsel vb. alanlarda ortak bir dil oluşturmak adına yaratılmış bir kavramdır. Zaman, insanların var ettiği bir kavram ve mekandaki harekettir [4]. Bu nedenle, zaman kavramı hem objektif, hem de sübjektif bir kavramdır. Zaman kavramı, özellikle sosyoloji içinde insan ve toplumun, kültür ve medeniyetin, dinamizm ve durağanlığın, varlık ve varoluşun zorunluluğudur [5], [6]. Zaman, doğrudan kalıcılık ve

değişimin ilişkili olduğu kavram olarak tanımlanabilir. Zaman, mekan içinde deneyimler ile etkinliklerin geçmişi şimdiye, şimdiyi geleceğe bağlayan olgudur [7].

Heraklitos, İbn Sina, Aristo, Farabi gibi düşünürler, zamanı hareketle değerlendirmiş ve hareket ile değişim olmadan zaman kavramından bahsedilemeyeceğini savunmuştur. Hegel, mekanın zaman olarak var olduğunu; Bergson ise, zamanın mekan olarak var olduğunu benimser. Einstein ve Hawking, zamanın sadece sübjektif olduğunu savunmuştur[1] [4], [5].

Zaman kavramı felsefede, üst ayrım olarak öznel zaman ve nesnel zaman olarak ayrılmaktadır [4]. Nesnel zaman kavramı mimaride, bir yapının var olması, geçmişi ve şimdisiyle alakalıdır ve sadece yapı ile ilişkilidir. Öznel zaman kavramını mimari alanında incelemek gerekirse, yapı içerisindeki izler, geçmiş ve geleceğin birey veya toplum üzerindeki bilinciyle ilgilidir.

Antik çağlarda, zaman kavramı döngüsel olarak nitelendirilirken, bitmeyeceği ve hareketin tekrar başlaması ile sonsuz devinime gideceğini savunulmuştur. Bu nedenle, zamanı Aion (Sonsuzluk) olarak adlandırmışlardır[2] [4]. Mimari yapı, döngüsel olan zaman kapsamında incelendiğinde ise, onunla birlikte var oluyorsa, zamansallaşır ve antikçağdaki deyişle sonsuzlaşır. Platon, zamanı sonsuzluğun resmi olarak ifade eder ve Aion olarak zamanı isimlendirir[3] [8].

Zamansallık kavramı içerisinde; alt kavramlar olarak hafıza mekanı, estetik kavramı, bu kavrama bağlı algı ve tavır kavramlarını barındırmaktadır [9].

---

[1] Aristoteles zamanın, geçmiş ve gelecekten oluştuğunu, bunların arka arkaya gelmesi ile zamanın tecrübe edildiğini savunmaktadır. Kant, Bergson ve Augustinus ise, zamanı hareketten bağımsız ama ilişkili olarak değerlendirir ve öznel zaman ile zamanı tanımlar [1], [4].

[2] Antikçağlarda, Platon, Aristoteles, Empedokles, Herakleitos zamanın döngüsünü ve devamlılığını ortaya atmıştır [4], [8].

[3] Ortaçağda, din faktörünün etkisiyle, Augustinus, Hegel ve St. Aquinas tarafından lineer zaman kavramı ortaya atılmış, zamanın başlangıç ve sonunun olduğu, tekrarlanmayacağı kabul görmüştür [4]. Aristoteles, zamanı Kronos (algıyla algılanan zaman) olarak isimlendirir ve öncelik sonralık kavramlarıyla ilişkilendirir [8].

2.1.1 Hafıza Mekanı

Hafıza, yaşanan olay ve durumların, geçmişle ilişkisinin zihinde saklanmasıdır [10]. Bu saklanan veriler, yaşanan olay veya durumların olması dışında; bireylerin deneyimleyerek edindiği bilgiler de olabilmektedir. Hafıza, zamanla birlikte, edinilen bilgileri, birbirleriyle bağlantılarını ve geçmişle ilişkilerini bilinçli olarak saklamaktır. Kaydedilen bilgi ve deneyimler bilinçsizce saklansa dahi, birbirleriyle ilişkileri değerlendirilerek hatırlanabilmektedir. Bu durum da, tekrar bilinci ortaya koymaktadır.

Öznel zaman, bir toplum ya da bir bireyin bilinciyle ilişkilidir ve şekillenen hem toplum veya birey hem de nesnedir. Bilinç, zamanı temellendirmektedir ve bilinç zamanı algılamaktadır [4].

Hafıza kavramı zaman kavramı içerisinde değerlendirilme zorunluluğundadır. Zaman kavramı geçmişi kapsadığı zaman, tarih kavramının altına girmektedir. Mimarlıkta tarih, mimarın ve toplumun yarattığı ürünler bütünüdür. Mimarlıkta tarih ve zaman, geçmişte inşa edilmiş yapıların, günümüzde ayakta kalan temsilcileridir. Bu nedenle, mimarlık alanında tarih, hafızayla benzer anlamda kullanılmakta ve aynı bütünün metaforları olarak algılanmaktadır [11].

Geçmişteki temsilciler, bu dönemde gözlemleyen bireyin algısından geçtiği için, tarihsel bağımlılığı ortadan kalkmaktadır. Bu durum, yapının sadece geçmişten bir iz olarak hafızada yer ettiği ve zaman kavramının üzerine geçtiğini göstermektedir [11].

Mekan; yer, alan, boşluk, açık alanlar, geçmiş döneme ait yapılar, modern yapılar vb. karşılığı olarak kullanılmaktadır [12], [13]. Mimari de mekan, bireyleri çevreden ayıran ve eylemlerini sürdürmelerine elverişli boşluk olarak tanımlanmaktadır [14]. M. Ö. 6. yüzyılda Antik Yunan'da ortaya çıkan mekan kavramı, günümüzde üç boyutlu uzanım olarak ifade edilmektedir [15].

Mekan kavramının birçok kavramın karşılığı olarak kullanılması, onu önemsizleştirmiştir. Bu nedenle Heidegger, Chiliada gibi düşünürler, zaman kavramını ön plana koyarak mekanı zamandan doğan bir kavram olarak tanımlamaktadır [15]. Zaman, üç boyutlu olan mekanın dördüncü boyutudur. Fakat zaman-mekan ilişkisi dışında, zaman ve mekan birbirlerinin yanılsamasına dönüşmüştür. Mekan ve zaman, birbirlerini görünür kılan ve var eden bir bütünü yansıtmaktadır [7]. Mekan geniş, dar,

kısıtlı, yakın, uzak ve boşlukları tanımlarken; zaman geçmişi, şimdiyi ve geleceğin içinde kendini açığa vurmaktadır [15].

Zamansallık; toplumsal bellekte yer edinme, bir yapı, olay veya durumun benimsenmesi yani aidiyet ve kültürün gelişimi ile kimlik oluşumunu sağlayan en temel zorunlu kavramdır. Hafıza mekanı olarak tanımlanan mimari yapılar, zamanla birlikte kent ile simgeleşmektedir [16]. Bu hafıza mekanları anıları ve yaşanan olayları biriktirmekte ve zamana tanıklık etmektedir. Aidiyet duygusu, toplumların hafızasında yer eden bir olgudur ve bu olgu zamanla geçmişten, şimdiye ve günümüzden geleceğe aktarılarak yer edinmektedir [7].

Bireyin, hangi toplum ve kültüre ait olduğunu kuşkusuz bilmesi aidiyet duygusudur [17]. Aidiyet duygusu, bireyler de birçok parametre ile birlikte, yaşadığı mekana da ait olma hissiyle ilgilidir. Kültür ve toplumun bakış açısıyla birlikte, aidiyet duygusunun evrimleşmesiyle kimlik kavramı ortaya çıkmaktadır. Yerin ruhunun bir yapı ile inşa edilmesi, bireylerde aitlik ve kimlik hissi yaratmaktadır [13]. Kimlik ve aidiyet kavramları doğrudan mekan ve zamanla ilişkilidir ve bireylerin belleklerinde bu kavramların yer etmesi gerekmektedir. Mimari alanda, bu hafıza mekanları ile mümkün olmaktadır.

Zamanın toplum, birey ve kültür sayısıyla birlikte çoğalacağı ön görülmektedir [18]. Kant'a göre; mekanı algılama doğuştan gelen duyularla sağlanıyor olsa da, mekan bireylerin yaşadıkları toplum ve kültürün yarattığı bakış açısıyla birlikte algılanmaktadır.

Bir mimari yapının, kendi zamanıyla bütün çağları kapsaması onun sanat eseri olmasının ön koşulunu oluşturmaktadır. Bu durumda, sadece mekanla değil; onunla birlikte zaman kavramıyla da ilişkilidir. Geçmişin, şimdinin ve geleceğin birbirine uzanışı, hafıza mekanını zamanlaştırmaktadır. Bu durum, zaman-mekan ilişkisinin hafızada yer etmesidir.

Mekan ve zaman kavramları birbirlerinden farklı olarak kategorize edilememektedir [19]. Zaman, mekandaki değişimlerle algılanarak soyut bir kavram olmaktan çıkmakta ve değişimlerle somutlaşmaktadır [18]. Değişimin algılanması, değişmeyenin algılanması ve sonuçta mekanın hafıza da yer etmesine bağlı olarak gözlenmesidir.

Soyut olan hafıza olgusunu, zamansallık ve ölümsüzlük kavramları çerçevesinde mimari bir yapıda somutlaşabilmektedir. Bu yapılar, simgesel özellikleri ile birlikte; her toplum tarafından kabul görmektedir.

Tasarım, tasarlanan yapı veya mekan, öznenin ve onun bilinci üzerine kurduğu ilişkidir. [15]. Mekanın okunması için, öznenin deneyimi, dolayısıyla; öznenin hafızasıyla ilişkilidir [7]. Bu söylevlerden yola çıkarak; mekanın estetik değeri, öznenin mekana ya da yapıya tavrı ve onu algılaması, zaman kavramı altında ve hafızayla ilişkilidir.

2.1.2 Estetik Kavramı

Estetik sözcüğü Grekçe 'aisthesis' kelimesinden gelir. Sözcüğün anlamı duyum, duyulur algı anlamına geldiği gibi, duyu ile algılamak anlamını da taşır [9].

1750-58 yıllarında A. G. Baumgarten Aesthetica adlı eserinde, estetiği; güzel üzerine düşünme ve akla benzer bir yeti bilimi olarak açıklamıştır. Estetik kavramını güzellik kavramına indirgemiştir [9]. Estetiğin aradığı yargı, mantığın da aradığı yargı gibi doğruluktur. Doğruluk kavramı, estetik kavramı kapsamında arandığında güzellik kavramı ortaya çıkar. Güzellik kavramı, temel olarak, insana haz vermesi ile değerlendirilebilir.

Birçok felsefe düşünürü, estetik kavramının sadece güzelliğe indirgenmesini kabul etmez. Kant, Fr. Schiller, K. Rosenkranz, Theodor Lipps gibi düşünürler, estetik kavramının içinde güzellik kadar, çirkinlik gibi negatif değerlerinde olması gerektiğini savunmuştur [9]. Sanat, birçok dilde bilmek kelimesinden türetilmiştir. Bu durum, o sanatın yüce veya güzel olmasıyla ilişkili olmadığına işaret etmektedir [15].

Estetik algısı, sanatsal çalışmaların var olduğu tarihten itibaren, sanatçıların eserlerinde üzerinde durduğu bir kavram olmuştur. Estetik kavramı, öznel bir kavram olmakla beraber içinde olumlu ve olumsuz tüm sıfatları barındırır.

Sanat eseri niteliği, o sanatı değerlendiren ve o sanatla ilgilenen insanlar olduğu sürece sanat eseri olma özelliğini korumaktadır. Bir sanatçı, ister ressam ister mimar olsun, eserinin her zaman sanat eseri olarak tanımlanmasını isteyerek estetik kaygı ile birlikte o eseri yaratır. Bu durumda o sanat eseri, dünün değil bugünün ve yarının da eseri olacaktır. Zaman kavramının üzerinde ölümsüz ve zamansal olacaktır.

Bir nesne üzerinde onun estetik değerleri sonucu yargıya varan öznedir. Bu nedenle, estetik kavramı; özne, nesne, estetik değer ve yargıdan oluşmaktadır, denilebilir. Öznenin, estetik değer kapsamında nesneyi yargılaması, öznenin duyuları ve duyularının farkındalığı ile ilişkilidir. Bu duyular, öznenin algısını ve bu algı sonucunda nesneye tavrına neden olmaktadır.

2.1.3 Tavır ve Algı

Tavır, belli bir olay veya durum karşısında gösterilen davranış biçimidir. Felsefe alanında ise; tavır, nesne ve özne açısından değerlendirilmelidir [9].

Estetiğin, güzellik veya çirkinlik, bir nesne tarafından bir özne üzerinde yarattığı etkidir. Bunun sonucunda, özne üzerinde nesnenin haz vermesi bir tavırdır. Aynı zamanda, sanat; sanatı algılayan öznenin duyguları olmadan anlaşılamaz. Bu durum, öznenin nesne karşısında gösterdiği tavırdır.

Tavır, bir sanat eserinin, birey veya toplum üzerinde oluşturduğu algı ve duygu bütünüdür. Bu nedenle de, estetik algısı psikoloji biliminin altında kendisine yer bulmaktadır.

Bir yapı, eser sadece nesne olarak değerlendirilirse, zaman kavramı ortadan kaybolur ve buna bağlı olarak tavır ve algı da yok olur. Yapının, bir özne üzerinde yarattığı algı ile paralel olarak zaman kavramı ortaya çıkar ve bu algının nesiller boyunca devam etmesi onu ölümsüzlüğe ulaştırır [1].

Öznenin, estetik nesne karşısındaki tutumu olan tavır, birçok kategoriye ayrılabilir [9]. Örneğin, Ayasofya'yı statik yönden inceleyen kimsenin aldığı tavır bilgisel-düşünsel tavır, dinsel bir coşkuyla inceleyen kimsenin tutumu pratik-dinsel, Ayasofya'nın karşısına geçip sadece onu seyreden, hisseden kimsenin tavrı ise estetik tavırdır. Bu öznel tavır sonucunda ise; öznelerin, nesneler üzerinde öznel bakış açıları oluşacaktır.

Tavır, algı sonucundaki tepki olduğuna göre, estetik alanında etki-tepki ve aktarım durumundan bahsedilebilir. Örneğin, bir mimari yapının karşısındaki kişi üzerinde

yücelik hissi yaratıyorsa, o yapının canlanması söz konusudur ve kişinin duyuları nesneye aktarılmıştır[1].

Nesne, yaratma olayı ile ilgilidir. Yaratan özne, sanatçıdır ve nesneyle bağ kurup ondan haz alır. Yaratılan nesne estetik değere sahip olduğu için sanat eseridir [9].

Bir eser, yapı veya varoluş, zaman çerçevesi referans kabul edilerek, süreç içinde değerlendirilmelidir [20]. Sanat eserleri, hem gerçek dünyaya ait, hem de tinsel (gerçek olmayan) bir varlıktır. Bu durumda, sanat eserleri iki boyutludur. Mimari yapıtlar, şiir ve heykeller gibi sanat eserleri kendini oluşturan yapım elemanları kapsamında değerlendirilirse, sadece gerçek dünyaya ait olacaklardır. Yaratılan bir nesnenin sanat eseri olarak kabul edilmesi, onu yaratan özne dışında öznelerin, nesnelerin yaratıldığı zaman dilimi sonrasında da bağ kurup ondan haz alma algısıyla ilişkilidir. Zamana karşı direnemeyen ve özne üzerindeki etkisi yok olan eserler, ikinci boyutlarını kaybetmiştir. Bu nedenle de, sadece gerçek dünyaya ait olarak kalmışlardır [9].

Yapılan müdahale ve restorasyon çalışmaları ile bir yapının uzun yıllar boyunca ayakta tutulmaya çalışılması, sanat eseri olarak ifade edilebilecek mimari bir esere karşı toplumun tavrını göstermektedir. Bu estetik değer sonucu oluşan tavır sayesinde, sanat eserlerinden farklı olarak empirik zamana da ait olan mimari yapılar ölümsüzlüğe ulaşır.

2.2 Ayasofya Örneği

Yapı ilk olarak yapıldığı dönemde, büyük kilise anlamına gelen Megalé Ekklésia olarak adlandırılmıştır. Daha sonraki dönemde ise, İsa'yı işaret etmek amacıyla Hagia veya Saint ekleri olmaksızın sadece Sophia olarak anılmıştır. Sophia, İsa'nın asıl kimliğini oluşturan 'bilgelik' anlamına gelmektedir ve paganizmin öğretilerinin en önemli simgesidir [21]. I. Konstantinos'un eşi Asafiya veya Sofya adına yaptırdığı ibadethane olması nedeniyle Ayasofya olarak adlandırıldığı düşünülmektedir [22], [23]. Sophia isminin, Ekanim-i Selase'nin ikinci unsuru 'Oğul' anlamı olan 'Thea Sofia' dan geldiği de görüşler arasındadır [24]. Nika İsyanı sonrasında Justinianus tarafından inşa ettirilen yapının ismi Hagia Sophia (Ayasofya) olmuştur. Latince karşılığı Sancta Sophia, Grekçe

[1] Felsefede, bu durum özdeşleyim olarak adlandırılmaktadır.

karşılığı ise Αγία Σοφία 'dır [25]. Ayasofya (Hagia Sophia) ismi kutsal bilgelik, Tanrı'nın evi, yeryüzündeki gökyüzü, evrenin yansıması, kutsal hikmet anlamına gelmektedir [26], [27]. Bazı kaynaklarda ise; Ayasofya ismi, Hristiyan dini için ilk şehit olan Azize Sophia ve kızları ile eşleştirilmiştir. Bu eşleştirmenin; kilisenin toplum için kutsallığını arttırarak, kilisenin toplum üzerinde daha etkili olmasının sağlanması için ortaya atıldığı savunulmaktadır [28].

Cafer Çelebi'nin "Sıfat-ı Ayasûfiyye" adlı şiirinde Ayasofya isminin Tanrı'nın dindar kullarının ibadet yeri (câ-yi 'ibâdet) olarak vurgulamaktadır [22].

Şemüddin, Ayasofya isminin Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında aynı kalmasının nedeni olarak aynı Tanrı'nın mabedi olmasının ve Ayasofya'nın yapım efsanelerinden biri olan Hızır tarafından planının bildirilmesi olmasının etkisi olduğunu savunur. Şemüddin, bir efsaneye göre ise; Ayasofya isminin, I. Konstantinos'un dindar eşi Asafiya ile ilişkili olduğu söylevinde bulunmaktadır [22], [24].

Theophile Gautier ise, olgunluk sembolü olan Greklerin üç tanrısal fazilet'in anası 'Agia Sophia' dan gelmiş olduğunu savunmaktadır [24].

2.2.1 Efsaneler

Ayasofya hakkında oluşturulmuş efsaneler, aslında bilimsel niteliği kanıtlanmamış olsalar dahi, bu yapının halk üzerindeki etkilerini ve toplumlar tarafından ne kadar ve nasıl benimsendiklerini incelemek amacıyla; en çok bilinen, yapımı ile ilgili ve Bizans Dönemi ile Osmanlı Dönemine ait efsanelerden birkaçı ele alınmıştır. Bir yapı üzerindeki bu efsanelerin günümüze kadar ulaşması, bu efsanelerin benimsenmesi ve sahiplenilmesi, aslında o yapının ölümsüzlüğüne ve zaman üstü değerlere sahip olduğuna işarettir.

Bazı efsaneler Bizans Dönemine aitken, bazıları Osmanlı Dönemine aittir. Bazı efsaneler ise Bizans Döneminde kabul görmüş ve sonrasında Osmanlılar tarafından sahiplenilmiştir. Seyahat öncesi Ayasofya'da dua etme geleneği olduğu, Nuh'un gemisinin tahtalarından yapıldığı söylenen kapılarının, kalbe iyi gelen kutsal kuyu suyunun ve günümüzde Hızır'la ilişkilendirilen Aziz Gregorios'un terleyen sütun hikayeleri bunlara örnek oluşturmaktadır.

İkinci kez yanan kilise yerine yeni bir kilise yapmak isteyen Justinianus, planı çizecek ve fikir verebilecek mimarı bulamamıştır. Dini bir törende kutsal ekmeği bir arı çalmış, imparator arının kovanının bulunmasını ve ekmeğin geri getirilmesini istemiş ve bulunan ekmeğin Ayasofya'nın modeli olduğu görülmüştür [29]. Yapımı ile ilgili bir diğer efsane ise, Ayasofya'nın projesinin, Justinianus'un rüyasında Tanrı tarafından ona gösterildiğidir [30].

1480 tarihli Şemsüddin 'in versiyonunda, Justinianus'un rüyasında Tanrı'nın elçisi Hızır'ı gördüğünü, kendisine ilahi ilhamla çizilmiş bir proje verildiğini, pagan dini karşısında Hristiyanlığın gücünü simgelemek için eski tapınak üzerine bir kilise yaptırmasını istediğini ifade edilmektedir. Bu rüya nedeniyle, Hindistan, Yemen, Arabistan, Mağrib, İran, Çin, Türkmenistan, Bizans ve Avrupa'daki tüm pagan tapınakları yapı elemanlarını getirtilerek, ilahi irade ve imparatorluk gücü arasındaki uyumu yansıtan cihan hükümdarlığı sembolü yansıtılmıştır [22]. Benzer bir efsanede Justinianus rüyasında beyaz sakallı bir aziz görmüş ve aziz ona mabedin planını vermiştir. İmparatorun mabedin ismini sorması üzerine 'Ayasofya' cevabını almıştır [29].

En ünlü efsanelerden birisi de Ayasofya'nın sonsuz olmasıyla ilişkilendirilmiştir. İşçiler, yemek yemek için inşaat alanından çıkarken aralarından bir işçiyi gözetmen olarak bırakmıştır. Geriye kalan işçi beklerken bir adam hiddetle işçileri sormuş ve yapının hemen bitmesini istemiştir. İşçi alanı terk edemeyeceğini söyleyince adam onun yerine burada bekleyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine diğerlerinin yanına giden işçi, yanlarında olan imparator ve ustalara olanları anlatmıştır. İmparator adamla ilgili sorular sormuş ve onun bir melek olduğuna inanarak işçiyi Kyklad Adalarına sürgüne göndermiştir. Çünkü meleğin o işçi gelene kadar yapıyı koruyacağına dair verdiği sözü üzerine, kıyamete kadar yapının melek tarafından korunarak ayakta kalmasını istemiştir [29].

Efsaneye göre, I. Justinianus'un ' Bana bu şerefli görevi başarma imkanı veren Tanrıya şükürler olsun.' sözüyle birlikte Ayasofya Kilise'si büyük bir törenle açılmıştır [31], [32]. Justinianus'un aynı zamanda 'Süleyman, seni yendim' cümlesini Ayasofya içerisine

girince söylediği bilinmektedir[1] [33]. Bu söylevin, sadece mimari özellikleri ve süslemeleri için imparator tarafından söylendiği düşünülmektedir fakat Süleyman Tapınağı'nın kokusu dahil tüm unsurlarına gönderme niteliği taşımaktadır [34].

Rus asıllı Nestor İskender tarafından yazılan efsaneye göre; Ayasofya'yı ve şehri koruyan melek fetihten beş gün önce gökyüzüne çıkmıştır ve şehir artık korumasız kalarak Osmanlı İmparatorluğu ellerine geçebilmiştir [29].

Ayasofya'nın kurtuluş umudu, son umut olarak görülmesinin efsanesi ise şu şekildedir: Türkler surları aşıp kente girdiğinde Konstantin sütununa geldiklerinde gökten bir melek inerek elindeki kılıcı bir erkeğe verecek ve 'Bu kılıcı al ve Tanrı'nın kullarının öcünü al' diyerek imparatorluğun kurtulmasını sağlayacaktır[2] [21].

Bir diğer yaygın efsane ise; Bizanslıların umutlarıyla ilgilidir. Efsaneye göre, kent düşüp Osmanlı askerleri ve imparatorun Ayasofya'ya girdiği sırada, Ayasofya'da ayin yapan papaz ayini yarıda bırakarak ve kutsal kaseyi de yanına alarak bir kapıdan geçip gitmiştir. Askerler arkasından gitmiş fakat kapıyı bulamamış ve sadece duvarlarla karşılaşmıştır. Bizans inanışına göre, Ayasofya ve şehir tekrar Bizanslıların eline geçtiğinde rahip yarım kalan ayinini Ayasofya'da tamamlamak için gelecektir [35].

17. yüzyıl şairlerinden Nabi, Ayasofya'da kılınan namazın diğer camilerden kılınan namazlardan 'bin kat daha değerli' olduğunun altını çizmiştir [22]. Bu söylev ile Ayasofya hem en önemli cami olarak betimlenmiş, hem de onu efsaneleştirme yolunda bir iddia oluşturmuştur.

Bazı değerlendirmeler ise, bilimsel verilere dayanan ve geçmişteki izler okunarak oluşturulan yorumlardır. Bu yorumlar da kesinlik kazanmamış olmaları ile birlikte Ayasofya'nın simgesel değerleriyle ilişkilidir.

Ayasofya'nın galeri katındaki Cennet-Cehennem Kapısı olarak bilinen kapının bir tarafı sade ve diğer tarafı süslüdür. Bu durumun ezoterik anlamı ise, 'Hakikat, yaşamın anlamı ve ölümsüzlük içeride' dir. Ayasofya içerisindeki balık, hayat ağacı, kartal, örümcek ağı

[1] Rivayetlere dayalı kabul gören imparatorun söylevinin, aslında 527 yılında İstanbul'da yapılmış ve Süleyman Tapınağı ölçüleri dikkate alınarak yapılan Polyeuktos Kilisesi'nden üstün olduğunu belirtmek için söylemiş olduğu da düşünülmektedir [24].

[2] Konstantin sütunu, Çemberli Taş'tır.

motifleri ve kırmızı güneş diskleri pagan dininde kullanılan figürlerdir. Sütun üzerindeki ejderha figürü ise, ortaçağ halk inancını yansıtmaktadır. Tapınakçı haçı ve zambak figürleri ise, Prieuré de Sion ve Fransa Krallığı ile ilişkilidir1. Gentile Bellini'nin çizdiği Fatih Sultan Mehmet'in portresinde, imparator kapısının üstündeki tapınağın sütunları ve kutsal sandığın örtüsü simgesel olarak yerleştirilmiştir [21].

İmparator kapısı üzerindeki Süleyman Tapınağı simgesi, onunla rekabetine işaret olarak görülmektedir. El figürlü mermer Hz. Meryem'e adanmış bir kiliseden getirilen kutsal emanetlerden biridir fakat bir başka görüş ise, bu simgenin Süleyman Tapınağı'nın efsanesindeki cin ve devlere ait olduğudur [21].

Halifeliğin, Ayasofya'da Osmanlı İmparatoruna devredildiği, Peygamberin Hırkasını Yavuz Sultan Selim'in Ayasofya'da giydiği rivayet edilmektedir [21], [23]. Bu rivayetin doğru olup olmadığı bilinmemektedir fakat mekan olarak Ayasofya'nın seçilmesi, onun simgesel değerini göstermektedir.

2.2.2 Tarihçe

Bir yapının incelenmesi için, yapımı da dahil olmak üzere, tarih içerisinde geçirmiş olduğu her türlü müdahale, önemli tarihi olaylar, imparatorluklar, işlev ve varsa işlev değişiklikleri, tarih içerisindeki önemi, kısacası tarihi değerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmeye geçmeden önce ise, Bizans Kültürü Tarihçileri tarafından Bizans Dönemi'ni üç evreye ayırırken kullanılan kırılma noktaları, aynı zamanda Ayasofya üzerinde de kırılma noktası yaratan olayların, aynı olmasına dikkat çekmek gerekmektedir [36].

Tarih boyunca inanç ve din olgularına bakıldığı zaman, değişen inançlar sonrasında da inşa edilen ilk mabedin bulunduğu alanın kutsal olarak görülmesi ve değişen inanç sonrası yapılan yeni yapının tekrar aynı bölgede yer almasını veya doğal afetler nedeniyle yıkılan yapının yerine aynı bölgede tekrar inşa edilmesi, yani toprağın insanlar tarafından kutsal görülmesi geleneği olduğu bilinmektedir.

[1] Prieuré de Sion, kutsal kase ile ilgili önemli bir örgüttür.

Osmanlı kaynaklarında, İ.Ö. 615 veya İ.Ö. 1200 yıllarında Yanko bin Madyan tarafından Ayasofya'nın bulunduğu alanda bir tapınak yaptırıldığı belirtilmektedir [23].

Yunanlıların hakim olduğu (M.Ö. 660- M.S. 73) yıllarda da, Ayasofya'nın bulunduğu alanda bir tapınak bulunduğu bilinmektedir. Bu tapınak, Roma İmparatoru Septimius Severus tarafından şehir yıkılırken tahrip edilmiştir [24]. İmparator Septimius Severus (145-211) döneminde, Ayasofya'nın bulunduğu alanda Helios tapınağı ve dört yanı revakla çevrili bir alanın yenilendiği düşünülmektedir [37].

Hristiyanlık ve pagan dininde benzer inançlar söz konusudur[1] [38]. Doğan Kuban, 'Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları' kitabında Ayasofya'nın yarı pagan tapınağı olduğundan söz etmiştir[2,3]. I. Kilise öncesi, Ayasofya'nın bulunduğu alanda Artemis Tapınağı'nın olduğu, bu tapınak öncesi de pagan tapınağı olan Ana Tanrıça Tapınağı'nın bu bölge de inşa edildiği düşünülmektedir[4] [21], [23], [39]. Ayrıca yapılan dehliz araştırmalarında, Ayasofya yapımından önceki yıllara tarihlenen mezar odaları ve su kanalları bulunmuştur. Bu görüşler, Ayasofya'nın bulunduğu bu alanın M. Ö. dönemlerinden itibaren kutsal kabul edildiği ve bu alanda Ayasofya öncesi tapınakların olduğu savını kuvvetlendirici niteliktedir.

I. Konstantinos'un İstanbul'u başkent olarak seçmesinin ardından, yaptığı çalışmalarda, Byzantion şehrindeki Pagan tapınaklarını yenilediği ve yeni din olarak kabul edilen Hristiyanlık için kiliseler inşa ettiği bilinmektedir. I. Kilise yapısının I. Konstantinos'in eseri olduğu düşünülse de, yapının inşasına I. Konstantinos (324-337) başlatmış, oğlu II. Konstantios (337-361) zamanında bitirilmiştir[5,6,1,2,3] [23], [40], [41].

---

[1] Hristiyanlığın aslında bir pagan dini olduğu, aralarında Tom Harpur, Timothy Freke gibi isimlerin olduğu eski din adamları ve eski Hristiyan yazarlarca kabul görmektedir [38].

[2] Efsaneler Bölümü'nde bahsedilen Ayasofya içerisindeki pagan simgelerde bu görüşü destekler niteliktedir.

[3] Ayrıca Clement'te Ayasofya'da pagan izlerinin olduğunu savunmaktadır [30].

[4] Sokrates'te Artemis Tapınağı üzerine Ayasofya'nın inşa edildiğini savunmaktadır.

[5] Bizans tarihçilerinden Teophanes, Nikephoro, Gramerci Leon, Sezomenes ve Discanus I. Kilise'nin I. Konstantios tarafından yaptırıldığı konusunda hemfikirdir [29].

[6] Ayasofya'yı Büyük Konstantios'un yaptırdığını savunan tarihçiler; 'Hristiyanlığın Milan Fermanı ile kesin hürriyete kavuşması ve 234'de Roma İmparatorluk merkezinin İstanbul olması, bütün din ve mezheplerin Büyük Konstantios'un barış hükümlerini içeren kanunların himayesine girmesi nedeniyle İstanbul'da Aya

Birçok araştırmacıya göre; ilk yapının açılış tarihi 15 Şubat 360 olarak verilirken, Kandemir; ilk yapının açılış tarihini 25 Şubat 360 olarak belirtmektedir [24], [31], [41], [42], [43], [44].

361 yılındaki depremden zarar gören Ayasofya, daha sonrada 381 yılında yapılan Konsil toplantısı sırasında Arienler ve Ortodokslar arasındaki ikinci mücadele sonrasında Arienlerin saldırısıyla ateşe verildiği için çatısı tamamen yanarak zarar görmüştür. Çatının, bu tahrip sonrasında onarımı yapılmıştır [23], [24], [40].

395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonucu, İstanbul Doğu Roma başkenti olmuştur. Bu tarihle paralel olarak Ayasofya, dini olayların merkezi olmasının yanı sıra, politik olayların da odak noktası olmuştur [24].

İstanbul Patriği İoannes Chrysostomos'un, İmparator Arcadios'un (395-408) eşi İmparatoriçe Eudoksia'ya ağır eleştirilerde bulunması ve 403 yılında kilise önüne yaklaşık 50 m yüksekliğinde, gümüş kaplamalı bir heykelin dikilerek paganlara ait bir törenle kutlanması nedeniyle, aralarında çıkan tartışma sonuncunda İmparator Arcadios tarafından 9 Haziran 404 tarihinde sürgüne gönderilmiştir ve halk 20 Haziran 404 tarihinde ayaklanmıştır. Kilise, Senato Binası gibi birkaç yapı ateşe verilmiştir [23], [24], [31], [39], [41], [43], [44].

Bazı kaynaklara göre, İmparator Arcadios'un onarımı başlatmış olduğu düşünülen; diğer birkaç kaynakta ise, onarımın II. Theodosios tarafından gerçekleştirdiği savunulan II. Kilisenin onarımı, 408 yılında başlamış, 10 Ekim 415 yılında II. Theodosios döneminde tamamlanarak ibadete açılmıştır ve Patrik Atticus tarafından kutsanmıştır [24], [31], [40], [41]. II. Theodosios heykelini yaptırarak, Ayasofya meydanına koydurmuştur[4] [45].

İrini ve Aya Dynamis kiliselerinin inşasına başlandığı' görüşünde birleşmektedir. Bu kiliseler arasında Ayasofya bulunmamaktadır [31].

[1] I. Konstantinos'un hayatını ve hükümdarlık yıllarını yazan Eusebius, yapının inşasından söz etmez [29].

[2] Kiliseler tarihi yazarı Sokrates (380-440), ilk yapının II. Konstantios döneminde yapıldığını belirtir [23], [29], [42].

[3] Aleksander Konstantinidi, I. Konstantinos'un yaptırmış olduğu kilisenin deprem sonrasında yıkıldığını, yerine geçen oğlu II. Konstantios'un 358 yılında kilise yapımını başlattığını ve 360 yılında tamamlandığını savunmaktadır [24].

[4] 740 yılında kaide üzerindeki heykel, 1711 yılında kaide yıkılmıştır [39].

416 ve 446 yıllarında II. Kilise'nin çatısı yanmış ve tahrip olmuştur [24]. 457 yılında Patriğin İmparator'u onurlandırarak taç giydirmesi üzerine Ayasofya'da taç giyme törenleri gelenekselleşmiştir.

İmparator I. Justinianus ve karısı İmparatoriçe Theodora'nın saltanatının 5. yılında, aristokratları temsil eden ve İmparator I. Justinianus tarafından desteklenen maviler ile İmparatoriçe Theodora'nın el altından desteklediği ve esnaf-tüccar kesimini temsil eden yeşiller, imparatorluğa karşı birleşerek 10 Ocak 532 yılında Nika isyanını çıkartmıştır[1] [23], [24], [31], [39], [41], [43], [44], [45], [46].

Dönemin Komutanı Belisarios, I. Justinianus'un tarafını tutarak isyanı bastırmış olmasına rağmen, Senato Dairesi, Hagia Eireni, Samson hastanesi ve Zeuxippos Hamamları yakılarak harap edilmiş, 13-14 Ocak 532 yılında kilise ikinci kez yakılmış ve sonucunda yıkılmıştır [44], [47]. 16-17 Ocak 532 tarihine kadar yağmalamalar devam etmiş, Saray da ateşe verilmiştir[2].

I. Justinianus isyan sonrasında düzeni ve halkın huzurunu tekrar sağlamak, isyan nedeniyle zarar gören kenti yeniden inşa etmek, Tanrı önünde arınmak, kendi otoritesinin sarsılamayacağını göstermek, zaferini kutlamak için ve hakimiyetinin anıtı olarak Ayasofya'yı yeniden inşa etmeye karar vermiştir [31]. Aynı zamanda, kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve kilisenin de efendisi olarak gördüğü için Hristiyanlığın en büyük Kilisesi olmasını istemiştir. Günümüzde de Ayasofya, dünyanın yüz ölçümü bakımından St. Pierre, Milano Santa Maria Kilisesi ve Sevile katedrallerinden sonra 7570 m^2 alanı ile dördüncü büyük katedrali olarak kabul edilmektedir [24].

Kilisenin yapımına 23 Şubat 532 tarihinde başlanmıştır[3] [24], [41], [44], [47]. II. Kilise'nin yıkımından sonra geçen 39 gün gibi kısa bir süre içerisinde yapıya başlanmış

[1] İmparatoriçe Theodara'nın 'Kaçmaktan başka kurtuluş yolu kalmadığında ben, kaçmayı istemem. Başında taç taşımış olanların, o tacı yitirdikten sonra artık yaşamamaları gerekir..' sözleri imparatora ve onları destekleyen komutanlara cesaret vermiştir [45], [46].

[2] Nika İsyanı sonunda, 30.000-50.000 kişi öldürülmüştür [29].

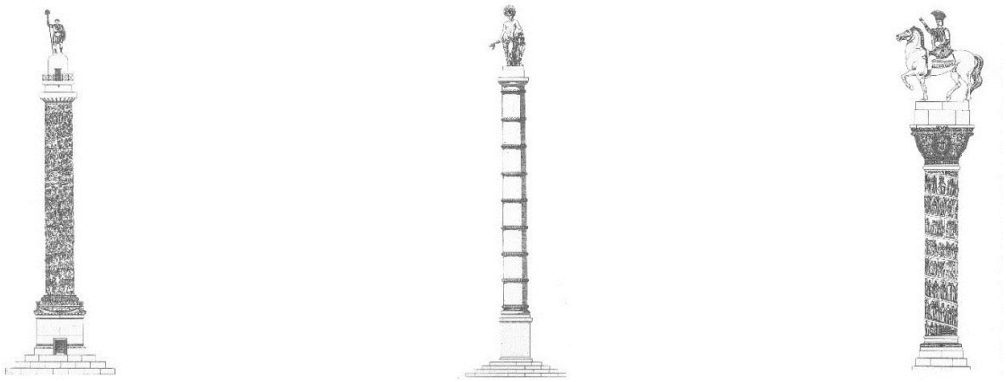
[3] Evliya Çelebi, Ayasofya yapımında 30.000 işçi, 7.000 hamal ve 3.000 usta çalıştığını ve yapımın kırk yıl sürdüğünü aktarır [48]. Evliya Çelebi'nin şüpheli ve abartılı bu anlatımının aslında, dönemin şartları düşünüldüğünde Ayasofya'nın inşa edilmesi için çok fazla insan gücüne ihtiyaç olduğunu vurgular niteliktedir. Semavi Eyice, inşaatta 10.000 işçinin çalıştığını belirtmiştir [24].

olması, önceden tasarlanmış bir planın var olabileceği savını arttırmaktadır[1]. Bu yeni kilise de eski kilise kalıntıları üzerine yapılmıştır. Ayasofya 5 yıl kadar kısa sürede tamamlanması ile dünyanın en hızlı inşa edilen katedrali sıfatına sahiptir[2]. Kilise, I. Theodosius Dönemi yapısından daha büyüktür. Bunun sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi I. Justinianus isminin bu yapı ile ölümsüzlüğe ulaşmasını ve hakimiyetini tüm dünyaya kanıtlamak istemesidir.

İmparatorun Ayasofya yapımına çok özen gösterdiği ve inşaat alanını sık sık ziyaret ettiği bilinmektedir. Temel yapımında ilk taşı kendisinin koyduğu söylenmektedir. Ayrıca denetimi gizli yapabilmek için, Ayasofya yanına bir mekan yaptırmış ve Ayasofya ile Saray arasında gizli bir geçit oluşturmuştur[3] [24], [35].

27 Aralık 537 yılında, I. Justinianus tarafından büyük bir törenle açılmıştır [27], [31], [32], [39], [41], [44].

Kilise açılışından 4 yıl sonra, 541 yılında Mimar İznatios tarafından I. Justinianus'un heykeli yapılarak Ayasofya önünde konumlandırılmıştır[4] [31], [39], [44], [45]. Heykel doğuya yönelmiş olup, at üstündeki imparatorun yukarıda bulunan sağ eli açık şekilde tasvir edilmiştir.

Şekil 2. 1 Arcadios Heykeli, I. Konstantinos Heykeli ve Justinianus Heykeli [39]

[1] Farklı yapım maliyetleri belirtilmesine rağmen, günümüzün değeri ile yapımı için harcanan genel kabul 70-75 milyon dolar civarındadır [24].

[2] Londra'daki St. Paul 20, Paris'teki Notr Dame Kilisesi 75 yılda tamamlanmıştır [24]. Bu boyutlarda ve ayakta kalan en eski yapı olma özelliği dışında en kısa zamanda yapılmış kilise sıfatına da sahiptir.

[3] Müze döneminde yapılan kazılarda geçitler ve kanallar bulunmuştur.

[4] Hasan Fırat Diker heykelin Justinianus'un vasiyeti olduğunu kullandığı kaynaklara dayanarak belirtmiştir. Fakat, Justiniaunus'un ölüm tarihi 565 yılıdır [49].

III. Kilise, 553 tarihli ve 14 Aralık 557 depremlerin etkisiyle kubbenin doğu bölümü ve olasılıkla içindeki liturjik malzemeler zarar görmüştür. Deprem sonrasında zarar gören yapı, I. Justinianus tarafından kubbe bölümü restorasyonu Genç İsidoros'a yaptırılarak, 562 yılında Patrik Eulhyus ile birlikte, İsa'nın Doğumu Yortusu'nda törenle tekrar açılmıştır[1,2]. Açılış döneminde ise, Paulos Silentarios tarafından Ekphrasis olarak bilinen destan yazılmıştır [27], [42].

II. İustinos döneminde (565-578), III. Kilise içerisindeki mozaik çalışmaları tamamlanmıştır. 6. yüzyılda Doğu Romalı Philon tarafından dünyanın sekizinci harikası olarak seçilmiştir [50]. Patrik I. Thomas (607-610) döneminde, Ayasofya'ya mimari ekleme yapılmıştır [24].

Bizans tarihinde; 726-843 yılları İkonakırıcı (İkonoklazm) Dönem olarak adlandırılır. Kendini hem imparator, hem de başrahip ilan eden III. Leon, 726 yılında tasvirlere karşı olduğunu ifade ederek akımı başlatmıştır [51]. İkonoklast akımı ile birlikte, İmparatorluk Sarayı'nın Ayasofya tarafındaki Chalke Kapısı (Halki Kapısı) üzerinde bulunan İsa ikonasının kaldırılması ve yerine haç işareti koyulmasıyla eylemselliğe dökülmüştür. Bu akım sonucunda Ayasofya içerisinde de, her türlü öyküleyici sahne ve tasvirler örtülerek veya kazınarak yok edilmiştir [40]. III. Leon'un oğlu V. Constantine (741-775) İkonoklazm akımını devam ettirmiş ve 754 yılında Hiereia'da toplanan konsilde bu görüşü savunmayan Şamlı Yuhanna gibi teologlar bu toplantıda aforoz edilmiştir [52]. Bu dönemi savunan İmparator Teofilos, Ayasofya'ya verdiği önemi de belirtmek amacıyla kilisenin güney giriş kapısına, antik bir yapıdan getirttiği tunç kapı kanatlarını ekletmiştir [43]. İkonoklast Dönem, IV. Leo (775-780) döneminde etkisini yitirmeye başlayıp; VI. Constantine döneminde imparatordan daha etkin olan İmparatoriçe Irene'nin çabalarıyla birlikte toplanan İznik Konsili (787) ile sona ermiştir. Fakat Ermeni Leo'nun (V. Leo, 813-820) tahta çıkmasından sonra ikonoklast dönemin ikinci bölümü başlamıştır. 815 yılında Ayasofya'da ikinci bir İkonoklastik Konsil toplantısı yapılmıştır. İmparatoriçe Theodora'nın ikonoklast patrik Grammaticus'un

[1] Ayasofya Kilisesi'nin bir bölümü olan kubbe restorasyonu, yapının inşa süresi kadardır. Bunun başlıca nedeni, Genç İsidoros'un, I. Justinianus'un gazabından korktuğu için çok dikkatli davranmasıdır.

[2] Kutlamaların iki hafta sürdüğü bilinmektedir.

yerine Methodius'u getirmesi ile son bulmuştur. Böylece; birinci dönemde de olduğu gibi, ikinci İkonoklast Dönemi yine bir İmparatoriçe tarafından sonlandırılmıştır [52].

III. Mikhail (842-867) yönetimi sırasında başlayan çalışmalara 859 yılındaki büyük yangın nedeniyle ara verilmesine rağmen, imparatorluğunun son yıllarında mozaik çalışmaları yapılmıştır [49]. III. Mikhail döneminden sonra, hüküm süren Bizans imparatorları, Ayasofya içerisindeki birçok öyküleyici ve betimleyici mozaikler yaptırmıştır.

790 yılında çıkan yangında Ayasofya yapıları zarar görmüştür ve hemen ardından yeniden yaptırılmıştır [24].

Yapımından sonra eklenen mimari elemanlardan çan kuleleri, I. Basileios (811-867) ve Aleksandros'un (870-912) imparatorlukları sırasında hediye olarak Ayasofya'ya eklenmiştir.

Ayasofya, bulunduğu coğrafyanın deprem bölgesinde olması nedeniyle tarih içerisinde birçok depremler geçirmiştir. Tüm bu depremler sonucunda, oldukça hasar almış ve her deprem sonrasında, dönemin imparatorları tarafından restorasyon çalışmaları yapılmıştır. 869, 886 ve 989 tarihli depremlerde Ayasofya Kilisesi, özellikle kubbe ve batı sütunları zarar görüp yıkılmıştır[1]. 869 ve 886 depremleri sonrasında I. Basileos (867-886) ilk büyük restorasyonu yaptırmıştır [24]. 912 yılında Ayasofya'nın güney-doğusunda bulunan patrikhane ile Atrium çevresindeki mum dükkanları yanmıştır [29]. VII. Konstantinos Porphyrogennetos (908-959) döneminde 912-959 yılları arası kilise onarılmıştır [53]. 989 tarihli depremde dönemin İmparatoru II. Basileios (976-1025) tarafından yaptırılan onarımlar beş yıl sürmüş ve 13 Mayıs 994 yılında tekrar ibadete açılmıştır [32], [42].

Kilisenin güney galerisinde dini toplantıların yapıldığı bilinmektedir. Bu toplantılardan 1166 tarihli olanı ferman halinde mermer levhalara yazılmıştır [42].

[1] Bazı kaynaklarda deprem tarihi, 989 yerine 986 olarak verilmektedir [24].

Ayasofya Kilisesi'nin depremler sonucunda aldığı darbelerden ziyade, en fazla hasarı İstanbul için karanlık dönem olarak adlandırılan 1204 yılı Latin İstilasından almıştır[1,2]. Bir yıl kadar süren kuşatma sonunda işgal edilen İstanbul'da üç gün süren, İstanbul, Bizans İmparatorluğu ve Ayasofya tarihinin en büyük yağma ve katliamını yaşamıştır. Bu süreçte, halkın büyük bir bölümü, işkence ve katliamdan kaçarak Ayasofya Kilise'sine sığınmıştır. Ayasofya Kilisesi'nde bulunan din adamlarının Haçlı ordusunu durdurma çabası sonuçsuz kalmış, rahipler katledilmiş ve rahibelere tecavüz edilmiştir. Ayasofya'ya askerler katırlarla ve kilisede yapılacak eğlence için Fransız bir fahişe ile birlikte girmiştir [54]. Ayasofya Kilisesi'nde bulunan gümüş ve altın şamdanları, değerli ikonaları, değerli duvar süslerini, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivi, başına takılan dikenli taç, havariler ve Hz. Meryem'e ait olduğu düşünülen eşyalar, İnciller ve paraya çevrilebilecek tüm liturjik malzemeler yağmalanmıştır [55]. Yağmalamaya daha geç katılan Katolik askerler, şifalı olduğu inanılan sütunlardan parçalar koparmıştır [54]. Değerli taşlar, sütun başlıkları, mozaik parçalar vb. malzemeler hammadde olarak kullanılması için, 1261 yılına kadar Venedik'e gönderilmiştir.

Yıkılan ve yağmalanan Bizans İmparatorluğu'nun kırılma noktası olan IV. Haçlı Seferleri sonunda, 13 Nisan 1204 yılında İstanbul Latinlerin eline geçmiş ve Venedikli din adamlarının eline geçen Ayasofya Kilisesi, Katolik başkilisesi olmuştur. Haçlı Kralı Baudouin Ayasofya'da taç giymiştir[3,4] [21], [55]. Aynı zamanda bu kırılma noktası

[1] Papa III. Innocentius'un 1202 yılında yaptığı sefer çağrısıyla başlayan ve Venedik Doçu Enrico Dandolo'nun, daha önceki haçlı seferlerinin amaç olarak gösterdiği Kudüs'ü Müslümanların elinden almak fikrine rağmen, başka bir gizli hedefi Ortodoks Bizans İmparatorluğu ile Katolik mezhebini birleştirmek ve hatta Katolik mezhebini tek güç yapmak olan IV. Haçlı Seferleri'nin rotasını değiştirerek, Bizans İmparatorluğu'na ve İstanbul'a çevirdiği bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu'ndaki taht kavgalarından yararlanarak, amcasını tahttan indirmek isteyen IV. Aleksios Angelas ile Haçlılar arasında gizli bir antlaşma imzalandığı da düşünülmektedir. Bu seferin rotasının değişmesinde, Tapınak Şövalyeleri'nin (Tapınakçıların) ölümsüzlüğü simgeleyen kutsal kase, Süleyman Tapınağı'nda bulunan kutsal sandık gibi birçok kutsal emanetin Ayasofya'da bulunduğunu düşünmeleri ve ele geçirme emellerinin olması da rol oynamıştır [21].

[2] 1203 yılında Latinler tarafından ateşe verilen kentte, Patrikhane yapısı ile Million Taşı arasındaki alandaki yapılar tahrip olmuştur. Ayasofya tehlike altına girmiştir.

[3] 457 yılında başlatılmış olan Ayasofya'da taç giyme ritüelinin Latinler tarafından da devam edildiği görülmektedir.

[4] Latin himayesinde Ayasofya'da 5 imparatorun taç giyme töreni yapılmıştır.

dönemi Geç Bizans Dönemi olarak adlandırılmaktadır ve bu dönemde, Bizans İmparatorluğu birçok imparatorluğa bölünmüştür.

1261 tarihinde Rumlar, Latin egemenliğindeki İstanbul'u geri alarak, Bizans İmparatorluğunu tekrar kurmuştur. VIII. Michael, Ayasofya'yı restore ettirmiştir [29]. Yeni Bizans İmparatorluğunun ilk taç giyme töreninde, VIII. Michael Palaiologos Ayasofya Kilisesi'nde taçını giymiştir[1] [31].

II. Andronikos (1282-1328) döneminde, 1317 yılında restorasyon çalışmalarının yanı sıra, Ayasofya'yı güçlendirici çalışmalar da yapılmıştır.

1346 yılında geçirdiği deprem sonrasında, kubbe hasar görmüştür [32]. Ioannes VI. Kantakuzenous (1347-1354) döneminde 1353-1354 yıllarında kubbe yeniden yapılmıştır[2] [40].

1450 yılındaki depremden zarar gören Ayasofya'nın restorasyonu için, Fatih Sultan Mehmed tarafından kente mimar gönderilmiştir. Mimar restorasyon çalışmaları dışında mimari eklemelerde de bulunmuştur [24], [29], [31], [56].

1452 tarihinde Roma Katolikleri ile Bizanslılar arasında ittifak antlaşması Ayasofya içerisinde imzalanmıştır [31]. Dukas, mezheplerin birleşmesini isteyen ve istemeyen gruplar arasında anlaşmazlık çıktığını ve birleşme taraftarı olanların Ayasofya'da bulundukları sırada, Bizanslıların Ayasofya'ya girmediğini belirtmiştir [24], [57].

Fetihten bir gün önce Ayasofya'da imparator XI. Konstantin Palaiologos Dragas (1405-1453), büyük devlet adamlarının ve saray mensuplarının da katılımıyla büyük bir dini tören yapılmış ve kurtuluş için gözyaşları ile dua edilmiştir[3] [57]. Mezhep tartışmaları ve Ayasofya'nın terkedilişi bir kenara bırakılmış ve Ayasofya, efsanelerde de yer verildiği gibi son umut olarak kabul edilmiştir.

---

[1] VIII. Mikhail Palaiologos 1259 yılına kadar ortak imparator ve 1261 yılından itibaren kıdemli imparator ünvanına sahiptir.

[2] Farklı kaynaklarda aynı olayın tarihlerinin farklı verilmesi ya da farklı olayların karıştırılması söz konusudur. 1340, 1344, 1346 tarihli depremlerden bahsedilmektedir [24], [39]. 1344 yılındaki deprem sonrası yapılan onarım çalışmalarında Rusya'dan yardım alınmıştır [39].

[3] İstanbul'u kuşatan Osmanlı İmparatorluğu'nu gören Büyük Duka Leon Notaras 'İstanbul'un içinde Türk sarığı görmek, Latin serpuşunu görmekten daha iyidir' ünlü sözünü söylemiştir.

29 Mayıs 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmed tarafından Konstantinopolis feth edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, şehir düştükten sonra ilk olarak şehrin merkezine, Ayasofya'ya gelmiştir. Ayasofya önünde atından inen Fatih Sultan Mehmed, Ayasofya içerisine sığınmış halka, patrik ve diğer ruhani kişilere kendisinin himayesinde olduklarını ve korkmamaları gerektiğini söylemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneğinin fethedilen bölgenin en büyük dini yapıtı camiye çevrilmesi olduğunu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed ilk olarak imam getirip, Ayasofya içerisinde namaz kılmış ve Ayasofya'yı ilk eseri olarak vakfetmiştir. Böylece I. Kilise de dahil edilirse yaklaşık 1093 yıl kilise olarak işlev gösteren Ayasofya camiye çevrilmiştir. Ayasofya'nın sadece en büyük kilise olması dışında, siyasal gücüyle eşleşen yapı olması, estetik değerleri, Bizans ve tüm Hristiyan dini mensupları için olan sembolik değeri; Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya üzerine eğilmesine ve onun fetih sembolü olmasına neden olmuştur.

Din farklılığı nedeniyle, Ayasofya içerisinde ilk Cuma namazının kılınabilmesi için üç günlük hızlı bir çalışma ile İslam dinine uygunluk sağlamak amacıyla değişimler ve eklemeler yapılmıştır. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'nın ihtiyaçlarını finanse edebilmek için Ayasofya Camii Vakfı'nı kurmuştur [24].

II. Beyazid (1481-1512) döneminde eklemeler ve onarımlar yapılmıştır [24], [29].

II. Selim (1566-1574) döneminde, Ayasofya ile ilgili dört ferman yayınlanmıştır[1]. Şehir planlamacılığı açısından, Ayasofya için yapılan araştırma sonucunda çevresini saran gecekondulardan temizlenmesi gündeme gelmiştir. Yıkımdan zarar görecek insanlar ise 'özde kafir olan bir yapı olan' Ayasofya'nın yıkılmasını dile getirseler bile, II. Selim Ayasofya Cami'nin korunmasını istemiştir ve emre karşı çıkanların 'kafir' olarak değerlendirileceğini belirtmiştir [58]. Burada da görüldüğü gibi, Ayasofya Osmanlı İmparatorluğu tarafından içselleştirilmiş ve ona karşı olanların dine karşı oldukları gibi bir ithamla yargılanmıştır. Bu fermanlar doğrultusunda, Ayasofya için güçlendirme çalışmaları yapılmış, mimari eklemelerde bulunulmuş ve onarım çalışmaları devam

[1] Ferman tarih ve içerikleri Mimari Özellikleri Bölümünde yer almaktadır.

ettirilmiştir [22], [29], [58]. Ayrıca II. Selim döneminde 1166 tarihli Synod Toplantısı kararlarının yazılmış olduğu levhalar tercüme edilmiştir [24].

III. Murat (1574-1595) döneminde, II. Selim'in ölmesi üzerine Ayasofya'ya gömülmesi, imparatorların ve ailesinin buraya gömülmesi geleneğini başlatarak, Ayasofya'nın Sultan Türbesine sahip cami sıfatını kazanmasını sağlamıştır. Restorasyon çalışmalarının yanında mimari eklemeler ile liturjik malzemelerde Ayasofya içerisine koyulmuştur [29], [59], [60].

III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617) ve IV. Murat (1622-1640) dönemlerinde, imparatorların Ayasofya'ya gömülme geleneğine devam edilmiş ve bu nedenle de, Ayasofya avlusuna mimari eklemelerde bulunulmuş ve restorasyon çalışmaları yapılmış ve liturjik malzemeler eklenmiştir [29].

I. İbrahim (1640-1648) döneminde, mimari süsleme, mimari eklerle birlikte restorasyon çalışmaları yaptırmıştır [24], [40].

IV. Mehmet (1648-1687), II. Mustafa (1695- 1703) ve III. Ahmed (1703-1730) döneminde; Ayasofya içerisine levhalar eklenmiş, restorasyon çalışmaları yapılmış ve gerekli görülen liturjik malzemeler eklenmiştir [24], [35], [40].

Şekil 2. 2 Adriaan Reland 1676-1718 tarihli çizimi [61]

1687 yılında Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa, IV. Mehmet yerine II. Süleyman'ın (1687-1691) tahta geçmesi için ulemayı toplayarak Devlet-i Ali'nin gizli toplantısını Ayasofya'da yapmıştır [21].

25 Mayıs 1719 tarihindeki depremde Ayasofya zarar görmüştür fakat hangi restorasyon çalışmalarının yapıldığı bilinmemektedir [23].

I. Mahmut (1730-1754) döneminde, Ayasofya iç mekan kurgusunda değişiklikler ve dış mekanına birçok işlevi karşılamak üzere mimari yapı yaptırılmış, ihtiyaç doğrultusunda liturjik malzeme eklemiş ve 1754 yılındaki deprem sonrası onarım çalışmaları yapılmıştır [24]. Bu dönemde yapılan uygulamalar, Ayasofya'nın fonksyionel, estetik, değer açısından gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır.

III. Osman (1754-1757) döneminde çıkan 1755 yılındaki Hocapaşa Yangını sonrası ve III. Mustafa (1757-1774) döneminde olan 1766 yılındaki deprem sonrası, Ayasofya ve yakın çevresindeki yapıların onarım çalışmaları yapılmıştır [21]. I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde, Ayasofya içerisinde onarım çalışmaları ve Ayasofya çevre düzenlemesi yapılmıştır [24].

II. Mahmud (1808-1839) döneminde, 18 Kasım 1808 tarihinde yeniçeri ayaklanması çıkmıştır. Ayasofya ve türbeler bir kez daha yangın geçirmiş ve bastırılan isyan sonrasında bir yıl onarım çalışmaları yapılarak 29 Eylül 1809 yılında tekrar ibadete açılmış ve bu çalışmalar sırasında Ayasofya içerisine iki hat levhası asılmıştır [21], [24].

I. Abdülmecid (1822-1861) döneminde, II. Mahmud restorasyon çalışmaları devam ettirilmiş ve avluya mimari yapı eklenmiştir [24]. Osmanlı dönemi tüm imparatorları, restorasyon çalışmalar, mimari eklemeler ve çevresinde yeni yapılar yaptırarak Ayasofya ayakta tutmaya çalışmış, onun simgesel özelliklerini korumaya çalışmıştır. Fakat tüm bu müdahaleler, yabancı mimarlarla çalışılarak uluslararası müdahale niteliği gösteren ve I. Abdülmecid döneminde yaptırılan Fossati Restorasyonu kadar kapsamlı çalışmalar olmamıştır. Restorasyon başında Gaspare Fossati (1809-1883), Giuseppe (1822-1891) Fossati olmak üzere, Hattat Mustafa İzzet Efendi, Ressam Antonio Fornari, Mısırlı Yani Kalfa ve N. Lanzoni gibi isimler görev almıştır. 1847-1849 yıllarında yapılan restorasyon çalışmaları; statik güçlendirme, mimari bezemelerdeki yenilemeler, cephe onarımı, mimari eklemeler, yeni bezemeler, yeni donatılar, yeni liturjik malzeme eklemeleri, hat yazı eklemeleri, çevre düzenlenmesi, mozaik çalışmalar olarak gruplandırılmıştır[1] [21], [22], [24], [39], [40], [62]. Belçika elçiliği, Ayasofya onarımı ile ilgili mektup göndermiştir [49]. Bu durum, ilişki içinde olmadığı bir ülkeden gelen

[1] Çalışmalarda yaklaşık 800 işçi görev almıştır [24].

mektupla batı dünyasının gözlerinin Ayasofya'nın onarımında olduğunu göstermektedir. Bu kapsamlı çalışmalar sonrasında, Ayasofya 27 Temmuz 1849 yılında tekrar ibadete açılmıştır[1] [44], [62].

Şekil 2. 3 Restorasyon sonrası darphane tarafından verilen Hatıra Madalyası [23]

Restorasyon sonrası kutlama için, Darphane tarafından James Robertson'a altın, gümüş ve bronz olarak 1851 tarihli madalya verilmiştir [63], [64].

Gaspare Fossati'nin Ayasofya'daki çalışmalarını belgeleyen ve günümüzde orijinali Bellinzona Arşivi'nde olan albüm, 1 Haziran 1852 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Fossati, albümünü onarım görevini kendisine veren Sultan Abdülmecid'e adamıştır ve imparatora bir kopyasını yollamıştır[2] [40]. Kitap üzerinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve Ayasofya'nın batı görünüşü bir madalyonda resmedilmiştir. Avusturyalı mimar W.Salzenberg, Fossati'lerin ortaya çıkardıkları mozaiklerin suluboya resimlerini yaparak 1855 yılında yayımlamıştır [40].

Şekil 2. 4 Fossati'nin Ayasofya Albümünün 1852'de Londra'da basılan nüshasının kapağı, iç mekan ve iç narteks çizimleri [24]

[1] Bir diğer kaynakta, restorasyon sonrası caminin ibadete açılış tarihi 3 Ağustos 1849 olarak belirtilmiştir [24].

[2] Ocak 1853 tarihinde Sultan Abdülmecid'e sunulan kopya, bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

I. Abdülaziz (1861-1876) döneminde, medrese yıkılmış ve eski planlarına uygun şekilde eski konumunun yakınına tekrar inşa edilerek 1878'de tamamlanmıştır [21], [23].

Ayrıca bu dönemde, Yeni Osmanlılar'ın Sadrazam Ali Paşa Hükümeti'ni devirmek için yaptıkları gizli toplantı Ayasofya'da yapılmıştır [23]. Bizans ve Osmanlı döneminde yapılan bu toplantıların Ayasofya'da düzenlenmesinin nedeni, dini boyutu dışında, her iki imparatorlukta da saraya yakın konumda olması ve simgesel yapı olmasından kaynaklanmaktadır.

1877-1878 Osmanlı- Rus savaşları sonrası, Balkanlardaki Müslümanlar İstanbul'a göç etmek durumunda kalmış ve yeterli barınak olmadığı için Ayasofya kullanılmıştır. Salgın hastalıklar nedeniyle, Ayasofya boşaltılmış ve temizlenmiştir [21].

II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde, geniş kapsamlı bir restorasyon yapılmış, Ayasofya içerisine liturjik malzemeler eklenmiş ve bu dönemde çıkan fırtınalar nedeniyle minare kurşunları birkaç kez yenilenmiştir [23].

10 Haziran 1894 tarihindeki deprem sonrasında tüm dünyanın gözleri Ayasofya'ya çevrilmiş ve Ayasofya'nın tehlikede olduğuna dair haberler çıkmıştır. Bu deprem sonrasında, Ayasofya için heyetler oluşturulup çalışmalar yapılmış ve imparatora sunumlar yapılmıştır. Güçlendirme ve onarım olarak sınıflandırılabilecek olan bu çalışmalar, 1897 yılına kadar devam etmiştir [23].

1898 yılında II. Wilhelm İstanbul ziyareti sırasında Ayasofya'yı da ziyaret etmiştir [21].

5 Nisan 1909 yılında kurulmuş olan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti adına kuruluşun ilanı için Ayasofya'da mevlit okutulmuştur [23].

V. Mehmed Reşat döneminde (1909-1918), Ayasofya'yı korumak amacıyla yurtiçi ve yurtdışından çağrılan mimarlardan oluşan farklı heyetlerden farklı raporlar alınmış fakat tüm bu raporlar sonucunda I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) çıkması nedeniyle bu çalışmalar yapılamamıştır [23], [65]. Henri Prost tarafından yapılan ve kapsamlı olması bakımından ilk olma niteliğine sahip olan Ayasofya'nın rölövesi, 1911 yılında alınmıştır [65]. Kısmı yapılan çalışmalar kapsamında, 1912 İshak Paşa yangını sonrası Ayasofya kurşunları yenilenmiş ve çevre düzenlemesi yapılmıştır [23].

8 Mart 1911 yılında Ayasofya içerisinde bulunan kahvehanelerin kapatılması için İstanbul Emniyet Müdürü ve Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Evkaf Nezareti'ne dilekçe vermiştir [23].

1915-1916 tarihli Çanakkale savaşı sonrası Sultan Mehmet Reşat'a gazilik ünvanı Ayasofya'da verilmiştir [21].

23 Mayıs 1919 yılında İzmir'in işgaline karşı Halide Edip ile anılan miting Ayasofya ile Sultan Ahmet Cami arasında yapılmıştır. Yunanlıların İzmir'den çıkarılması üzerine halk, Ayasofya'da toplanmış ve namaz kılarak sevinçlerini paylaşmıştır [21].

Şekil 2. 5 İzmir'in işgaline karşı protesto ve yemin eden halk [21]

1926 yılında Ayasofya'da kısıtlı çalışmalar yapılmıştır [49]. Bu çalışmalar henüz kurulma aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası her anlamda güçsüz olduğu dönemde, Ayasofya'yı koruma çabası ona her iki imparatorluk gibi verdiği değerden kaynaklanmaktadır.

1928 yılında Venedik Belediyesi'nin Enrico Dandolo'nun mezar taşını tunç bir kitabe ile değiştirme talebi olmuş fakat bu istek reddedilmiştir [44].

7-8 Eylül 1929 yılında Atatürk'ün Ayasofya'ya yaptığı ziyaret sırasında Ayasofya'nın bakımsızlığını görmüştür [66].

Cumhuriyet kurulduktan kısa bir süre sonra Ayasofya için restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. En önemlisi ABD'deki The Byzantine Institute'ün müdürü olan Thomas Whittemore'un yaptığı mozaik üzerine olan çalışmalarıdır. İlk olarak, 1931-1934 yılları arasında birkaç mozaik açığa çıkarılmış ve bu dönemde Ayasofya kapatılmıştır [67].

1932 yılında Kadir Gecesi, Atatürk'ün isteğiyle Ayasofya'da ilk naklen mevlit yapılmıştır [21].

Abidin Özmen'e göre, bir akşam yemeğinde Atatürk'ün masasında açılan müze konusunu, ertesi gün Başbakan İsmet İnönü ile görüşülmüştür[1]. Abidin Özmen'in 25 Ağustos tarihinde Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini sözlü emir olarak aldığını 18776/1316 sayılı Başbakanlığa yazılan yazısında belirtmiştir. 18777/1317 sayılı İstanbul Müzeler Genel Müdürlüğüne yazdığı yazıda bir kurulun oluşmasını istemiştir[2]. Müzeye çevrilmesi için oluşturulacak kurulun, maliyetini hesaplaması, hangi eserlerin müzede sergileneceğine karar vermesi ve özüne uygun iç-dış mekanda yapılacak çalışmaların karar verilmesi istenmiştir. 27 Ağustos 1934 yılında kurul toplanarak rapor hazırlamıştır [44], [65]. Rapor sonrasında, 24 Kasım 1934 tarihinde imzalanan 2/1589 sayılı kararnamenin Vekiller Heyeti'nin onaylaması ile Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine karar verilmiştir [67]. Müzeye çevrilmesi için, 9 Aralık 1934 yılında Ayasofya içerisindeki çalışmalar nedeniyle kapatılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Batılılaşma süreciyle birlikte, Ayasofya 1 Şubat 1935 tarihinde müzeye dönüştürülerek evrensel bir boyut kazanmıştır. Cami olarak kullanılan yapının müzeye çevrilmesi yani işlev değişikliği nedeniyle birtakım düzenlemeler yapılmıştır [21], [23].

1935 yılında tekrar çalışmalarına başlayan Whittemore, ölümüne kadar (1950) Ayasofya içerisindeki mozaikleri temizleyerek açığa çıkarmıştır fakat Ayasofya içerisindeki mozaiklerin tamamı üzerinde çalışamamıştır. Whittemore'la birlikte tekrar çalışmalara izin verilen Ayasofya'da yapılan diğer kazılarda ise, II. Kilise'ye ait bulgular elde edilmiştir.

[1] Abidin Özmen de, Ayasofya'nın bakımsız hali nedeniyle Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinde etkin rol oynamıştır. Ayasofya'nın müzeye dönüşmesi konusunu Atatürk'le konuşan Milli Eğitim Bakanıdır.

[2] Kurulda, İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Bey, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Bey, Eski Eser Koruma Ercümeni Efdalettin Bey, Vakıf Müdürü Niyazi Bey, Etnografya Müzesi Müdürü Ferit Bey, Milli Eğitim Bakanlığı Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Bey'den oluşmaktaydı [65].

Şekil 2. 6 II. Dünya Savaşı sırasında Ayasofya [21]

II. Dünya Savaşı (1939-1945) sırasında, Ayasofya minareleri gözetleme kulesi, Ayasofya ile Sultan Ahmet arasındaki meydan askerlerin hazırlık çalışmaları için kullanılmıştır.

1947-1950 yıllarında yapılan kazılarda, I. Kilise'ye ait bilgilere ulaşılmış, 1955 yılında yapılan kazılarda ise II. Kilise'ye ait bilgiler bulunmuştur [24], [29]. 1950 yılında türbelerde çalışmalar ile Ayasofya cephe sıvası yenilemesi yapılmıştır [24].

1958 yılında yapılan temizleme ve arındırma çalışmaları ile kapılar incelenmiştir [24].

1959-1960 yılında The Byzantine Institute'ün çalışmaları kapsamında mozaikler açığa çıkarılmaya devam edilmiştir [68]. Aynı yıllarda yürütülen başka bir kazıda, Ayasofya yanında bir manastır kalıntılarına rastlanmış, kütüphane içinde düzenlemeler yapılmıştır [24], [69], [70]. 1982-1983 kütüphanedeki ekler çıkarılmış, 1983 yılında yapılan kazılarda Bizans dönemi şadırvanı ile ilgili veriler ve gizli geçit bulunmuştur [29], [70].

8 Ağustos 1980 yılında yaklaşık bir ay süresince Ayasofya içerisindeki Hünkar Mahfili ibadete açılmıştır[1,2]. Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'in isteği üzerine, Rölöve Anıtlar Kurulu tarafından hünkar mahfili onarılmış ve Büyük saray mozaikleri Aya İrini'ye taşınmıştır. 10 Şubat 1991 yılında tekrar bu bölüm ibadete açılmıştır. 31 Mart 1991 yılında ise dört minareden, 21 Ağustos 1996 yılında tek minareden ezan okutulmuştur. 2006 yılında dönem Müze Müdürü Jale Dedeoğlu, bu bölümün Ayasofya Müzesi'yle bağlantılı olmadığını açıklamıştır [71].

[1] Sultan Abdülmecid'in Ayasofya'ya ibadet etmek için geldiğinde kullandığı geçit ibadete açılmıştır.

[2] Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.08.1980 tarih ve 6126 ile 6158 sayılı yazıları ile açılmış ve 05.08.1980 tarih ve 6159 sayılı yazısıyla ziyarete de kapatılmıştır.

1985-1986 yıllarında medrese temelleri ve I. Kilise'ye tarihlenen yapı ögeleri bulunmuştur [29], [49].

Müzeye çevrildikten sonra ihtiyaç durumu dikkate alınarak, farklı yıllarda imarethane yapısı, I. İbrahim Sebili, Sıbyan Mektebi, Muvakkithane yapıları farklı işlevlerde kullanılmıştır.

Ayasofya, UNESCO'un Dünya Mirası Sözleşmesi altında Dünya Mirası Listesinde yer alan ve bu bağlamda uluslararası koruma altına alınan bir eserdir. Ayasofya, Dünya Mirası statüsünü, 1985 yılında 'İstanbul'un Tarihi Alanları' başlığı altında elde etmiş ve Ayasofya, Aya İrini, Pantokrator ve Kara Surları gibi önemli eserler nedeniyle Miras Listesi kriterlerine uygun görülmüştür. Fakat dosyanın geniş kapsamlı olması nedeniyle, Ayasofya için ayrı bir üstün evrensel tanımı yapılmamıştır [69].

1993 yılında UNESCO tarafından oluşturulan bir heyet Ayasofya'da yapılan çalışmaları incelemiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ayasofya ile ilgili Boğaziçi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mimarlık tarihi, strüktür, deprem mühendisliği, koruma uzmanlarının ve anıtın yönetim, bakım ve onarımıyla ilgilenen Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Ayasofya Müzesi, Rölöve Anıtlar, Konservasyon Merkez Laboratuarı müdürlerinin katılımıyla Bilimsel Kurul oluşturulmuştur [69].

Heyette bulunan Cryil Mango, Ayasofya kuzeybatısında bulunan arkeolojik alanla ilgili çalışma yapılmasını önermiştir. Bu öneri dikkate alınmamış fakat 2009 tarihinde İstanbul 4 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından medrese I. Grup eski eser olarak tescil edilmiş, rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri hazırlanmıştır. 4 Nisan 2011 tarihinde rekonstrüksiyon projesi Ayasofya Bilimsel Kurulu'na yönlendirilmiştir [69]. Bu heyet ve Bilimsel Kurul Ayasofya'da onarım çalışmaları yapmıştır.

2002 yılında Ayasofya duvar malzemeleri ve depremle ilişkisi incelenmiş, 2005 yılından itibaren devam eden çalışmalarda Ayasofya, Hipodrom, Topkapı Sarayı, Sultanahmet Meydanı, Marmara Denizi ve Yerebatan Sarnıcı arasındaki kanallar, sarnıçlar ile Ayasofya altında mezar odaları bulunmuştur[1] [21], [37], [72]. Birçok enstitünün

[1] Tezin Mimari Özellikleri Bölümünde detaylı aktarılmıştır.

katkılarıyla gerçekleşen çalışmalarda, onarım dışında temizlenerek arındırma işlemleri de yapılmıştır. 2009 yılında pandantif üzerindeki melekler yüzleri açığa çıkarılmıştır. Rölöve Anıtlar Kurulu tarafından hazırlanan proje, 19 Aralık 2012'de 4 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Günümüzde hala devam etmekte olan birçok restorasyon çalışmaları bulunmaktadır. Farklı ofis ve ekipler tarafından yapılan bu çalışmalarda, Ayasofya kısmi olarak ele alınmakta ve restorasyon, restitüsyon ile rölöve çalışmaları yapılmaktadır[1].

2.2.3 Tartışmalar ve Düşünceler

1500 yıldır ayakta kalan, iki farklı din, toplum dinamiklerine tanıklık eden, en sonunda dinler ve toplumlar üzeri değer kazanarak müze olan Ayasofya hakkında birçok tartışma, fikir ortaya atılmıştır. Bu tartışmalar, Ayasofya'nın her toplum ve her din için ne kadar değerli olduğunu, paylaşılamadığını ve benimsendiğini göstermektedir. Bütün bu tartışma, iddia ve düşünceler Ayasofya'nın 'ölümsüzlüğüne' katkıda bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından İstanbul'un fethedilmesi sırasında ve Osmanlı imparatorluğunun hakimiyeti süresince Ayasofya'nın tahrip edildiği yönünde de birçok iddia ortaya atılmaktadır. 916 yıl kilise olarak işlev gösteren yapının camiye çevrilmesi, 482 yıl cami olarak işlev gösteren yapının müzeye çevrilmesi üzerine itirazların yanı sıra, belgelerde sahte imzaların olduğuna dair iddialarda mevcuttur[2]. Müzeden tekrar ibadete açılmasının gerekliliği düşünceler ve hangi din için ibadete açılacağı yönünde tartışmalar günümüzde hala devam etmektedir. Bu tartışmalar dışında, Ayasofya'yı ziyaret eden gezginlerin düşünceleri de Ayasofya'nın tarihine ışık tutmakta ve dönem algısını günümüze aktarmaktadır.

Fetih öncesi ve sonrasında Ayasofya'nın tahrip edildiği gibi düşünceler ve bunun doğrultusundaki tartışmalar günümüzde devam etmektedir. Buendelmondi ve İspanyol elçisi Clavjio fetih öncesi; Bertrandon da La Broquiere, Peri Tafur fetih sonrası

[1] Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan elde edilen bilgilere göre kısmi olarak çalışmaların yapılabildiği öğrenilmiştir.

[2] Ayasofya, III. Kilise referans alınırsa 916 yıl, I. Kilise referans alınırsa 1093 yıl kilise olarak işlev göstermiştir.

Ayasofya'nın harap olduğundan ve bakımsızlığından bahsetmiştir [29]. Hammer, Dukas, Kont, Segür, Dimitri, Kantemir, Kardinal İsidoros, Episkopos Samuele ve benzeri Avrupalı tarihçiler ve yazarlar fetih sırasında Ayasofya'nın Osmanlı tarafından yağmalandığını ve tahrip edildiğini abartılı olarak aktarırken; Andre Clot, İsmail Hami Danişmend, bazı İtalyan ve Rum tarihçiler fethin Bizans'ı yıktığını ama İstanbul'u kurtardığını vurgulamıştır [57]. Aynı zamanda Andre Clot, fetihte ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ayasofya'ya çok değer verdiğini, asıl tahribat ve yağmalamanın 1204 Haçlı Seferleri'nde Latinler tarafından yapılmış olduğunun altını çizmiştir [24]. Bu yağmalamaya şahit olan Bizanslı yazar Niketas Khoniates'in 'Historia' kitabında da kutsal ikonların ve kutsal emanetlerin yerlere atılmasından ve sanat eseri niteliğindeki Ayasofya'nın Haçlı Seferinde en büyük tahribatını aldığından söz etmiştir [73].

1453 yılında İstanbul Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildiğinde, Fatih Sultan Mehmet ilk olarak Ayasofya'ya atıyla gelmiştir. Ünlü ressam Delacroix, Paris Louvre Müzesinde bulunan Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'ya girişini temsil eden tablosunda sultanı atıyla mabede girer gibi göstermiştir. Yeniçerilerden birinin Ayasofya avlusundaki bir mermeri kırmaya çalıştığını gördüğünde Fatih Sultan Mehmed şehirdeki her yapının kendisine ait olduğunu, elde edilen servetin askerlere yeteceğini sert şekilde söylemiştir [57]. Fatih Sultan Mehmed'in harap durumdaki Ayasofya'dan çok etkilendiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in bir asırdan fazla bir dönemde yapılmış camilerinin küçük kubbeli yapıları göz önünde bulundurulduğunda; Ayasofya'dan ne kadar etkilenmiş olacağı tahmin edilebilir[1]. Fatih Sultan Mehmed'in, Ayasofya gibi büyük ve oldukça etkilendiği bir dini yapıya bu şekilde yaklaşmayacağı açıktır. Tartışmalara rağmen genel kabul; Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya dahil olmak üzere kenteki tüm yapıları ve geriye kalan halkı dini özgürlüğü de dahil olmak üzere koruma sağlamış olduğudur.

Osmanlı döneminde Ayasofya'nın tahrip edildiği konusunda, Ayasofya'nın mozaiklerinin tahrip edildiği birçok tarih yazarı tarafından iddia edilmiştir. E. H. Swift, Arnold von Harff, Jerome Maurand, Stephan Geriach, Pierre Gylles, Hans von

[1] Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya karşısındaki tutumlarını, etkilenmesini ve tepkilerini dönemin tarihçisi ve fethe katılan Tursun Bey aktarmıştır [29].

Buobenbach, Jean Palerne, Petro della Valle, Johannes Meyer, Thevenot, De Montconys, Trafferner, De Bruyn, Smith, Du Mont, Otavio Sapiencia[1], Reinhold Lubenau[2] gibi seyyahlarından seyahatnamelerinden anlaşıldığı üzere, Ayasofya içerisindeki mozaikler Osmanlı döneminde, göz hizasında olanların sıvanarak kapatılması dışında bir uygulama yapılmadığı, diğer mozaiklerinde açık olarak korunduklarını anlaşılmaktadır [24], [56]. Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde Ayasofya'yı anlatırken melek figürlerinden ve diğer mozaiklerden bahsetmektedir. 18. yüzyılda Cornelius Loos'un çizimlerinden mozaiklerin açıkta olanları görülmektedir[3]. Mozaiklerin elle ulaşılabilir bölümündeki tahribatların nedeni olarak, Baron de Tott ve Th. Gautier, para karşılığı seyyahların aldıklarını belirtmiştir[4] [24].

Tüm bu mozaik tartışmaları, 1847-1849 Fossati Restorasyonunda netliğe kavuşmuştur. Mozaikler bu restorasyonda, açığa çıkarılarak temizlenmiş, eksik parçalar tamir edilmiş ve tekrar sıva ile kapatılarak korunmuştur. Fossati restorasyonunda mozaiklerin tamamlanarak kapatılmasının yanlış uygulama olduğu da tartışma konuları arasındadır. Salzenberg tarafından yayınlanan albüm ve Fossati albümünde mozaikler belgelenmiştir[5]. Ayrıca, Whittemore'un 1931 yılında başladığı mozaik çalışmalarında da, mozaiklerin tahrip edilmediği ve günümüze çok iyi korunarak geldiği kanıtlanmıştır. Whittemore'a ait 'Yedi yıllık çalışmalarımız boyunca, mozaiklerde hiçbir kasti tahribat ve zedelenme izine rastlamadık. Zelzeleler ve zaman, binayı mozaik resim sanatının birçok şaheserlerinden mahrum bırakmıştır, fakat mevcut olanlar, Ayasofya'yı kullandıkları beş asır boyunca Türkler tarafından daima muhafaza edilmiştir.' sözleri, mozaiklerin üzerinin tahrip edilmeden kapatılmasıyla günümüze kadar ulaştığını ifade etmektedir. Örneğin, Salzenberg'in tympanon duvarlarındaki mozaiklerin tahrip edilmiş

[1] 15. yüzyıl sonlarında İstanbul'da yaşayan Otavio Sapiencia yapı içerisinde birçok İsa, Meryem Ana mozaiklerinin görüldüğünü kaydeder [24].

[2] 1587 yılında Ayasofya'yı ziyaret eden Reinhold Lubenau, İmparator Konstantinos Mozaiğini, İsa Mozaiğini gördüğünü belirtir [24].

[3] Tezin dördüncü bölümünde Mimari Özellikler- Cami bölümünde çizimlere yer verilmiştir.

[4] II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde, mozaiklerin satıldığı tespit edilmiştir [21].

[5] Fossati restorasyonundaki Ayasofya'nın bu belgeleme sonrasında, Ayasofya'ya olan ilgi ve çalışma isteği artmıştır. Birçok ülke, resmedilmesi için izin belgesi istemiştir. İtalyan Ressam Mösyö Sakatola, Amerikan Mimar-Ressam Edurin Denby dilekçe veren isimlerdendir [23].

ve yok olmuş olduklarını yazmasına rağmen Whittemore bunları açığa çıkarmıştır [24], [67].

Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti süresince Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasına itirazlar olmuştur. 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınması sonrasında, Yunanlıların Büyük ülkü Megali İdea ile İstanbul başkent, beş denize hakim Bizans benzeri Yunan Devleti ve Ayasofya'nın Büyük Kilise olması fikirleri tekrar ortaya çıkmıştır.

Lord Curzon, 1919 yılında İstanbul nüfusunun %40'nın Müslüman olduğu gerekçesiyle kiliseye tekrar çevrilmesi gerektiğini söylemiştir [21]. 1926 L'Illustration Dergisinde, aynı yıl Ayasofya'da yapılan çalışmalardan bahsedilirken Ayasofya'nın kilise olarak tanımlanması, Hristiyanların Ayasofya'yı geçen yıllara rağmen hala benimsedikleri ve cami olarak kullanımına itiraz ettiklerini göstermektedir [65]. Osmanlı döneminde Rumlar, Ayasofya çevresindeki konutları satın alarak bir çalışma başlatmıştır. Mecliste alınan karar doğrultusunda kısıtlamaya gidilerek önlem alınmaya çalışılmıştır.

Şekil 2. 7 Ayasofya'daki Osmanlı askerleri [21]

Bu taleplerin artmasına bağlı olarak, cami olarak kullanılan Ayasofya'nın kiliseye dönüşmesinin istenmesine askerler ve halk tarafından itirazlar başlamıştır. 19. yüzyılda Ayasofya'nın minareleri çıkartılarak haç ile resmedilmesi ve bu resimlerin dağıtılması üzerine, Ayasofya önüne nöbetçi askerler dikilmiştir [21].

Ayasofya'ya yapılan tehditler karşısında, Kurmay Albay Kara Vasıf Bey'in başında bulunduğu gizli Karakol Mukavemet Teşkilatı'ndan Yenibahçeli Binbaşı Şükrü Bey'e görev verilmiştir. Ayasofya'ya yapılacak herhangi bir tecavüzün silahla karşılanacağı ve minarelerine çanın kubbesine haçın koyulamadan dinamitle uçurulacağı tehdidi tarihe

damgasını vurmuştur. Aynı şekilde Binbaşı Tevfik Bey, Türk askerlerinin yerine Fransız askerlerinin yerleştirilmesi isteği karşısında, Ayasofya'yı tahrip etmekle tehdit etmiştir [21]. Bu tehditler, sadece caydırıcı nitelikte olmuş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu içinde büyük anlam ifade eden Ayasofya'nın kendileri tarafından tahrip edilmeyeceği açıktır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Ayasofya tekrar gündeme gelmiş ve Hristiyan kesim için Osmanlı İmparatorluğu'nun tazminatı olarak düşünülmüştür. Rivayete göre, gizli bir teşkilatın Ayasofya'nın temel ve sütunlarına dinamit yerleştirdiği ve Ayasofya'nın kiliseye dönüşmesi durumunda Ayasofya'yı yerle bir edecekleri söylenmiştir [63]. Ayasofya'nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından ne kadar benimsendiği, bu caydırıcı nitelikteki söylevler ve rivayetlerden anlaşılmaktadır.

İşgal döneminde Ayasofya'ya Yunan bayrağı asılmasının istendiği ve bu bayrağın Galata'da bir kilisede takdis edildiği bilgisi üzerine Polis Memuru Sadeddin Bey tarafından engellendiği bilinmektedir.

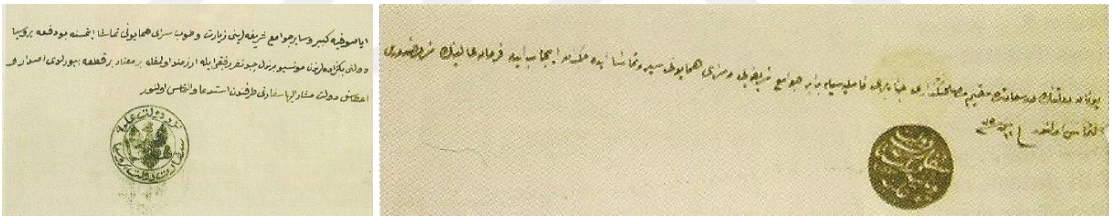
Şekil 2. 8 23 Eylül 1922 tarihli L'Illustration Dergisi [63]

23 Eylül 1922 tarihli L'Illustration Dergisi'nde, Anadolu'daki başarıları ve İzmir'e yaklaşılmasına şükretmek için Ayasofya içinde dua edenlerin fotoğraflanması, özellikle Yunanlılara karşı, Ayasofya içerisinde kutlanması çok manidardır [63]. Aynı zamanda bu durum, İstanbul'un fethi sırasında Ayasofya'da dua eden ve Ayasofya'ya sığınan Bizanslılar ile aynı derecede Ayasofya'nın benimsendiğini göstermektedir.

Ayasofya üzerindeki diğer bir tartışma konusu, Ayasofya'nın camiden müzeye çevrilmesidir. Bu dönemde imzalanan, 1933 tarihli Yunanistan ile dostluk anlaşması ve 1934 yılında Balkan Antantı sonrasında, Yunanistan'a jest olarak Ayasofya'nın müzeye çevrilmiş olduğu düşüncesiyle tepki gösterilmiştir [21]. Ayrıca, Atatürk'ün minarelerini yıktırmak istediği fakat tepki almamak için kiliseye dönüşmesine bir adım olarak

müzeye çevrildiği iddia edilmiştir. 20 Mayıs 1935 yılında Ali Tantavi yazdığı makalede, Ayasofya'nın müzeye dönüşmesinin İslam dünyasının büyük bir kaybı olduğunu vurgulayarak itiraz etmiştir [44].

1795-96 yılları arasında Prusya elçisinin, 1797 yılında Fransız elçisinin Ayasofya'yı ziyaret etmek için Sultan III. Selim'den izin belgesi aldığı bilinmektedir. 5 yıl öncesinde İspanyol elçiler izin istemiş ama izin belgesi verilmemiştir [63]. Anlaşıldığı üzere, Ayasofya için elit bir turist akımı ve turizm o yıllarda başlamıştır. Ama buradan, daha öncesinde Ayasofya'nın ziyaret edilemediği düşüncesi oluşmamalıdır. 16. yüzyılda birçok diplomat ve gezginin Ayasofya'ya girip çizimler yaptıkları bilinmektedir. 18. yüzyıl sonrası ziyaret izinleri diplomatik işleme dönüştüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca, ibadet için zemin katın halı ile kaplanarak, üst galerinin mermer olarak bırakıldığı ve dini ritüellerde dahi gayrimüslimlerin ziyaret etmesine izin verildiği bilinmektedir[1]. Ayrıca 21 Mart 1887 yılında yabancıların dini mekanları ziyaretinde uyması gereken bir talimatname yayınlanmış olması, Osmanlı tarafından ziyarete izin verildiğini göstermektedir [24].

Şekil 2. 9 Prusya Elçiliğinden Brendel adına Ayasofya için verilmiş ziyaret izin belgesi ve Yunan elçisi ile ailesine Camiler ve Topkapı Sarayı için verilmiş ziyaret izin belgesi [63]

Müzecilik kavramının bu dönemlerde Osmanlı tarafından benimsenmesi, Aya İrini ve Hipodrom'da sergilerin açılmasına rağmen; ilginin Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nda olması, ziyaretlerin sıklaşması müze yolunda başlangıç olarak kabul edilebilir [63].

Bu atılım modern Türkiye'nin, bilim ve evrensel mirasa katkı da bulunan yönlerini açığa çıkarmıştır. Alelacele verilmiş bir karar gibi görünse de, aslında Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, 1931 yılındaki Thomas Whittemore'un restorasyon çalışması sırasında gündeme geldiği anlaşılmaktadır. 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Thomas Whittemore'un çalışmalarının kiliseye dönüştürmek

[1] Tezin Mimari Özellikler- Cami bölümünde Ayasofya'nın kullanımı kısmında da bahsedilmektedir.

üzerine yapılmış olduğundan bahsedilmiştir. Yunus Nadi ve Halil Edhem Bey'in yazılarında, Ayasofya'daki mozaiklerin dinle bağlantılı olmadığını, Ayasofya'nın dini bir mabetlikten 'çok insani ve tarihi abide' olduğunu ifaden sözleriyle müze yoluna gidildiğini anlamak mümkündür [63]. Fakat unutulmamalıdır ki; Osmanlı Döneminde Batılıların Ayasofya'yı ziyaret etme isteklerine izin verilmesi, müzeye çevrilmesinin ani bir karardan ziyade; Ayasofya'nın doğal müzeleşme ve abideleşmesinin bir uzantısı olduğu düşünülmelidir.

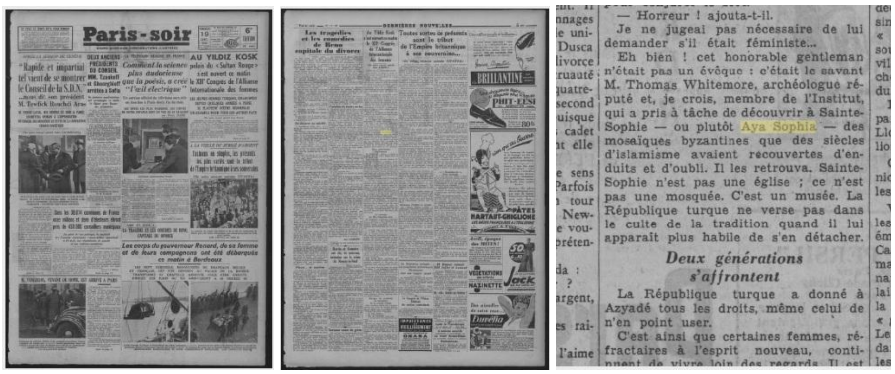
Bir yaygın görüş ise, Ayasofya'nın müzeleşmesinin Müslümanlar için üzücü, Hristiyanlar içinse İstanbul emellerinde cesaret verici olarak görülmüştür. Fakat, Atatürk'ün amacının, Hristiyanların Müslümanların orada namaz kılmalarına kızıp kilise olarak kullanılmasını istemelerini kırmak ve müze olarak dünyaya ait bir miras niteliği kazanmasını sağlamak olduğu açıktır. Atatürk gibi bağımsızlık için mücadele eden bir liderin, batı dünyasına yaranması ya da Patrikhaneye taviz vermesi gibi bir durum söz konusu olamaz.

Şekil 2. 10 Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine dair belgeler ve altındaki Atatürk'ün imzası [31]

Müzeye dönüştürülmesi süresinde, 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurul'undaki Atatürk'ün imzasının sahte olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu kararın resmi gazetede de yer almaması şüpheleri arttırmıştır [21]. Ancak, günümüzde de tesisin amaç dışı kullanımı hakkındaki karanameler numara almamakta ve resmi gazetede yayınlanmamaktadır. Ayrıca İsmet İnönü'nün imzası, Atatürk'ün imzası kapsamında değerlendirilirse sahte olarak nitelendirilebilir. Çünkü İsmet İnönü soyadını Ayasofya'nın müze olmasından sonra almıştır. Fakat Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinin, dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den

habersiz olması mümkün olmayacağı için imkansızdır ve bu iddialar asılsızdır. Bu iddianın, müzeye çevrilmesinin istenmemesi nedeniyle ortaya atıldığı açıktır.

Paris-soir

— Horreur ! ajouta-t-il.

Je ne jugeai pas nécessaire de lui demander s'il était féministe...

Eh bien ! cet honorable gentleman n'était pas un évêque : c'était le savant M. Thomas Whitemore, archéologue réputé et, je crois, membre de l'Institut, qui a pris à tâche de découvrir à Sainte-Sophie — ou plutôt Aya Sophia — des mosaïques byzantines que des siècles d'islamisme avaient recouvertes d'enduits et d'oubli. Il les retrouva. Sainte-Sophie n'est pas une église ; ce n'est pas une mosquée. C'est un musée. La République turque ne verse pas dans le culte de la tradition quand il lui apparaît plus habile de s'en détacher.

Deux générations s'affrontent

La République turque a donné à Azyadé tous les droits, même celui de n'en point user.

C'est ainsi que certaines femmes, réfractaires à l'esprit nouveau, continuent de vivre loin des regards. Il est

Şekil 2. 11 Paris Soir Grand Quotidien D'ınformations Illustrees ana sayfası, ilgili sayfa ve yazının bulunduğu paragraf [74]

19 Nisan 1935 Paris Gazetesinde yer alan bir haberde Thomas Whittemore ve Ayasofya hakkında bir yazıya yer verilmiştir. Yazıda, Ayasofya'nın ne bir cami ne de bir kilise olduğu, onun bir müze olarak kabul edildiği; İslam gelenekleri nedeniyle mozaiklerin sıva altında örtülmesinden sonra Thomas Whittemore'un ise piskopos değil bir arkeolog olarak onları bulduğu belirtilmiştir [74].

Müzeye dönüştürülmesi için kurulan kurul tarafından ve dönemin müze müdürü tarafından alınan karar ile medresenin yıkılması da birçok tepki almıştır [65]. Kurulun karşılaştığı tepkilerin asıl nedeni, Osmanlı dönemine ait eserlerin tahrip edilmesidir.

Ayasofya'nın müze olarak kullanılması sonrasında meydana gelen Ayasofya'nın tekrar ibadete açılması tartışmaları, günümüzde de devam etmektedir. Ayasofya'nın tekrar ibadete açılması isteği, hangi dine hizmet edeceği yani kilise olarak mı cami olarak mı kullanılacağı tartışmalarını beraberinde getirmektedir.

İş Ayasofya'da ezan okunmaya kaldıysa...

TAŞ

Ayasofya câmi olmalı mı?

AYASOFYA 1935 MÜZE OLUŞUMUN ÖYKÜSÜ

Ayasofya Camii İmamı!

Şekil 2. 12 12 Mayıs 1964 [75], 2 Şubat 1966 [76], 30 Mayıs 1976 [77], 25 Temmuz 1990 [78] Milliyet Gazetesi küpürleri

Ayasofya'nın cami olarak tekrar kullanılması ve müze olmasına ilk itiraz, Halit Deli Yumruk tarafından 30 Eylül 1950 yılında Başbakan Menderes'e yazılan mektup olmuştur. 1952 yılında ise, Türk Milliyetçileri Derneği Başbakan Menderes'den tekrar cami olmasını istemiştir [44], [79]. 1964 yılında Adalet Partisi İzmir Senatörü Lütfi Bozcalı senatodaki konuşmasında, Ayasofya'nın cami olarak açılması gerekliliğini vurgulamıştır. 1964 yılında tercüman gazetesi tarafından yapılan anket, %90 ibadete açılması yönünde sonuçlanmıştır [80].

Ayasofya'nın camiye çevrilmesi için, 1979 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından teşebbüs edilen ilk kanun tasarısı hazırlanmış ve buna bağlı olarak 8 Ağustos 1980 yılında hünkar mahfili ibadete açılmıştır ve 12 Eylül 1980 yılındaki darbe sonrasında kapatılmıştır [65]. 1987 yılında Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi, Ayasofya'nın tekrar camiye çevrilmesini istemiştir. Ayasofya'nın ibadete açılması, siyasi bir duruma dönüştürülerek kamuoyuna tartışma yansıtılmıştır ve kampanyaya dönüştürülmüştür. Sultan Abdülmecid'in Ayasofya içerisinde ibadet etmesi için geçiş yolu olarak kullandığı Topkapı Sarayı cephesindeki mescitte ibadete izin verilmiştir [81].

Ayasofya'da ibadet

DOĞRU Yol Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Gökberk Ergenekon ve Refah Partisi Genel Başkanı Ahmet Tekdal, Ayasofya'nın ibadete açılmasını istediler. DYP Genel Sekreteri Gökberk Ergenekon, Ayasofya'nın ibadete açılması ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, bugüne kadar açılmamasını anlayamadığını belirterek, "Ayasofya'nın her şeyden önce ibadete açılması lazımdır. Lazımın da ötesinde şarttır. Ayasofya'nın, İstanbul'da yer alan başka hiçbir Hıristiyan mabedi ile mukayese edilebilecek bir yanı yoktur" dedi.

Türban bitti, sıra Ayasofya'da

Ayasofya sancısı

'Ayasofya kompleksine gerek yok'

ANAP'ta Ayasofya "sancısı"

Kampanya dış basında

TBMM BAŞKANLIĞI

Şekil 2. 13 6 Temmuz 1987 [82], 3 Ocak 1990 [83], 4 Ocak 1990 [84], 5 Ocak 1990 [85], 6 Ocak 1990 [86] Milliyet Gazetesi küpürleri ve MHP kanun teklifi [87]

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Kastamonu Milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Devlet Bakanı Refet Sezgin, Diyanet İşleri Başkanı Tevfik Gerçeker, Manisa Milletvekili Sami Binicioğlu ve Kütahya Milletvekili Kemal Kaçar, Adalet Partisi Balıkesir Milletvekili Mevlüt Yılmaz, Hasan Aksoy, Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Hasan Değer gibi isimlerde Ayasofya'nın cami olarak kullanılması için girişimlerde bulunmuştur [65].

1994 yılında Doğru yol Partisi Isparta Milletvekili Ertekin Durutürk tarafından yazılan önerge TBMM gündemine gelmiştir. Aynı partiden İzmir Milletvekili Nevzat Çobanoğlu ve Burdur Milletvekili Hasan Ekinci karşı çıkarken, Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç, Bakanlar Kurulu kararının incelenmesini isteyerek camiye çevrilmesini talep etmiştir [65]. Aynı yıl, Ayasofya'nın tekrar ibadete açılması için, İsmail Kandemir tarafından Kültür Bakanlığı'na dava açılmıştır [44].

7 Kasım 2013 tarihinde Milliyetçi Hareket Partisi milletvekili ve Türk Tarih Kurumu eski başkanı Yusuf Halaçoğlu TBMM'ne Ayasofya'nın ibadete açılması için teklifte bulunmuştur. 16 Kasım 2013 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi başkan yardımcısı Bülent Arınç'ta İznik ve Trabzon'da bulunan iki Ayasofya'nın ibadete açılması üzerine İstanbul'da bulunan Ayasofya'nın da ibadete açılmasını istediklerini belirtmiştir [63], [88]. 2015 yılında dönemin başbakanı, hükümetin gündeminde Ayasofya'nın olmadığını ve Sultanahmed Cami'nin dolması durumunda Ayasofya'nın gündeme gelebileceğini açıklamıştır [89], [90]. 2016 yılında fetih sabahı Anadolu Gençlik Derneği, sabah namazını Ayasofya meydanında kılarak, Ayasofya'nın cami olarak kullanılmasını talep etmiştir [91].

Falih Rıfkı Atay, Oktay Akbal, Burhan Felek Ayasofya'nın müze olarak kalmasını savunurken; Peyami Safa, Fahir Armaoğlu, Ali Rıza Alp gibi isimler camiye çevrilmesini desteklemiştir [92].

Ayasofya'nın ibadete açılması isteği, ihtiyaç veya din kaynaklı değildir. Bu istek, Ayasofya'nın sembolik değerinden kaynaklanmaktadır ve siyasidir. Edhem Eldem'e göre; Ayasofya'nın cami olarak ibadete açma isteklerinin 3 dayanağı vardır: Milliyetçi duygularla İslami kimliğin temel taşı olarak görülen caminin kaybedilmiş olması, Bizans'a karşı fetih ile sonuçlanan savaşın nişanesi olarak görülmesi ve son olarak da

camiye dönüştürüldüğünde Atatürk ve Kemalizm'le hesaplaşılmış olunacağı düşünceleridir [63].

İbadete açılması tartışmalarının diğer boyutu, Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi isteğidir. İbadete açılması isteği sadece Türkler için değil, Yunanlılar için de geçerlidir. Günümüzde bile Ayasofya, minareleri yok edilerek, kubbe üzerine haç eklenerek ve Yunan bayraklarıyla resmedilmektedir.

Şekil 2. 14 Minaresi olmayan ve kubbede alem yerine haç işaretiyle tasvir edilen Yunanistan gözünde Ayasofya [63]

Yunan Kral Marşı'nda bulunan 'Başımızda Kral Konstantin olduğu halde, gidip İstanbul'u ve Ayasofya'yı alacağız' dizeleri İstanbul ve Ayasofya üzerinde hala emellerinin olduğunu göstermektedir[1]. 19 Haziran 1952 tarihli Akropolis Gazetesinde yer alan haberde Ayasofya'nın Türk-Yunan ilişkileri için kiliseye çevrilmesi gerektiği yazılmıştır [93]. Münih'te 1955 yılında düzenlenen Byzantinistler Kongresi'nde Alman Kardinal Ayasofya'nın sonsuza kadar Bizans'a ait olduğunu vurgulamıştır [94].

2002 yılında, Avrupa Konseyi Karma Parlamenter Meclis üyesi Vadim Tudor, AKPM'ye Ayasofya'nın tekrar kilise olması için bir teklif hazırlamış fakat bu talep işleme alınmamıştır [31]. 2005 yılında ise, İsviçre Zürih Üniversitesi'nden Angeliki Papagika AB'ye bir dilekçe yazmış ve Türkiye'nin AB'ye alınması için Ayasofya'nın tekrar kilise olarak açılması şartının koyulmasını talep etmiştir. İnternet üzerinden açtığı kampanya sonrasında ise, Hristiyan ülkeler Ayasofya'nın kimin kontrolünde olacağını tartışmıştır [95], [96], [97]. Cambridge Üniversitesi'nden Mark Perrry tarafından benzer şekilde

[1] 15 Kasım 1935 yılında Yunan Avukat Zgurica Kozmos gazetesine yolladığı mektupta bu dizelerin çıkarılmasını istemiştir [65], [93].

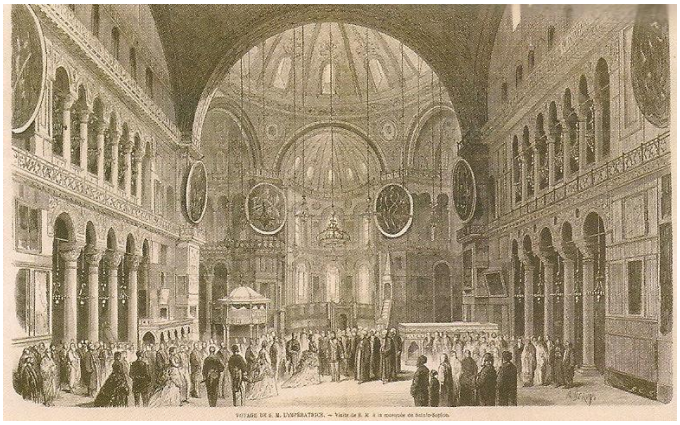
kampanya başlatılmıştır. İspanya İslam Konseyi de Ayasofya'nın ibadete açılmasını talep etmiştir [98].

2014 yılında Kalkhedon Konsili'nde Papa ve Patrik, Ayasofya'nın ekümenikliğin ve Latinler ile Kutsal Emanetler'in de simgesi olduğuna atıfta bulunmuştur. Aynı yıl, Rum Ortodokslarının ruhani lideri Bartholomeos, Ayasofya'nın camiye tekrar çevrilmesi durumunda tüm Hristiyanların birleşerek büyük bir tepki vereceğini belirtmiştir [21].

Gezginlerin söylev ve çizimleri ile yazar ve tarihçilerin düşünceleri, dönemlerindeki Ayasofya'yı yansıtmaktadır. Aynı zamanda, Ayasofya ile basında yer alan haberler, ona verilen önem ve değeri yansıtırken, yine Ayasofya'nın durumunu göstermektedir.

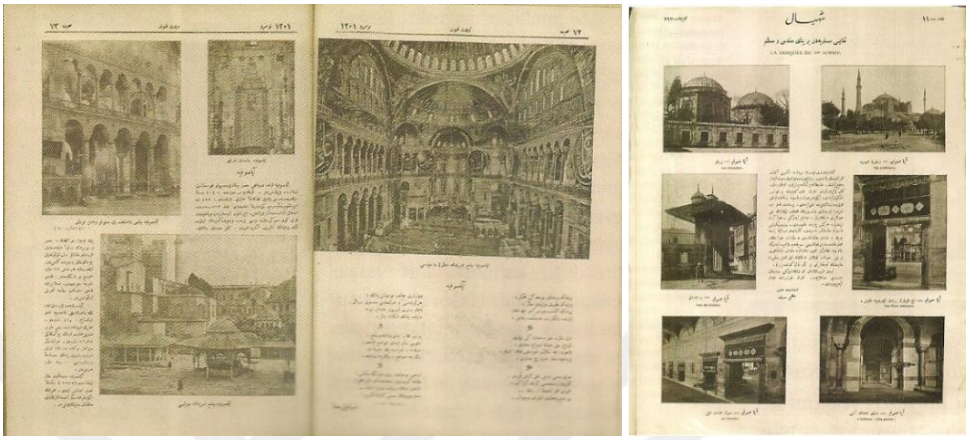
987 yılında Rus Prensi Vladimir'in yolladığı elçiler, Ayasofya'nın güzelliğinin bu dünyaya ait olamayacak kadar olduğunu ve Tanrının Ayasofya'da insanlar arasında olduğunu düşündüklerini aktarmıştır [24], [34], [45]. Ayasofya'yı, İdris-i Bitlisi gibi 16. yüzyıl tarihçileri Kabe ve Mescid-i Aksa ile kıyaslamaya başlamış ve Ayasofya'yı yoksul olup Kabe'ye gidemeyecek olanların ikinci Kabe'si olarak tasvir etmiştir [99].

1869 yılında Pascal Sebah tarafından çekilen iç mekan fotoğrafı 20 yıl süreyle çoğaltılarak kartpostal haline getirilmiştir. Ayasofya'nın iç ve dış mekan fotoğraflarıyla düzenlenen kartpostallar, Ayasofya'nın metalaştığını ifade etmektedir. Ayasofya'nın iç mekanın fotoğraflarının kartpostal olmasına karşı çıkan, sansürleme çabaları olmuştur. 1890 yılından sonra, Courtade, Scatola, Plotikoff, Berggren, Bauer, Henderson, Cooper, Denby, Şevkat Dağ, Van Millingen, Ito, Shokoff gibi isimlere izin belgelerinin verilmesi, bu sansürleme olayının ciddi boyuta ulaşamadığını göstermektedir [63].

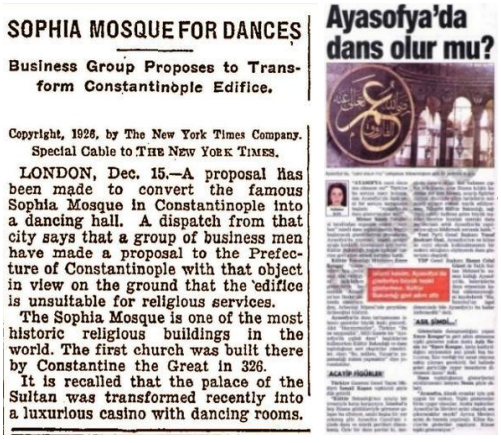
Şekil 2. 15 6 Kasım 1869 tarihinde Pascal Sebah tarafından İmparatoriçe Eugénie Ayasofya'yı ziyaret edilirken çektiği fotoğraf [63]

Osmanlı Dönemine ait aşağıda yer alan Servet-i Fünun Dergisinde yer alan yazı ve Selim Sırrı Tarcan imzalı Şehbal Dergisinde yayınlanan yazıda, Ayasofya'nın 6. yüzyıl yapısı olması ve mimari özelliklerinden bahsedilmesi, Ayasofya'nın dünya mirası olarak algılandığının göstergesi olarak kabul edilmektedir. I. Dünya Savaş'ı öncesi çıkan dergilerde bunun tam tersi bir durum söz konusudur.

Şekil 2. 16 1914 tarihli Servet-i Fünun Dergisi ve Selim Sırrı Tarcan imzalı1913 tarihli Şehbal Dergisi [63]

Ayasofya tartışmaları bu çizgilerde şekillenirken, farklı tartışma konuları meydana gelmiştir. Mimar Sinan Üniversitesi'nin Narthex isimli dans grubunun izin alarak müzede prova yapması yoğun tepkiler alınmış ve çalışmalar iptal edilmiştir [100]. 1926 yılında, Ayasofya cami olarak kullanılırken, caz kulübü olarak kullanılması teklif edilmiş ve tartışmalara neden olmuştur.

SOPHIA MOSQUE FOR DANCES

Business Group Proposes to Transform Constantinople Edifice.

Copyright, 1926, by The New York Times Company.
Special Cable to THE NEW YORK TIMES.

LONDON, Dec. 15.—A proposal has been made to convert the famous Sophia Mosque in Constantinople into a dancing hall. A dispatch from that city says that a group of business men have made a proposal to the Prefecture of Constantinople with that object in view on the ground that the edifice is unsuitable for religious services.

The Sophia Mosque is one of the most historic religious buildings in the world. The first church was built there by Constantine the Great in 326.

It is recalled that the palace of the Sultan was transformed recently into a luxurious casino with dancing rooms.

Ayasofya'da dans olur mu?

Şekil 2. 17 16 Aralık 1926 tarihli Times Gazetesi haberi [100] ve 22 Mayıs 1995 tarihli Milliyet Gazetesi haberi

Ayasofya'nın camiye çevrilmesi üzerine bir senaryo olan Mehdix kitabında, cami olarak kullanımı sonrasında III. Dünya Savaşı'nın başlayacağı ön görülmektedir [101]. Bu

senaryo, aslında Ayasofya'nın tüm dünya tarafından benimsenip paylaşılmadığını tekrar belirtmiştir.

Başka bir tartışma konusu ise, Osmanlı mimarisinde Ayasofya'nın referans alınıp alınmadığı üzerinedir. Bu tartışma mimari karşılaştırmanın yanı sıra aslında siyasaldır. Referans aldığını kabul eden görüşlerde, Roma ve Yunan mimarisinde Türk mimarisine alan açma isteği, kültürün devam ettirildiği ya da Osmanlı Mimarisinin Bizans etkisinde kaldığı görüşü bulunmaktadır[1]. Karşıt görüşte ise, Osmanlı cami sisteminin ve mimarisinin, İstanbul'un fethinden sonra büyük bir kırılma yaşamadığı düşüncesidir[2] [103]. Aynı zamanda, Mimar Sinan'ın Ayasofya'yı referans aldığı savına karşılık, Mimar Sinan'ın Ayasofya'nın eksikliklerini kendi tasarımında giderdiği yönünde de bir görüş bulunmaktadır[3]. Fakat Ayasofya sonrası yapılan bazı mabedlerde, Ayasofya'nın model olarak alındığı ve ondan esinlenerek inşa edildiği mimari yaklaşımlarında okunabilmektedir.

[1] Ernst Diez, Ayasofya'nın Osmanlı Mimarisinde etkisi olduğunu savunmaktadır [102].

[2] Ağaoğlu Mehmed, Glück, Strzygowski, Ernst Egli, Selçuk Mülayim gibi isimler Ayasofya'nın Osmanlı Mimarisinde etkili olmadığını savunmaktadır [103], [104], [105].

[3] Celal Esat ilk olarak Mimar Sinan'ın Ayasofya'dan etkilenmediğini savunsa da, daha sonraki yazısında esinlenerek kendi tasarımında yapılan hata ve eksiklikleri düzelttiğini savunur [103], [106]. Bruno Taut da, Ayasofya'nın Osmanlı Mimarisinde esin kaynağı olduğu fakat mükemmelleştirildiği yönündedir [103].

BÖLÜM 3

AYASOFYA

Kentler, nüfus artışı ve buna bağlı olarak ihtiyaç programının artması, imparatorlukların güç ile ganimet elde ederek, günümüzde ise iktidarların kenti geliştirme ve diğer iktidarlara karşı güç gösterme arzuları, kente sahip iktidar ve buna bağlı demografik yapının değişmesi gibi etmenlerle büyümekte ve değişmektedir. Bu etmenlerle kentler, insanoğlunun ilk yerleşik hayata geçmesinden itibaren hafıza mekanı olan veya olacak olan simgesel yapılar ve bu yapılarla kent merkezi olan bölge ile kentin ana arteri çevresinde şekillenmekte ve büyümektedir.

Simgesel bir yapının konumu, yapım için neden o bölgenin seçildiği, yapının yönelimi, yapının bulunduğu dokunun topoğrafyası, yakın çevresi ve yakın çevresindeki yapılar ile olan ilişkisi kapsamında da değerlendirilmelidir.

3.1 Konumu

Ayasofya, İstanbul'da Sultanahmet-Fatih ilçesinde ve Cankurtaran Mahallesinde, günümüzde kendi ismiyle özleşmiş Ayasofya Meydanı'nda bulunmaktadır. 41^{0}0'31" enlem, 28^{0}58'48" boylamında konumlanmaktadır. İstanbul coğrafyasında akropolün en önemli noktası bu bölgedir. Bu noktanın, İstanbul siluetinde etkili rol oynaması ve hakimiyetinin güçlü olması, Ayasofya'nın bu alanda yaptırılmasındaki en önemli faktör olduğu söylenebilir.

Şekil 3. 1 İstanbul Tarihi Yarımada silueti, Y. B. Nur

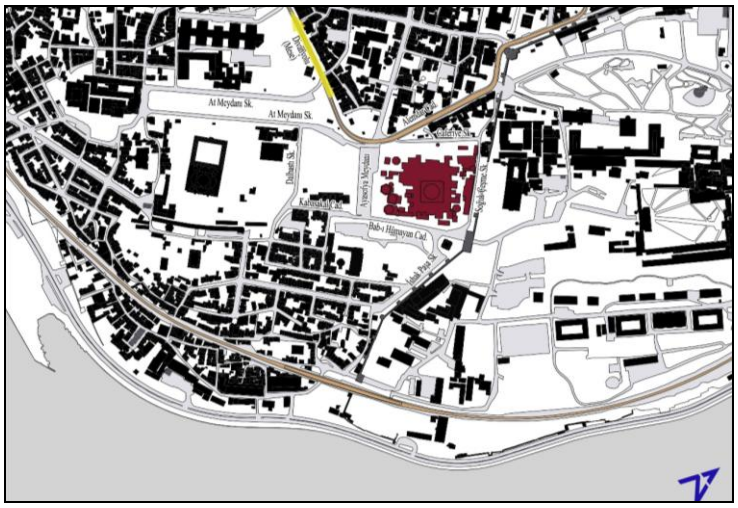

Şekil 3. 2 Tarihi Yarımada İzohips ve Dolu-Boş Haritası, Y. B. Nur ([107] numaralı kaynak referans alınmış ve güncel imar planı paftaları üzerinden hazırlanmıştır)

Ayasofya, kentin ilk kuruluşunda belirlenen Divanyolu (Mese) aksının başında yer almaktadır. Tarihsel süreçte, kent dokusunda hakim olan Divanyolu Caddesinin devamı niteliğinde olan Alemdar Caddesi'nin paralelinde bulunan Caferiye Sokak, saray duvarıyla arasında bulunan Soğuk Çeşme Sokak, saray surlarının ana giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun (Saltanat) Kapısına açılan Bab-ı Hümayun Caddesi arasında ve Sultan Ahmet Cami'nin karşısında bulunmaktadır.

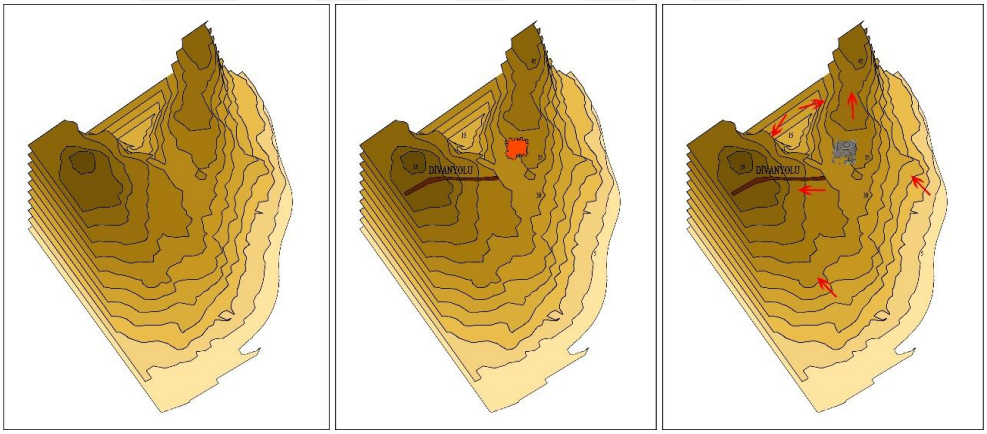

Şekil 3. 3 Kent dokusu eskizi, Y. B. Nur

Şekil 3. 4 Ayasofya yakın çevresi ve sokak ilişkisi, Y. Burçin Nur (Güncel imar planı paftaları üzerinden hazırlanmıştır)

Günümüz haritası ile izohips haritası çakıştırıldığında, Ayasofya'nın 35-40 m kotları arasına konumlandığı ve tarihi yarımadanın burnundaki tepede bulunduğu anlaşılmaktadır.

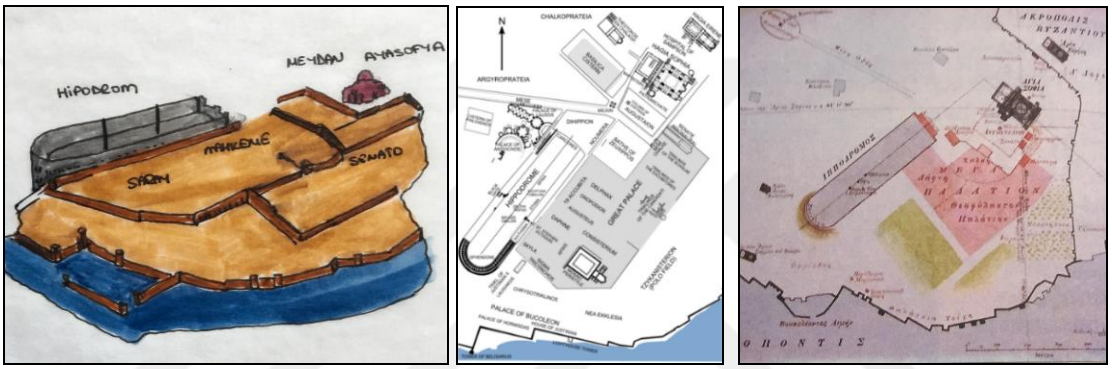
Şekil 3. 5 Ayasofya yakın çevresi 3 boyutlu topoğrafik analizi, Y. B. Nur

M.Ö. 7 yüzyılda Byzantion akropolünün arkasında, tepenin en yüksek noktası olan ve günümüzde Ayasofya Meydanı'na denk gelen bu alanda dört adet stoa ile çevrili agora bulunduğu bilinmektedir. Aynı zamanda erken dönemde bölgeye hakim olan Greklerin, kentte bulunan üç yerleşme noktasından biri olan yarımadanın uç noktasında, yani Ayasofya'nın yer aldığı alanda bulunduğu bilinmektedir [108].

Şekil 3. 6 Bizans İmparatorluğu kent dokusu [109]

İ. Ö. 700'den önce kurulan Byzantion, daha sonraları I. Konstantinos'in şehri anlamında Costantinopolis olarak adlandırılmıştır ve kent, tarihi yarımada çevresinde yayılarak genişlemiştir.

Şekil 3. 7 Bizans İmparatorluğu kent merkezi ([110] kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), Ayasofya ile yakın çevresinin krokisi [111] ve III. Kilise dönemi vaziyet planı restitüsyonu [44]

Konumun kutsallığı, aynı toplum ya da farklı toplumlar tarafından benimsenen bir durum olmuştur. Bu durum, Ayasofya'nın bulunduğu bölgede, çok tanrılı dinlere ait tapınakların olduğu bilgisiyle desteklenmektedir. Ayasofya'nın bulunduğu bu Roma akropolünde Athena Ekbasia, Marmara kıyısında Posedion, Zeus (Hagia Menas Kilisesi), Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alanda Aphrodite, Arthemis ve Dionysos tapınaklarının bulunduğu bilinmektedir[1] [29], [39].

3.2 Yakın Çevresindeki Yapılar

Sarayburnu bölgesinde kent; Büyük Saray, kilise, hipodrom gibi simgesel yapılar ile bu yapıları dış etkilerden korumak için surlarla çevrelenmiştir. Kentin batıya doğru yayılıp genişlemesi ile birlikte surlar da taşınmıştır. Fakat kent merkezi günümüzdeki kent

[1] Tarihçe Bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

meydanı ile özdeşleştirilebilecek hipodrom, meydana yakın konumda bulunan saray ve saray kilisesi olarak bilinen Ayasofya'nın bulunduğu alan olarak kalmıştır.

Ayasofya'nın yakın çevresindeki yapılar da, hafıza mekanı olarak tanımlanan Ayasofya'nın varlığını sürdürmesinde etkili olmuştur ve birbirlerinden beslenmiştir. Bunlar sadece yapılar olmayıp, kentsel mekanları da içermektedir. Ayasofya konumuyla çevresinde bulunan birçok yapıya referans olmuştur.

Divanyolu, Sultanahmet meydanının batısında ve Ayasofya'ya yönelmiş bir akstır. I. Konstantinos (306-337) şehri kurmayı hedeflediğinde, kent merkezini Mese Caddesi olarak anılan caddenin sonundaki meydan olarak belirlemiştir [112], [113]. Bizans Döneminde cadde; surlar, anıtlar, çemberli taş[1], sarnıçlar, saraylar, hipodrom ve Ayasofya ile desteklenmiştir. Osmanlı Döneminde de devamlılığını koruyan Divanyolu Caddesi; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi, Çorlulu Ali Paşa Medresesi, II. Mahmud Türbesi, Köprülü Mehmet Paşa Cami gibi birçok yapıyla güçlendirilmiştir. İki imparatorluk döneminde de tören alanı olarak kullanılan cadde, Osmanlı Döneminde ordunun sefere katıldığı bir geçit olarak kullanılmıştır.

Surlar, ilk olarak kent merkezini çevreleyecek, saraya ve önemli yapıları içinde tutacak şekilde konumlandırılmıştır. I. Konstantios döneminde yapılan surlar, II. Theodosios (408-450) döneminde son halini almıştır. Kentin batıya doğru genişlemesiyle Samatya bölgesine ilerletilmiştir. Saray ve kenti savunma amacıyla kullanılmıştır. Sur kenarlarında, soylu ve zenginlerin malikanelerinin bulunduğu bilinmektedir [114].

Million Taşı, Ayasofya'nın kuzeybatısında bulunmaktadır. I. Konstantios döneminde bölgenin kent merkezi olması nedeniyle bu alana dikilmiştir. Eski çağlarda sıfır noktası olarak kabul edilen taşın konumuna göre; seyyahların mesafe ölçtüğü ve Osmanlı Döneminde de burada harita satıldığı bilinmektedir. İlk yapımında, dört sütunlu kubbeli yapı formu olan tetrapylon şeklinde yapılmış olduğu düşünülmektedir [115], [116].

Hipodrom, Aysofya'nın güneybatısında konumlanmıştır. İmparator Septimius Severus (145-211) döneminde yaptırılmıştır. Bizans döneminde at yarışları, Osmanlı döneminde cirit atma yarışlarının yapıldığı yapı, her iki imparatorluk döneminde törenlerin

[1] I. Konstantios Sütunu olarak da bilinen çemberli taş, I. Konstantios tarafından 330 yapılmıştır [39].

yapılması, isyancıların toplanması ve saraya doğru ilerleme yolunda ilk durak olarak kullanılmıştır [47], [117]. İlk yapıldığı dönemde ahşap olan ve 10. yüzyılda mermer olarak değiştirilen tribünlerin, 3000-5000 izleyici kapasitesinde olduğu düşünülmektedir. Tribünlerin sağ bölümü Maviler, sol bölümü Yeşillere ayrılırken; hipodrom ile saray arasında imparatorluk ailesi için geçişin olduğu tahmin edilmektedir [36]. Günümüzde Sultanahmet Meydanı ve At Meydanı da olarak bilinen meydan üzerinde Dikili Taş, Yılanlı Sütun ve Örme Dikili Taş bulunmaktadır[1].

Binbirdirek Sarnıcı, Ayasofya ve hipodromun kuzeybatısında bulunmaktadır. I. Konstantios döneminde tarihlenmektedir. Kentin merkezi olan hipodromun bulunduğu alanın ve sarayın su ihtiyacını karşılamak için yaptırılmıştır [119]. Osmanlı Döneminde sarnıç üzerine günümüze ulaşmayan saray ve birçok ahşap yapı inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde atölye olarak kullanıldığı bilinmektedir [120]. 64x56 m boyutlarındaki sarnıçta, impost başlıkların kullanıldığı 16 sıra ve her sırada 14 mermer sütundan oluşmaktadır. Günümüzde organizasyon alanı olarak kullanılmaktadır.

Yerebatan Sarnıcı, Ayasofya'nın kuzeybatısında bulunmaktadır. Sarnıcın, I. Konstantios döneminde inşa edildiği, Justinianus döneminde genişletildiği düşünülmektedir. Yerebatan Sarayı ya da Basilika Sarnıcı olarak bilinen sarnıç, Bizans Döneminde sarayın su ihtiyacını karşılamak, Osmanlı Döneminde saray bahçelerini sulamak için kullanılmıştır [121]. 5 m yüksekliğinde 12 sütun dizisi, her dizi de 28 adet sütun bulunmaktayken, Sultan Abdülmecid Döneminde yapılan müdahale ile sütunların bir bölümü üzerine gelen ağırlığı taşıyabilmesi için güneybatı cephesine uygulanan duvarın arkasında kalmıştır [122]. Arkeolog Eckhard Unger tarafından yapılan çalışmalarda, sarnıcın 138 x 64,6 m boyutunda olduğu tespit ediliştir [123].

Haseki Hürrem Hamamı, Ayasofya'nın güneyinde bulunmaktadır. 1553 yılında tamamlanan Ayasofya Hamamı olarak da bilinen yapı, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır[2]. 1914 yılında müze olarak kullanımı talep edilmiş, geçici olarak ve asıl işlevine çevrilmesi kaydıyla 1917'de müzeye

[1] Dikilitaş, 390 yılında I. Theodosios (379-395) döneminde Mısır'dan getirtilmiştir. Yılanlı Sütun, 4. veya 5. yüzyılda İstanbul'a getirtilmiştir [118]. Örme Dikilitaş'ın yapımı veya getirilme tarihi bilinmemektedir.

[2] Bazı kaynaklarda hamamın yapılış tarihi 1556 olarak verilmiştir [24].

dönüştürülmüştür [23]. 2008 yılında başlanan restorasyon çalışmalarına kadar halı mağazası olarak kullanılmıştır. Klasik Osmanlı hamam üslubundan farklı olarak, çifte hamam şeklinde erkekler ve kadınlar bölümü aynı eksen üzerinde tasarlanmıştır [124]. Günümüzde işlevine geri çevrilmiş olarak kullanılmaktadır.

III. Ahmet Çeşmesi, Ayasofya'nın doğusunda ve Bab-ı Hümayun Kapısının önünde yer almaktadır. III. Ahmed (1703-1730) döneminde, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın isteğiyle 1729 yılında Hassa Baş Mimari Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır. Bizans döneminde Perayton isimli çeşmenin bu alanda olduğu bilinmektedir. Dikdörtgen plan üzerine oturan çeşmenin dört cephesinde sivri kemerli dört çeşme bulunmaktadır. Rumi, palmet, lotus, kıvrık dallar, çintemani ve çeşitli çiçek motifleri gibi süsleme öğeleri kullanılan çeşmenin dört köşesi pahlanmıştır [125].

Alman Çeşmesi, Ayasofya'nın güneybatısında bulunmaktadır. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti sırasında 1898 yılında yaptırılmış ve 27 Ocak 1901 yılında kullanıma açılmıştır [126]. Osmanlı çeşme anlayışının dışında, Neo-Bizans üslubuna göre inşa edilen çeşmenin malzemeleri Almanya'dan getirtilmiştir. Çeşme, sekiz yeşil sütun ve sekiz kemer üzerine bakır kaplı kubbeye sahiptir. Kubbenin iç alanı altınla kaplanmıştır ve madalyonlar içerisinde II. Abdülhamid tuğrası ve II. Wilhelm'in isminin baş harfi işlenmiştir.

Aya İrini Kilisesi, saray surları içerisinde, saray ana kapısının kuzeybatısında ve Ayasofya'nın kuzeyinde yer almaktadır. Aya İrini'nin bulunduğu alandaki kilisenin, Nika İsyanı sırasında tahrip olması nedeniyle, Justinianus döneminde 532 yılında yapımına başlanmıştır. Kilisenin bitirildiği tarih tam olarak bilinmemekle birlikte 548 yılı öncesi tamamlandığı düşünülmektedir [127]. Kilise olarak kullanılan yapı, Osmanlı Döneminde camiye çevrilmediği için büyük bir değişime uğramamıştır. Kubbeli bazilika formundaki yapı, üç neflidir. II. Abdülhamid döneminde silah ambarı olarak kullanılmıştır. 1846 yılında Asar-ı Atika-ı Müze-i Hümayun ile silah müzesine dönüştürülmüştür. 1875 yılına kadar müze olarak kullanılan yapı, bir dönem depo olarak kullanılmış, 1908-1950 yıllarında müze işlevini tekrar devam ettirmiştir [128]. Günümüzde ziyarete açık olmasının yanında konser alanı olarak da kullanılmaktadır.

Firuz Ağa Cami, Divanyolu ile hipodromun kesiştiği noktada, Ayasofya'Nın güneybatısında yer almaktadır. 1491 yılında Firuz Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kesme taş duvarlarla inşa edilmiş kare planlı ve tek kubbeli olan caminin avlusu 1938 yılında camiyi saran ahşap yapıların temizlenmesi sırasında değiştirilmiştir [129].

Cafer Ağa Medresesi, Ayasofya'nın kuzeybatısında yer almaktadır. 1557 yılında yapımına başlanmış, 1560 yılında tamamlamıştır. Yapı, giriş avlu köşesinden verildiği için güney yönündeki hücreler kısa tutularak, eşit olmayan U formunda ve dikdörtgen avluyu çevrelemektedir [130]. Avlunun açık bölümünde dershane bulunmaktadır.

Sultan Ahmet Cami, Ayasofya'nın karşısında, caminin ismiyle anılan ve Ayasofya ile arasında kalanın meydanın güneyinde bulunmaktadır. I. Ahmed'in (1603-1617) isteğiyle, Mimar Sedefkar Mehmet Ağa tarafından 1609 yılında yapımına başlanmış ve 1617 yılında tamamlanmıştır. Caminin oturduğu alanda, daha öncesinde Hipodrom ve Hipodrom duvarının yanında Bizans Sarayı bulunurken, daha sonrasında Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Semiz Ali Paşa'nın sarayının olduğu bilinmektedir [131]. 6 minareli Sultan Ahmet Cami planında, Klasik Osmanlı Cami şeması uygulanmıştır. İmarethane, medrese, tabhane, darşşifa, dâr'ül kura, mektep, arasta, hamam, çeşme ve sebiller, dükkanlar, hünkar kasrı ve türbe ile birlikte bir külliye olarak tasarlanmıştır.

Topkapı Sarayı, yarımadanın burnuna yakın ve suyla ilişkili, ilk şehrin akropolü üzerinde, Bizans Sarayı'nın konumlandırılmasındaki etkenle benzer şekilde dönemin en büyük camisi olan Ayasofya'nın yanına inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde yaptırılan sarayın planının Edirne Sarayı'nın planından etkilendiği bilinmektedir [132]. Geniş bir alana yayılan Saray, Sur-ı Sultani olarak isimlendirilen surlarla ve Bizans Surları ile korunmaktadır. Saray farklı dönem ekleriyle birlikte geliştirilmiş bir plana ve geniş has bahçelere sahiptir. Ayasofya'nın kuzeydoğusunda saraya giriş kapısı olan Bab-ı Hümayun (Saltanat Kapısı) bulunmaktadır. Günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın Sarayı, Sultanahmet Meydanı'nın batısında, Ayasofya'nın güneybatısında bulunmaktadır. At Meydanı Sarayı olarak da bilinen yapının yapım tarihi bilinmemekle birlikte II. Beyazid (1481-1512) dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Saray, farklı dönemlerde sadrazam ile ailesinin konaklanması ve

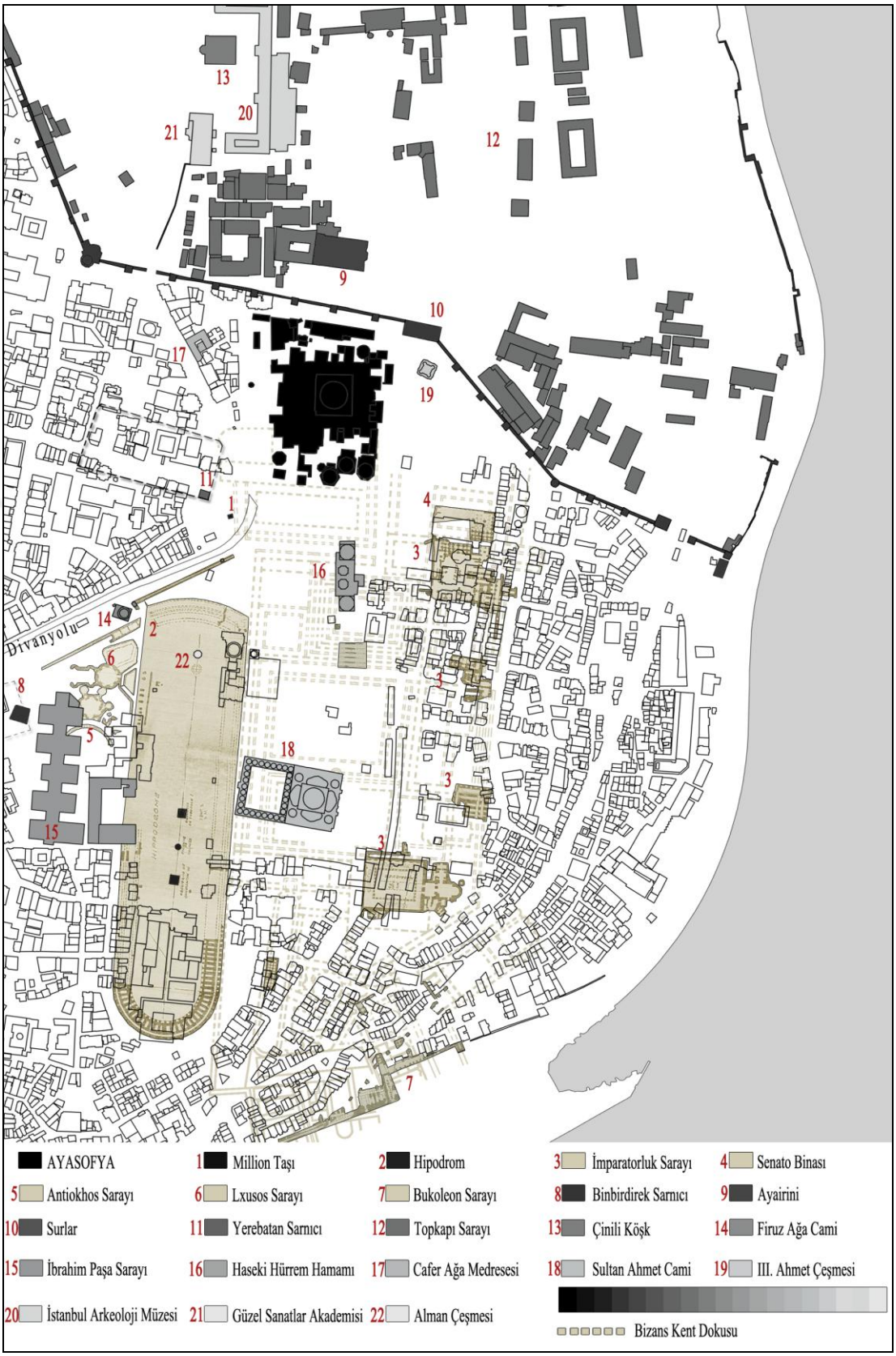
daha sonrasında elçilik, kışla, defterhane, dikimevi ve cezaevi olarak kullanılmıştır [133]. Saray, dört avlu etrafına inşa edilmiş ve hipodrom kademeleri üzerine oturtulmuştur. Dönemin sivil yapılarının aksine taş malzeme kullanılarak inşa edildiği için günümüze ulaşmıştır [134]. Günümüzde sarayın ikinci avlusu Türk ve İslam Eserleri Müzesi, dördüncü avlusu Adliye Sarayı olarak kullanılmaktadır.

Çinili Köşk, Ayasofya'nın kuzeydoğusunda ve saray surları içerisinde bulunmaktadır. 1472 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Yazlık köşk olarak kullanılan yapı, 1880 yılında Müze-i Hümayun olarak kullanılmış, 1939 yılında ise müze işlevini yitirmiş ve 1953 yılında tekrar müze olarak kullanılmıştır. Köşk, Selçuklu etkisinde Osmanlı sivil mimarinin tek örneğidir [135].

Gülhane Parkı, Ayasofya'nın kuzeyinde bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed döneminde saray ile birlikte düzenlenmiştir. Topkapı Sarayı'nın kış bahçesi olarak kullanılan bu alan, II. Abdülhamit Döneminde Müze-i Hümayun'un inşası sırasında düzenlenmiştir. Gülhane Hatt-ı Hümayun olarak da bilinen alan, 1912 yılında Cemil Paşa Döneminde parka dönüştürülmüştür. Park içerisinde 1591 yılında yapımına başlanan Gülhane Kasrı bulunmaktadır. 1955 yılında park içerisinde açılan Hayvanat Bahçesi, 2001 yılında kapatılmıştır. Schneider ve Ebersolt tarafından yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve günümüzde Arkeoloji Müzesi ile parkta sergilenen kalıntıların bir saraya ait olduğunu düşünmektedir [136].

Arkeoloji Müzesi, Ayasofya'nın kuzeyinde, Gülhane Parkının doğusunda yer almaktadır. II. Abdülhamid döneminde Alexandre Vallaury tarafından yapılmıştır. 1903 ve 1907 yıllarında ana kütleye, kuzey ve güney kanatların eklenmesiyle günümüzdeki yapı tamamlanmıştır. Aya İrini ve Çinili Köşk'ün sergileme de yetersiz kalması nedeniyle müze olarak inşa edilmiştir. Müzenin de yetersiz kalması nedeniyle, 1883 yılında Osman Hamdi Bey tarafından inşa ettirilen Güzel Sanatlar Akademisi, 1917 yılında Eski Şark Eserleri Müzesine dönüştürülmüştür [137].

Ayrıca Bizans döneminde, Ayasofya'nın yakın çevresinde, İmparatorluk Sarayı, Antiokhos Sarayı, Lxusos Sarayı, Bukoleon Sarayı, Agora, Mahkeme ve Senato Binası olduğu bilinmektedir.

Şekil 3. 8 Ayasofya çevresindeki yapıların zamansal olarak irdelenmesi ([138], [139] numaralı kaynaklardan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından hazırlanmıştır)

3.3 Referans Olduğu Yapılar

Kabe'den sonra en çok saygı gösterilen yapı olarak belirlenen Ayasofya, konumu dışında; mimari özellikleri, estetik bağlamındaki iç mekan ve dış cephe yansımaları, strüktürel çözümleri vb. özellikleri ile İstanbul ve tüm dünyadaki birçok yapı için referans olmuş, ölçü olarak kabul edilmiş ve mimarlara esin kaynağı olmuştur [58].

Gurlitt, Ayasofya'nın yapımından sonra İstanbul'da yeni bir mimari anlayışın ortaya çıktığını, Ernst Diez ise, Ayasofya'nın Osmanlı mimarisine öncülük ettiğini savunmuştur [140]. Cyril Mango 'Bizans Mimarisi' kitabının ön sözünde; Justinianus'un yaptırmış olduğu Ayasofya'nın meydan okumasına karşı duran Osmanlı mimarisinin, Bizans mimarisinin etkisinde olduğunu vurgulamıştır. Cyril Mango, Ayasofya'nın 16. yüzyıl Osmanlı camilerinin yapılmasına kadar taklit edilmediğinden ve bu nedenle tarihi değerlendirmelerde Ayasofya'nın hiçbir kategoriye koyulamayacağından söz etmiştir [32].

Mimar Sinan'ın eserlerinde, özellikle bu bölümde ele alınan yapılarında Ayasofya'dan esinlendiği ya da onu geçmek için bir çabası olduğundan söz edilmektedir. Bu görüşe karşı olarak ise, Mimar Sinan'ın mimari deneyim ve yetenekleri, statik bilgileri ve dönemin imkanları göz önünde bulundurulduğunda, Mimar Sinan'ın Ayasofya'yı geçebileceği savı da kabul edilmektedir.

Ayasofya Kilisesi ile oluşan ikonografik diyalog, aynı zamanda Mimar Sinan'ın (1490-1588) yapılarında da görülmektedir. Ayrıca Mimar Sinan, ölümsüzlük ve ebediyet arayışı içinde şair nakkaş Mustafa Sai'ye yazdırdığı 'Tezkiretü'l Bünyan' adlı otobiyografisinde Ayasofya'dan birçok kez söz etmiştir [58].

İmparatorluk elçisi Ogier Ghislain van Boesbeeck, Türk camilerinin form olarak Ayasofya'yı model kabul ettiğini belirtmiştir [141]. Batıya nazaran sadece Osmanlı camileri Ayasofya'nın Procopius tarafından da belirtilen antik yapının ezici etkisini bir miktar yansıtmaktadır. Kubbe kaidesinin kalınlaşarak payanda görevi gören kasnağındaki ışık bandı Bizans kiliselerinde ve klasik dönem Türk mimarisinde görülmektedir [142].

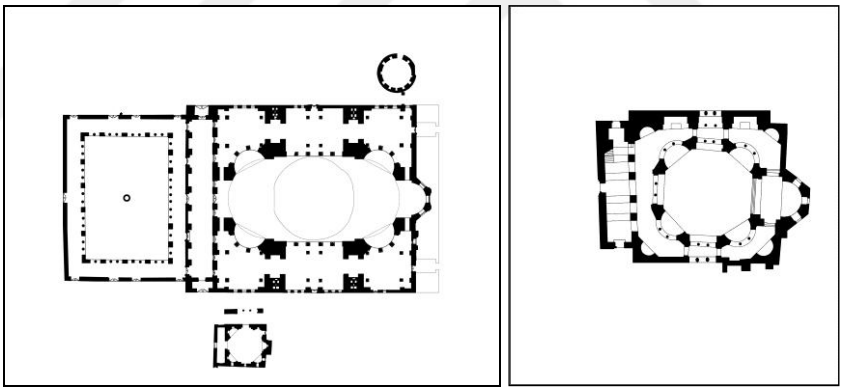
Ayasofya'nın model olarak yansıtılması ve bir bütün olarak taklit edilmesi, vezirlerin yaptırmış olduğu küçük camilerde benimsenmemiştir. Bu camilerde, Küçük Ayasofya model olarak seçilmiştir. Ayasofya'yı model alma onuru; sultanlara bırakılmıştır [141].

Berger'e göre; Ayasofya sonrası farklı şehirlerde yapılan kiliselere Ayasofya isminin verilmesi (İznik Ayasofya Cami, Trabzon Ayasofya Cami, Selanik'teki Ayasofya gibi) Ayasofya'ya duyulan hayranlıktan kaynaklanmaktadır [24], [35].

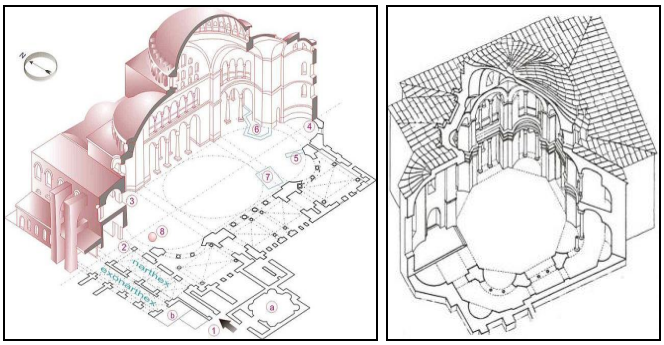
Ayasofya'nın şöhreti Batı'da yayılmış, Manuel Chrysolaras'ın Konstantinopol üzerine bir kasidesinde bol övgüyle anılmış ve dünyanın en güzel yapısı olarak benimsenmiştir. Orta İtalya'da bir yapının estetik değerlendirilmesi; Pantheon'la kıyaslanarak yapılırken, İtalya'nın diğer bölgelerinde referans yapı olarak Ayasofya, Pantheon'un yerini almıştır [41]. 1487 yılında Pavia piskopos kardinal Ascanio Sforza'yı katedral binası yapımında örnek alınması için Ayasofya'yı ziyaret etmiştir. 1492 yılında, Milan'daki yerel katedral Ayasofya'dan sonraki en güzel yapı olarak kabul edilmesi, Ayasofya'nın kıstas olarak kabul edildiğini göstermektedir [141]. Ayasofya kendi dönemi ve kendi dönemi sonrası için simge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sergios ve Bakchos Kilisesi (Küçük Ayasofya Cami), İmparator I. Justinianus ve eşi İmparatoriçe Theodora tarafından Trallesli (Aydın) Mimar Anthemios ile Miletoslu (Milet-Balat) Mimar İsidoros'a yaptırılmıştır. 531 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 537 yılında tamamlanmıştır [41], [143]. İstanbul'da, günümüzdeki ismi ile Küçük Ayasofya Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kilise olarak yapılan yapı, fetih sonrasında Osmanlı İmparatoru II. Beyazid döneminde, 1497- 1505 yıllarında Topkapı Sarayı Darüssaade ağası Küçük Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmiştir [144]. Yapıda, birçok restorasyon çalışması uygulanmıştır. Günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Cyril Mango, Hormisdas Sarayı için yapılan Sergios ve Bakchos Kilisesi'nin Ayasofya'nın öncüsü olarak diğer kaynaklarda belirtildiğini ve bunun kanıtlanamadığını savunmuştur. Ayasofya planının, bu kilise planının ikiye bölünüp araya merkezi kubbenin yerleştirilmesiyle elde edildiği düşünülmektedir. Plan incelemesi yapıldığında, uygulamanın özensiz olduğu fark edilmektedir [24], [32]. Ayasofya'dan bir yıl önce, aynı mimarlar tarafından yapımına başlanması nedeniyle bu görüş oluşmuştur.

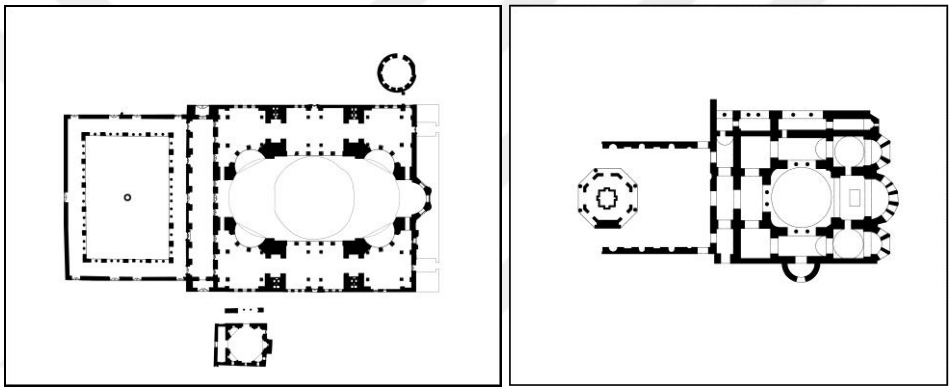
Şekil 3. 9 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [145], Sergios ve Bakchos Kilisesi planı [32] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 10 Ayasofya izometrik kesiti [146], Sergios ve Backhos Kilisesi izometrik kesiti [32]

Mangana Aziz Georgios Manastırı, IX. Konstantinos tarafından yaptırılmıştır. Tam yapım yılı bilinmemekle birlikte, yaptıran imparatorun imparatorluk süresi olan 1042-1055 yıllarında yaptırıldığı sonucu çıkartılmaktadır. İstanbul'da, Bizans dönemi ismiyle Mangana Mahallesi, Osmanlı döneminde ise Ahırkapı olarak anılan bölgede Sarayburnu'nda bulunmaktaydı. Mangana Sarayı içerisindeki manastırlardan biri olarak kullanılmıştır. Fetih sonrasında yaptırılmak istenen demir yolunun manastırın konumlandığı alandan geçmesi (Sarayburnu) nedeniyle, yapının temelleri ortadan kaldırılmıştır [147]. Yapı günümüze ulaşamamıştır.

Ayasofya ile yarışmak adına, devlet hazinesini zorlanarak ve üçüncü denemeye kadar her maliyetli yapıyı yıktırıp yerine yenisi yaptırılmıştır [32].

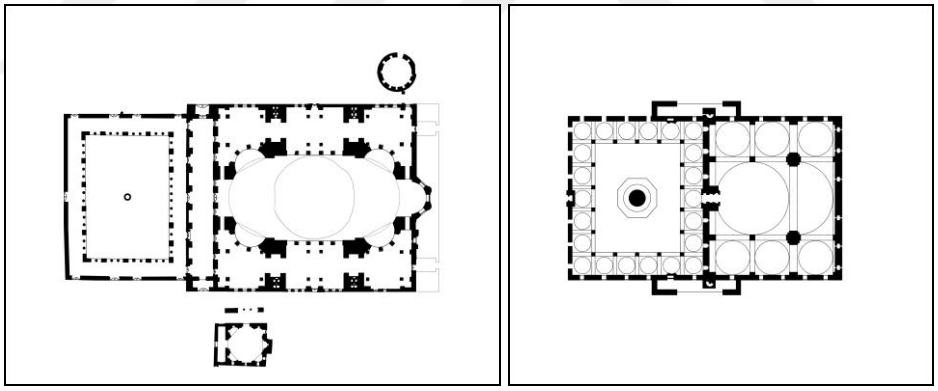
Şekil 3. 11 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve Mangana Aziz Georgios Manastırı zemin kat planı [32] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

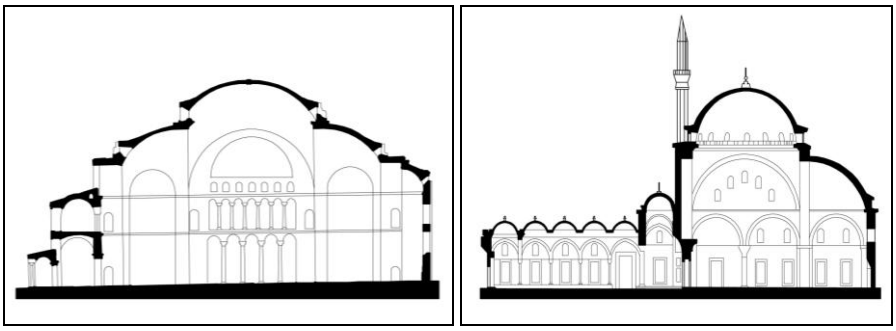
Şekil 3. 12 Ayasofya modeli [149], Mangana Aziz Georgios Manastırı [147]

Fatih Cami, Fatih Sultan Mehmet tarafından, Mimar Atik Sinan'a yaptırılmıştır. 1462 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1470 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'da, günümüzdeki ismi ile Fatih'te ve I. Konstantin tarafından yaptırılan Havariyyun Kilisesi yerine inşa edilmiştir. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır.

Fatih Cami'nde, İstanbul'da bulunan yıkılmış ve harabe halindeki yapılardan devşirilmiş malzemelerin kullanılmasının pratik nedenlerinin yanında, Roma İmparatorluğunun başarılarını üstlenme ve Ayasofya Kilisesi inşasında imparatorluğun farklı noktalarından malzeme getirilmesinin örnek alınması olarak iki ideolojik sebep bulunmaktadır [141]. Fatih Camisi'ne ait methiyeler de, Ayasofya için yazılmış methiyelerle benzerlik göstermektedir. Tursun Bey, Ayasofya'nın Osmanlı stilinde Fatih Camisi'ne uyarlanmasını ilerleme olarak belirtmiştir [22]. Kubbeli merkezi kare plan, basık kubbe ve merkezi kubbenin kare formdan kubbeye doğru pandantifler ile birbirlerinin üzerine bindirilmesi, ara kat ve üst katta pencerelere açılan yan duvarlar ve koro yeri ile belirlenmiş mihrabın arkasında bulunan mekanın üstündeki basık kubbeler, tektonik yapı olması Ayasofya Kilisesi ile benzerlik göstermektedir.

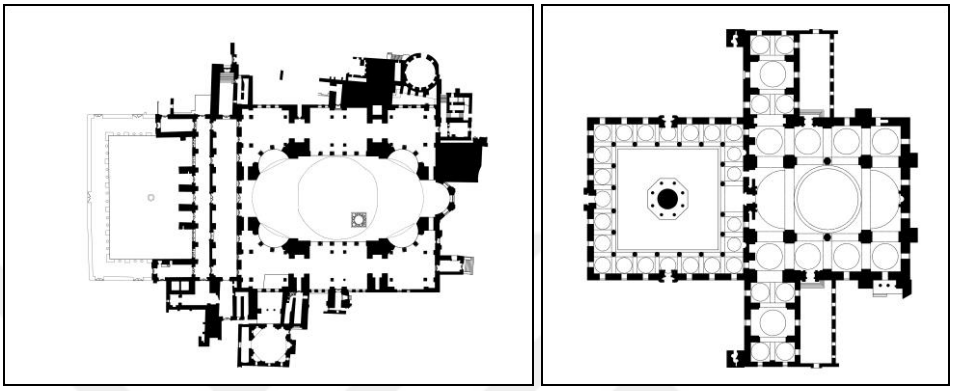
Şekil 3. 13 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve Fatih Cami planı [141] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 14 Ayasofya kesiti [148] ve Fatih Cami Kesiti [141] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Bayezid Cami, II. Beyazid tarafından yaptırılmıştır. 1501 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1506 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'da, günümüzdeki ismi ile Fatih'te ve kendi ismi ile anılan Bayezid Meydanında bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır. Günümüzde de işevine devam etmektedir.

Bayezid Cami, Ayasofya'da olduğu gibi iki büyük basık kubbe ana kubbeye eklenmiştir [41], [141]. Ana mekan, kare modüler sistem üzerinden tekrarlanmıştır [142].

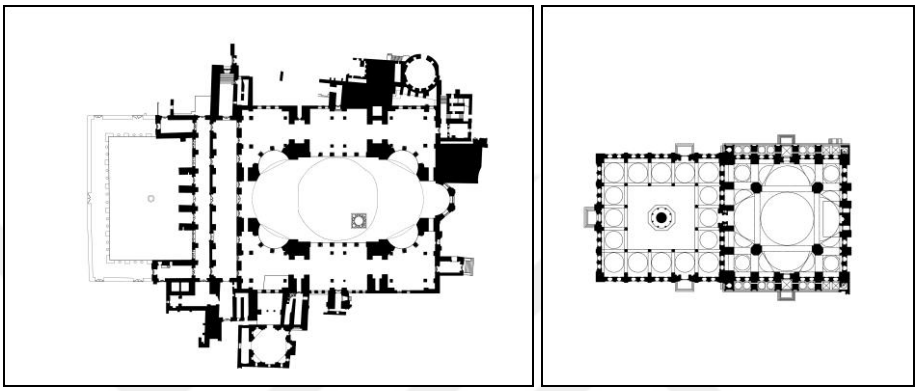
Şekil 3. 15 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Bayezid Cami planı [150] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 16 Ayasofya [149] ve Bayezid Cami modelleri [151]

Şehzade Cami, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1543 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1548 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'da günümüzdeki ismi ile Fatih'te ve Kalenderhane Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır. Günümüzde de işlevine devam etmektedir.

Şehzade Cami'nde, yeni bir Ayasofya varyasyonu oluşturularak çaprazlamanın dört tarafında yarım merkezi kubbe biçiminde basık kubbe tasarımına gidilmiştir [41], [141].

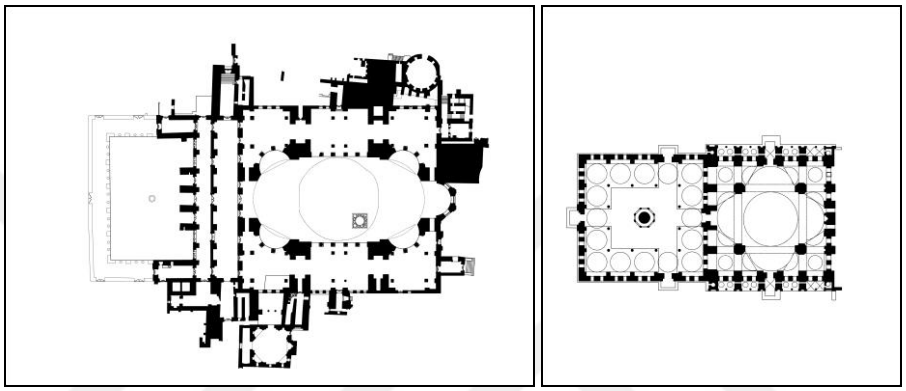
Şekil 3. 17 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Şehzade Cami planı [152] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

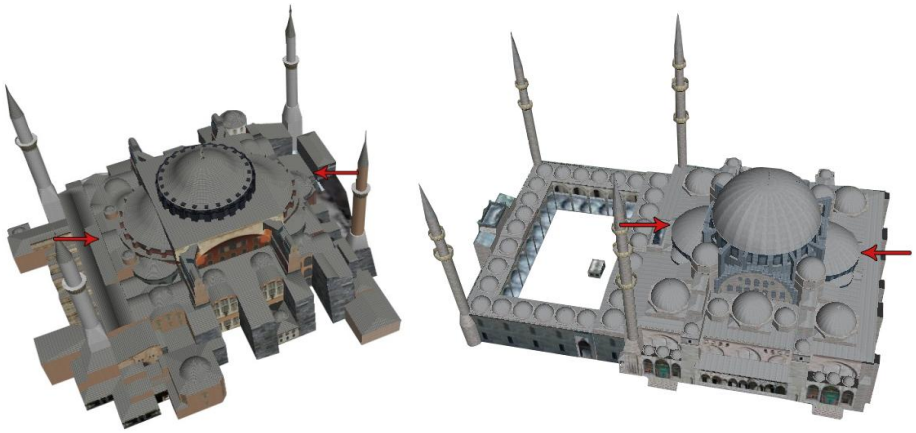
Şekil 3. 18 Ayasofya [149] ve Şehzade Cami Modelleri [153]

Süleymaniye Cami, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1550 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1557 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'da, günümüzdeki ismi ile Fatih'te ve Süleymaniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır ve medreseler, kütüphane, hastane, sıbyan mektebi, hamam, imaret, hazire ve dükkanlardan oluşan külliyenin bir parçasıdır. Günümüzde de işlevine devam etmektedir.

Süleymaniye Camisi'nde büyük kubbelerin altındaki küçük basık kubbeler Ayasofya'dan örnek alınmıştır. Örtü şeması Ayasofya'dan yinelenmiştir[1] [39], [41], [142].

Şekil 3. 19 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Süleymaniye Cami planı [154] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

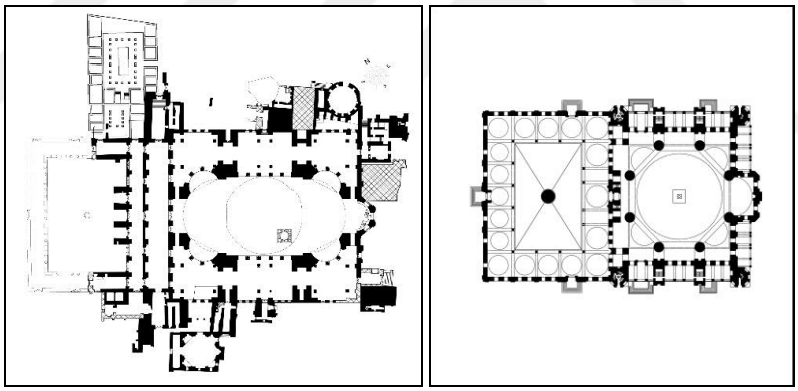

Şekil 3. 20 Ayasofya [149] ve Süleymaniye Cami modelleri [155]

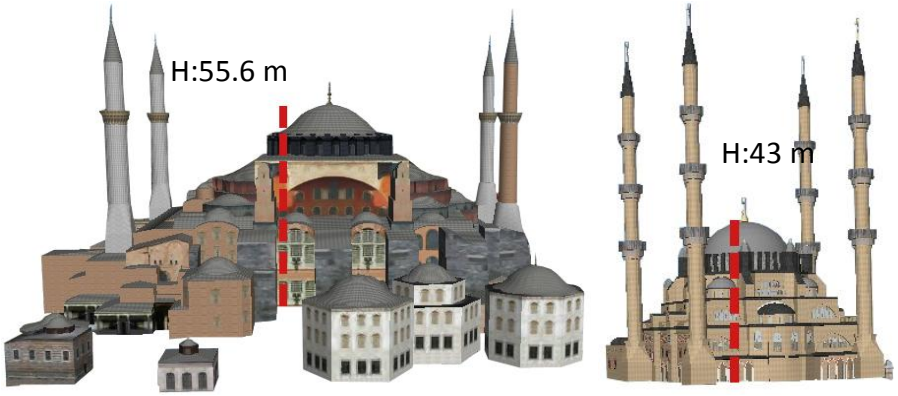
[1] Doğan Kuban, tam olarak yinelendiğini kabul etmemektedir. Süleymaniye Cami'nin, Mimar Sinan'ın Ayasofya'yı eleştirerek yorumlaması olarak değerlendirmektedir. Yapıda, Mimar Sinan yan mekanları ana mekanla bütünleştirmeye çalışmıştır [142].

Selimiye Cami, II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1568 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1574 yılında tamamlanmıştır. Edirne'de, günümüzdeki ismi ile Merkez Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır. Günümüzde de işlevine devam etmektedir.

Mimar Sinan'ın Ayasofya Kilisesi'ne karşı bir cevap niteliği olduğu birçok kaynakta geçmektedir. 'Ayasofya kubbesi gibi kubbe İslamlar tarafından inşa edilememiştir çünkü imkansızdır' sözüne karşılık; Mimar Sinan daha yüksek ve daha geniş kubbeli Selimiye Camisi'ni yaptığı düşünülmektedir [58]. Fakat Selimiye Cami'nin kubbe yüksekliği 43 m iken, Ayasofya'nın kubbe yüksekliği 55.6 m'dir. Bir görüşte, caminin Edirne'de olmasına rağmen Ayasofya'yı bilinçli olarak geçmeyip onu ezmek istemediği şeklindedir [156], [157]. Kuban'a göre, Selimiye Cami aslında Süleymaniye Cami'sini referans almıştır [142]. Ayrıca padişah adına yapılan bir caminin neden başkent yerine Edirne'de yaptırıldığı sorusuna, Mimar Sinan'ın Ayasofya'ya duyduğu saygı bir sebep olarak düşünülmektedir [158].

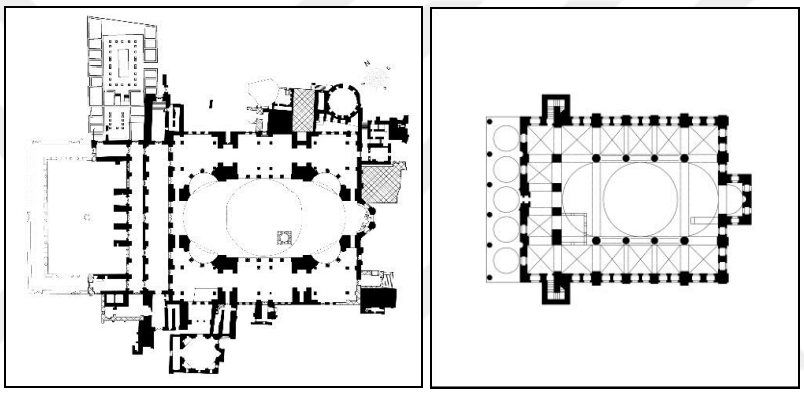
Şekil 3. 21 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Selimiye Cami planı [159] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 22 Ayasofya [149] ve Selimiye Cami kubbe yükseklikleri [160]

Kılıç Ali Paşa Cami, III. Murat tarafından ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali'nin isteği ile Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. 1580 yılında tamamlanmıştır. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın mesleği gereği Mimar Sinan denizin üstüne, kıyıya dolgu yaparak yapıyı konumlandırmıştır. İstanbul'da, günümüz ismi ile Tophane semtinde bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır. Günümüzde de işlevine devam etmektedir.

Kılıç Ali Paşa Cami, model olarak Ayasofya Kilisesi'ni almıştır [45], [58], [103], [142], [161]. Ana kubbenin iki yanında iki yarım merkezi kubbe biçiminde basık kubbeler ve diğer iki yanda aydınlatma için pencere uygulaması ile Ayasofya'nın küçük bir modelini oluşturmaktadır.

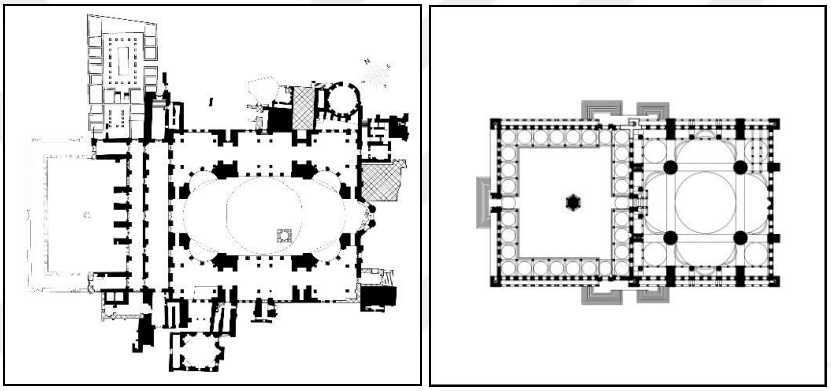
Şekil 3. 23 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Kılıç Ali Paşa Cami planı [162] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

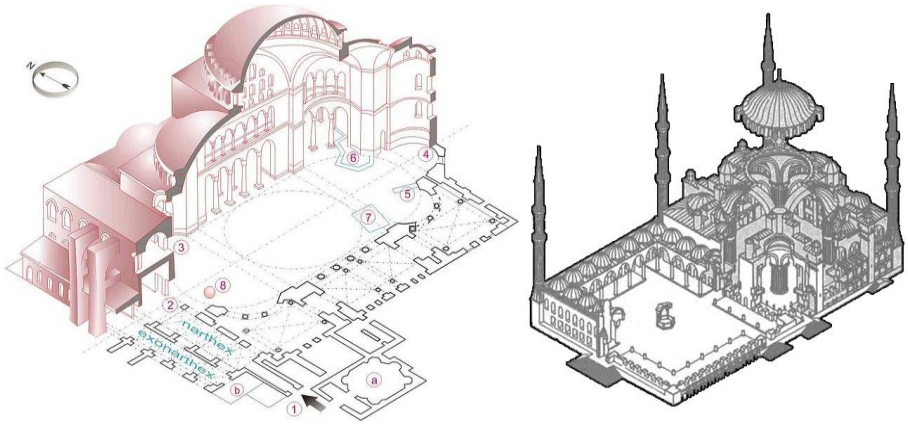
Şekil 3. 24 Ayasofya [149] ve Kılıç Ali Paşa Cami modelleri [163]

Sultan Ahmet Cami, I. Ahmed tarafından Mimar Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır. 1609 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1616 yılında tamamlanmıştır. İstanbul'da, günümüz ismi ile At Meydanı- Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır. Günümüzde de işlevine devam etmektedir.

Tanrıya teşekkür etmek ve ismini sonsuzluğu ulaştırmak için yaptırılan Sultan Ahmet Cami; hem Topkapı Saray'ına yakınlığı hem de Ayasofya Cami'yi güzellik olarak geçmek adına ona yakın olması gerekliliği nedenleriyle Ayasofya Cami karşısına konumlandırılmıştır. Mimari özellik olarak ise; küçük basık kubbelerin, büyük kubbe altında kullanılması Ayasofya ile benzerlik göstermektedir.

Şekil 3. 25 Ayasofya III. Kilise son planı [24], [145] ve Sultan Ahmed Cami [164] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 26 Ayasofya izometrik kesiti [146] ve Sultan Ahmed Cami izometrik kesiti [165]

Çamlıca Cami, dönemin başbakanı tarafından Mimar Mehmet Güner'e yaptırılmıştır. 2013 yılında yapımına başlanmış ve yapı, henüz tamamlanmamıştır. İstanbul'da Üsküdar Çamlıca Tepesi üzerinde bulunmaktadır. Cami olarak yaptırılan yapı, 2016 yılında ibadete açılmıştır.

Yapının kubbesinin çapının boyutu ve yerden yüksekliği, Ayasofya ile kıyas edilerek daha büyük ve uzun yapılması mimar tarafından amaçlanmıştır [156]. Tarihi Yarımada'da siluete hakim olan Ayasofya ve Sultan Ahmet Cami'nin karşında yer alması, aslında bu yapıya karşı bir gönderme niteliği taşımaktadır. Ayrıca yapının külliye şeklinde, konferans salonu, kütüphane, sanat galerisi, otopark, atölyeler, sosyal rekreasyon alanları ve geleneksel Türk İslam Eserleri Müzesi gibi yapılarıyla birlikte yapının kütlesi Hristiyan mimarisindeki ezici büyüklüğe sahiptir [166]. Çamlıca Cami, Sultan Ahmet Cami'ni tamamen model almış ve bu nedenle, Sultan Ahmet Cami'nin Ayasofya benzerlikleri bu yapıda da uygulanmıştır.

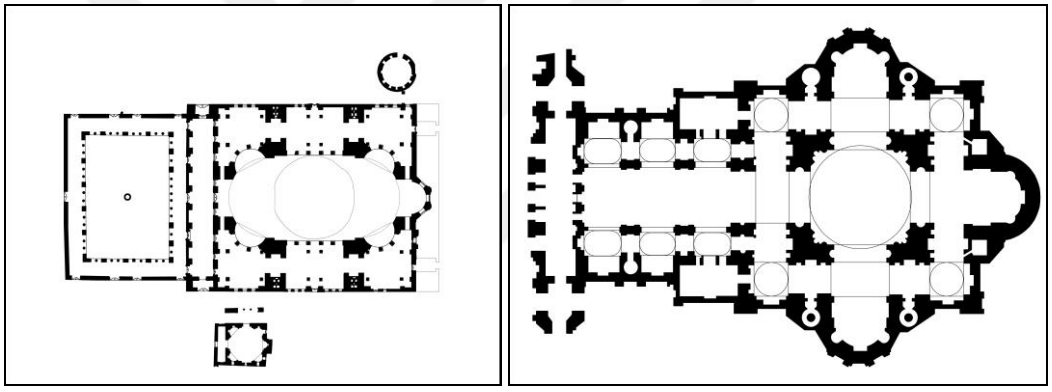
Şekil 3. 27 Ayasofya [149], Çamlıca Cami Modeli [167]

Şekil 3. 28 Sultan Ahmet Cami [168] , Çamlıca Cami Modeli [167]

St. Peter's Kilisesi, Mimar ve Sanatçı Donato Bramante, Genç Antonio da Sangallo, Michelangelo, Jacopo Barozzi da Vignola, Giacomo della Porta, Carlo Maderno, Gian Lorenzo Bernini Carlo ve Fontana tarafından yapılmıştır. 1506 yılında yapımına başlanmış ve yapı, 1626 yılında tamamlanmıştır [41]. Roma Vatikan'da bulunmaktadır. Kilise olarak yaptırılan yapı, işlev değişikliğine uğramamıştır.

St. Peter's Kilisesi'nin inşasında ünlü yapılardan referans alınması yoluna gidilerek dünyanın en görkemli kilisesi olması amacı güdülmüş fakat Batı'da örnek bulunamadığı için Ayasofya, St. Peter's Kilisesi için örnek olarak değerlendirilmiştir. İç nartekste kullanılan tonoz örtü sistemi ve Ayasofya'nın insan ölçeğindeki üstünlüğü bu kilisede tekrarlanmıştır. St. Peter's Kilisesi inşasından önce genç hümanist Giovanni Francesco Poggio Bracciolini[1], Ayasofya'yı mimarlığın doruğu ve inşasını görkemin mükemmel örneği olarak belirtmiştir [141].

Şekil 3. 29 Ayasofya III. Kilise'nin ilk planı [148] ve St. Peter's Kilisesi planı [169] (Kaynaklar referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Şekil 3. 30 Ayasofya iç narteksi, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve St. Peter Kilisesi iç narteksi, Y. B. Nur, 05.07.2010

[1] Papalığa ait hümanist sekreteridir.

BÖLÜM 4

AYASOFYA'DA ZAMANSALLIĞIN KATMANLAR ÜZERİNDEN OKUNMASI

Ayasofya, imparatorlukların ve kentin demografik yapısının değişmesiyle birlikte; iki kez fonskiyon değişikliğine uğramıştır. Bu işlev değişiklikleri, Ayasofya'nın mimari olarak değişime uğramasına neden olmuş ve yapının kırılma noktaları olarak kabul edilmiştir. Bu bölümde Ayasofya, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları ile Türkiye dönemleri içinde bu kırılma noktalarına göre incelenmiştir.

Zamansallık kavramı kapsamında; Ayasofya'nın mimarları, mimari özellikleri, girişi, kubbesi, mekansal kullanımı, mozaik levha ve süslemeleri, liturjik elemanları, Ayasofya'da yapılan bilimsel, arkeolojik ve restorasyon çalışmaları ile Ayasofya'nın yakın çevresi ve içerisinde yapılan mimari ekler alt başlıklar şeklinde ele alınarak Ayasofya incelenmiştir. Dönem kaynakları ve yapılan kazılardan elde edilen kısıtlı bilgi ile I. Kilise ve II. Kilise'nin mimari özellikleri verilmiştir.

4.1 Kilise

Araştırmacılar ve bilim adamları, Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra eski Pagan Tapınağı'nın bulunduğu bu alana inşa edilen ve toplum tarafından yıkılan, dönem imparatorları tarafından tekrar yapılan yapılardan, I. ve II. Kilise olarak bahsetmektedir. O nedenle, bu çalışmada da I. Kilise olarak belirtilen yapı; 326 yılında yapımına başlanan, 360 yılında ibadete açılan ve 404 yılında yakılan kilisedir. II. Kilise olarak ifade edilen yapı ise; 415 yılında ibadete açılan ve 532 yılında yakılan kilisedir. 532 yılında tekrar yapımına başlanarak 5 yılda tamamlanan ve 1453 yılına kadar kilise olarak kullanılan Ayasofya, III. Kilise olarak belirtilmiştir.

4.1.1 Mimarlar

I. Kilise'nin mimari veya mimarları bilinmemektedir. II. Theodosios (408-450) döneminde yapılan II. Kilise'nin mimari Ruffinos'tur [53]. Ayasofya Kilisesi'nin (III. Kilise) yapımı için I. Justinianus (527-565) tarafından Trallesli (Aydın) Mimar Anthemios ile Miletoslu (Milet-Balat) Mimar İsidoros seçilmiştir[1,2,3] [32], [35], [49]. Ayasofya Kilisesi'nin restore etme görevi; 15 Ağustos 553 ve 14 Ocak 557 yılındaki depremlerden sonra I. Justinianus tarafından Miletoslu Mimar İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros'a[4], 989 tarihli deprem sonrasında II. Basileios tarafından Ermeni Mimar Tridot'a, VIII. Michael tarafından Rahip ve Mimar olan Ruchas'a, Ioannes VI. Kantakuzenous tarafından Latin Mimar Astras ile Latin Mimar Peralla'ya verilmiştir [24], [29], [32], [40], [41], [49], [170], [171]. 1450 yılında meydana gelen deprem sonrasında restorasyon çalışması için, Fatih Sultan Mehmed tarafından Ali Naccar Konstantinopolis'e gönderilmiştir [22], [29], [31], [56].

4.1.2 Mimari Özellikler

I. Kilise'nin planı ve plan ölçüleri tam olarak bilinmemektedir. I. Kilise'nin ana mekanın kare formlu olduğu ve II. Kilise'ye oranla daha küçük boyutlu olduğu bilinmektedir [24], [49]. I. Kilise planının değiştiği yönünde belge bulunmadığı için, II. Kilise referans alınarak, bazilikal plana sahip olduğu kabul edilmektedir [23].

Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun ilk devlet kilisesi ve ilk ana tapınağı sayılan, Hé Megalé Ekklésia (Büyük Kilise) olarak adlandırılan I. Kilise'nin tasarımında, doğu ülkelerini gezen Bizans mimar ve ilim adamlarının etkisi olduğu kadar, Kudüs'te bulunan mabetlerden çok etkilenen Konstantios'un annesi Helena'nın da etkisi olduğu

[1] Bazı kaynaklarda, inşaat temelleri atıldıktan kısa bir süre sonra Anthemios ölmüştür [24], [35], [49].

[2] Bazı kaynaklara göre; İsidoros fizikçi, Anthemios ise matematikçidir. Kaynaklar arasında farkın nedeni, Erken Bizans Döneminde mimarların, méchanikos ve architektön olmak üzere iki grup uzmana ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Méchanikos kelimesinin karşılığı matematik alt yapısı kuvvetli mimar olarak değerlendirilmektedir [32].

[3] Rivayete göre; plan, Mimar Agnadiyos tarafından çizilmiş ve diğer mimarlar ile imparator tarafından kabul edilmiştir. Anthemios ve İsidoros isimlerinin birleştirilerek Agnadiyos isminin oluştuğu düşünülmektedir [24], [48]. Başka bir kaynakta ise bu ismin, Anthemios olma ihtimalinden bahsedilmektedir [49].

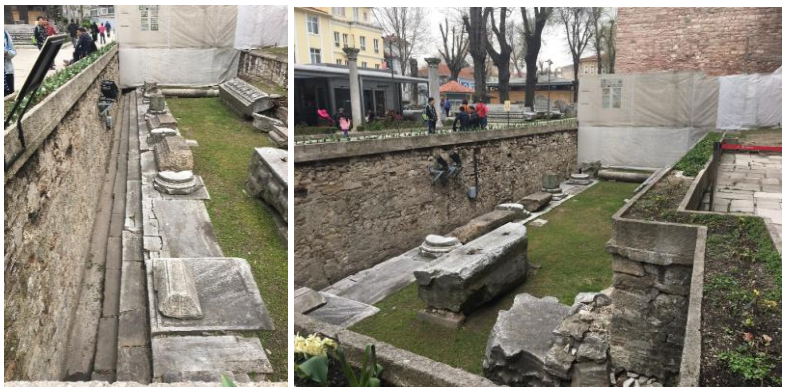
[4] Genç İsidors III. Kilise yapımında da bulunmuştur [24].

savunulmaktadır. Ahşap çatılı ve taş duvarlı I. Kilise'nin ön kısmında tek bir narteks ve atriumun bulunduğu, üç veya beş nefli olduğu, üst katında galerilerin yer aldığı ve iç mekanda nefleri birbirinden ayıran sütunlar, ahşap çatı örtüsünü taşıyacak şekilde tasarlandığı düşünülmektedir[1] [23], [29], [44], [49].

II. Kilise'nin tam planına ve sağlıklı mimari ölçülerine ulaşılamamakla birlikte, bazilikal plana sahip ve atriumun 47.60 m x 35.50 m, ibadet mekanının yaklaşık 60 m genişliğinde olduğu tahmin edilmektedir[2] [24], [29].

Dromikos[3] olarak adlandırılan II. Kilise, I. Kilise'nin temellerinden yararlanılarak inşa edilmiştir. II. Kilise'nin Ayasofya'nın sol yanında bulunduğu, apsisinin Ayasofya'ya (III. Kilise) ait Skeuphylakion'un bulunduğu alanda olduğu, orta nefinin Ayasofya ile II. Selim imareti arasında ve sağ nefinin, Ayasofya'nın sol nefinin olduğu alanda yer aldığı savunulmaktadır[4] [29].

II. Kilise'nin de, I. Kilise gibi, ahşap örtülü, 5 nefli, tavanı kemerli olduğu ve batısında atriumunun olduğu düşünülmektedir [29], [40], [172]. II. Kilise'nin mozaik döşemeli zemin kotu, III. Kilise'nin (Ayasofya) zemininden 2-2.5 m aşağıda bulunmaktadır [24], [40], [44].

Şekil 4. 1 II. Kilise zemin kotu, Y. Burçin Nur, 04.04.2017

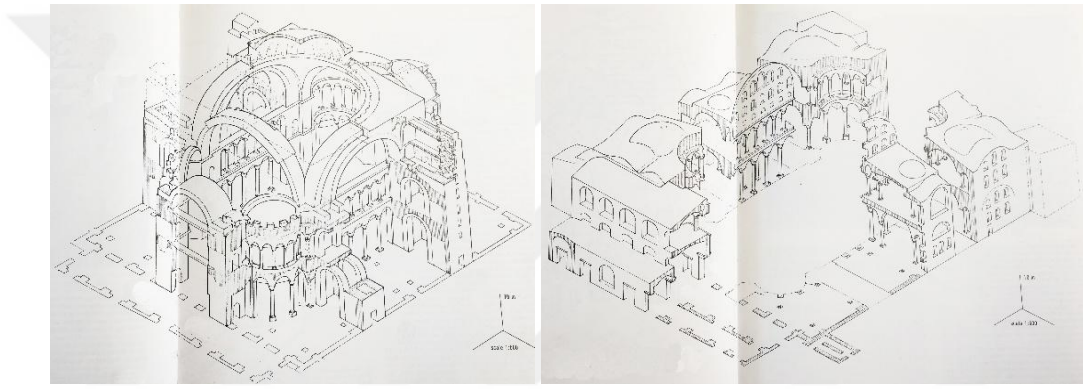
[1] I. Kilise'ye ait plan ve plan ölçüleri Prokopios tarafından aktarılan bilgilerin yorumlanarak çizilmesiyle elde edilmiştir. Yoruma dayalı olarak çizilmesi doğruluk payının şüpheli olduğunu düşündürmektedir.

[2] Kazıların Ayasofya'ya zarar vermemesi için, doğu yönüne doğru ilerlemesi durdurulmuş ve kısmi kazılar sonrasında boyutlar hakkında tahmini hesaplama yapılmıştır.

[3] Dromikos, koşmaya uygun, koşu pisti, sirk anlamındadır. Yapının apsisinin yarım daire olmasından kaynaklı hipodroma benzetildiği için bu ismin verildiği düşünülmektedir [53].

[4] Orta nef ile II. Selim imareti arasında kalan Vezir Bahçesi olarak adlandırılan bölümde kemer izleri ve duvar kalıntıları bulunmaktadır. Muzaffer Ramazanoğlu'nun ortaya attığı savdır.

III. Kilise'nin (Ayasofya) ibadet mekanı olan naosu yaklaşık 79.30 m x 69.50 m (iç ve dış narteks dahil edildiğinde yaklaşık 100 m x 70 m) boyutundadır. Yan nefler 18.20 m ve 18.70 m, orta nef (ana mekan) 32.27 m genişliğindedir [24], [29]. Hoffman ise, içten uzunluğu narteks ve apsis hariç 74.70 m, genişliği 69.87 m olarak ölçülendirmiştir. Eyice, dış narteksten apsise kadar olan iç uzunluğu 92,25 m olarak ölçülendirmiştir [40]. Apsis ise dışarı 6 m taşmaktadır. Duvar kalınlıkları 1.06, 1.52 ve 2.13 m olarak değişkenlik göstermektedir [24]. Apsisi karşılayan batı üst galeri 21 m uzunluğundadır [44]. Dış narteks yaklaşık 7.75 m uzunluğunda ve genişliği iç duvarlardan ölçüm yapılırsa 5.75 m'dir [24], [40], [41]. İç narteks yaklaşık 9.95 m uzunluğundadır [41]. Duvarlar dahil edildiğinde iç narteks uzunluğu 11.64 m'dir [24].

Şekil 4. 2 Ayasofya ana mekan ve yan nefler ile narteksin isometrik kesiti [41]

III. Kilise'nin (Ayasofya), ön kısmında atrium, iç ve dış narteks olmak üzere iki narteks bulunmaktadır. Bir ana mekan ve yan nefler olmak üzere üç nefli olan kilisenin ana mekanını çevreleyen üst galeriler, aynı zamanda apsisi karşılamaktadır.

III. Kilise'nin (Ayasofya) plan şeması incelendiğinde, ana mekanının (ibadet alanı) işlev değiştirmesi nedeniyle günümüze ulaşamamış synthrononun[1], yarım daire planlı amfitiyotro biçiminde olduğu bilinmektedir[2] [32]. Ana mekanın (ibadet alanı) iki yanında bulunan yan neflerin cephesinde kilisenin yeterince aydınlatılması için pencereler ve geçişlerin sağlanması için kapılar bulunmaktadır. Ana mekana, doğal ışık

[1] Kiliselerin apsis bölümünde yer alan, din adamlarının oturması için düzenlenen sıralar bölümüdür.

[2] Aynı tarihlerde yapımına başlanan Aya İrini'de kullanılan synthronona benzer olduğu tahmin edilmektedir.

alımının sağlanması için, taşıyıcıların izin verdiği ölçüde sütunlarla açıklıklar bırakılmıştır.

Mutatorion olarak adlandırılan, güney yan nefin orta kısmındaki sütunlar ile filayağı arasında yer alan, imparatorun kıyafet ve başlık değiştirmesi için ayrılan bir daire yapılmıştır [24].

Şekil 4. 3 Taht Mekanı ve izleri, Y. B. Nur, 21.06.2015

III. Kilise'nin zemin kat ve galeri katında toplam 107 sütun bulunmaktadır. Bu sütunların 40 tanesi zemin katta, 67 tanesi ise üst galeri de yer almaktadır[1]. Naostaki dörtlü sütun üzerine ve dört eksedrada 2 sütun üzerine, galeri katında 6 sütun gelmektedir. Bu nedenle; galeri katındaki sütunlar arası açıklıklar, zemin kattaki sütun açıklıklarına denk gelmemektedir. Sütun temellerinde ve başlıklarında statik güçlendirme için kurşun yataklar kullanılmış ve kurşun yataklar süslemeler ile kapatılmıştır.

Şekil 4. 4 Üst galeriden çekilen naos bölümü ve sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015

[1] 107 sütun Hikmet Evi'ni taşıyan 107 sütunu temsil ettiği düşünülmektedir [173].

Şekil 4. 5 Zemin kat ile galerideki farklı sayıdaki sütunlar, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve ana mekandaki sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015

Ayasofya'nın üst galerisine yapının dört köşesinde bulunan ve günümüzde üçü kullanılabilir durumda olan rampalardan çıkılmaktadır[1]. Bu rampalar kadınlar tarafından kullanılmıştır. Erken dönemde, kadınlar ve Hristiyanlık eğitimi alan kişiler tarafından sadece kuzeyde bulunan rampanın kullanıldığı bilinmektedir. Zemin kotuna daha yakın olacak şekilde, kuzey rampada iki tane mezar bölümü için niş ayrılmıştır.

Şekil 4. 6 Üst galeriye çıkan rampalar, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve kuzey rampada bulunan mezar bölümleri, Y. B. Nur, 31.03.2017

Narteksin üzerinde ve apsisi tam karşıdan gören Batı galerinin ortasındaki Gynekaion[2] olarak adlandırılan bölüm, yerlerde serpante taşı ile sınırları belirlenmiştir ve üst düzey devlet görevlileri ile imparator eşlerinin ayinlere katılması için oluşturulmuştur. Hristiyanlık inancına göre; ayin sırasında kimse oturamadığı için, imparatoriçenin doğu bölümde yer alan Teselya yeşil mermeri olan yuvarlak taşın üzerinde durduğu düşünülmektedir.

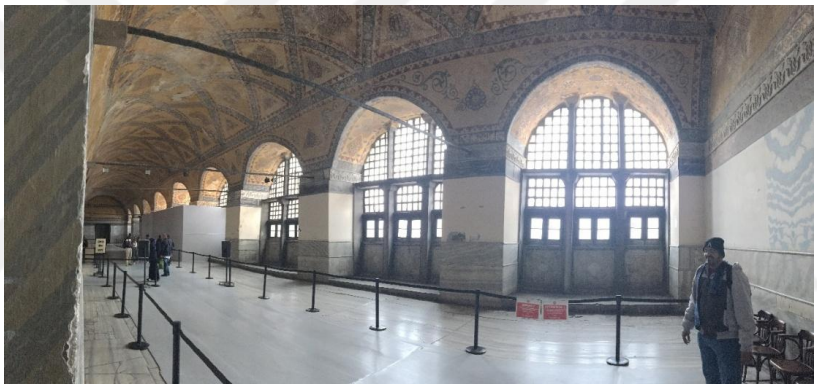
[1] 10. yüzyılda yapılan güney-doğu yönündeki rampalı yolun üzerine destek payandası yapılmıştır.

[2] Gynaitikion olarak da bazı kaynaklarda geçmektedir.

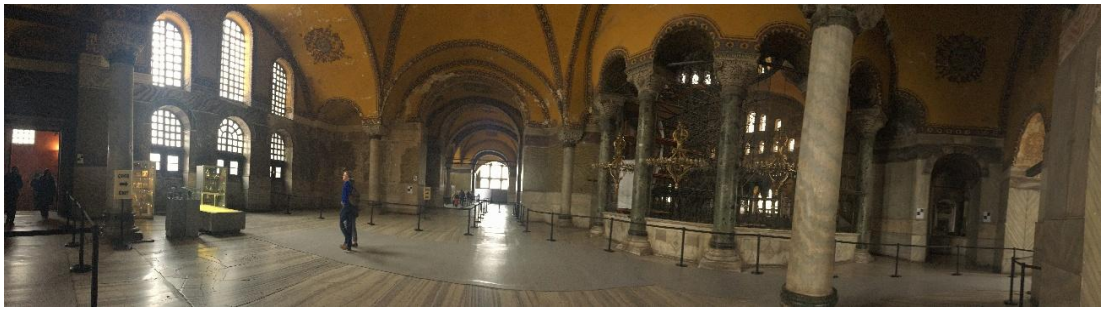
Şekil 4. 7 İmparatoriçenin ve üst düzey devlet görevlilerinin törenleri izlediği Batı galeri, Y. B. Nur, 25.08.2015

Batı galerideki iki sütun arasında, 6. yüzyıla ait motiflerin işlendiği ahşap gergi kirişler kullanılmıştır. Bu iki sütunun taşıdığı loca görünümündeki alan, batı yönünde açılan pencereler ile aydınlatılmaktadır.

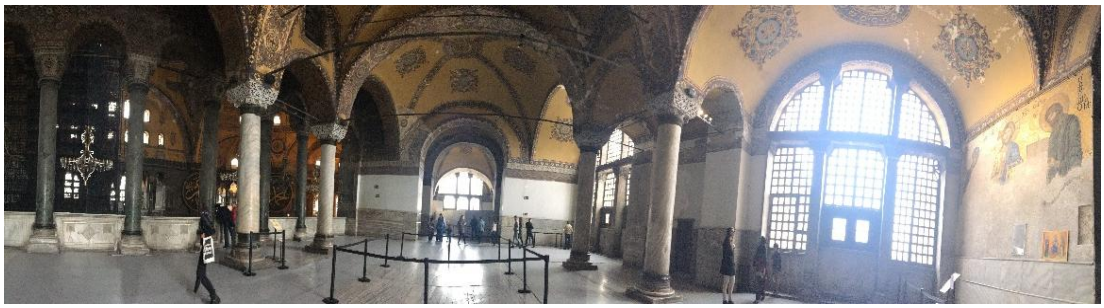

Şekil 4. 8 Batı galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017

Kuzey ve güney galerilerin üstü tonozla örtülüdür ve kemer ile payelerle desteklenmiştir. Kuzey galeri, güney galeriye göre önemsiz olmakla beraber, mimari yapısı bakımından galeriler birbirlerine benzemektedir. Kuzey galerinin kuzey rampasına yakın payandasında bir oda mevcuttur [24].

Şekil 4. 9 Kuzey galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017

Şekil 4. 10 Güney galeri, Y. B. Nur, 31.03.2017

Üst güney galerinin sağ bölümünde, payanda içinde bulunan şapelle bağlantı sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Şapel duvarlarının mozaiklerle kaplı olduğu izlerden anlaşılmaktadır. Şapelde bulunan merdiven güney nefle ile bağlantıyı sağlamaktadır[1].

Şekil 4. 11 Güney galerideki Şapel kapısı, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve patrikhane ile ilişkisi, Y. B. Nur, 31.03.2017

Güney galeri, patrikhanenin önde gelenlerinin toplandıkları ve Synod Meclisi üyeleri ile imparatorun toplantı yapması için mermer bir bölme ile kesintiye uğratılmıştır. Ağaç ve tunç levhalarla kaplı kapılar üzerinde dini tasvirlerin olduğu bilinmektedir[2] [29].

Yapı, diğer Bizans Kiliseleri gibi doğuya doğru inşa edilmiştir. Açıklıklar sayesinde gün ışığı Ayasofya'yı mistik olarak aydınlatmaktadır. Ayasofya'nın Bizans Döneminde ışığın, dua ve ritüeller için zaman belirleyici olduğu bilinmektedir [34]. 6. yüzyılda Ayasofya'da ayinler, cumartesi gün batımında (Hesperinos) ve pazar sabahları (Orthros) ve önemli yortu günlerinde yapılırken, 11. ve 13. yüzyıllar arasında her gün en az beş dua vaktinde ve önemli yortu günlerinde yapılmıştır [34]. Özellikle güneşin doğuş ve batış

[1] Günümüzde bu merdiven ve kapı kullanıma kapatılmıştır.

[2] Günümüze sadece bitki ve balık motifleri gelmiştir [29].

zamanında yapılan ayinlerde ilahilere yer verilirken, yapı içi yağ kandilleri ve mumlardan yararlanılarak aydınlatılmıştır.

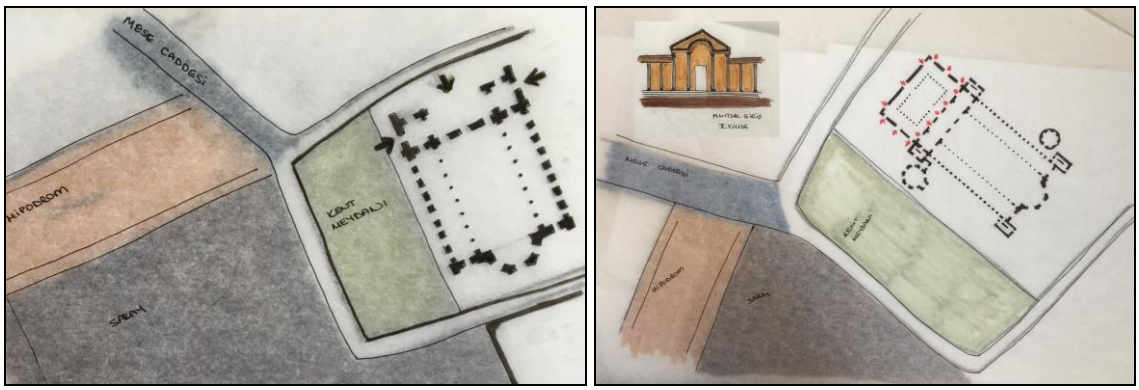
Kubbede bulunan pencerelerin, tüm yapıda uygulanan mantıkla birlikte, doğal ışığın yapı içine alınması dışında kubbenin ağırlığını hafifletici etkisi de bulunmaktadır. Yan nef duvarlarında ağırlık azaltmak ve yapının doğal ışık alınımını artırmak için, büyük pencereler yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde eklenen büyük payandaların açıklıkları kapatması nedeniyle; kuzey nef, güney nef kadar aydınlanmamaktadır. Bununla birlikte; 869 ve 886 tarihli depremler sonrasında yapılan restorasyon çalışmalarında, tympanon duvarlarındaki pencere boşluklarının daraltılması, ana mekanın yan neften ışık alımını azaltmıştır.

Şekil 4. 12 Kapatılan pencereler, Y. B. Nur, 31.03.2017

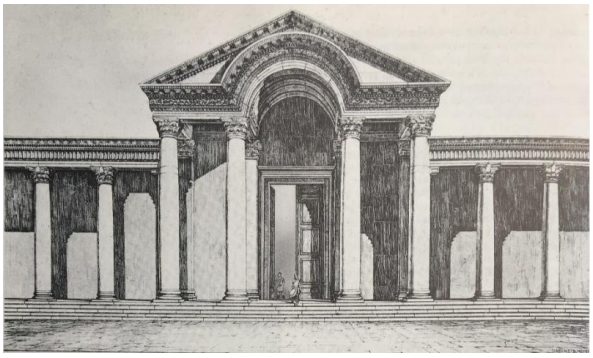
4.1.3 Kentle İlişkisi

I. Kilise'nin tahmini plan çizimleri incelendiğinde, yapıya tek bir narteks içerisinden girildiği bilinmektedir. Narteksin batı cephesi ana giriş, diğer iki cephesi yan girişler olmak üzere; üç cepheden de kiliseye geçişler sağlanmıştır [49].

Şekil 4. 13 I. Kilise ve II. Kilise'nin kent ile ilişkisi, Y. B. Nur

Topografya özellikleri kullanılarak eğim sonrası, beş basamaklı mermer bir merdivenle 5.00 m yüksekliğindeki II. Kilise narteksine ulaşıldığı bilinmektedir. Merdivenler sonrasında, yuvarlak kemerli üç kapı ile kilise içerisine giriş sağlanmıştır [29].

Şekil 4. 14 Schneider'in II. Kilise'ye ait rekonstrüksiyon cephe görünüşü [41]

III. Kilise'nin batısında, uzun süre ayakta kalmış sütun dizili bir atrium tasarlanmıştır[1]. Zemin dik olarak açıldığı için, atriuma ulaşım için merdiven kullanıldığı düşünülmektedir. Merdiven, ortasında bir çeşmesi olan avluyla karşılanmıştır [32].

Avrupa'ya açılan ve kentin kurulumunda ilk olarak belirlenen aksın (Mese-Divanyolu) sonunda Augustaion olarak adlandırılan meydana yer verilmiştir. Kent merkezi olan bu noktada inşa edilen kilise, diğer kiliseler gibi batı yönünde dış ve iç narteksler ile giriş ve doğu yönünde apsis olmak üzere doğu-batı yönelimine sahiptir. Bu yönelim nedeniyle yapı, Mese (Divanyolu) aksını ve yapı yanında yer alan kentin meydanı Augustaion'u karşılamamıştır [44], [111].Ortaçağda, Ayasofya'nın güneybatısında yer alan Vestibül Kapısı'nın (Güzel Kapı) bazı dini törenlerde ve dini törenler dışında daha çok kullanıldığı düşünülmektedir[2] [24], [29], [32]. Vestibül Kapısı'nın yapıya 838 yılında eklenmesi ve bu kapı üzerine 10. yüzyılda Sunu Mozaiği'nin yapılması; bu kapının, yapının diğer kapılardan farklı olduğunu işaret etmektedir[3].

[1] Bu atriumun 1870 yıllarında var olduğu bilinmektedir. Günümüzde izleri, müze bahçesinde görülmektedir.

[2] Horologion kapısı, batıdaki ana kapı kapatıldıktan sonra yapıya girişte ana kapı olma niteliğini kazanmıştır [24].

[3] Ayasofya iç mekan ve dış mekan geçişlerinde birçok kapı yer almaktadır. Dış mekana açılan diğer kapılar, dış mekanda karşılık gelen yapılarla Ayasofya'nın ilişki kurması içindir.

Şekil 4. 15 Vestibül Kapısı ile Vestibül Kapısına geçiş alanının üst örtüsü ve İmparator Kapısı ile kuyu sarnıç, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 04.04.2017

Ayasofya atriumundan 7 kapı ile birlikte dış nartekse geçiş sağlanmıştır[1] [24]. Dış nartekes (Exonarteks) üzeri çapraz tonozla örtülü ve dokuz bölümlüdür[2] [24], [40], [41].

Dış narteksten daha yüksek olan iç nartekse 5 ayrı kapı ile geçilmektedir. Narteksteki dışa açılan 5 kapı, ortadaki İmparator Kapısı hariç, iç narteksten ana mekana açılan 9 kapıya karşılık gelmemektedir[3]. E. M. Antoniades, günümüze gelen kapıların VIII. Michael (1259-1282) döneminde yapıldığını savunmaktadır [40]. Bronz kapılarında bu dönemde takıldığı bilinmektedir.

Ayasofya içerisindeki kuyu sarnıçlarından biri İmparator Kapısı önünde bulunmaktadır. Bu kuyu sarnıçlar ibadet sırasında değil, tehlike anında kullanılması ön görülerek tasarlanmıştır.

İç narteksin Muhafızlar salonu olarak adlandırılan güney bölümü, imparatorun yapı içerisindeyken güvenliğini sağlayan askerlerin bekleme alanıdır [24]. İç narteksin kuzey ve güney ucundaki iki kapıdan birisi üst galeriye çıkışı sağlayan rampaya, Horologion

[1] Yapımından sonraki dönemlerde, yedi kapıdan dördü kapatılmıştır.

[2] Günümüzde dış narteksin uç bölümünde III. Murat ve II. Selim dönemlerinde yapılan minarelere giriş kapıları görülmektedir.

[3] Yapının toplam on altı kapısı bulunmaktadır. İç ve dış nartekslere ek olarak kuzey ve güney yönünde birer kapı bulunmaktadır [24]. Bu kapılar dışında, Ayasofya içerisinde birçok kapı bulunmaktadır. Meyyit Kapısı olarak bilinen minberin arkasında dehlize açılan bir kapı, rampa kapıları, şapel kapısı, çatıya çıkış kapıları, Hazine Binasına açılan bir kapı, iç narteksten kuzeye açılan kapı, medrese (kuzeybatı) yönündeki kapı, Kasr-ı Hümayun Kapısı, kuzey nefte bir odaya açılan kapı, papaz odaları kapısı, Kütüphane kapıları, İmarethane yönündeki kapılar bulunmaktadır. Rivayet ve eski yazmalarda yer alan abartılı sayıların nedeni, ana kapı olmayan diğer kapılardır.

kapısı olarak anılan diğer kapı ile yan avluya geçiş sağlanmıştır[1] [24]. Muhafızlar Salonunun çıkışında yer alan bronz Vestibül Kapısı (Güzel Kapı)[2], İmparator Theophilos (829-842) tarafından 838 yılında Tarsus'taki bir mabetten getirildiği ve Haçlı Seferleri sonucu üzerindeki altın yaldızlı levhaların söküldüğü bilinmektedir [24], [29].

Şekil 4. 16 İç narteks, Y. B. Nur, 21.06.2015

1204-1261 yıllarında Latin himayesinde Ayasofya'da yapılan tek mimari uygulama; güneydoğudaki çatı örtülü ve kapalı girişin eklenmesi mimari alanda tek etkinlik olmuştur [32].

4.1.4 Teknolojik İrdelenmesi

I. Kilise ve II. Kilise'nin ahşap kırma çatıya sahip olduğu düşünülmektedir [44], [147]. II. Kilise'nin nefler üzerindeki çatısı 416 yılında yanınca, yapılan onarımlar sonrasında kırma çatı yerine tonozlar kullanılmıştır[3] [24].

III. Kilise gibi büyüklükteki bir yapının, geleneksel ahşap çatıyla örtülmesinin imkansız olması nedeniyle; yaklaşık ölçüleri 31m x80m olan bazilikal planın doğrusal altyapısı ile kubbe tabanlarının eğrisel yüzeylerini birbirine uyumlu hale getirecek geometrik çözümleri bulmak, İsidoros ve Anthemios'un çözmek zorunda olduğu problemler olmuştur [26], [142]. Buradaki temel problem, Bizans mimarlarının kubbe yapımında tecrübeli olmasına rağmen; bu kadar büyük bir açıklık geçilmemiş –kubbe taban

[1] İç narteksin güney ve kuzey uçlarındaki bu kapılar, kilisede kadınların direkt üst galeriye çıkabilmeleri için yapılmıştır [24].

[2] Horologion Kapısı olarak adlandırılan kapı, Vestibül Kapısıdır.

[3] Cornelius Gurlitt'in görüşüdür [24].

yapımına ulaşıldığında örtülmesi gereken alanın ön görülenden daha fazla olması durumu söz konusudur- ve 'yukarıda asılı kalan' kubbe tasarımı daha öncesinde denenmemiş olmasıdır[1]. Celal Esad'a göre, Ayasofya kubbesi, imparatorluk topraklarının doğu bölümündeki mimariden (İran üslubu) referans alınarak yapılmıştır [24]. Naos büyük merkezi bir kubbe ile yan nefler ve apsis ise yarım kubbeler ile örtülüdür [24], [29].

Örtü sisteminde, merkezi tipli yapılarda kullanılan kagir kubbe sistemi ile orta alanın örtülmesi düşünülmüştür. Mimar olarak görev alan İsidoros ve Anthemios, yerden yüksekliği 55.6 m olan kubbeyi dört büyük kemer ve pandantifler ile oluşturulan yuvarlak tabana dayandırmış, 31-33 m. çapındaki kubbenin baskısını engellemek için, önce batı-doğu doğrultusunda iki büyük yarım kubbe ile yarıya düşürdükleri, sonra yarım kubbenin baskısını da eksedra yarım kubbeler ile üçe bölerek karşıladıkları görülmektedir. Narteksteki tonoz ve kemerler, galeri ve koridordaki dikmeler, duvarlar ve kolonlar çatının ikinci strüktürel sistemini oluşturmaktadır [170]. Ayasofya bazilika prensiplerine göre tasarlandığı için; iki yan baskılar, statik açıdan yetersiz olan güney ve kuzey galerideki kemer ve tonoz sistemi tarafından karşılanamamış ve yanlara doğru açılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle, yapının sürekli desteklenmesi gerekmiştir [174]. Kemerler tamamlandıktan sonra, kemer taşlarının bitim yerlerine erimiş demir dökülmüştür [49]. Diğer kiliselerde olduğu gibi Ayasofya kubbesi üzerinde malzemesi altın olan büyük bir haç olduğu bilinmektedir[2].

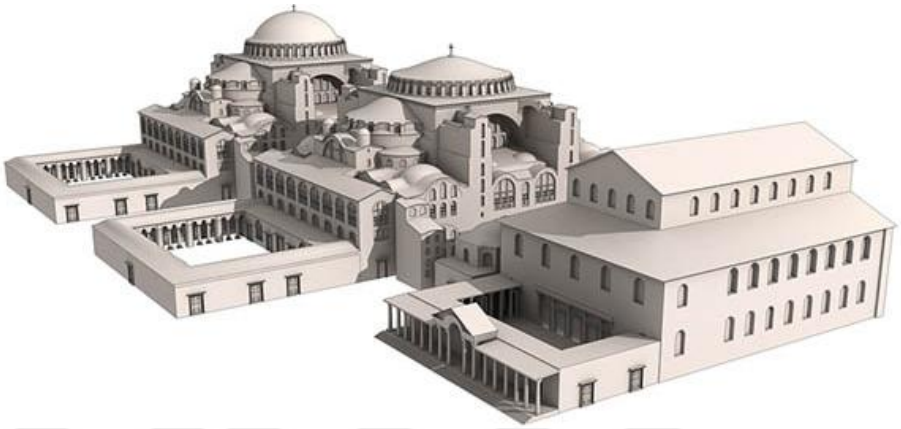
15 Ağustos 553 ve 14 Ocak 557 yılındaki depremlerinden sonra Genç İsidoros, çok basık olan kubbeyi daha yüksek profil kullanarak ve eski yuvarlak formu yerine, açılan yan duvarlar nedeniyle elips formunda yeniden tasarlanmıştır[3] [26]. Kuzey ve güney kemerlerin içe bakan bölümleri, kemer tabanından taça doğru genişletilerek, merkezdeki mekan kare forma dönüştürülmüş ve daha derin bir kubbe tasarımı

[1] Kubbe ortasında İsa'nın vücudunu simgeleyen kutsal hamurun bulunduğu gümüş bir güvercinin asılı olduğu ve kubbede her on sırada bir tuğlalar arasına kutsal yağ ve diğer kutsal eşyaların yerleştirildiği rivayet edilmektedir [24], [29].

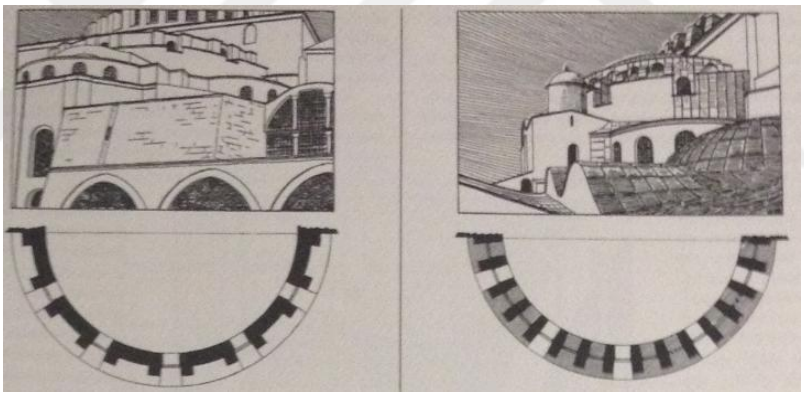
[2] Evliya Çelebi, kubbe üzerindeki İskenderi altınından yapılan hacın parıltısını Alemdağı'ndan, Keşiş ve Istranca Dağları'ndan görülebileceğini belirtmiştir [48].

[3] Çalışmalar sırasında, 7 Mayıs 558 yılında doğu yarım kubbesini taşıyan kemer ve ana kubbenin bir kısmı çökmüştür [27].

uygulanmıştır[1]. Çatı örtüsünün günümüzdeki kubbeye benzer bir kaburgaya sahip, ilk kubbeden 6.24 m daha yüksek ve eteğinde kediyolu bulunan bir kubbe olduğu düşünülmektedir[2] [32]. Kubbenin 1.10 m enindeki kırk kaburga ile desteklenen kasnaktan yüksekliği ise 24.30 m'dir [29]. Kubbe çapı kuzey-güney doğrultusunda 31.87 m, doğu-batı doğrultusunda 30.86 m'dir[3] [170].

Şekil 4. 17 II. Kilise, Ayasofya (537) ve Ayasofya (562) modelleri [147]

Şekil 4. 18 Ayasofya doğu ve batı kubbeleri planları [53]

Doğu kubbesi de, Genç İsidoros dönemine aittir. Doğu kubbesine benzetmek için batı kubbesindeki pencereler kapatılarak değiştirilmiştir [53]. Aynı zamanda, batı kubbede

[1] Doğu ve batıdaki kemerler, daha geniş kemerlerle içeri çekilmiştir. Genç İsidoros kubbe onarımı ile birlikte yapının planında da değişiklik yapmış ve mekanın simetrisini sağlamıştır [53].

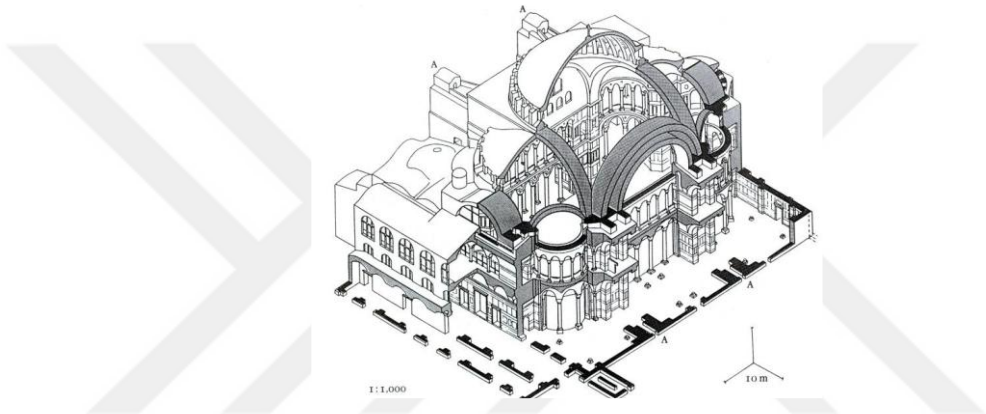
[2] Princeton Üniversitesi'nde yapılan çalışmalarda, kubbede kullanılan malzemeler incelendiğinde ve 7.5 şiddetindeki depremin sismik olarak etkileri araştırıldığında, yapım sırasında inşa edilen kubbenin ikinci kubbeye nazaran statik açıdan daha güçlü olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu bulgu nedeniyle, ilk kubbe ile ikinci kubbe arasında yükseklik farkının olmayabileceği, pandantif üzerindeki kasnak temel çizgisinin aynı olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu depremlerin, kubbe kasnağı temelinde dışa doğru çökmesine neden olacak gerilimlerden meydana getirdiği ve kubbenin bu nedenle çökmüş olabileceği ile olası 7.5 şiddetinde depremlerin kubbenin çökmesine neden olmayacağı saptanmıştır [175].

[3] Günümüzdeki kubbe ölçüleri, Genç İsidoros tarafından kubbe ölçüleriyle aynıdır.

sadece değişim yapılmış olması, bu kubbenin yapının ilk yapım dönemine ait olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. 19 Batı kubbe [176], Ayasofya kubbesi, Y. B. Nur, 21.06.2015

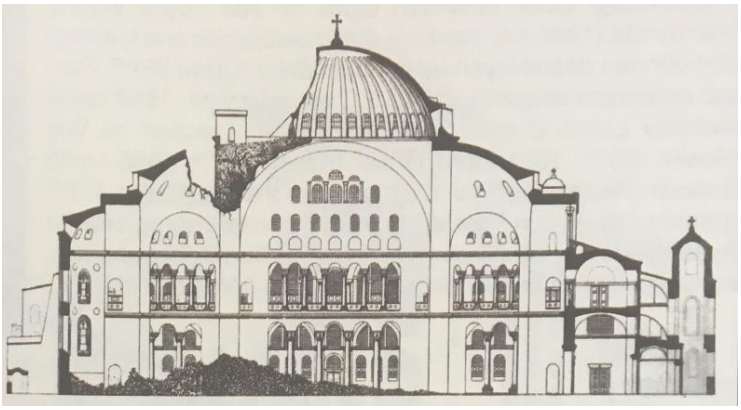

Şekil 4. 20 Ayasofya plan sistemi ve çatı örtüsü ilişkisi, İsometrik kesit [170]

I. Basileios (867-886) döneminde olan 869, 886 tarihli depremler sonrasında zarar gören batı yarım kubbe onarılmıştır [42], [45]. VII. Konstantinos Porphyrogennetos (908-959) döneminde Ayasofya'nın batı yarım kubbe ve batı kemeri sağlamlaştırılarak kilise onarılmıştır [53]. Ayasofya'nın kubbesine 869 ve 886 tarihli depremlerden daha büyük tahribat veren 989 tarihli depremde, yapının kubbesindeki 40 kaburganın 13'ü yıkılmıştır ve restorasyon kapsamında kubbe onarımıyla birlikte yapının bezemelerini de yenilemiştir [32], [40].

Ioannes VI. Kantakuzenous (1347-1354) döneminde, 1346 yılında geçirdiği deprem sonrasında, yapının kubbesindeki 40 kaburganın 989 yılında yıkılmamış olan 13 kaburgası yıkılmıştır ve ana kubbe Latin Mimar Astras ile Latin Mimar Peralla tarafından yeniden yapılmıştır[1] [24], [32], [40].

[1] Hasan Fırat Diker 15 kaburganın yenilendiğini belirtmektedir [49].

Şekil 4. 21 1346 depremi sonrası Ayasofya'nın gördüğü zarar [44]

Kubbede 40 kaburganın arasında 40 pencere bulunmaktadır. Kubbenin zaman içerisinde dış etkiler nedeniyle çökmesi nedeniyle, tekrar kullanılabilirlik için altın çerçeve kullanılmış olduğu söylenmektedir [35].

Şekil 4. 22 Ayasofya kubbesinin dış görünümü [176]

4.1.5 Mimari Ekler

I. Kilise'nin inşası sırasında, Skeuophylakion (Hazine Binası), Olympas (vaftizhane) ile güney cepheye bitişik Episcopeion (piskoposluk sarayı) yapılmıştır [40], [44].

II. Kilise'nin batı atriumunda Skeuophylakion (Hazine Binası) olduğu düşünülmektedir.

Ayasofya'nın güneybatı köşesinde bulunan ve 4. yüzyılın sonlarına doğru Prefet Patrice Nebridius'un eşi Olimpias tarafından bir manastır yaptırılmıştır[1,2]. Yapının Nika

[1] Günümüzde şekerci dükkanı olarak bilinen yapının olduğu bölgede Horologion ile birlikte manastırın yer aldığı düşünülmektedir [24].

[2] Hasan Fırat Diker, Olympias Manastırının ikinci kilise döneminde yapılmış ve kiliseye ait bir yapı olduğunu savunmaktadır [49].

İsyanında yandığı ve tekrar III. Kilise ile birlikte inşa edildiği bilinmektedir[1]. Manastırın 6.30x 10.10 m büyüklüğünde dikdörtgen formlu olduğu tahmin edilmektedir [24].

III. Kilise yakın çevresine işlevini destekleyici ekler yapılırken, kilise statik olarak güçlenmesi için de zaman içerisinde yapılan eklerle desteklenmiştir. Bu yapılar, avluda ve çoğunlukla güney cephesinde bulunurken, kilisenin kuzey cephesi ve batı cephesine de mimari ekler yapılmıştır. Buna rağmen, kilisenin kuzey cephesi sağırdır.

Şekil 4. 23 Ayasofya Bizans Dönemi şadırvanı [147]

Ayasofya'nın girişinde Phiale olarak adlandırılan, üzerinde kiliseye girmeden önce el ve yüzlerini yıkamaları ve kalplerini de temizleri gerektiğinin yazılı olduğu kitabe bulunan bir şadırvanın olduğu bilinmektedir[2]. Şadırvanın üzeri nakışlı ve kubbesinde İsa ile 12 Havari resmedilmiştir [24], [44].

Üst kat güney duvarına paralel ve Ayasofya'nın güney dış duvarı boyunca devam eden patrikhane binası bulunduğu bilinmektedir[3,4] [29], [178]. Yapıdan, Ayasofya'nın doğu bölümüne direkt giriş verilmiştir[5]. Patrik seçimleri için kullanılan, dini konuların tartışıldığı bu bölümde, yılın belli dönemlerinde İmparator da Patrik ile bu bölümde buluşmuştur. İmparator ve Patriğin tasvirlerinin bulunması, bu mekanın onlar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Patrikhane, aynı zamanda Ayasofya

[1] 638 yılında Olimpias'ın cesedinin buraya nakledilerek gömüldüğü kayıtları, manastır ile ilgili son kayıttır [24].

[2] 1870 yılına kadar ayakta kaldığı bilinen şadırvan daha sonrasında yıkılmıştır [29].

[3] Patrikhane binasının günümüzde şadırvan ile sıbyan mektebinin bulunduğu alanda olduğuna dair bir görüş vardır [177].

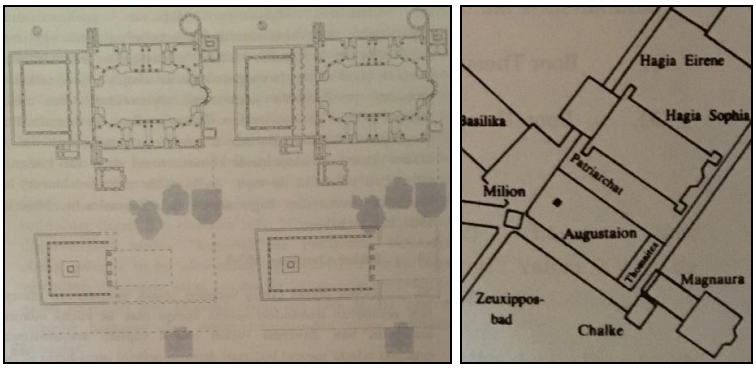
[4] Büyük Salon olarak da isimlendirilmektedir [178].

[5] Günümüze ulaşmayan Horologion yapısının, Patrikhane'nin girişi olduğu düşünülmektedir [178].

içerisindeki ofis bölümlerinden biri olmuştur [24], [178]. Kuzey ve güney beşik tonoz, orta bölüm ise çapraz tonoz veya sığ tonoz ile örtülü olmak üzere, 3 ana bölümden oluştuğu bilinmektedir[1]. Yapım sonrasında eklenen ve dış nartekse uzanan büyük oda ile birlikte, 6. yüzyıla tarihlenen yapının 3 katlı olduğu ve 2 katının 4 yüzyıl ayakta kalabildiği düşünülmektedir [178]. Beş odadan oluşan papaz odaları (sekreton, patrikhane ofisi) zemini ahşap kaplıdır [24]. Patrik I. Thomas (607-610), papaz odalarının ve güneybatı rampasının yanına Triklinos Thomaites veya Makron isimli kısmı inşa ettirmiştir[2]. Patriklik kütüphanesinin Thomaites bölümün altında olduğu düşünülmektedir Geçişlerle Ayasofya'ya bağlı, masif kubbeli yapı 790 yılında patrikhane kütüphanesi ile yanmış ve tekrar yaptırılmıştır. Yapı, 1203 yılındaki yangında harap olmuştur [24], [178]. Bu bölümde, taç giyilme törenlerinin yapıldığı düşünülmektedir. [178].

Şekil 4. 24 Güneybatıda bulunan salon [24]

Şekil 4. 25 Thomaites ve Makron 'un Augustaion (meydan) ile Ayasofya yakınındaki muhtemel konumu [44]

[1] Bu belirtilen 3 oda dışında yapıya ait birçok oda olduğu savunulmaktadır [178].

[2] Makron'un Thomaties'in bir bölümü olduğu da düşünülmektedir.

Yapının ilk inşaatından sonra eklendiği düşünülen çapraz tonozlu bu salonun[1] eski çan kulesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Duvar yapım sistemi ilk yapım yılına yakın tarihlenmektedir. Salonu aydınlatan pencereler, Ayasofya pencerelerine benzerlik göstermektedir. Salonun, Bizans döneminde rahiplere ayrıldığı düşünülmektedir [24].

Şekil 4. 26 Patrikhane Ofisi (Sekreton), Y. B. Nur, 25.08.2015 ve 31.03.2017

Şekil 4. 27 Patrikhane odaları fotoğrafları ve tahmini konumu [178]

Patrikhanenin bittiği güney noktada, Bizans Sarayı'na geçisi sağlayan rampa da 10. yüzyılın başlarında yıkılan Patrikhane ile birlikte yıkılmıştır. Bu rampanın Bizans Döneminde en çok kullanılan rampa olduğu düşünülmektedir [24].

15. yüzyılda Ayasofya'yı ziyaret eden Boundelmondi, Ayasofya çevresinde 800 rahibin yaşadığı özel hücreler olduğunu belirtmiştir ve bu görüşü destekleyen J. Ebersolt, A. M. Schneider ve Arap Harun İbn Yahya, Horologion[2] olarak adlandırılan ve I. Basileios döneminde Bolonious adlı sanatçı tarafından yapıldığı düşünülen kulenin, yapının güneybatı köşesinde yer aldığı savunmaktadır [24], [29], [44], [178]. Dikdörtgen bir yapı

[1] Papaz Odaları, birkaç kaynakta büyük salon olarak geçmektedir.

[2] Zamanı gösteren kuledir. Kaynaklarda Saat Kulesi olarak geçmektedir.

olduğu düşünülen Vestibül Kapısı üzerindeki mozaik kompozisyonunda bulunan Ayasofya maketindeki kulenin Horologion olduğunu düşünülmektedir [29]. Bu yapının patrikhane ile birlikte kullanılarak geçiş odası özelliği gösterdiği, saf tuğla arasında kireçtaşı ve yeşiltaşla örülü duvarlara sahip olduğu bilinmektedir [178].

Ayasofya'nın güneybatısında ve güneybatıdakinden daha büyük olarak kuzeydoğuda iki tane vaftizhane inşa edilmiştir[1]. Güneybatısındaki vaftizhane (Baptisterion) dıştan kare planlı, içten eksedralarla genişletilerek sekizgen planlı olarak yapılmıştr. Sekiz niş eklenerek planı belirgin hale getirilmiş vaftizhanenin üzeri kasnaksız basık bir kubbe ile örtülmüştür. Justinianus döneminde yapılmış olduğu düşünülmektedir[2]. Vaftizhane ile Ayasofya arasında bir avlu yer almıştır[3]. Yapının doğuda bir apsisi, batı da ise bir narteksi bulunduğu bilinmektedir. Ana girişi yapının batısında bulunan üç bölümlü üstü tonozla örtülü narteksten sağlanmıştır[4] [24].

Şekil 4. 28 Ayasofya Vaftizhanesi [147]

Ayasofya'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan yapı sanat tarihçileri tarafından Hazine Binası olarak kabul edilmiştir. Yapılan kazılar sonrasında İ.S. 5. yüzyıla ait olduğu düşünülmekle birlikte, Josephus Grelot'a göre, Justinianus'un kilisenin yapımı sırasında,

[1] Clavijo, vaftizhane yapısını vaftizci Johannes Kilisesi olarak adlandırmıştır [53].

[2] III. Kilise'nin yapımı sırasında inşa edildiği düşünülen Vaftizhane yapısının, avludaki sütunlar, tuğla ölçüleri gibi özellikleri incelendiğinde daha eski döneme ait olabileceği fikrine yer verilmiştir [24].

[3] Vaftizhane içerisine saklananların dokunulmazlığı olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle, özellikle İmparatoriçe Theodora'nın azabından kaçan birçok kişinin buraya sığındığı bilinmektedir [24], [47].

[4] 17. yüzyıl sonrasında yapıya giriş türbeler bölümünde açılan kapı ile sağlanmıştır.

inşaatı izlemesi için sarayla bağlantısı olan kilisevari tahttır[1] [24]. Yapı, kiliseye ait değerli eşyaların saklanması amacıyla yapılmıştır[2]. Yapı iç çapı 11.50 m ve dış çapı 14.50 m olan yuvarlak planlıdır[3]. Hazine Binası'nın, duvardaki izlere dayanılarak ahşap bir kat ve bu kata ulaşan ahşap merdiven, düzensiz odalar ve galeri bölümüne sahip olduğu düşünülmektedir [29].

Şekil 4. 29 Ayasofya Hazine Binası çizimi ([24] ve [145] numaralı kaynaklardan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), fotoğrafı [179] ve Y. B. Nur, 31.03.2017 ve iç mekan fotoğrafı [41]

861 yılında Venedik Doju Orso Patricienu tarafından hediye edilen çan, yapının batısında bulunan dörtgen formlu çan kulesine koyulmuştur. 892 yılında ise I. Michael döneminde, Venedik dukasının hediye ettiği makineli çan için, yapının güney bölümüne yeni çan kulesi inşa edilmiştir [24].

Yapılan restorasyon çalışmaları kapsamında, kilisenin statik olarak güçlendirilmesi ve kilise kubbesinin desteklenmesi amacıyla, payanda ve istinat duvarları olmak üzere, Ayasofya'ya statik ekler yapılmıştır.

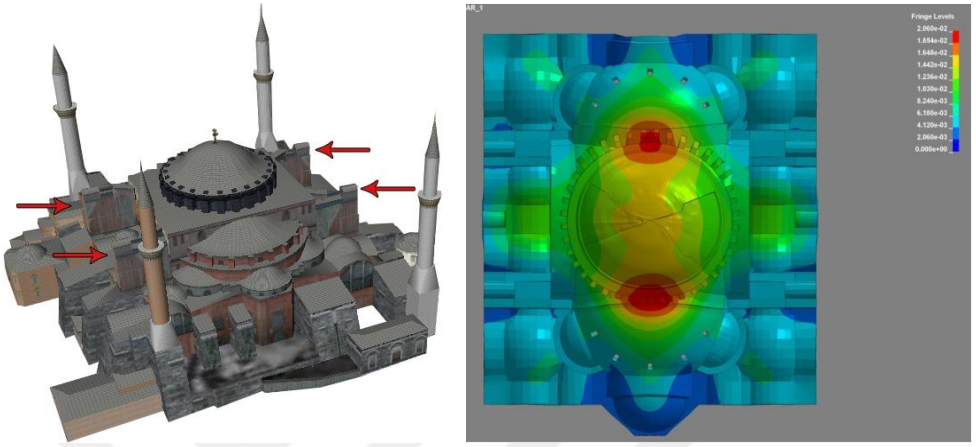
Yapısal bir olumsuzluk olarak, galeri katındaki sütunlar arası açıklıklar, zemin kattaki sütun açıklıklarına denk gelmemesi, Ayasofya'da klasik kurallara uymama durumu, tasarımda sınırsızlık ve doğaçlama yaratılmış hissi vermektedir. Kemerlerin henüz bitmeden kendi ağırlıkları ile dışa doğru eğilmesi gibi Prokopios tarafından aktarılan bilgiler doğrultusunda, Ayasofya'nın henüz yapım aşamasındayken bile hasar görmeye

[1] Anıtlar Yüksek Kurulu Mimari Mazhar Güzeltan'ın 17.10. 1959 yılındaki yazısına göre, o tarihlerde restorasyonu yapılan Hazine Binasının Ayasofya ile arasında kalan bölümde ahşap çatılı bir yapı bulunmuş ve restorasyon sırasında tarihi öneminin olmaması nedeniyle yıkılmıştır.

[2] Değerli eşyaların olması nedeniyle, Haçlı Seferleri sırasında yağmalanmıştır.

[3] Yapıyı ikiye bölen pencereler ve üst örtü olan basık kubbe Osmanlı Döneminde yapılmıştır [53].

başladığını kanıtlamaktadır. Yapım aşamasında oluşan krizler sonrasında, kubbenin dış etkiler ve kendi ağırlığıyla zarar göreceği ön görülmüş ve 532-537 yapım yılları içerisinde dışarıdaki dört büyük payanda kubbe tabanına kadar yükseltilmiştir [32]. Ayrıca güney ve kuzey yönlerinde yarım kubbelerin olmayışı, ana mekanın doğu-batı yönünde uzamasına neden olmuştur.

Şekil 4. 30 Ayasofya model ve dış payandaları [149] ve kendi ağırlığı altında yapının yük dağılımı [170]

I. Basileios (867-886) dönemlerindeki 869 ve 886 tarihli depremler sonrasında dış narteksin önündeki dört payanda yapıya eklenmiştir [42], [44], [45]. II. Andronikos (1282-1328) döneminde, deprem sonrası 1317 yılında da dış payadaların eklendiği bilinmektedir [40], [49], [178], [180]. Bu dönemde, Hazine Binasına iki ayrı dayanak payanda eklenerek onarılmıştır [24].

VIII. Michael (1259-1282) döneminde yapılan restorasyon sırasında, yapının batı cephesine dört istinat duvarı yapılmıştır [24].

1450 depremi sonrasında Ayasofya'nın zarar görmesi nedeniyle; Osmanlı İmparatorluğu tarafından gönderilen Ali Naccar, çalışması sırasında, fetih sonrası camiye çevrilmesinin alt yapısını oluşturmak için merdivenli bir payanda eklemiş ve minare temelleri oluşturulmuştur [22], [24], [29], [31], [56].

4.1.6 Mekansal Kullanım

Ana mekanda imparatorların taç giydiği 12 renkli mermer bölüm, 11. yüzyıla tarihlenmektedir[1]. Güney nefte bulunan ve taç giyme yeri güneyinde duvar ile sütun arasında taht mekan bulunmaktadır. Tahtın konulduğu bölümün izleri günümüzde de görülmektedir[2].

Şekil 4. 31 Taç giyme yeri, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve çizimi ([145] numaralı kaynaktan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Ayinler sadece Ayasofya içerisinde düzenlenmemiştir. Ayasofya, her beş günde bir, şehir içinde yapılan dini merasimlerin çıkış noktası, bazı imparatorluk merasimlerinin varış veya geçiş noktası olmuştur. 11. yüzyılda sarayın taşınması nedeniyle, sadece 13 Kasım'daki Aziz İoannes Khrysostomos'un yortu günü, 15 Ağustos'taki Meryem Ana'nın ölüm günün anıldığı yortu, taç giyme töreni ve Paskalya'dan 50 gün sonra kutlanan Kutsal Ruh'un yeryüzüne inmesi yortu dışındaki yortular Ayasofya'da düzenlenmiştir [34].

Ayinlerde erkekler ve kadınlar farklı mekanlarda dua etmiştir. Girişte narteks kapısında bulunan diyakoz, yerleşimi düzenlemiştir. Kilise mensubu olmayan erkekler, iç narteks ve sağ yan sahında, kadınlar ve çocuklar ise, sol yan sahın, iç narteksin arkası ve dış nartekste yer almıştır. Genç erkekler bir diyakoz eşliğinde teşvik için kutsal mekana yakın konumlanmıştır. Bakire genç kızlar gene kadın diyakoz eşliğinde kadınlar için ayrılan bölümde ayine katılmıştır. Kadın diyakoz ve rahibeler nefin sol tarafında konumlanırken, kutsal mekana geçmeleri yasaklanmıştır. Kutsal mekan ise, kilise mensubu din adamları ve İmparator için ayrılmıştır [34].

[1] 12 renkli mermer, İsa'nın 12 Havarisini simgelemektedir.

[2] Tahtın yanında İsa'yı simgeleyen İncil bulunduğu bilinmektedir.

Şekil 4. 32 Ayasofya Kilisesi olarak kullanıldığı dönemdeki hiyerarşi ([29], [32], [34], [40], [49], [145] numaralı kaynaklardan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

Ayasofya gibi büyük bir kilisede, koronun okuduğu ilahileri net duyamadıkları için ve kutsal mekanda gerçekleşen ayini tam olarak göremedikleri için, dua şeklinde değişim yapılarak etkin olarak ayine katılmak amacıyla, dokunma duyularıyla hareket ederek, kapı eşiklerindeki perdelere dokunulmuştur. Kapı eşiklerinden geçildikten sonra yere basitçe dokunulmuş veya diz çökerek alnı yere koyarak ibadet edilmiştir [34].

4.1.7 Malzeme

I. Kilise çatı malzemesi olarak ahşap kullanılmıştır. Duvarda ise, harç arasındaki dolgulara iri tuğlalar yerleştirilmiş olduğu bilinmektedir[1] [29].

II. Kilise'nin de çatı malzemesi ahşap olarak seçilmiştir. Duvarlarda dolgu taş ve tuğla hatıl kullanılmıştır. Zemin döşemesinde ise, mozaikler kullanılmıştır [29], [40], [172].

[1] 1947-1950 ve 1985-1986 yıllarındaki kazılar sonrasında elde edilen bilgilerdir.

I. Justinianus'un doğrudan ilgilendiği ve isyanlar sonrası yangın çıkarılma olasılığı nedeniyle; mümkün olduğu kadar ahşap malzemenin tercih edilmediği III. Kilise'nin yapımında, geniş imparatorluğunun sınırları içerisinden malzeme ve yapı elemanı getirtilmiştir[1]. Rodos'ta kubbe için özel hafif tuğlalar imal edilmiştir [35], [49]. Pembe mermerler Afyon yakınlarından, sarı mermerler Kuzey Afrika'dan, beyaz mermerler Marmara Adası'ndan getirtilmiştir [29], [44]. Bu mermer malzemeler, zemin döşemesi ve duvar kaplaması olarak kullanılmıştır[2] [49].

İç narteksin duvarları renkli mermer levhalar ve somakilerle, tonozları ise altın yaldızlı mozaiklerle kaplıdır. Estetik kaygı nedeniyle, damarlı mermerlerin uyumu sağlanması için bazen ikiye bazen dört parçaya bölünmüş parçalar bulunmaktadır [41]. Dış narteks bezemesizdir ve duvarlarında mermer kaplamaya yer verilmemiştir. Ana mekan duvarları yerden kemer bağlantılarına kadar yeşil Teselya mermeri ve neflerdeki duvarlar, damarlı mermerler ile kaplanmıştır. Rampa duvarları tuğla ve doğal taş kaplıdır. Günümüzde kullanıma kapalı olan rampa ise mermer kaplıdır.

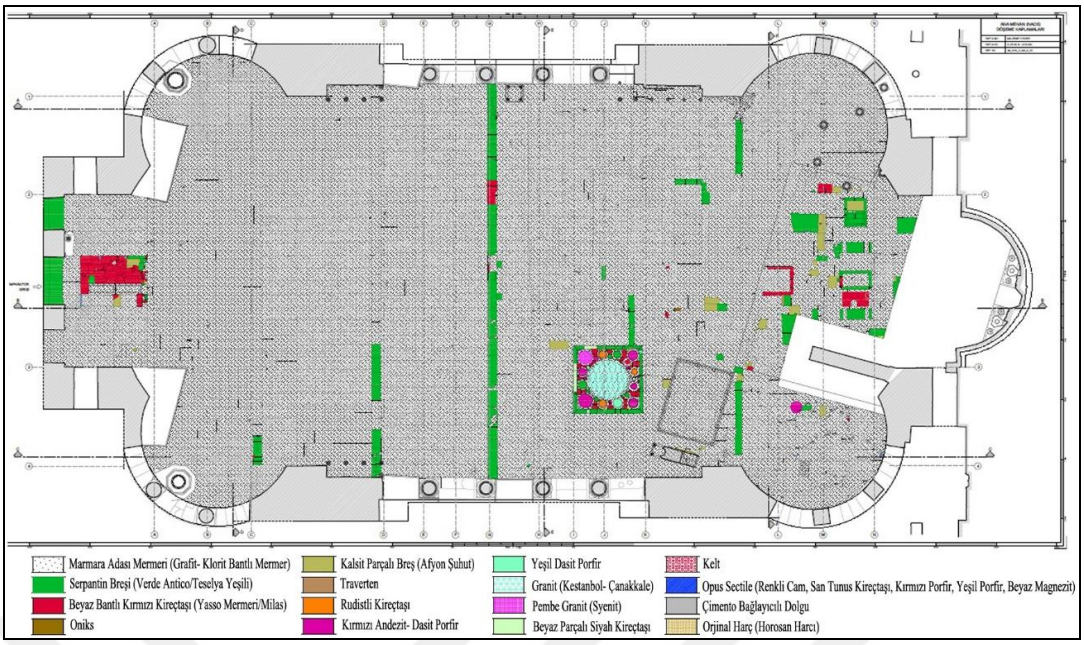

Şekil 4. 33 Ana mekan ve iç narteks duvarlarında kullanılan mermerler, Y. B. Nur, 21.06.2015

Ayasofya zemininde, ağırlıklı olarak beyaz mermer kullanılmıştır. Ana mekanın doğu batı yönünde ve taç giyme (Omphalion) alanında yeşil somaki döşeme bulunmaktadır. Uzun şeritler ve aralarındaki Mısır porfiri, krem rengi su mermeri, pembe damarlı Frigya mermeri, Numidye mermeri ve açık yeşil mermerlerle tamamlanmıştır [29].

[1] Bazı kaynaklarda II. Kilise kalıntılarının kullanıldığı belirtilmektedir. Fakat Cornelius Gurlitt, Derviş Şemseddin Karamani ve İbn-i Kemal, II. Kilise kalıntılarının kullanılmadığını savunmaktadır [24].

[2] Justinianus yapının içerisini tamamen altın levhalarla kaplatmak istemiştir, fakat Bizans'ın yıkılması durumunda bunların yağmalanacağı müneccimler tarafından söylenerek imparatorun fikrinin değiştirilmesi sağlanmıştır [29].

Şekil 4. 34 Mermer malzeme analizi [145]

Kapı eşiklerinde kilise hiyerarşisini sınırlayan dini temalarla süslü ağır perdeler, aynı zamanda iç mekan mahremiyetini sağlamış, kuşları ve böcekleri uzak tutmuş ve mekandaki ışık oranını düzenlemeye yardımcı olmuştur. İmparator Kapısı bronz çerçevelidir ve kapı kanatları meşe ağacından yapılmıştır. Ayrıca İmparator Kapısının, yapı ilk yapıldığında altın yaldız ile kaplanmış olduğu, diğer kapıların ise selvi, abanoz ve fildişinden yapılmış olduğu bilinmektedir[1]. Bu kapılar 5-8 mm kalınlığında bronzlarla kaplanmıştır [24], [41].

İmparatorluk sınırları içerisinden getirilen yapı elemanları olarak, sekiz kırmızı porfir sütun Mısır'dan Heliopolis'teki Güneş Tapınağı'ndan; diğer sütunlar, Kyzikos'daki Belkıs Harabeleri ve Lübnan Baalbek' ten alınmıştır. Orta nef ile yan nefleri birbirinden ayıran dördü sağda ve dördü solda bulunan yeşil-siyah damarlı sütunlar da Batı Anadolu'daki Ephesos (Selçuk) Artemis Tapınağı'ndan getirtilmiştir [31]. Mısır'dan getirilen bu sütunların boyutları birbirinden farklıdır. Yapıda, bu boyut farklılıkları kesilerek değil, sütun altlığı ve sütun başlıkları ile aynı yüksekliği sağlayarak kullanılmıştır. Ayasofya'nın genelinde uygulanan eşit olmayan boyutlar, klasik kuralları hiçe saymanın örneklerindendir. Cyril Mango'ya göre; bir tapınaktan alındığı iddia edilen Tesalya

[1] İmparator Kapısında, rivayetlere göre; Nuh'un Gemisinin ahşapları kullanılmıştır. Bu rivayetin, kilisenin kutsallığını artırmak için ortaya atılmış olduğu savunulmaktadır [24].

sütunları, Ayasofya için yapılmıştır[1]. Başka kaynaklarda ise; yeşil somakiler Teselya, Mora ve Eğriboz Adasından getirtilmiştir [29]. Hatalı yuvarlatılmış sütunlarda, boyut farklılıkları gözlenmektedir. Bu durum, işçiliğin o dönemlerde standardının düşük olmasıyla ilişkilendirilmektedir [32].

Şekil 4. 35 Güneş Tapınağı, Artemis Tapınağı'na ait sütunlar ve Mısır'dan getirilen sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015

Justinianus yapım sırasında üst galeri korkuluklarının altından yapılmasını istemiştir; fakat birçok bilgin bunun tahribata yol açabileceğini savunmaları üzerine Hindistan'dan bir usta getirilerek altın görünümlü korkuluklar yapılmıştır [49].

Anthemios ve İsidoros, tuğla ve harç gibi çekme kuvvetine dayanıksız ve rijit malzeme seçimi yerine, daha yumuşak bir malzeme olan kireçtaşını kullanmıştır[2] [32].

4.1.8 Dinsel (Liturjik) Elemanlar

Altar[3] masasını koruyan piramit çatılı ciborium[4], synthrononun önünde yer almıştır. Doğu yarım kubbenin altını tamamen kaplayacak şekilde bulunan bema[5] alanı, on iki sütunlu bölme ile ayrılmıştır [41]. Bemanın kapısından batıya doğru, mermer

[1] Cyril Mango, tek devşirme yapı elemanının Kahire yakınlarındaki Mısır Tapınağı'na ait somaki sütunları olduğunu ve Efes'teki tapınaktan getirtildiği söylenen sütunların efsaneden ibaret olduğunu savunmaktadır [32].

[2] Kirecin içinde, tuğla parçaları, arpa, söğüt ve karaağaç kabukları kullanılmıştır. Payelerde kullanılan kesme taşlar arasında ise, ahşap yerine demir ve kurşun koyulmuştur [53].

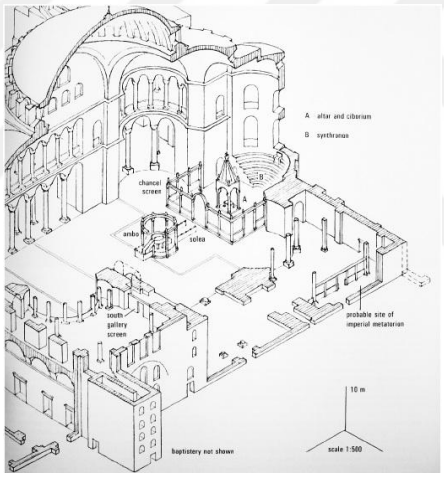
[3] Kiliselerde, Hz. İsa 'nın eti ve kanını simgeleyen ekmek ve şarabın karıştırıldığı yerdir. Justinianus dönemindeki altarın 4.5 m uzunluğunda ve altın ile değerli taşlarla süslendiği tahmin edilmektedir [41].

[4] Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yeri sembolize eden, synthronon arkasında yer alan ve ambon masasını koruyan alandır.

[5] Dini yapıda kutsal yönü gösteren, apsisin önünde yer alan, yalnızca ruhban sınıfının kullandığı alandır.

korkuluklarla çevrili, kilisenin uzunlamasına ekseninde merkezden biraz daha doğuya kayan oval biçimli anıtsal ambona[1] açılan, solea[2] bölümü yer almaktadır. İçinde kutsal sayılan üç kapı bulunan altı çift kolondan oluşan iconostasis[3] bema karşısında konumlanmıştır [41], [49]. Günümüzde minber ve hünkar mahfili bulunduğu alanda on iki sütundan oluşan gümüş parmaklıklarla çevrili alan olan solea alanında azizlere ait rölikleri[4], döşeme altında da kutsal kilise eşyaları koyulmuştur. Ayrıca Hagia Trapeza (Sunak Masası) ana mekanda yer almıştır[5] [29]. Haçlı Seferleri sırasında yağmalanan sekiz mermer sütun üzeri kubbe ile örtülü ambon, her iki tarafında bulunan merdivenlerden üzerine çıkılarak kullanılmıştır [32].

Kilise mihrabının batı tarafında bulunan minberin, mermer üzerine altınla işlenmiş haçlarla süslendiği, ayaklarının somaki taşından olduğu ve kubbesinin billur taşlarla süslendiği rivayet edilmektedir[6] [24].

Şekil 4. 36 Ayasofya'nın Doğu Bizans Dönemi liturjisini gösteren Mainstone'a ait restitüsyon çizimi [41]

[1] Kilise içinde belli bir yeri olmayan (Apsis içinde yer alamayan) dönemin motif ve süslemeleri ile işlenen, genelde çift merdivenli olmasına rağmen tek merdivenli örnekleri de bulunan kutsal kitap okunan kürsüdür [40].

[2] Bema ile ambon arasındaki geçit alanı, yükseltilmiş podyumdur [32], [40].

[3] Kiliselerde en kutsal yeri, cemaatin bulunduğu bölümden ayıran üç kapılı ve üstünde azizlerin resimleri bulunan kısımdır.

[4] Hristiyanlıkta, Hz. İsa, aziz veya azizelere ait veya onlarla ilişkili kutsal eşya veya parçalardır. Kutsal kişlerin kemikler de rölik olarak sınıflandırılabilir [53].

[5] Tapınaklarda sunak, adak ve kurbanın kesildiği taş masadır.

[6] Kaynaklarda minber olarak aktarılan liturjik malzemenin ambon olma ihtimali yüksektir.

Şekil 4. 37 6. yüzyıla tarihlenen ambon Y. B. Nur, 21.06.2015 ve vaftiz teknesi, Y. B. Nur, 31.03.2017

Liturjik elemanlar; zaman, yağmalama, deprem vb. nedenlerle zarar görmüştür. Dönem imparatorları tarafından yenileme, restorasyon ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır.

Patrik İoannes Ksiphlinos (1064-1075) döneminde, kilise beması düzenlenmiştir [49].

IV. Haçlı Ordularıyla yağmalanan Ayasofya, 1204-1261 yılları arasında Latin himayesinde kalmış ve bu süre zarfında Latinler Ayasofya ile ilgilenmemiştir. 1205'te yapının içine, Latin patriği Thomas Morosini tarafından Anastasis Kilisesi'nden getirtilen mermer sütunların kullanıldığı ve Atin geleneğine göre tasarlanan yeni bir altar yapıldığı bilinmektedir [40], [171].

VIII. Michael (1259-1282) döneminde Ayasofya'nın restore edilmesi sırasında, Ortodoks liturijisine göre düzenlenerek yeni bir altar, ambon, bema ve solea yapmasını istemiştir [29], [40], [171].

4.1.9 Mozaikler ve Süslemeler

I. Kilise içerisinde İsa, Meryem, Ioannes Prodromos tasvirlerinin bulunduğu mozaiklerin iç mekanda orta ve yan nefleri birbirinden ayıran duvarlarda yer aldığı düşünülmektedir [29].

II. Kilise ve II. Theodosios dönemine tarihlenen ve 12 havariyi temsil eden kuzu motifleri[1], korint nizamda[2] sütunlar ve başlıklar, kabartmalar, süslü epistil hatıllar[1],

[1] Bu kalıntılar, Ayasofya Kilisesi'nin yapım malzemeleri olarak kullanılmıştır.

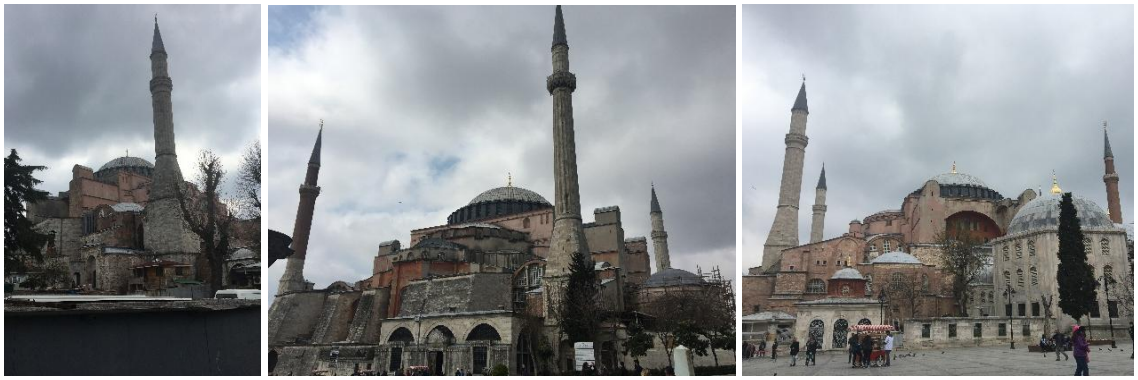
[2] Sütun başlıklarında akantus yapraklarının motif olarak kullanıldığı ve sütunların kaide üzerine oturtulduğu mimari düzendir.

portico (anıtsal giriş) ve porticodaki bezemelerle, II. Kilise'nin I. Kilise'ye oranla daha gösterişli olduğu ve şehrin yine en büyük kilisesi olma özelliğini devam ettirdiği düşünülmektedir[2] [24], [40], [42].

Şekil 4. 38 Kuzu figürlü parça, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve II. Kilise'ye ait süsleme örneği, Y. B. Nur, 31.03.2017

Eski Yunanistan'da halkın tapınak içine girmedikleri için daha çok yapının dışına özen gösterilirken, Bizans İmparatorluğu'nda halkın mabette dua etmeleri ve yapının dış cephesinden daha çok iç mekana önem vermeleri nedeniyle, Ayasofya dışardan bazı sanatçılara göre; oldukça sade gözükse dahi içerisindeki süslemeler ve iç mekanın insan üzerindeki etkisi tartışılmaz düzeyde ve estetik bağlamda mükemmeldir. Yapı içerisinde kapı, sütun ve duvar süslemeleri, mozaikler ve röliklerle[3] kilisenin estetik algısı güçlendirilmiştir.

Şekil 4. 39 Ayasofya dış cephe fotoğrafları, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 11.04.2017

[1] Eski Yunan mimarisinde saçağın direkt sütunlar üzerine oturan bölümüdür [181].

[2] A. M. Schneider, birbirinden farklı boyutlarda sütunlar ve sütun başlıklarına ulaşmıştır.

[3] Hristiyan dininde kutsal kişilerle ilgili veya onlardan kalan kutsal eşya ve parçalardır. Bu başlık altında rölikler hakkında daha fazla bilgi aktarılmıştır.

III. Kilise'nin dış narteks kapılarının üzerinde çanaktan çıkan bitki ve haç motifleri ile süslendiği görülmektedir.

Şekil 4. 40 İç narteksten ana mekana geçiş sağlayan kapılar üzerindeki süslemeler, Y. B. Nur, 21.06.2015

Sütun başlıkları grup olarak birbirleriyle uyumludur. Naosta, derin oyulmuş akantus yapraklarıyla bezeli, kıvrımlı ögeleri olan ağır impost başlıklar[1] kullanılmıştır. Galerideki naostan görülmeyen sütunlar İon-impost başlıklıdır. 5. yüzyılda yaygın olan Korint başlıklar, yerini akantus yapraklarıyla bezeli yassı başlıklara ve impost başlıklara bırakmış olduğu anlaşılmaktadır. Bazı sütun başlıkları üzerinde İmparator Justinianus ve eşi Theodora'nın monogamları işlenmiştir.

Şekil 4. 41 Üst galeri sütun başlığı ve naosdaki sütunlar, Y. B. Nur, 21.06.2015

Kuzey yan nefte, rampa bölümüne yakın konumda Terleyen Sütun adı verilen ve efsanelerle benimsenen dört köşeli pirinç levha ile kaplı bir sütun bulunmaktadır[2].

[1] Bizans mimarisinde çok sık kullanılan, bir alt başlık ve onun desteklediği ikinci bir üst elemanla oluşan sütun başlığı tipidir. 4. yüzyılda ilk olarak Suriye'de kullanıldığı düşünülmektedir [51].

[2] Bizans Döneminde ise St. Gregorios Thaumaturgos'a ithaf edilmiştir [24].

Kuzey nefin apsise yakın bölümde yer alan karşılıklı duvarlarda, Bizans armasının işlendiği panolar bulunmaktadır. Güney nefin doğu bölümünde iki pano üzerinde Posedion'un üçlü yabası ve yunus balıklarının tasvir edildiği panolar bulunmaktadır.

Şekil 4. 42 Bizans Armaları, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve Terleyen Sütun, Y. B. Nur, 21.06.2015

Güney galeri korkuluklarında çeşitli monogamlara rastlanmaktadır. 9-10. yüzyıllara tarihlenen grafitto, Bizans döneminde sıklıkla burayı ziyaret eden Vikinglilere ait olduğu düşünülmektedir[1,2] [29]. Aynı zamanda, güney galerideki Diesis mozağinin karşısında Henricus Dandolo yazılı bir mezar taşı bulunmaktadır[3]. Mezar taşı altında kemik bulunmadığı fakat kuzey galeride açılan niş içerisinde kimliği belirlenmemiş kemiklere rastlanmıştır[4,5,6] [29].

[1] Varangian denilen muhafız alayına katılmış olmaları nedeniyle Viking yazısı olduğu düşünülmektedir [29].

[2] 10. ve 13. yüzyıllar arasında tarihlendiği düşünülen galerideki sütunlar arasındaki grafittilerde, tarihte isim olarak geçmedikleri için sıradan insanlar oldukları kabul edilen ziyaretçilerin isimlerini kazıyıp Tanrı'dan yardım dilemiş oldukları gözlenmektedir.

[3] Venedikli Dandolo'nun kim olduğu net bilinmemekle birlikte IV. Haçlı Seferlerindeki bir komutan olup İstanbul'u Bizans elinden almak ve sonrasında imparator olmak istediği, olamayınca Ayasofya'da gömülmek istediği aktarılmaktadır.

[4] Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun yürüttüğü çalışmalarda öğrenilmiştir.

[5] Semavi Eyice'ye göre; bu mezar taşının Fossati Restorasyonu sırasında, Gaspare Fossati'nin Dandolo'nun anısını yaşatmak için mermer üzerine isminin işlendiğini savunmaktadır [21], [24].

[6] III. Ayasofya'nın inşası esnasında çevre yapıların yıkıldığı bilinmektedir. Rivayete göre, burada oturan bir kadının Ayasofya içine gömülmek şartıyla evinden çıkacağını söylemesi üzerine İmparator Justinianus kabul etmiş ve apsisin kuzeyindeki kemer altına gömülmüştür [49].

Şekil 4. 43 Viking Grafittosu ve Henricus Dandolo yazılı mezar taşı, Y. B. Nur, 21.06.2015

Justinianus döneminde yapılan mozaik süslemeler iç narteksin tonozlarında görülmektedir. Justinianus dönemine ait diğer mozaiklerin figürlü komposizyona sahip olup olmadıkları bilinmemektedir[1].

Şekil 4. 44 İç narteks tonozu üzerindeki mozaikler [182]

Yapının mozaikleri daha geç dönemde II. İustinos (565-578) döneminde tamamlanmıştır. Patrikliğe ait odada bulunan madalyonlar içinde dört havarinin[2] tasvirleri bulunmaktadır[3]. Fakat 726-843 yılları İkonakırıcı (İkonoklazm) Dönem[4] olarak adlandırılan dönemde bu öyküleyici ve figürlü komposizyona sahip mozaikler kazınıp sökülerek Ayasofya içerisinden çıkarılmıştır. İkonoklazm döneminde bütün mozaikler yerine haç tasvirleri yapılmıştır. I. Niketas'ın patriklik döneminde (768-769) patrikliğe ait oda içerisindeki tasvirlerin haç figürleriyle kapatılmış olduğu düşünülmektedir.

[1] Justinianus döneminde figürlü kompozisyonlar yapılmış olsa dahi İkonoklazm döneminde kazınmış oldukları düşünülebilir. Bu dönemde figürlü kompozisyon mozaikleri hakkında kayıt bulunmamaktadır.

[2] Petrus, Paulos, Vaftizci Yahya ile Meryem Ana tasvirleridir.

[3] Patriklerden Germanos, Nikephoros ile Tarasios'un tasvirleri ve dört havari dışında Andreas, Lukas, Simon Zelotes, Ezekiel, Helena ve I. Konstantinos tasvirleri bulunmaktadır.

[4] 8. yüzyılda ortaya çıkan ve 9. yüzyılda da devam eden, dönem Bizans İmparatorlarının da desteklediği, ritüel ve günlük hayatta kullanılan tasvirleri ortadan kaldırarak, daha sade bir din anlayışı oluşturmak amacıyla dini-politik bir hareket sonucu yaşanmış dönemdir. Tezin tarih bölümünde İkonoklazm dönemi detaylı olarak incelenmiştir.

Şekil 4. 45 Yan neflerdeki haç süslemeleri, Y. B. Nur, 31.03.2017

843 yılında biten İkonoklazm dönemi sonrası, farklı zamanlarda, büyük bir bölümü güney galeride olmak üzere yapı içerisinde tasvir içeren mozaikler tekrar yapılmıştır.

Papaz odalarındaki salon duvarında Deisis komposizyonu olan mozaik bulunmaktadır. Meryem Ana, İsa ve Joannis'in tasvir edildiği mozaikte Joannis tasviri bozulmuş durumdadır. Bu mozaiklerin 850-860 yıllarında yapıldıkları düşünülmektedir [24].

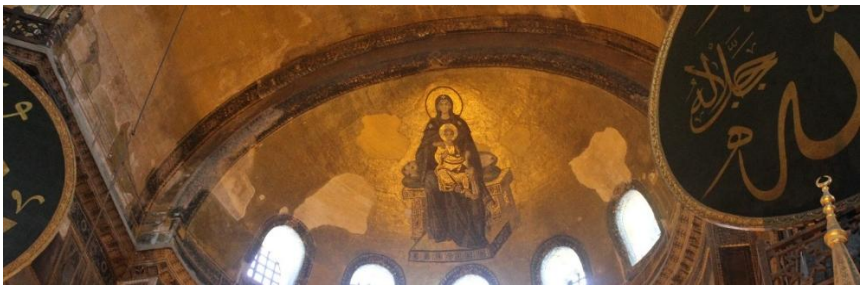

Şekil 4. 46 Papaz odalarında salonda bulunan azizlere ait mozaikleri ve Deisis kompozisyonlu mozaik [24]

Apsis yarım kubbesi içerisinde 9. yüzyıla tarihlenen Meryem Mozaiği bulunmaktadır[1]. 6. yüzyıla tarihlenen yama izleri ile ikonoklazm döneminde, erken dönem mozaiğinin tahrip edilerek üzerine büyük haç yapıldığı ve daha sonrasında 29 Mart 867 yılında Patrik Photios vaazı eşliğinde törenle açıldığı düşünülmektedir. İkonoklazm dönemi sonrası yapılan kuzey yönündeki bema kemeri üzerinde Mikhail meleği ve güney bema kemeri üzerinde Gabriel (Cebrail) meleği tasvir edilmiştir[2] [183], [184]. Cebrail tasvirinin, Joannis Khrysostomos tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir [24].

[1] Mozaiğin arka bölümde altın varaklı tesseralar kullanılmıştır [183].

[2] Prokopius, karşısında 12 Havarinin suretlerinin olduğunu aktarmıştır [24].

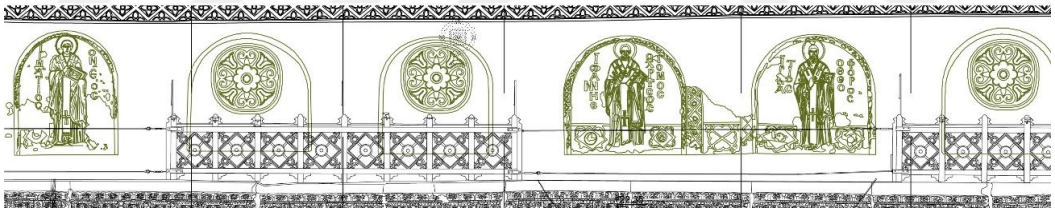

Şekil 4. 47 Apsiste Meryem Mozaiği (Apsis Mozaiği), Bema Kemerleri üzerinde Cebrail ve Mikhail Melek Mozaikleri, Y. B. Nur, 25.08.2016

Ayasofya'nın kuzeyinde tympanon duvarında 9. yüzyıl veya 10. yüzyıla tarihlenen ve muhtemelen 869 depremi sonrası I. Basileios tarafından yaptırılan patriklerin mozaikleri bulunmaktadır[1] [29].

Şekil 4. 48 Tympanon duvarındaki Patrikler Mozaiği [185]

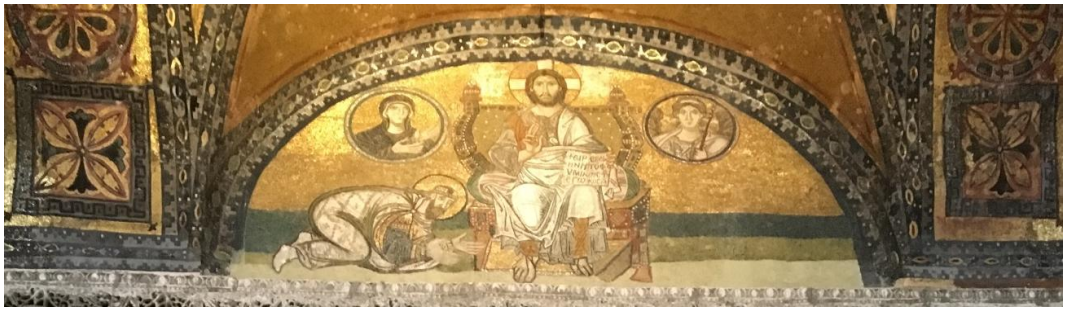

Şekil 4. 49 Patrikler Mozaiği çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir)

İç narteksten ana mekana geçişi sağlayan ortadaki İmparator Kapısı üzerindeki yarım yuvarlak alan içerisinde 9. yüzyıl sonu veya 10. yüzyıla tarihlenen ve II. Basileios (976-1025) döneminde yapıldığı düşünülen, altın rengi tesseraların kullanıldığı İmparator Kapısı Mozaiği bulunmaktadır[2] [44].

[1]Altın yaldızlı zemin üzerinde birinci nişte İstanbul Patriği Aziz Genç İgnatios Theophoros, dördüncü nişte İstanbul Patriği Aziz İoannes Khrysostomos, beşinci nişte Antakya Patriği Aziz İgnatios Theophoros, yedinci nişte Athanasios tasviri görülmektedir. Her patrik tasvirinde beden formları aynı, yüzler farklıdır ve yanlarında Grekçe isimleri belirtilmiştir.

[2] Salzenberg tarafından ilk olarak çizilmiş ve kompozisyondaki imparatorun Justinianus olduğu sanılmıştır. Whittemore'un çalışmaları sonrasında imparator VI. Leon olduğu tespit edilmiştir [24].

Şekil 4. 50 İmparator Kapısı Mozaiği (VI. Leon Mozaiği), Y. B. Nur, 25.08.2016

Ayasofya'nın kuzey galerisinde kuytu bir köşede yer alan ve 912-913 yılları arasında tarihlenen İmparator Alexandros Mozaiği bulunmaktadır [183].

Şekil 4. 51 İmparator Alexandros Mozaiği [186] ve Y. B. Nur, 31.03.2017

Vestibül kapısı olarak da bilinen güneybatı giriş kapısı üzerindeki yarım yuvarlak alan içerisinde 10. yüzyıla tarihlenen Sunu Mozaiği bulunmaktadır[1,2] [24].

Şekil 4. 52 Güneybatı Giriş Kapısı üzerindeki Sunu Mozaiği, Y. B. Nur, 31.03.2017

[1] Whittemore, II. Basileos döneminde 986-994 yıllarında yapıldığını savunmaktadır [24].

[2] Bizans İmparatorluğu döneminde genellikle altın mozaik kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu mozaikte gümüş kullanılması ender örneklerdendir.

Ayasofya'nın güney galerisi bitiminde doğu duvarında yer alan ve 11. yüzyıla tarihlenen IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiği bulunmaktadır [40], [184]. 2.40 m x 2.44 m boyutundaki mozaikte figürlerin arkası altın yaldızlıdır [29].

Şekil 4. 53 IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiği, Y. B. Nur, 21.06.2015

Ayasofya'nın güney galerisi sonunda, doğu duvarında 1118 yılına tarihlenen Komnenoslar Mozaiği bulunmaktadır [24], [29]. Bizans potre sanatının görüldüğü mozaik yaklaşık 2.76 m x 2.47 m boyutunda ve alt-üstten 5-5.5 cm ve solda 13 cm şeritle çevrelenmiştir [29], [184].

Şekil 4. 54 Komnenoslar Mozaiği, Y. B. Nur, 21.06.2015

Şekil 4. 55 Deisis Mozaiği, Y. B. Nur, 25.08.2015

Ayasofya'nın güney galerisinin batı duvarında 13. yüzyıla ait olduğu düşünülen Doğu Roma Resim Sanatı'nda Rönesans başlangıcı olarak kabul edilen 6 m x 4 m boyutundaki Deisis Mozağı bulunmaktadır[1] [29], [184], [187].

Kubbe geçişini sağlayan pandantifler üzerinde 10. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında tarihlenen Hexapteryga olarak isimlendirilen Melek Tasvirleri bulunmaktadır[2] [188]. 6 kanatlı melekler (Kerubim ve Seraphimler) Bizans döneminde zarar görmesi nedeniyle tekrar yapıldığında batı pandantiftekiler fresko yöntemiyle, diğer ikisi ise mozaik yöntemiyle yapılmıştır [40]. Orijinallerinin sarı, siyah ve kahverengi Opus Vermiculatum tekniğiyle yapılmış olduğu bilinmektedir [183]. 1346 depreminde doğu kubbenin çökmesi nedeniyle kuzeydoğu pandantifi üzerindeki tasvirin 1346-1353 yıllarına tarihlenebileceği düşünülmektedir [188]. Dört büyük Meleğin hangi pandantifte tasvir edildiği tartışma konusudur[3] [189].

Şekil 4. 56 Pandantif üzerindeki Melekler [190] ve yüzü açılan Melek Figürü, Y. B. Nur, 21.06.2015

Kubbedeki olasılıkla 9. yüzyılda yapıldığı düşünülen Pantokrator Mozaiği[4], doğu kemerde İsa, Meryem, Vaftizci Yahya, batı kemerde Meryem, havilerden Petrus ve Paulos, Fakirler Kapısı olarak adlandırılan 5-6 kişilik tasvir, güney galeri batı tonozunda

[1] Eyice ve Whittemore mozaiğin tarihini 12. yüzyıl olarak tarihlemiştir [184].

[2] Başka bir kaynakta ise, 6. yüzyıla tarihlenen Halep'ten getirilen yelpaze arkasındaki hexapteryga figürü ile benzerlik göstermesi nedeniyle Ayasofya'nın ilk yapımında bu melek figürlerinin pandantif üzerine tasvir edilmiş olabileceği aktarılmıştır [188].

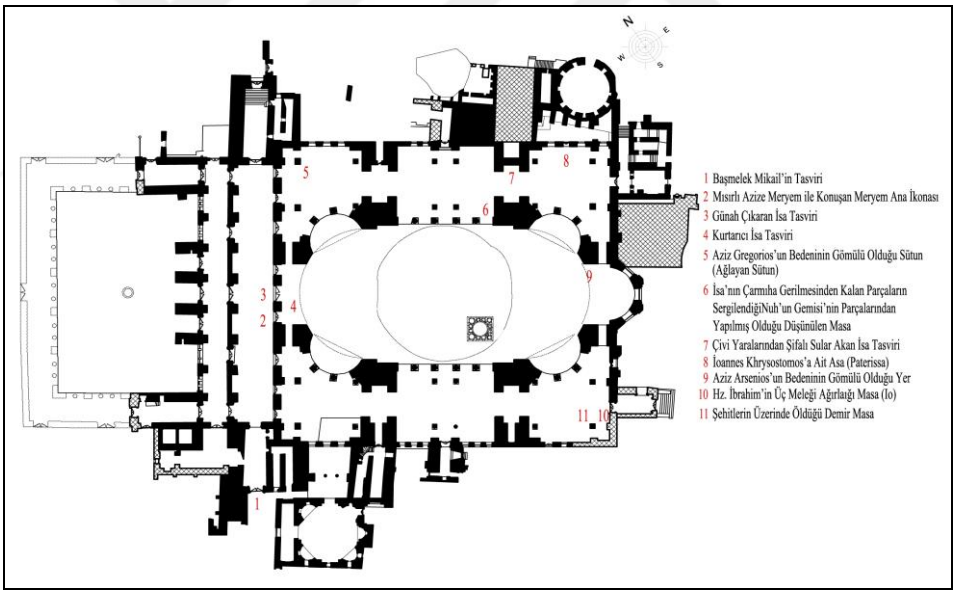
[3] Çelebi, doğuda Cebrail, batıda Mikail, kuzeyde İsrafil ve güneyde ise Azrail'in tasvir edildiğini belirtmiştir [189].

[4] Bu mozaik, 1894 yılındaki depremde tahrip olduğu düşünülmektedir. Fakat Fossati, Salzenberg ve Loos'un çizimlerinde bulunmaktadır.

Havariler topluluğu, kuzey galeri doğu tonoz üzerindeki vaftiz sahnesi tasviri mozaikleri de günümüze ulaşamamıştır [24], [40].

Ayasofya içerisindeki mozaikler, kilise olarak kullanıldığı sırada deprem, yağmalama ve zaman vb. faktörlerden dolayı zarar görmüş ve imparatorlar tarafından onarılmıştır. Patrik İoannes Ksiphlinos (1064-1075) döneminde, mozaikler onarılmıştır [49]. 1346 tarihli depremde kubbenin doğu bölümünün çökmesi nedeniyle; pandantif üzerindeki melek figürü, kubbe ile tekrar yapılmış olabileceği düşünülmekle birlikte, döşemenin de zarar gördüğü bilinmektedir.

Ayasofya içerisinde, 9. yüzyıl sonrasında 476 farklı azize ait 3600 adet rölik bulunmaktadır. Bu röliklerin sayısının fazla olması nedeniyle, Konstantinopolis 'Yeni Kudüs' olarak adlandırılıp hac mekanı olarak görülmüştür[1] [191]. Rölikler IV. Haçlı Seferleri sırasında yağmalanarak dağıtılmış ve 1261 yılında Ayasofya'nın tekrar Bizanslıların eline geçmesiyle, yapı tekrar röliklerle donatılmıştır[2, 3].

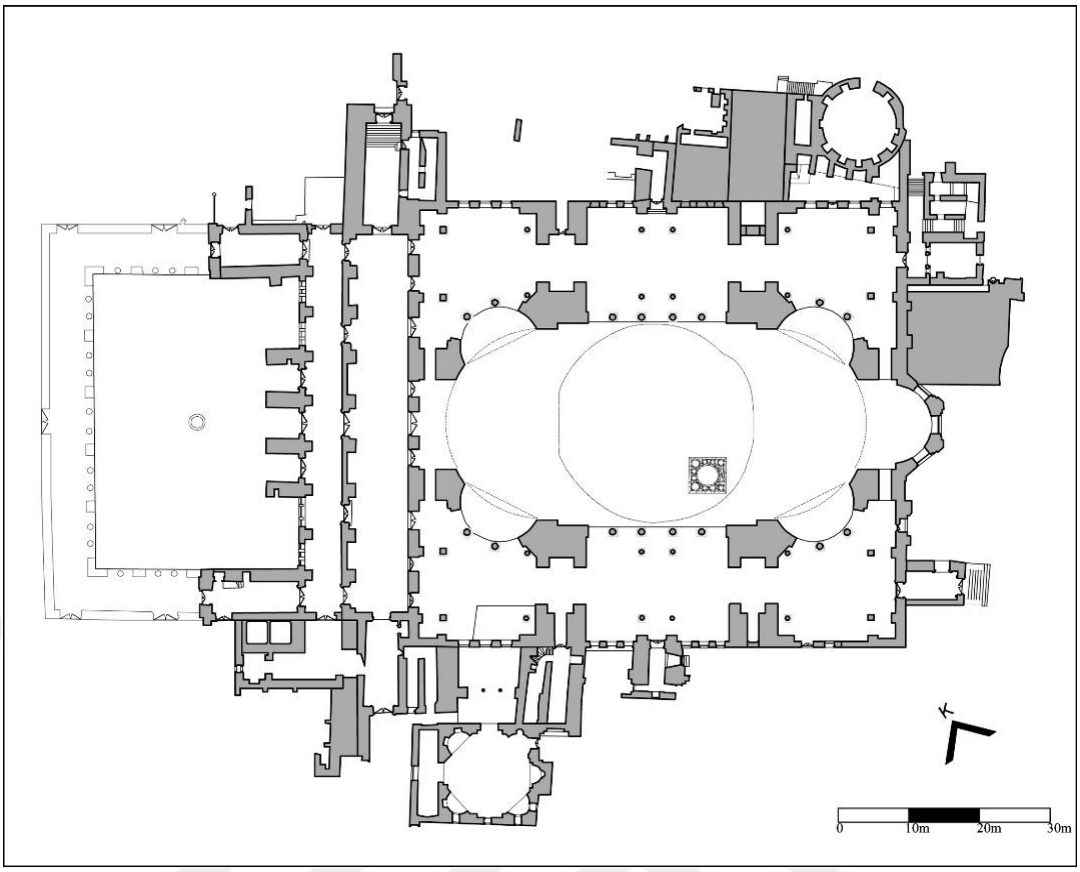

Şekil 4. 57 Ayasofya'da rölik ve tasvirlerin yerleri ([34] ve [145] numaralı kaynaklardan yararlanılarak Y. B. Nur tarafından hazırlanmıştır)

[1] Prokopius'un aktardıklarına göre; yapımından sonra altın büyük bir masa, gümüş sütunlar tarafından taşınan bir dolap, altın kapaklı iki incil yapı içerisinde yer almıştır [148].

[2] Zaman içerisinde Ayasofya'nın kendisi rölik ve kutsal objeye dönüşmüş, 14. ve 15. yüzyıllarda Rusların haç olarak Konstantinapolis'e geldiklerinde ilk ziyaret ettikleri mekana dönüşmüştür.

[3] Bu kutsal emanetlerden bir kısmı Fatih Sultan Mehmet'in kutsal emanet koleksiyonunda bulunmaktadır. Hz. İsa'nın göğsünü delen mızrak ve susuzluğunu arttırmak için kullanılan sünger papaya, Vaftizci Yahya'ya ait emanetler II. Beyazid döneminde Rodos Şövalyelerine verilmiştir [21].

Şekil 4. 58 Ayasofya Kilisesi ([24] numaralı kaynaktan ve incelenen literatürlerden yararlanılarak Y. B. NUR tarafından çizilmiştir)

4.2 Cami

29 Mayıs 1453 tarihinde gerçekleşen fetih sonrası, üç gün içerisinde Ayasofya; Osmanlı İmparatorluğu baş camisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dini yapı olarak işlevine devam etmesine rağmen, farklı din gereksinimleri nedeniyle; kiliseden camiye çevrilmesi Ayasofya için bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir.

4.2.1 Mimarlar

Ayasofya'nın onarımı, statik güçlendirilmesi ve yakın çevresine mimari yapıların eklenmesi, Mimar Sinan, Mimar Davut Ağa ve Fossati Restorasyonu[1] kapsamında Giuseppe ve Gaspare Fossati[2], İtalyan Ressam Antonio Fornari, N. Lanzoni, Mısırlı Yani

[1] 1847 yılına kadar yapılmış en kapsamlı çalışmadır.

[2] Restorasyon çalışmaları Osmanlı Devletine hizmet veren Balyan ailesi yerine, İstanbul'daki Rus Elçilik Binasını yapan Gaspare Trajano Fossati ve kardeşine verilmesinin nedenin, I. Abdülmecid'in elçilik binasından etkilenmiş olması olasılığıdır

Kalfa tarafından yapılmıştır [22], [24], [29], [40], [44], [45], [56], [62]. Ayasofya'nın onarım ve statik güçlendirilmesi, Yuvan Kalfa ve Şehiremaneti Mühendisi Şemseddin Efendi; onarım ve yakın çevresine mimari yapıların eklenmesi, Mimar Dalgıç Ahmed Ağa ve Hassa Başmimarı Koca Kasım Ağa tarafından yapılmıştır [23], [24], [29], [40], [44], [192]. Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Dimitri Kalfa, Yorgi Kalfa, Nikola Kalfa, Şükrü Efendi, Artin Kalfa ve Andon Kalfa tarafından restorasyon çalışmaları yapılmış ve Ayasofya yakın çevresi düzenlenmiştir [23], [24], [44].

Farklı dönemlerde, Mimar Ahmed[1], Mimar Valori, Mimar Basmond ve Mimar Kemalettin'in aralarında olduğu bir heyet, Mimar D'aranco, H. Prost, E. J. Proupper, İngiliz Jackson, Cornelius Gurlitt, Hoffman, Maranconi, Mimar Kemaleddin ve Mimar Nihad Bey tarafından incelemeler yapılmış, Ayasofya rölöveleri çizilmiş ve restorasyon raporları oluşturulmuştur [22], [23], [29], [44], [65]. Alman Mimar Hans Poeling, Ayasofya'yı ziyaret ettiği ve çalışmalar için oluşturulacak heyette yer almak istediğini dilekçe ile sunmuştur[2] [44].

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Ayasofya için en önemli restorasyon çalışması, Atatürk'ün isteği üzerine, ABD'deki The Byzantine Institute'ün müdürü olan Thomas Whittemore tarafından yürütülen çalışmadır [44], [193]. Ayrıca, Mehmed Fikri, Ziya, İskan Mühendisi Hasan Tari Bey, Ahmed Şevket Bey tarafından inceleme, müdahale ve avlu düzenlemesi yapılmıştır [21], [44], [49], [65].

Mimarlarla birlikte; Hattat Sanatçıları, kurşun yenileme işlemi için ustalar, perde dikim ustaları, mozaik ustaları ve çini ustaları da görev almıştır.

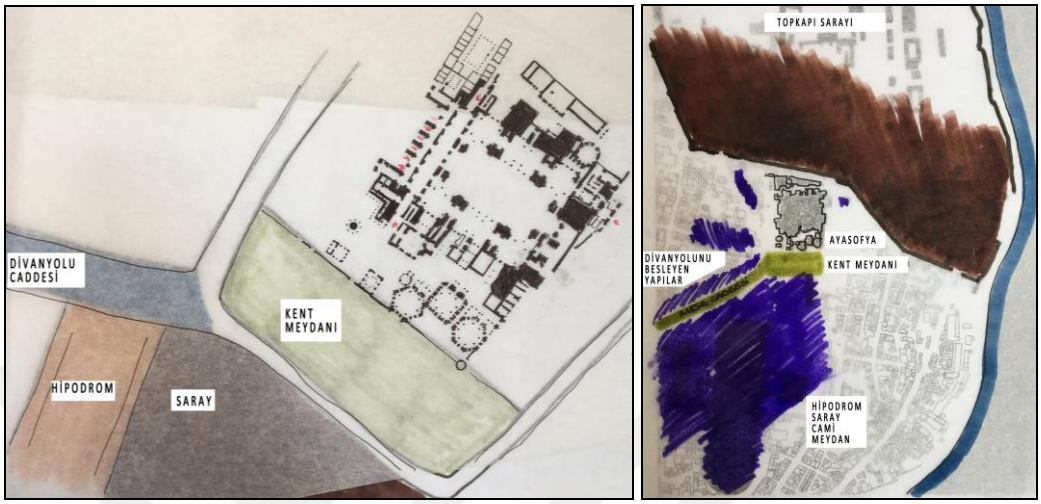
4.2.2 Kentle İlişkisi

Mese Caddesi olarak bilinen Divanyolu aksının ve kent meydanının Osmanlı İmparatorluğu döneminde de önemini koruması, kent meydanı ve Divanyolu aksının Ayasofya'nın güney cephesiyle karşılanması, eğimin meydan ve Divanyolu Caddesi'nde

[1] Mimar Ahmed restorasyon yapılmasının gerektiğini II. Selim'e bildirerek ferman çıkarılmasını sağlamıştır [22], [24], [29], [44].

[2] Bu yaklaşımlar, günümüzdeki restorasyon anlayışına çok yakındır. Mimar Hans Poeling 1911 yılında dilekçesini sunmuş ve 15 gün çalışma izni almıştır.

yapıya ulaşım için elverişli olması, girişin bu bölümden sağlandığı düşüncesini oluşturmaktadır [24], [44], [111]. Ayrıca Ayasofya'nın güney cephesinde bulunan türbelerin bu cepheye inşa edilmesi, kent meydanı kimliğinin korunduğunu ve Ayasofya'ya geçişlerin bu cepheden sağlandığı görüşünü destekler niteliktedir.

Şekil 4. 59 Ayasofya Cami'nin kentle ilişkisi, Y. B. Nur

Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun (Saltanat) Kapısı, Ayasofya'nın kuzey doğusunda yer almaktadır. Saltanat kapısına Ayasofya'nın en yakın bölümü olan doğu bölümüne Kasr-ı Hümayun yapısının eklenmesi ile, Osmanlı İmparatorları'nın Ayasofya'ya ve içerisindeki Hünkar Mahfiline doğrudan geçişi sağlanmıştır [24]. Bu mimari ekleme ile imparatorların güvenliği sağlanmış ve kilise döneminde kullanılan İmparator Kapısı'nın yerini, dinlenme ve geçiş bölümü olarak kullanılan Kasr-ı Hümayun almıştır.

4.2.3 Mimari Ekler

Ayasofya'nin cami olarak kullanımı sırasında, farklı imparatorlar tarafından yapı içerisi ile avlusuna birçok mimari eklemede ve statik güçlendirme amaçlı yapıya eklerde bulunulmuştur.

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1466 yılında bir kütüphane yaptırıldığı bilinmektedir[1]. Kütüphane hakkında çok bilgi olmamakla birlikte; burada bulunan kitapların II. Beyazid döneminde, Fatih Cam Külliyesi Kütüphanesi'ne taşındığı düşünülmektedir[1] [24].

[1] Ayasofya içerisindeki ilk kütüphanenin nerede olduğu bilinmemektedir.

I. Mahmud (1730-1754) döneminde, 1739 tarihinde Ayasofya içerisinde bir kütüphane yapılmıştır. 21 Haziran 1740 tarihinde açılan kütüphane, okuma salonu, koridorun sonunda kitapların saklandığı alan ve bunları bağlayan L şeklinde bir koridor ve taşlıktan oluşmaktadır. Yapının iki payandası arasına inşa edilen kütüphanenin girişte üç kemerli, beş tonozlu çiçek motifli tunç şebeke ile kaplanmış giriş kapısı bulunmaktadır[2]. Kütüphanenin tüm duvarları İznik, Kütahya ve İtalya'dan getirilen çiniler, motifler, alçı kabartma süslemeler ve taş kakma tekniğinde yapılmış tuğralarla zenginleştirilmiştir [24]. Ana mekandan çiçek ve kıvrık dal motifli yaldız kaplı tunç bir bölme ile ayrılmıştır[3].

Şekil 4. 60 I. Mahmut Kütüphanesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafları, Y. B. Nur, 25.08.2016 ve 31.03.2017

Şekil 4. 61 I. Mahmut Kütüphanesi kitap deposu, koridoru [24] ve cephe fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

---

[1] II. Beyazid 1512 yılına kadar hüküm sürdüğüne göre; kütüphane en geç 1512 yılına kadar Ayasofya içerisinde yer almıştır.

[2] Giriş kapısı tokmaklarında fethin simgesi olan ve maddi manevi bütün kapıları açan anlamında 'Ya Fettah' yazmaktadır [21].

[3] Kütüphanede bulunan yaklaşık 5000 kitap Ayasofya Özel Koleksiyonu adıyla 1968 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır [70].

Ayasofya'nın yakın çevresinde yapılan mimari ekler, Ayasofya'ya konum olarak yakınlığı bağlamında incelendiğinde; minareler, Hünkar Kasrı, medrese, türbeler, sıbyan mektebi, muvakkithane, imarethane, çeşme, sebil, şadırvan ve güneş saatleridir. Mimari ekler, yapının işlev değişimini desteklemek ve imparatorların yapı üzerinde izlerini bırakmaları amacıyla yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed döneminde, yapının işlev değişikliği ile birlikte, yapıya ahşap minare eklenmiştir [39], [57]. II. Selim döneminde, ahşap minare yenilenmiştir[1] [22], [29].

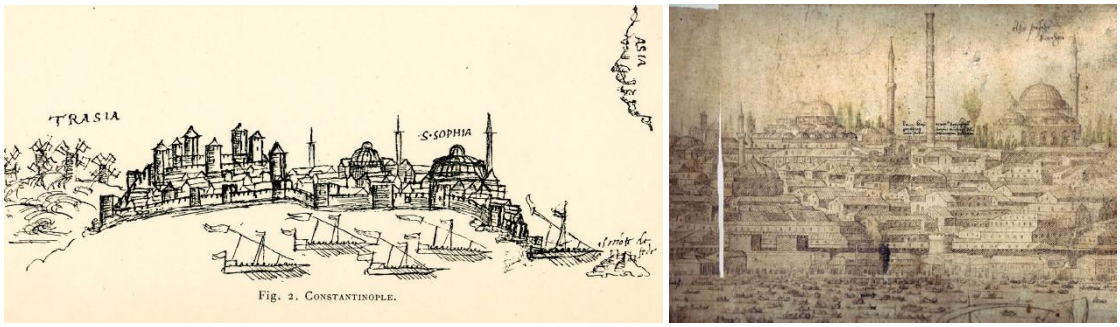

Şekil 4. 62 Kuzeydoğudaki minare [194]

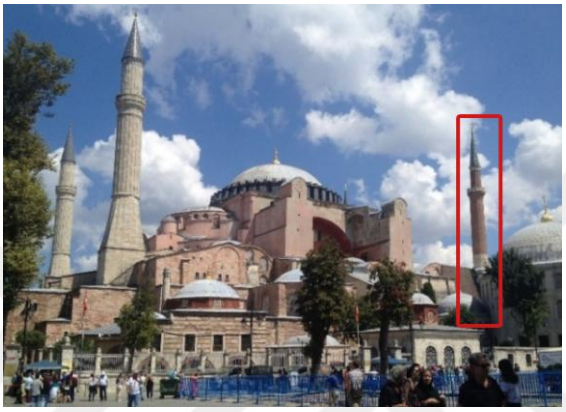
Ayasofya'nın güneydoğudaki minarenin bazı kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed döneminde yapıldığı kabul edilse de; Eyice, yapım tekniği nedeniyle Sultan II. Beyazid (1481-1512) döneminde yapıldığını savunmaktadır[2]. Bu minarenin pabuç kısmı 15. yüzyıla ve gövdenin altında bulunan kakma yöntemiyle yapılan iki kırmızı bilezik 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Ayrıca 1544 yılında Jrome Maurant tarafından çizilen manzara resminde ve 1559 tarihli Melchior Lorich'in panoramasında, Ayasofya iki minareli ifade edildiği göz önünde bulundurulduğunda; güneydoğu minaresi 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir [29].

[1] Koruma Kararları-II. Selim Dönemi dört fermanının aktarıldığı bölümde detaylı bilgi bulunmaktadır.

[2] Aynı zamanda, Mimar Ali Naccar tarafından fetih öncesi temelleri atılan minarenin bu güneydoğu minare olduğu düşünülmektedir.

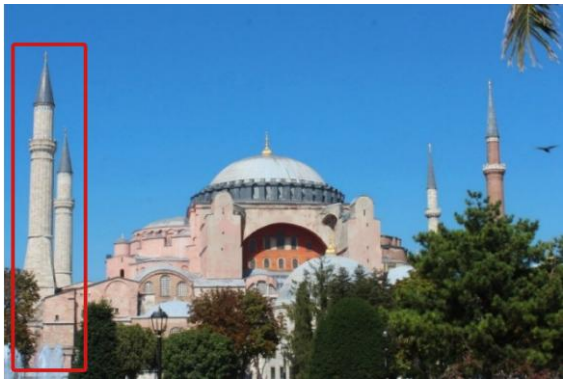

Şekil 4. 63 Jrome Maurant 1544 tarihli çizimi [195] ve Melchior Lorich'in 1559 tarihli panoraması [196]

Şekil 4. 64 Güneydoğudaki minare, Y. B. Nur, 21.06.2015

III. Murat (1574- 1595) döneminde, çokgen gövdeli ve oldukça sade görünümlü birbirinin eşi iki minareyi Ayasofya'nın güneybatı ve kuzeybatı köşelerine yaptırmıştır [29]. Mimar Sinan tarafından yapılan masif çizgili minareler yaklaşık 60 m yüksekliğindedir[1] [59].

Şekil 4. 65 Güneybatı ile kuzeybatı minareleri, Y. B. Nur, 21.06.2015

[1] Güneybatıdaki minarenin yapımı sırasında, güneybatıda bulunan günümüzde Ayasofya ile bağlantısı bulunmayan salonun duvarları yıkılmıştır. Yıkılan duvarlar tekrar taş bloklar ile örülmüştür [24].

I. Mahmut döneminde, dışarıdan Hünkar Mahfili'ne geçişteki bölümde bir dinlenme odası olan Kasr-ı Hümayun'u yapıya ekletmiştir. Hünkar kasrının salonuna açılan iki kapı tamir edilmiş ve kapılar üzerine kitabeler eklenmiştir [24]. G. T. Fossati tarafından Bab-ı Hümayun Caddesi üzerinde girişi olan ve Hazine Binası yanında Ayasofya'nın kuzeydoğusunda yer alan yeni bir Hünkar Kasrı eklenmiştir. Kasr-ı Hümayun olarak da adlandırılan yapının kapısı üzerinde 1848-1849 yıllarına tarihlenen Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin kitabesi ve üzerinde N. Lanzoni tarafından yapılan Sultan Tuğrası bulunmaktadır [29]. Kalemişleri nakışları yapan Antoni Fornari, ana mekana bakan duvarlar üzerine Mekke ve Medine'nin resmini işlemiştir [62].

Şekil 4. 66 Kasr-ı Hümayun fotoğrafları, Y. B. Nur, 31.03.2017

Şekil 4. 67 Hünkar Kasrı çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), Ayasofya'ya geçiş kapısı, Y. B. Nur, 31.03.2017

1453 yılında ve medrese yapımı öncesi, Ayasofya içerisindeki papaz odalarının mektebe dönüştürüldüğü bilinmektedir [24]. Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya arkasında kuzeybatı yönünde 1466 yılında bir medrese yaptırmıştır[1,2] [24]. Ayasofya ile

[1] Sabahattin Türkoğlu, medresenin bulunduğu alanda daha öncesinde papaz okulu olduğunu savunmuştur [24].

[2] Medrese de Ali Kuşcu gibi önemli bilginlerin ders verdiği bilinmektedir.

medresenin üstü örtülü bir yolla birbirine bağlandığı düşünülmektedir. İki bölümden oluşan medresenin büyük bölümünün önünde, Ayasofya ile arasında bir avlu bulunmaktadır [21], [69], [197]. Akşemseddin'in medresenin kapısının dibinde halvethanesinin olduğu ve daha sonrasında ise halvethanenin kütüphane müderrislerine vakfedildiği bilinmektedir [21]. II. Beyazid döneminde, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan medreseye kat ve yeni hücreler ilave edilerek medrese tekrar açılmıştır [24].

Şekil 4. 68 Ayasofya Medresesi 1936 [23], [198]

1873-1874 yıllarında, yıktırılan medresenin plan ve görünüşü dikkate alınarak medrese inşasına önceki medresenin temelleri üzerine değil, hemen yanına olacak şekilde başlanmıştır[1] [23], [44], [69]. 1878 yılında tamamlanan medrese, iki katlı ve batılı üslupta inşa edilmiştir [21]. Medrese 46 oda, her iki katta tuvalet, çamışırhane, gusülhane ve şadırvan ile hizmet vermiştir. Avlusunda ise, eski medreseye ait tonozlu mahzenin bulunduğu bilinmektedir[2]. Ayrıca, 19. yüzyılda imaret avlusunda arşiv binasının bulunduğu bilinmektedir [23].

III. Murat döneminde, Ayasofya'nın sultan türbesine sahip külliye sıfatını kazanarak, farklı dönemlerde avlusunda dört mimari ek olarak türbe inşa edilmiştir.

[1] 12 Eylül 1873 tarihli belgede medresenin tekrar inşa edilmesi gündeme gelmiştir [44].

[2] 1914 tarihli raporda oda sayısı 46, 1915 tarihli İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi'ndeki belge de ise 32 odasının bulunduğu belirtilmektedir [23].

II. Selim, kendisi ve çocukları için Mimar Sinan'dan Ayasofya yanına bir türbe yapmasını istediği bilinmektedir[1] [29], [55]. III. Murat (1574- 1595) döneminde, II. Selim Türbesi'nin yapımına Mimar Sinan tarafından 1574 yılında başlanmış ve türbe 1577 yılında tamamlanmıştır. Türbenin ana duvarları kefeki taşı ve Marmara Mermeri ile kaplıdır. İki farklı taş derzlerle ve kenetlerle birleştirilmiştir. İçten sekizgene dönüşen kare planlı türbe, 15.70 m yüksekliğinde ve çift kubbe ile örtülüdür. Türbe içerisindeki kalem işleri 18. yüzyıla tarihlenmektedir. [29], [45]. Cephede dört sıra halinde üç kat pencere, girişte ise atlı üstlü iki pencere bulunmaktadır. Girişin yan duvarları, İznik çinileri ile bezenmiş, türbe önünde avlu yapılmıştır[2] [24]. Türbe girişinde üç kemerli üstü geniş saçakla kapatılmış bir revak yer almaktadır. İçerisinde 42 sanduka bulunmaktadır.

Şekil 4. 69 1574 tarihli Freshfield Albümündeki II. Selim Türbesi çizimi ve 1581 tarihli Seyid Lokman, Şahname-i Selim Han çizimi [199]

[1] Dönemin iki tarihçisi Mustafa Ali ve Peçevi ile 16. yüzyılın coğrafyacısı Mehmed Aşık, türbenin sultanın ölümünden sonra oğlu tarafından yaptırıldığını belirtmiştir [29], [55].

[2] Çini pano, 20. yüzyılda İstanbul'da dişçilik yapan Albert Sorlin Dorigny tarafından çalınmıştır. Bu çini panonun taklidi yapılarak türbeye eklenmiştir. 2003 yılında ise kamuoyuna bu durum açıklanmıştır. Sökülen çini pano Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir [24].

Şekil 4. 70 II. Selim Türbesi planı ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Şehzadeler Türbesi, III. Murat döneminde Mimar Sinan tarafından 1580 yılında tamamlanmıştır[1] [200]. Dıştan sekizgen içten haçvari planlı türbenin, üstü çifte kubbe ile örtülmüştür. Cephede kesme kefeki taşı ve revak bölümünde Marmara Mermeri kullanılmıştır. Sivri kemerli pencereleri olan türbenin kalem işleri 19. yüzyıla tarihlenmektedir [29]. İçerisinde beş sanduka bulunmaktadır.

Şekil 4. 71 Şehzadeler Türbesi planı ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

III. Mehmed (1595-1603) döneminde, 1595 yılında III. Murat'ın ölümü üzerine, türbesinin yapımına Mimar Sinan'ın kalfası Mimar Davut Ağa başlamış, 1598 yılında ölmesi nedeniyle Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından 1599 yılında tamamlanmıştır[2,1]

[1] İlk olarak III. Murat'ın annesi ve II. Selim'in eşi Nurbanu Valide Sultan için 1580 yılında yapılmıştır. Ancak veba salgını nedeniyle ölen şehzadelerin buraya gömüldüğü, Nurbanu Valide Sultan'ın ise, II. Selim'in yanına gömüldüğü bilinmektedir [200].

[2] Türbenin ahşap giriş kapısı üzerindeki duanın altında Mimar Dalgıç Ahmed Ağa'nın imzası bulunmaktadır. Bu nedenle, türbe yapımının ilk yıllarında ahşap işçiliği ile ilgilendiği düşünülmektedir [29], [44], [200].

[29]. Kefeki taşı ve mermerle kaplanan türbe, dıştan altıgen içten sekizgen planlı ve diğer türbeler gibi çifte kubbe ile örtülüdür [24], [45]. Cephe bakımından sade olan türbenin iç duvarları İznik kırmızı renkli çinilerle süslenmiştir[2]. Türbenin kubbesini taşıyan pandantifler üzerinde madalyon şeklinde altı adet çini pano bulunmaktadır. Alt sırdaki pencereler ahşap kapaklı, üst iki pencere dizisi kemerli ve renkli müzeyyen penceredir. Ayrıca türbe önünde üç bölümlü revak bulunmaktadır. İçerisinde elli sanduka bulunmaktadır.

Şekil 4. 72 III. Murat Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur,31.03.2017

I. Ahmed (1603-1617) döneminde, III. Mehmed Türbesi'nin yapımına Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından 1603 yılında başlanmış ve türbe 1608 yılında tamamlanmıştır. Sekizgen planlı türbe kesme kefeki taşı kullanılarak yapılmış ve çifte kubbe ile örtülmüştür. Türbe önünde sivri kemerlerle birbirine bağlanan dört sütunun taşıdığı üç bölümlü revak yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırası sivri kemerli olmak üzere üç pencere sırası ile aydınlatılmaktadır. Türbe içerisi daha sonraki dönemlerde yenilenmiş ve daha düşük kaliteli İznik çinileri ile kaplanmıştır [29]. Duvarda yazılı hattatlar, Hattat Mehmed bin Mahmud tarafından yapılmıştır [24]. Türbe içerisinde otuz altı sandıka yer almaktadır.

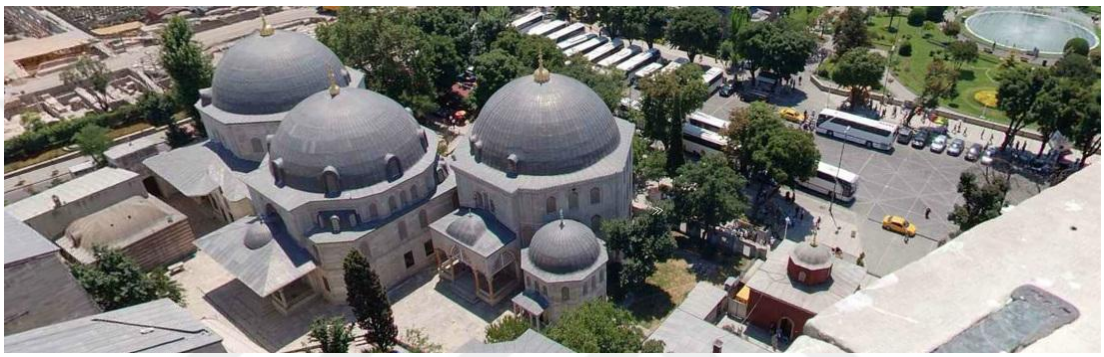
---

[1] Şehzadeler ve II. Selim Türbelerinin arasına yapıldığı için, alan yetersizliği nedeniyle Şehzadeler Türbesinin bir kenarı yıkılmak zorunda kalmıştır [29].

[2] Çini ayetlerin bir bölümü, II. Selim Türbesi'nin çini panolarını da çalmış olan Albert Sorlin Dorigny tarafından sökülmüştür.

Şekil 4. 73 III. Mehmet Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

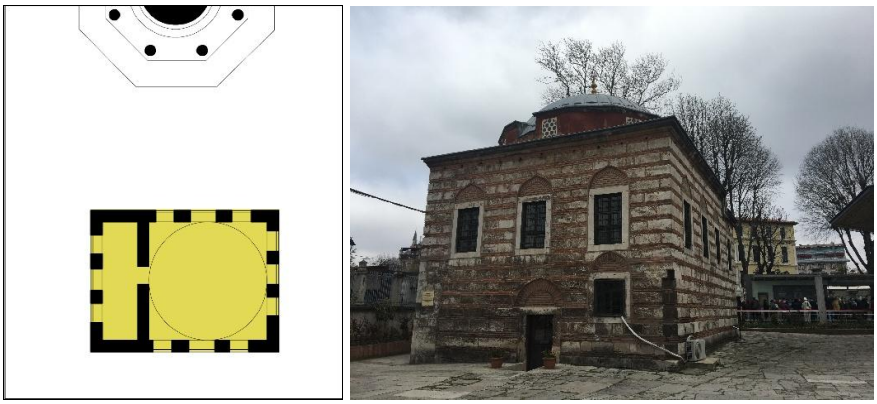
Şekil 4. 74 Güneybatı minaresinden türbelerin görünümü [201]

Şekil 4. 75 Türbelerin avludan çekilmiş panoramik fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Ayasofya'nın güneybatısına, I. Mahmud döneminde 1740 yılında, müstakil bir yapı olarak Sıbyan Mektebi inşa ettirilmiştir[1]. Zemin katının yarısı iki kemerle dışarıya açılan bir mekan halindeyken, günümüzde cemakanla bağlantısı kesilmiştir. Yapının üstü kasnağında pencereleri olan bir kubbe ile örtülmüştür [24].

[1] Sıbyan Mektebi bazı kaynaklara göre; 1742 yılında yaptırılmıştır [24], [49].

Şekil 4. 76 Sıbyan Mektebi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

1853 yılında, güney avlu duvarına bitişik muvakkithane eklenmiştir [69]. Mısırlı Yani Kalfa tarafından yapılan kare planlı ve kesme taş duvar örgülü muvakkithanenin, dış cephesinde yapı dışarısından da zamanın öğrenilebilmesi için Ampir üslubuyla yapılan büyük açıklıklar tasarlanmıştır. Kubbe kasnağı üzerinde dört pencere bulunmaktadır. Yapı içerisindeki kemer aralarındaki yüzeyler, kabartma girlandlar[1], asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla bezenmiştir [40].

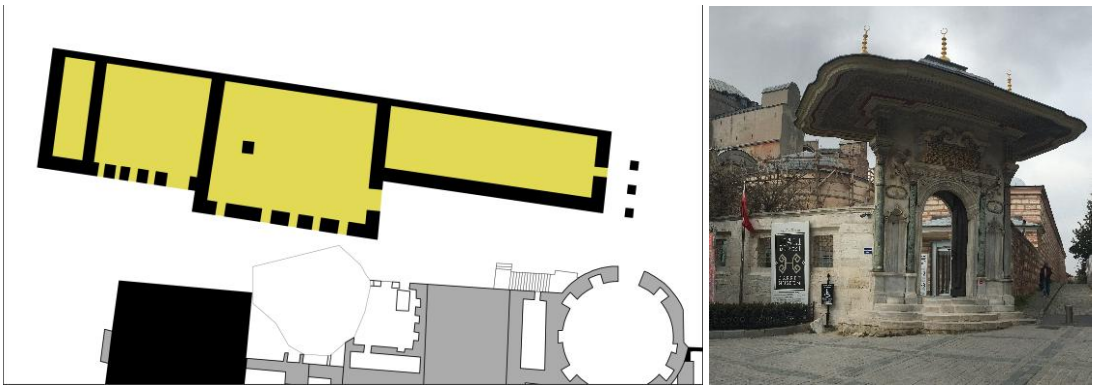

Şekil 4. 77 Muvakkithane çizimi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017

I. Mahmut döneminde yaptırılan, Ayasofya'nın kuzeydoğusunda hayır kurumu olarak işlev gösteren İmarethane yapısı 19 Ocak 1743 yılında açılmıştır. Öncesinde bu alanda bulunan ahşap evler yıkılmıştır [49]. İmarethane Bab-ı Hümayun tarafındaki barok kapısı üzerinde, 1155 tarihli metni Nimet Efendi'ye ait Hattat Beşir'in kitabesi yer

[1] İki nokta arasına asılmış yaprak ve çiçeklerden oluşturulmuş çelenk biçiminde bezeme ögesidir [202].

almaktadır [24]. Taş ve tuğla dizileri halinde inşa edilen İmarethane, imaret, fırın, mutfak, yemekhane ve zahire depolarından oluşmaktadır.

Şekil 4. 78 İmarethane ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve İmarethane Kapısı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Şekil 4. 79 İmarethane yapıları, Y. B. Nur, 31.03.2017

Ayasofya yakın çevresinde, cami kullanıcıları için mimari ek olarak su yapıları da inşa edilmiştir. İlk olarak; Fatih Sultan Mehmed döneminde sarnıç ya da sebil olarak adlandırılan ve Ayasofya'nın güneybatı köşesinde bulunan yapıya, kemerin altındaki pencereden giriş yapılmıştır[1,2] [24].

[1] Güneybatı beden duvarındaki sebilin, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olduğu ve daha sonraki yıllarda yenilendiği ve genişletildiği düşünülmektedir. Güneybatıdaki beden duvarına bitişik sebilin mimari özellikleri incelendiğinde 18. yüzyıla tarihlenmektedir.

[2] 1678 yılında Ayasofya planlarını çizen Josephus Grelot, Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan sebille bağlantılı olarak, Ayasofya'nın ana nefinin kuzeybatısında bulunan kare planlı büyük sarnıca otuz basamakla inildiğini tespit etmiştir [24], [37]. Aynı yıl, Dr. Covel, Ayasofya sarnıcın içine girmiş ve uzunluğu 43 m, genişliği 13 m, yüksekliği 7.5 m ve ek bölme ebatlarını 13.5x5 m olarak ölçmüştür [53].

Şekil 4. 80 Güneybatıda bulunan sebil ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

I. İbrahim (1640-1648) döneminde, Hassa Başmimarı Koca Kasım Ağa tarafından Ayasofya avlu duvarının güneydoğu köşesine üç pencereli mermer oymalı çokgen formlu bir sebil eklenmiştir [40], [192]. Pencerelerin altında su verilmesi için üç delik bulunmaktadır. Çinko kaplamalı kubbeli yapı, ahşap ve üzeri sıva saçaklıdır. Kubbe üzerinde taştan bir alemi bulunan yapının batısında bulunan kapıdan giriş sağlanmaktadır [24]. Klasik Osmanlı Mimari özelliklerini taşıyan sebilin kapısı puding taşından yapılmış basık kemerlidir ve önündeki iki basamak daha sonra eklenmiştir [203].

Şekil 4. 81 Güneydoğuda bulunan I. İbrahim Sebili ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Ayasofya'nın güney avlusuna, I. Mahmud döneminde ve 1740 yılında yaptırılan şadırvan, sekiz mermer sütun ve sivri kemer üzerinde saçaklı kalın ve kurşun kubbe ile örtülüdür [24], [204]. Kubbe içeriden ahşap konstrüksiyonlu ve ortasında yıldız süslemelidir. On altı dilimli şadırvanın her diliminde tunçtan musluk bulunmaktadır[1].

[1] 1948 yılında buradaki üç musluk çalınmıştır [24].

Revak iç ve üst kısmında kasidelere yer verilmiştir. Barok çağının özelliklerini taşımaktadır.

Şekil 4. 82 Şadırvan ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), şadırvanın II. Abdülhamid dönemindeki hali [205] ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

I. Abdülmecid (1839-1861) döneminde, 1842 yılında İmparator Kapısının soluna, Muhammed Cevahir Ağa tarafından 50 cm çapında mermer bir sebil eklenmiştir[1] [24].

Şekil 4. 83 İmparator Kapısı önündeki sebil ve Dikey güneş saati, Y. B. Nur, 31.03.2017

III. Murat döneminde yaptırılan, yatay olanı Ayasofya'nın güneyinde, dikey olanı ise şadırvanın karşısındaki sıra muslukların önünde olmak üzere iki güneş saati bulunmaktadır[2].

Ayasofya avlusuna çeşme yapılmıştır [29], [49]. Çeşmenin çevre düzenlemesi sonrasında yapıldığı düşünüldüğü için, çeşmenin yapım yılının 1573-1574 yılları arasında olduğu söylenmektedir. Günümüze gelmeyen çeşmenin su kaynağı, yine aynı

[1] Ayasofya ana kapı girişinde iki sebil olduğu bilinmektedir. Diğer sebilin konumu kaynaklarda belirtilmemiş ve Ayasofya'nın incelenmesi sırasında izleri görülmemiştir.

[2] 16. yüzyıla tarihlenen bu güneş saatlerinin, III. Murat dönemine ait olduğu düşünülmektedir [24].

dönemde yapılan II. Selim sarnıcından sağlanmıştır. I. Mahmud döneminde; çeşme eklendiği bilinmektedir [31].

Şekil 4. 84 II. Selim Sarnıcının Ayasofya'daki konumu ([145] numaralı kaynaktan referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir) ve fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Yapılan restorasyon çalışmaları kapsamında, caminin statik olarak güçlendirilmesi ve cami kubbesinin desteklenmesi amacıyla, Ayasofya'ya statik ekler de yapılmıştır. Ayasofya'nın ana mekanını örten kubbenin yaptığı basınçlar, Osmanlı Döneminde de yapının dışa doğru açılma tehlikesini tetiklemiş, doğudaki ve batıdaki eksedralarla genişletilmiş yarım kubbeler, yan nefte bulunan sütunlar ve onları birbirine bağlayan kemerler ile tonozların yapıyı desteklemesi yetersiz kalmıştır. Bizans Döneminde de uygulanmış olduğu gibi Mimar Sinan tarafından da kubbeyi taşıyan payeler ve yan duvarlar arasındaki boşluklar kemerlerle desteklenmiş, yetersiz olduğu anlaşılınca ağır dayanak duvarları ile yapı sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Bizans döneminde yapılan payandalar taş kutu içerisine alınarak üzerlerine yeni payandalar eklenmiştir [29], [39]. 1573 yılında iki payanda yapının kuzeyine dayanak olması amacıyla yapılmıştır[1] [24].

Ayasofya'nın güneyinde dört, doğusunda yedi, kuzeyde dört, batıda beş ve ağırlık kubbesi gibi görülen dört payanda ile bazıları Bizans, bazıları Osmanlı ve bazıları da iki döneme de ait toplam yirmi dört payanda bulunmaktadır.

[1] Peçevi İbrahim Efendi ve Hadikatü'l Cevami payandaların yapım tarihini 1573 olarak belirtmiştir [24].

Şekil 4. 85 Payandalar, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017

4.2.4 Restorasyonlar ve Müdahaleler

Ayasofya'nın cami olarak kullanımı sırasında, tüm imparatorlar tarafından farklı dönemler içerisinde, restorasyon çalışmaları ve müdahaleler yapılmıştır.

Her dönem imparatorlar tarafından onarımlar ve ekler yapılmış olsa da, Ayasofya'nın iki imparatorluğa ait mimarinin ve mozaiklerin günümüze ulaşmasında katkısı en fazla olan ve yapılmış olan en kapsamlı restorasyon çalışması; Giuseppe ve Gaspare Fossati tarafından yapılan Fossati Restorasyonudur[1]. Bu kapsamlı çalışma Osmanlı İmparatorluk Döneminde ilk olmamasına rağmen, yabancı uzmanlar tarafından ve özüne sadık kalması için özel çaba harcanması, mozaiklerin tespit edilmesi yönleriyle modern anlamda bir restorasyon çalışması olmuştur[2].

Şekil 4. 86 Fossati'nin Ayasofya Albümünün 1852'de Londra'da basılan nüshasından Batıdan görünüşü, Bab-ı Hümayun Caddesi'nden Ayasofya [24]

[1] Restorasyon çalışmalarının finansmanı Sultan I. Abdülhamid ve Şeyhülislam Mekkizade Asım Efendi'nin servetinin bir bölümü ile karşılanmıştır [21].

[2] Ayasofya restorasyonu için, mimar seçiminde tartışmalar yapılmıştır. Karabet Kalfa'nın ismi tartışmalarda geçse de, devam ettiği işlerin olması nedeniyle, gözetimin Yani Kalfa tarafından yapılmasına karar verilmiştir [24].

Bu çalışmalar, liturjik eleman yenilenmesi, mozaiklerin kapatılması, aydınlatmaların yenilenmesi, kaplama ve doğrama onarımı, statik güçlendirme, sıva ve kurşun yenilenmesi, ek yapıların restorasyonu ile çevre düzenlenmesi ve suyolları onarım çalışmalarını kapsamaktadır.

29 Mayıs 1453 tarihinde gerçekleşen fetih sonrası, ilk olarak yapı içerisindeki litürjik elemanlar (ikonlar, haçlar ve rölikler) çıkarılmıştır[1] [39], [57].

II. Beyazid 1487-1488 yıllarında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan mihrap yenilemiştir [24].

I. Ahmed ve III. Ahmed dönemlerinde, Ayasofya içindeki Hünkar Mahfili ve Müezzin Mahfili yenilenmiş, tamir ve bakımı yapılmıştır[2] [22], [24], [35], [40], [44], [49]. 1892 yılında, tamirat memuru Şükrü Efendi gözetiminde, müezzin mahfili pabuçlukları yenilenmesi ve onarımı yapılmış, Artin Kalfa tarafından müezzin odaları onarımı yapılmıştır [23].

Ayasofya süslemeleri kapsamında; mozaikler, trabzan ve korkuluklar, halı ve perdeler, kandiller, levha, pano ve çiniler ile duvar kaplamaları için restorasyon çalışmaları ve müdahaleler yapılmıştır.

Fetih sonrası, İslam dinin gerektirdiği tapınak içerisinde resim olmaması anlayışı nedeniyle, cemaatin namaz kılarken görebilecekleri tüm mozaikler zarar verilmeden sıva ile kapatılmıştır[3,4] [39], [57]. Ayasofya'daki birçok mozaiğin sıva ve boya kapatılması I. Ahmed dönemindeki onarımlarda gerçekleşmiştir[5]. İsveçli mühendis Cornelius Loos 1710-1711 yıllarındaki çizimlerine bakıldığında pandantif üzerindeki 4

[1] Heykeller, ok meydanına gönderilerek okçuların hedef taşı olarak kullanılmıştır. Bu heykeller günümüze kadar ulaşamamıştır. Justinianus heykeli'nin de bu dönemde yıktırılıp eritilmiş olduğu düşünülmektedir [44].

[2] Şair Nedim, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından 1728'de mahfilin yenilendiğini yazarken, başka bir kaynak 1712 yılında yenilendiğini savunulmaktadır [24].

[3] 16. yüzyıla kadar bakış açısına girmeyen mozaikler açık bırakılmıştır.

[4] Ayrıca Fatih Sultan Mehmed Ayasofya vakfını oluşturarak şehrin fethinde kendi payına düşen tüm gelirleri Ayasofya vakfına bağışlamıştır.

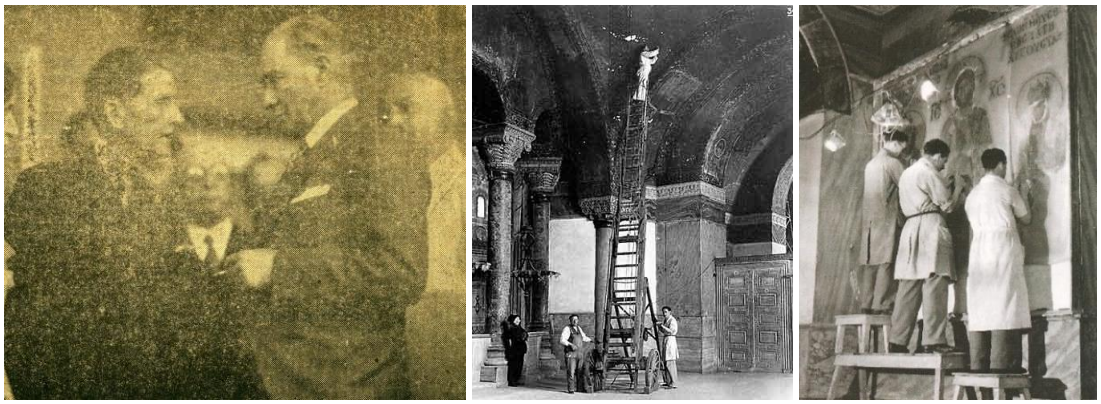
[5] Bu bilgi sonucunda, fetih sonrasında kapatılan birkaç mozaik dışında 15. ve 16. yüzyıllarda mozaiklerin büyük bölümü açık bırakıldığı, I. Ahmed'in İslam dinine uygun olduğunu düşündüğü figürlü olmayan ikonografyaları seçerek kapatmadığı bilinmektedir.

melek, apsis yarım kubbesi üzerindeki Meryem Ana ve çocuk İsa, büyük doğu kemer üzerindeki Cebrail ve Mikail suretleri açıkta bırakılmış olduğu anlaşılmaktadır [21], [22]. III. Ahmed dönemi 1717 tarihinde açıkta kalan mozaikler sıva ile kapatılmıştır [40]. I. Mahmud döneminde pandantif üzerindeki melekler dışında tüm mozaiklerin kapanmış olduğunu bilinmektedir [31]. Mouradja D'ohsson'un 1787 yılındaki çiziminde, 1835 yılında Julia Pardeo'un çiziminde, 1838 yılında Bartlett'in çizimi ve 1838 yılında Allom'un çiziminde pandantif üzerindeki melekler görülmektedir [206], [207]. Bu çizimler esas alınarak bu dönemde, iç narteks ile kuzey güney tonozların üzerindeki mozaiklere müdahale edilmediği gözlenmektedir [40].

Şekil 4. 87 W. H. Bartlett 1838 çizimi [207],[208], T. Allom 1838 çizimi [209] ve Fossati restorasyonu sonrası sıva ile kapatılmış görünümü [24]

Fossati Restorasyonu sırasında, Ayasofya içerisindeki tüm mozaikler açığa çıkarılmıştır. Restorasyonu yapılan mozaikler bir albüm oluşturularak resmedilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Din gerekliliği nedeniyle, mozaikler tekrar sıva ve boya ile kapatılmıştır [24], [40], [44], [62].

Şekil 4. 88 Atatürk ile Whittemore [193], 1930'lara ait Ayasofya içerisindeki çalışma [210] ve 1934 yılında Deisis Mozaiği üzerindeki çalışma [63]

Whittemore'un, 1931'de İtalyan mozaik ustaları Gregorini ve Benvenuti 'nin de fikirlerini alarak, mozaikler üzerinde çalışmaya başlaması ile Ayasofya kapatılmıştır [24]. Whittemore, mozaiklerin üzerindeki sıva badanaların temizlenirken zarar görmesinden endişe etmiştir[1,2]. İlk olarak İmparator kapısı üstündeki alanın sıvası ve boyası temizlenmiş ve mozaiğin hiç zarar görmemiş olduğunu kaydedilmiştir [64], [211]. 1933-1934 yıllarında, güneybatı giriş kapısı üzerindeki Sunu Mozaiği ve 1934-1935 yıllarında Deisis Mozaiği temizlenerek açılmıştır [63], [67], [184].

Şekil 4. 89 14 Kasım 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ve Thomas Whittemore ile Ayasofya [63]

Şekil 4. 90 Whitemore ve ekibinin Ayasofya içerisindeki çalışmaları [212]

I. Ahmed döneminde, galeri katındaki trabzanlar onarılmıştır ve Fossati Restorasyonu sırasında, galerideki mermer korkulukların önündeki korkuluklar da 19. yüzyıl Viktorya tarzı korkuluklar ile değiştirilmiştir [24], [40].

[1] Fossati restorasyonu çalışmalarındaki gibi mozaiklere ek yapılmasının ve metal çivilerle destek verilmesinin gereksiz olduğunu savunmuştur [65].

[2] Nisan-Aralık ayları arasında çalışmalarını yapmıştır. Ayasofya'nın yeterli ışık aldığı günlerde çalışmalarını yürütmüştür.

III. Selim, III. Mehmed, III. Murat ve IV. Murat dönemlerinde, Ayasofya içerisindeki halılar ve perdeler yenilenmiştir [22], [24], [35]. II. Mahmud döneminde, hasırlar Mısır'dan getirilen hasırlarla değiştirilerek yenilenmiştir ve Fossati restorasyonu sırasında, Mısır ile Uşak'tan getirtilen halılar eklenmiştir [24], [40]. Gaspare Fossati tarafından iç mekanda kapılara perdeler eklenmiştir [24], [40]. 1882 yılında, kapı önlerindeki perdelerin, Yorgancı Halil Efendi tarafından onarımı yapılmıştır [23], [44]. 1892 yılında, şadırvan yönündeki kapı önüne hasır döşenmiştir [23].

II. Selim döneminde, 1166 tarihli Synode kararlarının yazılı olduğu levha 8 Ağustos 1567 yılında yerinden sökülerek, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin saçağında kullanılmıştır [44], [213]. I. Ahmed döneminde, kitabelerin yenilendiği, nakkaşlar tarafından kalem işleriyle; mihrap, minber, Hünkar mahfili, ana kubbe ve yarım kubbenin süslendiği ve çini panoların yapıldığı bilinmektedir [22], [24], [40]. Fossati Restorasyonu kapsamında, eski hünkar mahfilinde yer aldığı bilinen çiniler buradan sökülerek mihrap arkasındaki tonozlu dehliz duvarına yerleştirilmiştir[1] [40], [44].

III. Mehmed döneminde Mimar Davut Ağa tarafından, galeri katındaki mermer kaplamalar onarılmıştır [22]. Fossati Restorasyonu kapsamında, İtalyan Ressam Antonio Fornari'nin danışmanlığında yapı içerisindeki mermer kornişler, mermer panolardaki eksiklikler; stucco lustro (mermer taklidi boyama) tekniği ile kaplamaların biçim ve rengine benzer boyalı alçı kullanılarak giderilmiştir [24], [40], [44]. 1851 yılında döşeme taşlarındaki bozulmalar nedeniyle, taşlar sökülerek tekrar matkapla yerlerine oturtulmuş ve derz boşlukları macunla doldurulmuştur [39].

Ayasofya'nın doğramalarının zarar görmesi nedeniyle restorasyon çalışmaları farklı dönemlerde imparatorlar tarafından yaptırılmıştır. 1490-1491 yıllarında, mihrap dışındaki camların tamiri yapılmıştır[2] [24]. I. Ahmed, IV. Mehmed ve II. Abdülhamid dönemlerinde, cephede bulunan camların onarıldığı bilinmektedir [22], [24], [40], [44]. Fossati Restorasyonu sırasında, vitray ve şebeke ile kapatılmış apsisteki altı pencereden üçü ismi bilinmeyen Osmanlı bir usta tarafından yenilenmiştir [62]. 1926 yılında, alçı

[1] 16. ve 17. yüzyıla tarihlenen çinilerle oluşturulan şakayık, hançer yaprakları ve enginar çiçeği motifleri bulunmaktadır [40].

[2] 1487-1488 yıllarında yapılan mihrap onarımının bütçe kaydı 1490-1491 yıllarında işlenmiştir [24].

pencerelerin tamirleri yapılmıştır [44], [65]. 17 Temmuz 1932 yılına ait belge de, Ayasofya galerisinin batı bölümünde bulunan pencereden yapının su alması sebebiyle onarımı yapıldığı kaydedilmiştir [44].

III. Mehmed döneminde taç kapıların, I. Ahmed ve IV. Mehmed dönemlerinde, tüm kapıların onarıldığı bilinmektedir[1,2] [22], [24], [40]. 1835 yılında Julia Pardeo'un çiziminde, 1838 yılında Bartlett'in çizimi ve 1838 yılında Allom'un çiziminde kapıların günümüzdeki kapılardan farklı olduğu gözlenmektedir [40]. Bu farklılık, günümüze gelen kapı kanatlarının Fossatilerin yenilemiş olduğunu düşündürmektedir [24], [40], [44]. 1882 yılında Ayasofya giriş kapılarından 3 tanesine demir kapı takılmıştır[3] [23], [44].

Ayasofya'da yapılan restorasyon ve müdahalelerden en önemlisi ve Ayasofya'nın günümüze kadar korunaklı olarak gelmesini sağlayan çalışmalar statik güçlendirme çalışmalarıdır. Ayasofya'da yapılan ilk statik restorasyon olarak, III. Mehmed döneminde, Mimar Davut Ağa tarafından Ayasofya'nın kuzey kemerleri onarılmıştır [22]. Fossati Restorasyonunda, depremler ve kendi ağırlığının Ayasofya'yı kütlesel olarak zorlaması nedeniyle; eğrilen 13 sütun düzeltilmiş, yerlerine kaydırılmış ve sütun alt kaideleri 6. yüzyıldan farklı kaidelerle değiştirilmiştir. Kuzey ve güneyde yer alan iki payanda ile iki ağırlık kulesi olmak üzere dört uçan payandayı yapıyı desteklemediği düşünülerek kaldırılmıştır [40], [188].

Şekil 4. 91 Fossati Restorasyonu öncesi çizimi ve uçan payanda detayı [24]

[1] I. Ahmed döneminde, tamirat çalışmaları için birçok malzeme alınmıştır.

[2] 1595-1596 muhasebe kayıtlarında yer alan onarım işleri bu bilgiyi desteklemektedir [24].

[3] Diğer kapıya 1884 yılında demir kapı takılması ve tamir edilmesi gündeme gelmiştir [23], [44].

III. Osman döneminde, 1754 yılındaki depremde Ayasofya kubbesi zarar görmüş ve deprem sonrasında onarılmıştır [24]. Fossati Restorasyonu kapsamında, statik önlem olarak, kubbe kasnağı üzerine bezemeli kornişle saklanan iki halka eklenerek, kubbe ve tonoz sağlamlaştırılmış, kubbe ve tonozlardaki çatlaklar doldurulmuştur [40], [188]. 1926 yılında, kubbe demir çubuklarla desteklenmiştir [44], [65]. 1881 yılında kubbe Mühendis Mağoni Efendi'nin içinde bulunduğu bir heyet tarafından incelenmiştir. 1885 yılında Yuvan Kalfa ve Şehiremaneti Mühendisi Şemseddin Efendi tarafından kubbenin ahşap taşıyıcıları restore edilmiştir [23].

Çevre koşulları, depremler, zaman vb. faktörler nedeniyle, III. Ahmed döneminde, 1838-1839, 1847-1849, 1860-1861, 1892, 1899, 1905 ve 1908 yıllarında Ayasofya sıva onarımları yapılmıştır[1] [23], [24], [44], [49]. 1838-1839 yıllarında minarenin badanaları yenilenmiştir [24]. Fossati Restorasyonunda, Ayasofya'nın iç ve dış boyama işlemi yapılmış ve dış cephede almaşık duvar izlenimi veren bir teknikle boyama yapılmıştır[2] [44]. 1883 yılında Soğukçeşme Caddesi yönündeki duvarın tadilatı, sıva ve boya işlemleri yapılmıştır [23], [44].

Ayasofya'da yapılan restorasyon çalışmalarında, her dönemde en çok yapılan uygulama kurşun kaplamaların yenilenmesidir. Çevre koşullarının en çok kaplamaları etkilemesi, imparatorların küçük bile olsa Ayasofya'ya dokunma istekleri, zaman, fırtına ve yangınların etkisiyle kaplamaların zarar görmesi durumu, kurşun kaplama yenilenmesi işleminin bu kadar sık tekrarlanmasına sebep olmuştur.

III. Mehmed döneminde, 1578, 1755, 1824, 1838-1839, 1847-1849, 1852, 1872, 1911 ve 1926 yıllarında kubbe kurşunları yenilenmiştir[3,4] [22], [23], [24], [65]. I. Ahmed ve IV. Mehmed dönemlerinde, Ayasofya kubbe ve medrese çatı kurşunları onarılmıştır [22], [24], [40]. 1838-1839 yıllarında türbelerin kubbe kurşunları yenilenmiştir [24]. 1841-

[1] 1892 yılında, Yuvan ve Andon kalfalar tarafından 24 cami ile Ayasofya'da sıva ve boya yenilemesi yapılmıştır [23]. 1905 yılında narteks tavanlarının sıvaları yenilenmiştir [49].

[2] Dış cephe kırmızı ve sarı şeritlerle boyanmış, daha sonraki tarihlerde ise tamamen sarı renkle boyanmıştır [24].

[3] 1755 yılında çıkan Hocapaşa yangınında Ayasofya kubbesinin kurşunları erimiştir [24].

[4] 14 Mayıs 1578 yılında Selanik Kadısı'na emir gönderilerek, Ayasofya'da kullanılmak üzere kurşunların gemilere yüklenerek taşınması istenmiştir [24].

1842 yıllarında, şadırvan kubbesinin kurşunları Dimitri Kalfa tarafından yenilenmiştir [24], [44]. 1856 yılında, Hezarfen Haçik tarafından Ayasofya mihrap ve giriş kısımlarındaki 6 kubbenin kurşunları yenilenmiştir [44]. 1860-1861 yıllarında ise, kurşun uygulanmadan sadece Frenk mermeri ile döşenen mihrap duvarlarının ve doğu duvarının su alması nedeniyle, mihrap duvarları tekrar kurşun ile kaplanarak kapatılmıştır [44].

I. Abdülmecid'in (1839-1861) saltanatının ilk yılında, 1841-1842 ve 1872 yıllarında minarelerin kurşunlarının yenilendiği bilinmektedir [24], [44], [65]. 1881-1890 yılları arasında ve 1906 yılında, Kurşuncu Hüseyin Ağa tarafından minare kurşunu yenilenmiştir [23]. İstanbul'da çıkan fırtınalar nedeniyle bu belirtilen tarihler arasında da minarelerin kurşunları birkaç kez yenilenmiştir.

Ayasofya yapı içerisindeki onarım ve müdahaleleri dışında, Ayasofya'ya ek olarak yapılan yapılar da, farklı imparatorlar tarafından yapılan restorasyonlar kapsamında ele alınmıştır.

I. Abdülhamid döneminde, 1777 tarihinde I. Mahmud kütüphanesi onarılmıştır [24]. 1884 yılında, kütüphane çinileri ve parmaklıkları Mösyö Doroni tarafından onarılmıştır[1] [23], [44]. 1896 ve 1906 yıllarında I. Mahmut kütüphanesinde kapsamlı bir restorasyon çalışması yapılmıştır [23], [44].

III. Murat döneminde, minare merdiveni onarılmıştır [24]. III. Mehmed döneminde minare duvarları onarılmıştır. Fossati Restorasyonu sırasında, güneydoğudaki minareyi diğerleriyle eşit olacak şekilde mermer frizler eklenerek yükseltilmiştir[2] [22], [24]. 1860-1861 yıllarında, dört minarenin külahlarının yeniden inşa edilmiştir [44]. 1873 yılında, minareler üzerine paratoner eklenmiştir [24].

[1] Ayasofya onarımlarına ait belgede 1883 yılında II. Selim ve III. Murat Türbeleri ile kütüphanenin çinilerinin yenilenmesi için keşif yapıldığı kaydedilmiştir [49].

[2] Tuğla minarenin ilk olarak yıkılması ve diğer minarelerle aynı yapı malzemesi ile birlikte benzer olması sağlanmak istenmiş fakat bütçe ve minarenin statik problemlerinin olmaması nedeniyle sadece restore edilmesine karar verilmiştir [24].

Ayasofya Medresesi'nin, I. Selim ve III. Murat dönemlerinde, Medresede restorasyon çalışmaları yapıldığı bilinmektedir[1] [24]. III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murat, IV. Murat, IV. Mehmed, I. Abdülmecid ve II. Abdülhamid dönemlerinde, medrese odaları onarılmıştır [22], [23], [24], [40]. III. Ahmed döneminde, medrese sıva onarımı yapılmıştır [24]. 1856 yılında, medresenin harap odaların üzeri kurşunla kaplanmıştır. Medresenin, restore edilmesi ve yıkılıp tekrar inşa edilmesi durumları kaynaklarda farklılık göstermekle birlikte, medresenin onarımının II. Abdülmecid döneminde yıllara yayıldığı söylenmektedir[2] [24].

II. Mahmud döneminde, 1808 yılındaki yeniçeri ayaklanması sonrasında zarar gören türbeler onarılmıştır [24], [44]. 1838-1839 yıllarında türbe içi onarımları tamamlanmıştır [24]. 1860-1861 yıllarında, türbelerin saçaklarının onarımı yapılmıştır [44]. 1871 yılında Sultan Selim Türbesi, Yorgi Kalfa tarafından bir oda eklenerek restore edilmiştir. 1872 yılında III. Murat Türbesi Nikola kalfa tarafından tamir edilmiştir. 1873 yılında, I. Mustafa Türbesi onarılmıştır [23]. 1880 ve 1882 yıllarında Sultan Selim Türbesi kapısı ve türbe içerisindeki çinilerin onarımı Mösyö Doroni tarafından, Sultan Murad Türbesi içerisindeki çinilerin onarımı Loy tarafından yapılmıştır [23], [44]. 1896 ve 1897 yıllarında türbelerin onarımı yapılmıştır[3] [23].

1755 yılında çıkan Hocapaşa yangınında, sıbyan mektebi de zarar görmüş ve yangın sonrası onarılmıştır [24]. 1892 ve 1893 yıllarında sıbyan mektebi için gerekli onarım çalışmaları yapılmıştır [23].

II. Mahmud döneminde, 1808 yılındaki ayaklanma sonrasında zarar gören imarethane ve Ayasofya onarılarak bir yıl sonra tekrar ibadete açılmıştır [24], [44]. 1880-1893 yılları arasında, imaretin yanan kapısı, fırınların tamiri vb. onarımlar tamamlanmıştır. 1896 yılında İmarethane avlusunda bulunan arşiv binası tamir edilmiştir [23].

1892 ve 1893 yıllarında muvakkithane yapısının onarımı yapılmıştır [23]. Hazine Binası, Mimar Sinan tarafından restore edilmiştir [24], [44].

---

[1] I. Selim dönemindeki onarım-bakım çalışmaları hakkında belgelere ulaşılamamıştır.

[2] 1961 yılında da onarımı yapılmıştır [44].

[3] Tokatlı İsmail Paşa tarafından yapılan restorasyon çalışmaları 1897 yılına kadar devam etmiştir [23].

1824 yılında avludaki şadırvan şebekesi temizlenmiş ve tavan ile saçaklar onarılmıştır. 1873 ve 1897 yıllarında Ayasofya şadırvanının tekrar onarımı yapılmıştır [23], [24], [44]. 1898 yılında Ayasofya şadırvanı için Mimar D'aronco tarafından Fransızca bir keşif hazırlandığı bilinmektedir ve bütçe nedeniyle, 1900 ve 1903 yıllarında Şadırvan'ın restorasyon çalışmaları Mösyö D'aronco ile görüşülerek oluşturulan raporlara göre yapılmıştır [23], [44].

1926 yılında, güneybatı geçidi kapatılmıştır [44], [65].

Ayasofya ve yakın çevresinde yapı ölçeğinde yapılan restorasyon ve müdahaleler dışında; Ayasofya yakın çevresi düzenlenmesi farklı dönem imparatorları tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca bu düzenleme kapsamında Ayasofya'ya ait suyolları onarımları da gerçekleştirilmiştir.

II. Selim döneminde açıklanan dördüncü ferman doğrultusunda, Ayasofya çevresinin (yanındaki saray ambarı da dahil) düzenlenmesi Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bu çevre düzenlenmesi sonrasında, Ayasofya çevresindeki gecekondu yapılaşması temizlenmiştir [29], [49]. IV. Mehmed ve I. Abdülhamid dönemlerinde, Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından, Ayasofya çevre düzenlenmesi yapılmış, kaldırımlar onarılmış ve yenilenmiştir [24]. Fossati Restorsayonu kapsamında; Ayasofya çevresindeki ahşap yapılar, yangına sebep olma ihtimalleri nedeniyle yıktırılmıştır. Ayasofya çevresindeki kaldırımlar yenilenirken, 1857'de Ayasofya'nın şadırvanlı avlusundan Bab-ı Hümayun Caddesi'ne uzanan Türbe Sokağı'nın döşeme taşları onarılmıştır [40]. I. Abdülaziz döneminde (1861-1876), 1868 yılında İTK tarafından Ayasofya çevresindeki ahşap yapılardan arındırılmıştır [21], [214], [215]. 1869 ya da 1870 yıllarında Medresenin yıkılması ile birlikte, Ayasofya avlusu genişletilmiştir[1] [21]. 1893 yılında, Şükrü Efendi gözetiminde türbelerin bulunduğu bahçe parmaklıkları yenilenmiştir [23].

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), Ayasofya önündeki arsanın bahçe haline getirilmesi sağlanmıştır. 1912 yılındaki İshakpaşa yangını sonrasında, 1913 yılında

[1] Bu esnada, Ayasofya'ya bitişik abdesthanenin 1927 yılındaki konumuna getirilmesi ve avlunun mevcut parmaklıklarla çevrilmesi Ahmed Şevket Bey tarafından yapılmıştır [21].

Ayasofya ile Sultanahmed Cami arasındaki alanında bulunan ev ve kahvehanelerin yıkılarak meydan olarak düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu arada kalan arsalar istimlak edilmiştir[1] [23].

IV. Murat, I. Abdülmecid dönemlerinde, 1840, 1873, 1879 ve 1908 yıllarında Ayasofya'ya ait suyolları onarılmıştır. III. Mehmed, IV. Mehmed ve III. Ahmed dönemlerinde medrese suyolları onarılmıştır[2] [22], [24]. III. Mehmed döneminde, şadırvanın suyolları onarılmıştır [22].

III. Murat'ın son dönemlerinde çıkan yangın sonrasında, cami muslukları, tuvaletler onarılmıştır [24]. IV. Mehmed ve III. Ahmed dönemlerinde, sebil musluklarının onarıldığı bilinmektedir[3] [24]. 1873 yılında, abdest musluklarının yenilenmesi ve suyun hazneden dökme kurşun boru ile musluklara iletilmesi aynı tamirat sırasında yapılmıştır [24]. III. Mustafa döneminde, II. Selim sarnıcına ait musluklar onarılmıştır[4] [24].

II. Abdülhamid döneminde, 1880 yılında saçak boruları tamir edilmiştir [44].

Ayasofya'da yapılan restorasyon çalışmaları dışında; II. Selim döneminden itibaren, Ayasofya mimarlar tarafından incelenmiş, yapılan araştırmalar tespitlerde bulunulmuş ve Ayasofya'nın restore edilerek ayakta kalması için koruma kararları alınmıştır.

1926 yılında, Yüksek Mühendis Okulu öğretim görevlileri[5] tarafından yapılan çalışmalar kapsamında, Ayasofya'nın kaya üzerine oturmuş olduğu tespit edilmiştir [44], [65].

1572-1574 yıllarında dönemin Ayasofya'nın bakımından sorumlu Mimar Ahmed, yapının restore edilmesi gerektiğini Sultan II. Selim'e bildirmiştir. Nisan 1572 tarihli Ayasofya çevresindeki yapıların Ayasofya'ya zarar verdiği ifade edilen ferman, çevre yapıların tuvaletlerinin Ayasofya duvarına bitişik yapıldığı için yapının nem aldığının ve Ayasofya'da ibadet edenlerin durumdan rahatsız olduğunun kayıtlara geçmesi

[1] 1909 tarihli Lacey Sillar- Leigh Westminster Haritası'nda meydan oluştuğu gözlenmektedir.

[2] III. Mehmed döneminde III. Murat Türbesi'nin yapımı sırasında, Mimar Davut Ağa tarafından medreseye ait suyolları onarımı yapılmıştır [22].

[3] Muhasebe kayıtları referans alınmıştır [24].

[4] 1766 yılındaki depremde Ayasofya çok zarar görmemiş ve onarımlar deprem sonrasında tamamlanmıştır [24].

[5] Mimar Kemaleddin, Mehmed Fikri, Ziya, İskan Mühendisi Hasan Tari Bey'in bulunduğu heyettir.

sonucunda kadı bu bölgenin temizlenmesine karar vermiştir [24], [44]. 1573 tarihli üçüncü fermanda ise Üstad Mehmed'e hitafen yazılan, Ayasofya'nın payandalarının onarılması, ahşap minarenin tuğla ile yeniden inşa edilmesi ve yeni minare için temellerin atılmasının gerektiğini içeren ferman yayınlanmıştır. Haziran 1573 tarihli dördüncü fermanda, aralarında Mimarbaşı Sinan'ın da olduğu bir heyetin teftişlerde bulunduğu yer almıştır. Bu ferman, medrese etrafında geçit bırakılması, medresenin ikinci katı eklenerek genişletilmesi, iç ve dış mekanların tamirinde çevre yapılardan elde edilen malzemenin kullanılması, kubbenin kurşunun yenilenmesi, yarım kubbe üzerindeki minare yerine yarım kubbe önündeki payanda üzerine ve payanda görevi gören yeni bir minare eklenmesi gerekliliklerini içermiştir[1,2] [22], [29].

10 Haziran 1894 tarihindeki deprem sonrası bazı duvarlarda çatlaklar ve mozaiklerin üzerindeki sıvalarda dökülmeler gözlenmiştir[3] [23], [44]. 15 Eylül 1894 yılında Mimar Valori, Mimar Basmond ve Mimar Kemalettin'in aralarında olduğu heyet Ayasofya'yı incelemiştir[4]. Kubbe ve çatıların tekrar kurşun kaplanması, yapı içerisindeki sıva işleri[5], sol nefteki sütunların güçlendirilmesi, minare tamirleri, mihrap üzerindeki iki pencerenin yenilenmesi, galerideki mermer kabartmaların tamiri konularına değinilen raporda, kubbenin depremde hasar gördüğü ve buna bağlı olarak kubbeyi taşıyan paye ve tympanon duvarında çatlaklar olduğu belirtilsede komisyon bu hasarların tehlikeli olmadığına karar vermiştir. 1 Ekim 1894'de II. Abdülhamid tarafından rapor kabul edilerek çalışmalara başlanmıştır. Mimar D'aranco'nun hazırladığı raporda; kubbe, kubbeye destek olan istinat duvarları ve kemerlerde bulunan çatlakların önemli olduğu

[1] II. Selim'in ayrıca iki medrese yaptırmak istediği bilinmektedir. Fakat kesin verilere dayanmayan bu bilgi, günümüzde hala belgelenememiştir.

[2] Dönemin tarihçileri Mustafa Ali ve Peçevi, II. Selim'in ahşap minare yerine yaptırdığı minare dışında iki minare yaptırmasını istediğini ifade etmiştir. 16. yüzyıl coğrafyacısı Mehmed Aşık, Fatih Sultan Mehmed ve II. Selim'in iki minare yaptırdığını belirtmiştir [29], [55]. Genel kabul; sadece ahşap minarenin II. Selim döneminde yenilendiği olmuştur.

[3] Pantokrator Mozaiğinin bu depremde zarar görerek yok olduğu düşünülmektedir.

[4] Mimar Mösyö Yasmond ve Pretromoz ile Fotyadi kalfadan oluşan bir heyet tüm şehirdeki yapıları incelemiş fakat beklenen sürede çalışmalar tamamlanmadığı için bu komisyonun çalışmaları iptal edilmiştir [44].

[5] Sıva işleri yaklaşık 750 m^2'dir [23].

belirtilmiştir[1]. Aynı tarihlerdeki başka bir rapor ise şadırvan, türbeler gibi Ayasofya avlusunda bulunan yapıların onarımlarını kapsamaktadır [23], [44]. Sadrazam Cevad Paşa Meclis-i Mahsus'ta bu raporları tartışmaya açmış ve ilgili tüm mimarların tek bir heyet kurarak çalışmalara başlamalarına karar verilmiştir.

V. Mehmed Reşat döneminde (1909-1918), Ayasofya'nın korunması için H. Prost, E. J. Proupper, İngiliz Jackson, Cornelius Gurlitt, Hoffman ve Maranconi ile görüşmeler yapılmıştır[2]. Henri Prost, 1902, 1905, 1906 ve 1911 yıllarında Ayasofya'nın restorasyon çalışmalarında bulunmuştur [23], [65], [216]. 1911 tarihli içerik bakımından ilk olan rölöve çalışması kapsamında H. Prost, Ayasofya altındaki sarnıcın yaklaşık 12 m olduğunu ve içinin su dolu olduğunu belirtmiştir. The Times Gazetesi'ndeki 'Ayasofya tehlikede' yazısı sonrasında 1907 yılında Maranconi de Ayasofya'nın durumu ve yapılması gereken çalışmalar hakkında rapor hazırlamıştır. Bu iki rapor dışında, bir yıl sürecek restorasyon çalışmaları için ayrıca Mimar Kemaleddin ve Mimar Nihad Bey'den de iki rapor istenmiş fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle bu çalışmalar yapılamamıştır [23], [65].

Cumhuriyet dönemindeki 25 Temmuz 1926 tarihli belge, Ayasofya'nın kubbe kurşunlarının yenilenmesi ile alçı pencerelerin tamirlerini içeren ilk belgedir [49].

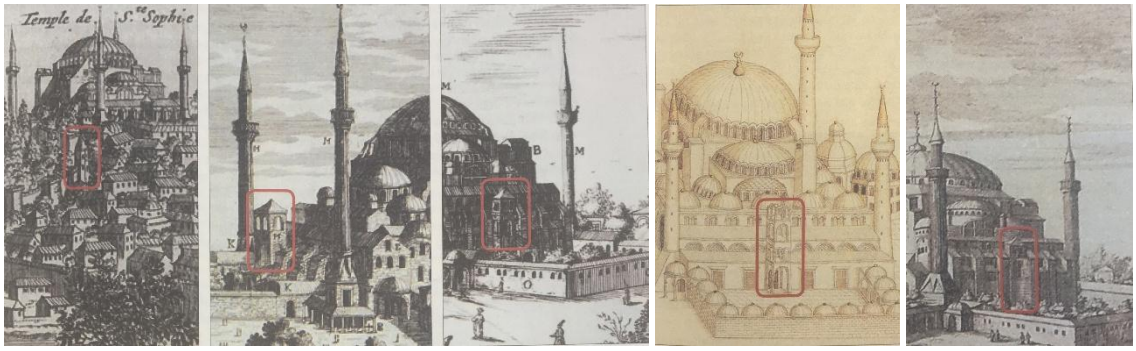
Koruma kararları ve restorasyon çalışmaları dışında, Ayasofya'nın işlev değişikliğine bağlı olarak ve kendi işlevi içerisinde belli nedenlerle, dönem içerisinde mimari ekler yıkılmıştır.

Fetih sonrası yapılan çalışmalarda, çan kuleleri ve kubbe üzerindeki haç kaldırtılmıştır[3]. Çan kulesinin en geç tarihli resmi 1725 yılına aittir. Grelot'a ait görseller de görülen çan kulesinin ne zaman yıkıldığı bilinmemekle birlikte, fetih sonrası Fatih Sultan Mehmed tarafından yıkılmış olduğu düşüncesinin yanlış olduğu görülmektedir [44].

[1] D'Aranco'ya ait raporda Fossati Restorasyonunda yapılan, çatlakların sıva ile kapatılması ve siluet için kubbeye ekstra yük olarak kurşun eklenmesi eleştirilmiştir [44].

[2] Maranconi, Osmanlı hükümeti tarafından 1910 yılında çağrılmıştır. E. J. Proupper ise kendisi restorasyon çalışmaları için 1911 yılında talepte bulunmuştur [23].

[3] Çan Kulesinin fetihten sonra hangi tarihte yıkıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Şekil 4. 92 Grelot, Brescia ve Fischer von Erlach çizimlerinde çan kulesi [44]

Hünkar Kasrı, Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde yıkılmıştır [29]. 1869 ya da 1870 yılında Ayasofya Medresesi, Şehremini Server Paşa tarafından Ayasofya cephesini kapatması gerekçesiyle yıktırılmıştır[1,2] [44], [69]. 1873 yılında, atriumda bulunan II. Kilise'ye ait dört köşe payeli bölüm kaldırılmıştır [29]. Avlu içinde bulunan dükkanlar, Sultan Ahmet Meydanı'na taşınmıştır.

4.2.5 Mekansal Kullanım

Yapının işlev değişikliği sonrasında nasıl kullanıldığı yapının değişimini anlamak için önemlidir. Ayasofya, Bizans İmparatorluğunun Baş Kilisesi iken, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Baş Camisi olmuştur[3]. Cuma namazı veya Bayram namazı başka camide kılınabilirken; Kadir Gecesi mutlaka Ayasofya'ya gidilmiştir. İmparatorun eşyaları yeniçeri ağası tarafından Ayasofya'ya getirilmiş, Hazinedarbaşı seccadesini ve eşyalarını hazırlamıştır. Bayram namazlarında vezir; diğer namazlarda Ayasofya mütevellisi imparatoru karşılamıştır. Dini ritüelin başında, saraydan Ayasofya'ya kadar İmparatorun kavuğu, 'kavuk alayı' olarak adlandırılan törenle elden ele taşınmıştır. Ayrıca kadir geceleri gayrimüslim elçi ile misafirlerinde ziyaret etmesine ve onlarında dini töreni izlemesine izin verilmiştir [21]. Bu durum, aslında o dönemlerde de Ayasofya'nın simgesel değeri, önemi ve kısmen müze olarak da görüldüğünü

[1] 9 Temmuz 1873 tarihli belgeye göre; medresenin tekrar inşa edilmesi için yıkıldığı bilinmektedir [69].

[2] Ayasofya Medresesi, bazı kaynaklara göre 19. yüzyıl üslubuna uygun şekilde Fossati Restorasyonunda yıkılıp yeniden yapılmıştır. Bazı kaynaklarda ise, bu dönemde sadece geniş bir restorasyon gördüğü belirtilmektedir [24], [62]. Genel kabul; I. Abdülaziz döneminde yıkılıp yeniden inşa edilmiş olduğudur [23], [24], [44], [62].

[3] Fatih Sultan Mehmed ile başlayan geleneklerin bir bölümü saray taşındıktan sonra da devam etmiştir.

göstermektedir. Bunu destekleyen şekilde, sadece ibadet edilen zemin katta yere halı döşenmiş, üst galeri ise açık bırakılarak yabancıların gezebilmesi için ayrılmıştır. Haremdeki kadınlar ve Valide Sultan'ın ziyareti için Ayasofya çevresi boşaltılarak halkın girişi engellenmiş ve sadece onların kullanımına olanak sağlanmıştır. Ayrıca cihad çağrısı, askerleri savaşa hazırlamak için Ayasofya'da verilmiş ve müderris sınavları Ayasofya'da yapılmıştır [23].

Ayasofya'nın camiye çevrilmesi nedeniyle değişen ihtiyaç listesine bağlı olarak, mimari ekler ve yapı içerisindeki bölümlerde işlev değişiklikleri yapılmıştır.

1639 yılında ölen Sultan I. Mustafa, Ayasofya'nın daha önceleri vaftizhane olarak, fetih sonrası kandil yağlarının depolanması için kullanılan bölümüne defnedilmiştir. Vaftizhanenin türbeye dönüştürülmesinde Hassa Başmimarı Koca Kasım Ağa görev almıştır [29]. Ayasofya ile vaftizhane arasındaki avlu bu dönemde kapatılmış, Ayasofya ile bağlantısı kesilmiş, vaftiz teknesi avluya çıkarılmış[1] ve avluya türbedar odası eklenmiştir. Yapının Bizans dönemindeki kapısı kapatılarak pencereye dönüştürülmüş ve yapıya yeni bir kapı açılmıştır. Çini süslemelere yer verilmeyen yapı içerisinde yuvarlak kemerli pandantifler bulunmaktadır [24]. 1648 yılında Sultan I. İbrahim de buraya defnedilmiştir [69]. Türbe içerisinde on sekiz sanduka bulunmaktadır.

Şekil 4. 93 Ayasofya Vaftizhanesi- I. Mustafa Türbesi ([145] numaralı kaynak referans alınarak Y. B. Nur tarafından çizilmiştir), avlu ve yapının fotoğrafı, Y. B. Nur, 31.03.2017

Arşiv binası içindeki belgeler, 1896 yılında papaz odalarına taşınmıştır[2] [24].

[1] Vaftizhane teknesi bir mermer parçasından oyulmuş, 1.54 m yükseklik, 3.20 m uzunluk ve 2.50 m genişliktedir [24].

[2] 1947 yılında Osmanlı Arşivi'ne taşınmıştır [24].

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, imarethane erzak deposu olarak kullanılmıştır. 1920 yılında imarethane, Vakıflar baş Müdürlüğü deposu olarak kullanılmıştır[1]. 20. yüzyılın başlarında Sıbyan Mektebi'nin kahvehane olarak kullanıldığı bilinmektedir [24].

Hazine Binası, saman deposu olarak kullabılmış, imaethanenin yapılmasından sonra ona bağlı fonskiyon göstermiştir [69].

1931 yılında, rampa ile galeri katının batı bölümünün evrak ve mozaik parçaları için depo olarak kullanıldığı bilinmektedir[2] [44].

1924-1934 yılları arasında Ayasofya Medresesi, Öksüzler Yurdu olarak kullanılmıştır [21], [23], [44], [69], [197].

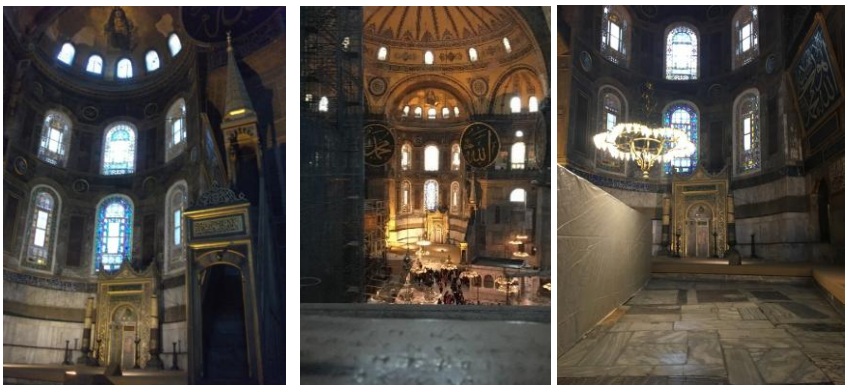
4.2.6 Dinsel (Liturjik) Elemanlar

Ayasofya'nın işlev değişimi ile farklı dine hizmet etmesi ve farklı dini inanç gereklilikleri, yapının içinde kullanılan liturjik elemanların da değişimini zorunlu kılmıştır. Fetih sonrası, Ayasofya içerisinden çıkartılan liturjik elemanlardan sonra, farklı dönemlerde imparatorlar tarafından Ayasofya içerisine yeni liturjik elemanlar eklenmiş ve bunların bakım ile onarımları yaptırılmıştır.

Fetih sonrası, ilk Cuma namazının kılınması ve Ayasofya'nın Osmanlı İmparatorluk Camisi olması için kıble tarafına mihrap ve minber eklenmiştir [39], [57]. Fossati restorasyonu sonrasında mihrap, mermerden yapılmıştır. Mihrabın iki yanında kıvrık dallardan oluşan bezeme bulunmaktadır [29].

[1] 1970 yılına kadar depo olarak kullanılmıştır [24].

[2] 17 Ağustos 1931 yılında ise, Ayasofya içerisinde bulunan evrak ve mozaik parçalarının Topkapı Sarayı Müzesi'ne taşındığı bilinmektedir [44]. Fakat aynı dönemde depo bölümünde bulunan pencerenin onarımının yapılması bu bölümünde o dönemde depo olarak kullanımına devam edildiğini göstermektedir.

Şekil 4. 94 Mihrap, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017

Eyice, minberin II. Selim veya III. Murat döneminde yapılmış olduğunu savunurken Tarihçi Reşat Ekrem Koçu, Sultan IV. Murat (1623-1640) dönemine ait olduğunu iddia etmektedir [29], [57]. Alınlık kısmı altın yaldızla ve tüm yüzeyleri geometrik motiflerle bezenen minber mermerden yapılmıştır. Minber girişi üzerinde Kur'andan ayetlere yer verilmiştir.

Şekil 4. 95 Minber, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve 31.03.2017

16. yüzyıl ya da 17. yüzyıla tarihlenen dört müezzin mahfili, ana mekanda payelerin önünde bulunmaktadır [29]. III. Murat döneminde yapılan ana mekanın doğusundaki mahfilin yetersiz kalması nedeniyle diğerleri eklenmiştir [60]. Geometrik bezemelerle süslenen ve mermer sütunlar üzerine oturtturulan mahfiller aynı dönemi yansıtmaktadır.

Şekil 4. 96 Müezzin Mahfilleri, Y. B. Nur, 25.08.2016 ve [217]

Orta nefin solunda bulunan Vaiz Kürsüsü de 16. yüzyıla tarihlenmektedir [29]. Orantılı ölçüleri ve dilimli kemerleri olan kürsü mermerden dört ayak üzerine oturtturulmuştur.

Şekil 4. 97 Vaiz Kürsüsü [218]

I. İbrahim döneminde (1640-1648), Mahfil-i Hümayun kafeslerle örtülerek, imparatorun yapı içerisinden görülmemesi sağlanmıştır [24]. III. Ahmed (1703-1730) döneminde, Hünkar Mahfili önüne balkon eklenerek genişletilmiştir [35], [49]. I. mahmud döneminde, Hünkar Mahfiline direkler eklenerek birinci katın üzerine kurulması sağlanmıştır [24]. Fossati Restorasyonu kapsamında, yeni Hünkar Mahfili yapılmıştır. Altı sütun üzerine oturan altıgen planlı ve sütunlar üzerindeki koridordan oluşan Hünkar Mahfili'nin üstü altın yaldızlı ahşap kafeslidir. Hünkar Mahfilinde sütunlar arası 6. yüzyıla ait olduğu belirlenmiş mermer korkuluklar yeniden kullanılmıştır [40].

Şekil 4. 98 Hünkar Mahfili, Y. B. Nur, 21.06.2015

1896 yılında ana mekan içerisinde, farklı grupların ibadet ve sohbetleri için ahşap korkuluklar yapılmıştır [23].

Şekil 4. 99 Yan neflerde bulunan localar, Y. B. Nur, 31.03.2017

4.2.7 Levhalar ve Süslemeler

Ayasofya'nın fetih sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun başc camisi olarak kabul edilmesi, tüm bu koruma çabaları ve mimari eklemelerle birlikte, estetik kaygı ve dönem imparatorlarının ona verdiği değeri göstermek istemeleri gibi nedenlerle, kilise oalrak kullanıldığı dönemde de olduğu gibi, Ayasofya levha ve süslemelerle donatılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, İslami emanetleri (Peygamber'in 4 seccadesinden birini ve fetihte kullanılan sancaklar) mihrabın sağına asılırken birkaç küçük hat levhası da ekletmiştir[1]. Mihrabın iki yanındaki, Ayete'l- Kürsi'yi taşıyan uzun yazı bandı Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olduğu düşünülmektedir [22].

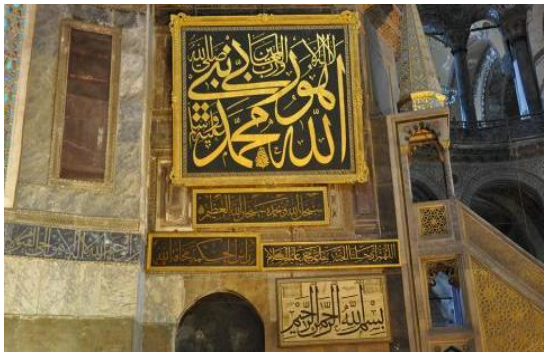
[1] Edmondo de Amıcıs, İstanbul 1874 kitabında Fatih Sultan Mehmed'in sancaklarından ve seccadesi hakkında bilgi verdiği göz önünde bulundurulursa; o dönemde mihrapta asılı bulunmaktadır [173].

1607 yılında Hattat Mehmed bin Mahmud'a ait mihrap önündeki Besmele yazısının bulunduğu çiniler eklenmiştir [24]. Ayrıca, ana kubbe ve batı yarım kubbede süslemeler yapılmıştır [188]. IV. Murat (1623-1640) döneminde, Hattat Bıçakçızade Mustafa Çelebi tarafından yazılmış ayetler duvarlara asılmıştır[1] [24]. I. İbrahim (1640-1648) döneminde, mihrap sağ dehlizinde Kabe ve Minberü'n-Nebi tasvirli çini pano koyulmuştur [24].

Şekil 4. 100 Kabe ve Minberü'n- Nebi Tasviri, Y. B. Nur, 04.04.2017

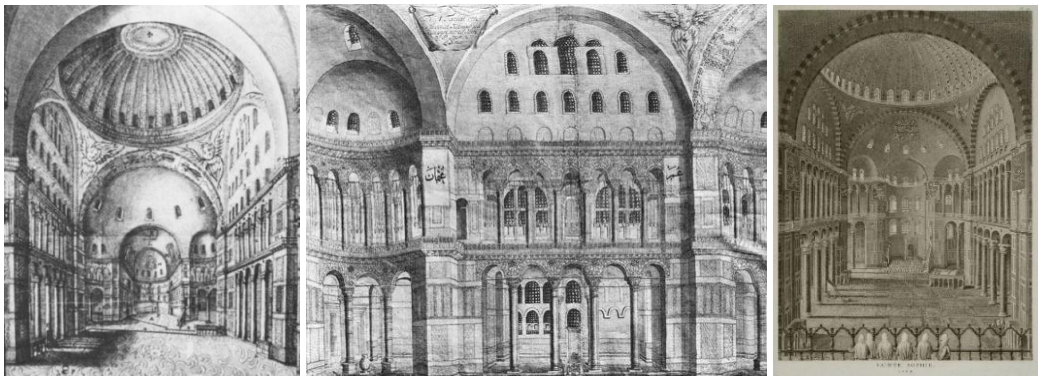
IV. Mehmed döneminde (1648-1687), Tekneci-zâde İbrahim Efendi tarafından yazılan dikdörtgen çerçeveli levhaların bulunduğu bilinmektedir. 'Allah' yazılı olan levhanın altında 1644 tarihi atılmış olsa da araştırmacılar, levhayı 1651 yılını tarihlemiştir. II. Mustafa döneminde (1695-1703), mihrabın sağ tarafında şehzadeliği döneminde yazdığı hat levhası bulunmaktadır [24].

Şekil 4. 101 II. Mustafa'ya ait hat levhası ve III. Ahmed'e ait hat levhası (sol altta bulunan levha), [219]

[1] Bu ayet hattatlarının hangi duvarlara koyulmuş olduğu hakkında bilgi yoktur.

Cornelius Loos'un aşağıdaki çizimlerinde ana ayaklar üzerindeki hat levhaların 1710-1711 yılları arasındaki durumu belgelenmektedir. Mihrabın sağ bölümünde bulunan levhaların sol attaki levha, III. Ahmed tarafından yapıya astırılmıştır [24].

Şekil 4. 102 Cornelius Loos'un çizimleri [41], [220] ve M. D'ohsson 1787 çizimi [206]

III. Selim (1789-1807) döneminde, mihrabın sol duvarında Mehmed Es'ad Yesârî hattı ile yazılmış iki levha asılmıştır [35]. Ayasofya'ya ne zaman asıldığı bilinmeyen ve II. Mahmud tarafından yazılan iki hat levhası mihrabın sağ duvarına asılmıştır[1] [21].

1787 yılında Mouradja D'ohsson'un çiziminde, 1835 yılında Julia Pardeo'un çiziminde, 1838 yılında Bartlett'in çizimi ve 1838 yılında Allom'un çiziminde batı yarım kubbe bulunan dikdörtgen formlu hat levhası görülmektedir[2] [206], [207]. Fossati restorasyonunda, Nur Suresi 35. Ayeti'nin yazyılı olduğu bu levha, sıva ile kapatılarak üzerine kalemişi süsleme yapıldığı bilinmektedir[3] [56], [208].

Daha önce Tekneci-zade İbrahim Efendi tarafından yazılan 6 levhanın yıpranması nedeniyle Fossati Restorasyonu esnasında bu levhaların yeniden yazılmasına karar verilmiştir. 1849 tarihinde Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından hazırlanan ve çapı yaklaşık 7.50m 8 adet büyük kaligrafi levhaları asılmıştır[4] [40]. Tekneci-zade İbrahim Efendi'ye ait levhalardan farklı olarak Hz. Hasan ve Hüseyin isimleri eklenmiştir.

[1] Mihrap sağ duvarındaki dört levhanın üstte bulunan ikisi II. Mahmud'a aittir [24].

[2] Mouradja D'ohsson'un 1787 yılındaki çiziminde pandantif üzerindeki melek figürleri de görülmektedir [206], [207].

[3] Mouradja D'ohsson, Julia Pardoe, Bartlett ve Allom'un çizimleri bölüm içerisinde verilmiştir.

[4] Hattat imzası ise 1.75x0.95 m boyutlarındadır [40].

Şekil 4. 103 Hat Levhaları, Y. B. Nur, 21.06.2015 ve 31.03.2017

Fossati Restorasyonu kubbe onarımı sonrasında, Hattat ustası Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından, kubbe üzerinde günümüzde de görülen ve 11.30 m çapındaki alana Nur Sure'sinin 35. Ayeti yazılmıştır[1] [24]. III. Murat döneminde, Sokullu Mehmet Paşa tarafından kubbe üzerindeki haç yerine altınla yaldızlanan 4m yüksekliğinde alem koyulmuştur [21], [24], [45], [49].

Şekil 4. 104 Ayasofya Kubbesindeki Hattat yazısı, Y. B. Nur, 21.06.2015

II. Abdülmecid restorasyon sırasında yere düşen mozaiklerden kendisine ait turanın yapılmasını Lanzoni'den istemiştir[2,3]. Altın yaldızlı tesseralar üzerine yeşil renkli mozaik kullanılırken, lacivert mozaiklerle bordür oluşturulmuştur [183].

[1] Bu hattatın satır kalınlığı 3.13 m ve kalınlığı 15 cm'dir [24].

[2] Bizans mozaikleriyle yapılmış olan ilk turadır.

[3] İlk olarak kendisinin potresinin yapılmasını istemesine rağmen; uygun olmadığını düşünerek vazgeçmiştir.

Şekil 4. 105 Sultan Abdülmecid'in Mozaik Tuğrası [221]

Fossati Restorasyonu sırasında, mihrap nişinin yarım kubbesi altın yaldızlarla benzenmiş ve üzerine 17. – 18. yüzyıllara tarihlenen lacivert üzerine beyaz çini ile 'Kelime-i şahadet' yazılmıştır. Mihrap duvarı üzerinde yine lacivert ile beyaz çinilerle Hattat Mehmet tarafından yazılmış Kur'andan ayetler bulunmaktadır [29].

Levha ve süslemeler dışında; zafer sonucu elde edilen ganimetler, Ayasofya'da kullanılmak üzere yapı içerisine koyulmuştur.

1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde, Macar Krallığı fethi sonrası Buda Katedrali'nden aldığı iki bronz şamdan Ayasofya içerisine koyulmuştur [24], [44]. Günümüzde bu şamdanlar mihrapta görülmektedir. III. Murat'ın emriyle Bergama'dan getirilen su küpleri kuzeybatı ve güneybatı yarım kubbelerin altına yerleştirilmiştir[1,2,3].

Şekil 4. 106 Ayasofya içerisindeki Şamdanlar, Y. B. Nur, 25.08.2015 ve Bergama'dan getirilen su küpü, Y. B. Nur, 31.03.2017

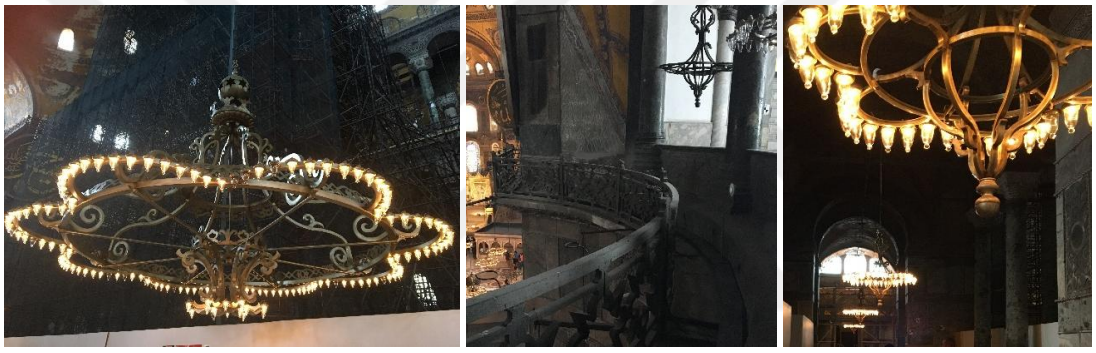
[1] İçerisinde, Ayasofya kuyu sarnıçlarından çıkarılan su bulunan küplerle, kandil ve bayramlarda içerisine şerbet konulmuştur.

[2] 1937 yılında su küplerinden bir tanesi Paris'te bulunan Louvre Müzesi'ne götürülmüştür.

[3] Bergama'daki hamamda bulunan üçüncü küpte daha sonra, Louvre Müzesine gönderilmiştir [21], [24].

Ayasofya'nın camiye çevrilişinden sonra eklenen minareler ve yapıyı destekleyen payandalar nedeniyle birçok pencere kapatılmıştır. Narteks, orta nef ve sahınların daha çok doğal ışıktan yararlanılarak aydınlanma oranı kiliseye göre zayıf kalmıştır. Bu nedenle, yapı kandillerle aydınlatılmıştır.

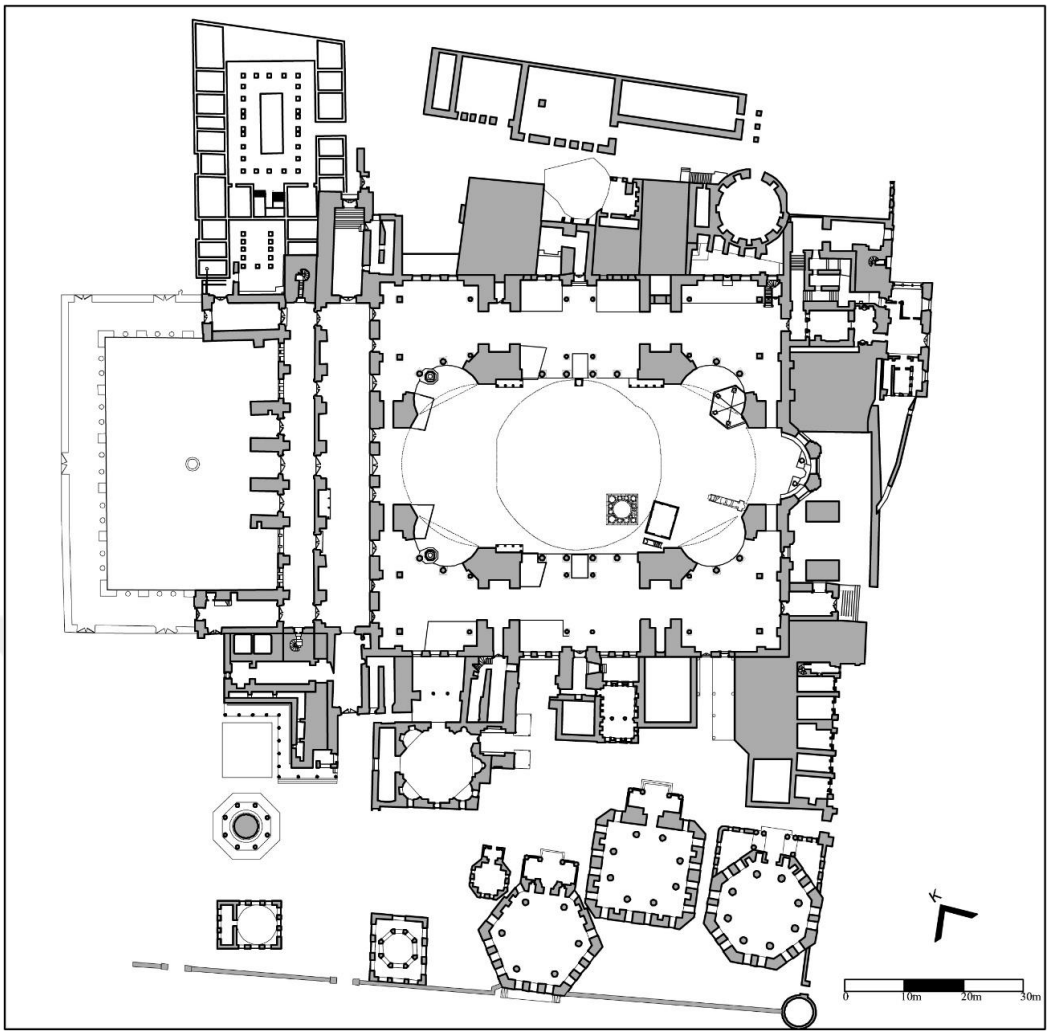
1579 yılında kandil temin edilmiştir. I. Ahmed ve I. Abdülmecis döneminde, yapı içerisine koyulmak üzere çok sayıda kandil alınmıştır[1] [24], [44]. Gaspare Fossati tarafından iç mekanda bugünde mevcut olan avizeler, ahşap sekiler, 19.yüzyıl Viktorya tarzı kandiller eklenmiştir [24], [40]. Sekiz köşeli top kandil, 1717 yılında Ayasofya içerisine koyulmuştur. İki ucu arası 30 m ve yerden yüksekliği 3 m olan ince demir çubukla asılmış olan avize üzerinde 600 kandil yer almıştır[2]. Fossati Restorasyonu kapsamında, III. Ahmed döneminde yapı içerisine koyulan bu avize kaldırılmıştır [24].

Şekil 4. 107 Cami ve Müze olarak fonskiyon gösteren Ayasofya'da kullanılan avizeler ve kandiller, Y. B. Nur, 31.03.2017 ve 04.04.2017

[1] I. Abdülmecid döneminde, 1840 yılında, yeni kandiller alınmıştır [24], [44].

[2] 1847 yılında Fossati Restorasyonu sırasında bu top kandil kaldırılmıştır [24].

Şekil 4. 108 Ayasofya Cami ([24] numaralı kaynaktan ve incelenen literatürlerden yararlanılarak Y. B. NUR tarafından çizilmiştir)

4.3 Müze

Atatürk başta olmak üzere, heyet tarafından 24 Kasım 1934 tarihinde kararnamenin onaylanmasıyla; Ayasofya 1 Şubat 1935 yılında müze olarak açılarak evrensel boyuta ulaşmıştır [67].

4.3.1 Mimarlar

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider, Prof. Emerson, Prof. Van Nice, Muzaffer Ramazanoğlu, Y. Mimar Alpaslan Koyunlu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Arkeolog Rüstem Duyuran ve Sabahattin Türkoğlu tarafından arkeolojik çalışmalar yapılmıştır [24], [29], [40], [44], [222].

Dr. Bertelli, Mahmut Akok ve Mustafa Mahir Acarlıoğlu tarafından onarımlar yapılmıştır[1] [24], [44]. Prof. Dr. Mustafa Erdik ve Prof. Dr. Antonia Moropoulou Ayasofya'nın statik durumunu incelemiştir [44], [72], [188], [223], [224].

Whittemore, Paris Asar-ı Atika Enstitüsü'nden M. Boris Erustof, Dr. Cyril Mango, Professor Romilly J. H. Jenkins ve dönemin Müze Müdürü Feridun Dirimtekin Ayasofya'nın mozaikleri üzerine çalışmıştır [44], [68].

YTÜ'den Prof. Dr. Süha Toner, MSGSÜ'den Prof.Dr. Muhteşem Giray, Prof.Dr. Nermin Sinemoğlu ve Prof. Dr. Semavi Eyice danışmanlık vermiştir [31], [44]. 1993 yılındaki Bilimsel kurul; Prof. Dr Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Müfit Yorulmaz, Prof. Dr. Mustafa Erdik, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürü, İstanbul Restorasyon-Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü ve İstanbul Ayasofya Müzesi Müdürü'nden oluşturulmuştur [69]. Günümüzde Bilimsel Danışma üyeleri, Prof. Dr. Nevzat İlhan, Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Selçuk Mülayim, Prof. Dr. Mustafa Erdik, Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın, Doç Dr. Ahmet Güleç, Dr.Esin Demirel İşli, Salman Ünlügedik, Ali Osman Avşar, Müze Müdürü Hayrullah Cengiz'den oluşmaktadır.

4.3.2 Bilimsel Çalışmalar

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle birlikte; Ayasofya ve yakın çevresi ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Ayasofya ve yakın çevresindeki miamri ekler ile ilgili birçok rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri çizilmiş, statik durumları ve olası bir deprem karşısındaki tavırları araştırılmış ve dış faktörlerden (ısı-nem, sıcaklık, rüzgar) etkilenme durumları ile etkilenme sonrasındaki çalışmaları yapılmıştır.

1959 yılında Papaz odalarının rölöveleri alınmıştır. Pencerelerin orijinal hallerine çevrilmesinin statik olarak yapıya zarar vereceği ön görülmüş ve bu çalışmanın yapılmaması kararı verilmiştir [44].

2014 yılında, Sultan I. Mahmud Kütüphanesi restorasyonu kapsamında, rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri sadece kütüphane için yapılmıştır.

[1] Y. Mimar Semra Emler tarafından türbelerin koruma kararları için rapor hazırlanmıştır ve uygulaması Mustafa Mahir Acarlıoğlu tarafından yapılmıştır [44].

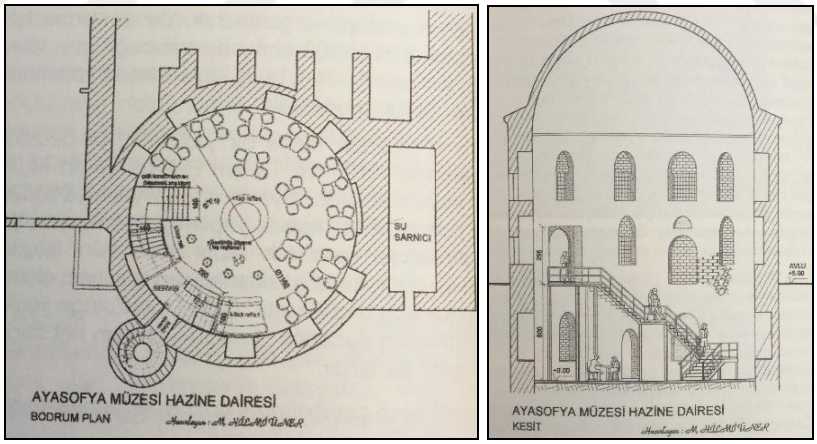
1998 yılında Ayasofya güneybatı cephesi dönem analizi, hasar analizi, malzeme analizi yapılmıştır[1] [44]. 2006 yılında, zemin etütleri hazırlanmıştır[2] [44], [225].

Ayasofya içerisindeki bölümler ve cephesi için yapılan çalışmalarla birlikte, yakın çevresindeki mimari ekler içinde rölöve, restitüsyon, restorasyon ve çeşitli proje çalışmaları yapılmıştır.

1974 yılında, soba ile ısınarak Ayasofya'nın görünümünü estetik olarak bozan Sıbyan Mektebi, Muvakkithanenin ısıtılması için kalorifer tesisatı projesi çizilmiştir [49].

1977 yılında T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından İTÜ Mimarlık fakültesi öğretim üyelerinden, Ayasofya ve yakın çevresindeki morfolojik, tarihsel ve işlevsel özelliklerinin araştırılması ve rölöve çalışmaları, surlara dayanan konut dokusu ve alanların değerlendirilerek Ayasofya ile kullanımının bütünleştirilmesi istenmiştir. Araştırma, rölöve çalışmaları ve yapıların tescillenmesi tamamlanmıştır fakat proje uygulanamamıştır [226], [227], [228].

2004 yılında Hazine Binasının müze kapsamında CD-Kitap satış noktası olarak düzenlenmesi için proje hazırlanmış fakat uygulanmamıştır [44].

Şekil 4. 109 Hazine Binası için hazırlanan proje çizimleri [44]

[1] Dönem analizi Prof. Dr. Metin Ahunbay, malzeme analizi Doç. Dr. Ahmet Ersen, uygulama projesi ise Prof. Dr. Zeynep Ahunbay tarafından hazırlanmıştır [44].

[2] Bu çalışmalar 2009 yılına kadar sürmüştür [188], [225]. Diğer kaynakta 2008 yılına kadar sürdüğü belirtilmektedir [44].

Yapılan bilimsel çalışmalar kapsamında, yapının sonsuzluğa ulaşması ve günümüze ulaşması amacıyla, statik önlem ve değerlendirme çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu çalışmalar sırasında, yapı hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

1952 yılında yazılan İTÜ profesörlerinden oluşan komisyonun hazırladığı raporda, Ayasofya statik olarak incelenmiştir [44]. 1984 yılında, Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun hazırladığı raporda, kubbe statiği için İTÜ'den Prof. Sait Kuran'la; fotogrametrik kesit ve periyodik ölçümler için ODTÜ ile iletişime geçildiği kaydedilmiştir[1]. 1991 yılında Ayasofya'da organize edilmiş gösteri öncesi statik ve akustik durumu incelenmiştir. Statik olarak doğrudan etkilenmese bile; mozaiklerin sıvalardan ayrışmasına neden olacak ısı-nem dengesinin bozulacağı belgelenmiştir[2] [44].

1992-1993 yıllarında Ülker Mühendislik ve Müşavirlik İnş.San.Tic.Ltd.Şti. ile Prof. Dr. Mustafa Erdik tarafından gerçekleştirilen Ayasofya Müzesi Deprem Güvenliğinin Tesbiti ve Tamir Takviye Çalışmalarının Belirlenmesi Projesi kapsamında; Ayasofya yapı-malzeme özellikleri ve yapının statik durumu tespit edilmiştir. Kullanılan tuğla, taş ve harç özellikleri araştırılmış ve pozolanik[3] özellikteki harcın yapın çekme kuvvetini arttırdığı tespit edilmiştir. Fossati Restorasyonu sonrasında, kubbeyi destekleyen uçan payandalar yerine kubbeye yerleştirilen demir donatının yapısal özellik sağlamadığı bulgusu elde edilmiştir. Olası 7.0 şiddetindeki depremde Ayasofya'nın ilk olarak batı yarım kubbesinin batı ana kemerden ayrılacağı, sonrasında doğu yarım kubbesinin doğu ana kemerden ayrılacağı, daha sonrasında ana kubbenin zarar görerek tamamen yıkımın gerçekleşeceği ön görülmüştür [44]. 1999 depreminin Ayasofya üzerinde etkisi incelenmiş ve Ayasofya'nın ciddi bir zarar almadığı gözlemlenmiştir. 2002 yılında Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü Deprem Mühendisliği tarafından Ayasofya'nın deprem analizini yapılmıştır [44], [229]. 2003 yılında Prof. Dr.

[1] 1988 yılında olası hareketliliğin hesaplanması amacıyla yapılan fotogrametrik ölçümler tamamlanmıştır. Çalışmanın sonucunda öneri ya da daha sonraki tarihlerde bu çalışmanın referans olarak kullanılmadığı bilinmektedir [44].

[2] Yapıya zarar vereceği öngörülmesine rağmen, organizasyon yapılmıştır.

[3] Rutubetli ortamda bağlayıcılık özelliği taşıyan Silisyum veya alüminyumlu maddelerin kalsiyum hidroksit ile kimyasal tepkimeye girerek günümüzdeki çimento özelliği taşıyan malzemedir.

Mustafa Erdik tarafından hazırlanan raporda, Ayasofya'nın deprem izleme bağının yenilenmesi gerektiği belirtilmiştir [44].

2-4 Mayıs 1996 yılında düzenlenen kolokyumda Mainstone'un Ayasofya'da yaptığı inceleme çalışmaları sonucunda yazdığı 'Ayasofya'nın Mevcut Durumu, Korunması ve Restorasyon İçin Öneriler' raporunda, Ayasofya'nın 1996 yılındaki durumu analiz edilmiştir. Yapının kagir olması nedeniyle, sıcaklık değişimlerinin oluşturduğu gerilme kuvvetinden harcın etkilendiği ve buna bağlı statik olarak güçsüzleştiği, mozaik, sıva ile kaplamalarda çatlama olduğu belirtilmiştir. Olası depremler için güçlendirme çalışmaları yapılmadan önce, tüm analizler ile yapılacak uygulamaların yapıyı nasıl etkileyeceğinin modeller üzerinden değerlendirilmesinin uygun olacağını ve Ayasofya Enstitüsünün kurulmasının takip açısından önemli olduğu belirtilmiştir [44]. 2007 yılında deprem araştırmaların amacı, Ayasofya'nın yapım süreci ve onarımlar sonrası ağırlık dağılımı hesaplanarak olası deprem tehlikelerine karşı önlem almak olmuştur [23].

Atina Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Antonia Moropoulou'nun 2002 yılında yaptığı mikroskobik çalışmalarda, Ayasofya'nın yaklaşık on beş asırdır depreme dayanıklı olmasının nedeninin harcı içindeki volkanik küller ve onun sayesinde rijit olmayan esnek duvarlar olduğunu savunmuştur [72], [223]. Tarihi yazmalarda, dişbudak ağacının yaprağının kaynatılarak yapımda kullanıldığı ifadesinin olduğu tespit edilmiş ve deneylerle kontrol edilmiştir [188]. Prof. Dr. Antonia Moropoulou'nun bir diğer çalışması mozaikler üzerine olmuştur. Güney üst galerideki mozaikler GPR ile incelenerek, mozaik ile duvar arasındaki boşluk alanları, kullanılması gereken harç oranları tespit edilmiştir [224].

Bilimsel çalışmalar kapsamında, dış faktörlerden Ayasofya'nın etkilenme durumları incelenmiş ve bu dış faktör (ısı, sıcaklık, nem) karşısında önlemler alınarak Ayasofya korunmaya çalışılmıştır.

1952 yılında yazılan İTÜ profesörlerinden oluşan komisyonun hazırladığı raporda, rutubet sorununu çözmek adına kurşun kaplamaların yenilenerek minarelerin onarımının yapılması, sıva tamirlerinin yapılmasına yer verilmiştir. Bu rapor sonrasında, Ayasofya'nın yıllık bütçesi kapsamında uygulanmak istenen onarımların yıllara

dağıtılmıştır. 1967 yılında, Y. Mimar Semra Emler tarafından Selim ve Mehmet Türbelerinin onarımı için rapor hazırlanmıştır [44].

1991 yılında Prof. Doğan Kuban tarafından hazırlanan rapor kapsamında; 1991-1993 yıllarındaki çalışmalar belirlenmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, analitik rölövenin çizilerek ısı-nem oranın ölçülmesi, kurşun kaplamaların yenilenmesi, bozulan mozaik, kalem işi ve süslemelerin, türbe ile Ayasofya da bulunan mermer ve çinilerin onarılması, sarnıçların temizlenmesi ve medresenin tekrar ele alınmasına yer verilmiştir. Ayrıca daimi denetim heyetinin oluşturulması istenmiştir [44]. 2003 yılında, Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü önerileri doğrultusunda; müze kapsamında korunan ikona ve kutsal eşyaların bulunduğu depolarda nem ve sıcaklık ayarlanması çalışmaları yapılmıştır. Tsukuba Üniversitesi'nden Kenichiro Hidaka'nın yaptığı çalışmalar sonrasında, Ayasofya'nın yapısal asimetrisi nedeniyle kuzey ana kemerin üstünde tutarsız ve büyük titreşimlerin olduğunu tespit etmiştir [230]. Kuzeybatı ile güneydoğu duvarları ve zemin kuzey koridoru ile merdivenlerdeki duvarlardaki nem, sıcaklık ve bunlara bağlı yoğuşma oranın özellikle yaz aylarında çok yüksek olduğu ve yapının iç ve dış duvarlarının zayıfladığı tespit edilmiştir [231].

Günümüzde, Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından Batı cephesi restorasyonu ve Aslı Mimarlık Planlama Proje ve Bilg. Des. Tas. Yayın İnş. ve Tic. Ltd. Şti tarafından ana mekan iç yüzeylerinin acil müdahale ve proje yapım işi kapsamında, Ayasofya'nın ilgili bölümlerinin rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri tamamlanmıştır.

4.3.3 Arkeolojik Çalışmalar

I. ve II. Kilise başta olmak üzere; Ayasofya'nın mimari özelliklerinin ve yapımı öncesi mimari yaklaşımların anlaşılabilmesi, kilise ve cami olarak kullanımı hakkında daha fazla bilgi edinilmesi amacıyla, farklı dönemlerde yapı statiğinin izin verdiği ölçüde arkeolojik çalışmalar yapılmıştır.

1947-1950 yıllarında Muzaffer Ramazanoğlu tarafından yürütülen kazı çalışmalarında; I. Kilise'ye ait iki fresk parçası, ana mekanın doğu batı yönündeki yeşil somaki döşeme, geniş dal kıvrımından meydana gelen mozaik kalıntıları ve üzerinde Megalé Ekklésia

damgalı tuğlalar bulunmuştur [24], [29]. Çalışmaları sonunda, yapının kuzeydoğu ve güneybatısında 9 m yüksekliğine sahip kuyular saptanmıştır[1]. Zemin çalışmalarında, 1346 yılında yıkılan kuzeydoğudaki pandantif tarafından döşemenin ezildiği ve günümüzdeki zeminin altında mermer parçalarının olduğunu tespit etmiştir [24]. 1985-1986 yılındaki çalışmalar sırasında, I. Kilise'ye ait üzeri damgalı kiremit parçaları bulunmuştur[2] [29].

1935 yılında Alfons Maria Schneider tarafından yürütülen kazılar yapılmıştır[3] [44]. Kilise döneminde bulunan çeşmenin bulunması amacıyla yürütülen çalışma da 4. ve 5. yüzyıl kalıntıları ile birlikte 2 m aşağıda mozaik döşemeli II. Kilise'ye ait zemin bulunmuştur [40]. Ayasofya temelleri, II. Kilise kalıntılarının üzerindeki toprağın düzeltilmesiyle yapıldığı bilinmektedir[4]. Bu nedenle Ayasofya, diğer iki kiliseden biraz daha yükseltilmiştir. Aynı zamanda, Ayasofya'nın altında su sarnıcının bulunduğu ve temellerin bu sarnıç içindeki kemerler üzerine inşa edildiği düşünülmektedir[5] [24]. 1955 yılında Y. Mimar Alpaslan Koyunlu tarafından yapılan döşeme kazılarında, II. Kilise kalıntılarının temizlenmeden üzerinin kapatılması nedeniyle, II. Kilise ile III. Kilise döşeme kot farkının 2.5 m olduğu keşfedilmiştir[6] [24]. Kazılarda, mermer döşeme ve duvar kalıntılarına rastlanmıştır.

1960 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Arkeolog Rüstem Duyuran tarafından yaptırılan kazılarda, Olimpias Kadınlar Manastırı kalıntıları bulunmuştur. Osmanlı döneminde yapılan eklemeler nedeniyle, zemin seviyesinde bir kazı yapılması mümkün olmamıştır. Yapının bulunduğu düşünülen alandan 6 m ileri de yapılan kazılarda, sadece Bizans kanalizasyonları bulunmuştur [24].

---

[1] Deprem dayanıklılık teknik ölçümleri sonrasında yapı altında kuyu veya sarnıcın olduğu kesinlik kazanmıştır [24].

[2] Artemis Tapınağı'nın bu alanda olduğu düşünüldüğü için çalışmalar daha dikkatli yapılmıştır [44].

[3] 29 Aralık 1934 yılındaki kararnamede, Schneider'e avlu da kazı yapması için izin verilmiştir [44].

[4] Bir görüş, zemin altındaki mekanların II. Kilise'ye ait kalıntılar olduğu yönündedir. Fakat, kanal derinlikleri yaklaşık 1.95 m ikern, III. Kilise zemin kotundan II. Kilise döşemesi 2.5 m aşağıdadır. Aradaki fark azdır ve A. M. Schneider tarafından yapılan kazılarda II. Kilise'nin eninin 60 m civarında olduğu hesaplanmış olduğu için, zemin altındaki bu mekanların II. Kilise'ye ait olması mümkün değildir [24].

[5] Sarnıçlar, tezin Müze bölümünde, yapılan kazılar sonucu elde edilen bilgiler aktarılmıştır.

[6] Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun 29 Mart 1955 tarihli raporunda yer almaktadır [24], [44].

1979 yılında Sabahattin Türkoğlu tarafından yapılan Hazine Binası kazılarında, yapının Theodosios dönemine, yani II. Kilise'ye ait Hazine Binası olduğu ileri sürülmüştür[1,2] [24], [44]. 1980 yılında Hazine Binasının zemin katı tamamen ortaya çıkarılmıştır [44].

1998 yılında, III. Kilise'ye ait yapılan arkeolojik çalışmalar kapsamında; Büyük Salon olarak adlandırılan bölümünün güneybatı cephesine bitişik olabileceği ve bulgulara rastlandığı aktarılmıştır [24], [44].

1983 yılında Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun yaptığı sontaj çalışmalarında Phiale olarak adlandırılan III. Kilise dönemine ait şadırvanın Alemdar Caddesine kadar uzandığı ve zeminden biraz aşağıda olduğu tespit edilmiştir [29], [44]. 1984 yılında Ayasofya kuzey duvarı yakınlarında mezar odası (hipoje) bulunması nedeniyle arkeolojik çalışmalara devam edilmiş ve farklı derinliklerde iki mermer döşemeye rastlanmıştır [44]. Ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun yaptırmış olduğu kafeteryanın çalışmaları sırasında, patrikhane ve hipodroma doğru uzanan gizli bir geçit keşfedilmiştir[3] [29].

1937-1940 yıllarından Prof. Emerson ve Prof. Van Nice tarafından Ayasofya mimarisi incelenmiş ve kuzeybatıda bulunan kuyunun kaya üzerine oturması nedeniyle altında sarnıcın bulunmasının imkansız olduğu tespit edilmiştir [222].

Göksel Gülensu yaptığı araştırmalarda, dehlizlerde kutsal yağ odaları, apsis altında mezar odaları (hipoje) bulmuştur. Bu buluntularda, toplu gömüler 3. veya 4. yüzyıla tarihlenmiştir[4]. Ayasofya'dan daha öncesine tarihlenen bu buluntular, yapının yapımından sonra bu dehlizlerin açılamayacağının doğru olarak işaret etmektedir. Aynı zamanda; Ayasofya yapım süresi göz önünde bulundurulunca, bu süre içerisinde dehlizlerin kaya içerisinde oyularak kurgulanmasının mümkün olmayacağı düşünülmektedir. Bu mezarlara, Bizans döneminde bahçeden girilmiş, depremlerden

[1] II. Kilise dönemine ait olduğu savunulmuştur. Başka bir görüşe göre, tezde daha önce belirtildiği gibi bu yapının aynı zamanda Justinianus'un kilisevari taht yapısıdır.

[2] Bulgular sonrasında çalışmaların Semavi Eyice tarafından devam ettirilmesi uygun bulunmuştur [44].

[3] 1985-1987 yıllarında yeraltı incelemeleri yapılmaya devam edilmiştir [49].

[4] Çiğdem Özkan Aygün bu mezar odasının tarihini İ. S. 5. yüzyıla tarihlemiştir [37].

sonra yeni bir giriş yapılmıştır[1]. Çalışma sonrası çıkarılan dehliz krokisi, Ayasofya içerisindeki Haçlılara ait kroki ile benzerlik göstermektedir[2] [21].

Şekil 4. 110 Ayasofya'nın kuzey bahçe altında yer alan mezar odaları ve iç narteks altındaki sarnıç [37]

2005 yılında Çiğdem Özkan Aygün ve ekibi tarafından yapılan araştırma ve dalışlarda; Ayasofya içerisinde 5 tanesinde su bulunan 9 adet kuyu bulunmuştur[3,4] [37], [222]. Bunlardan birinci kuyu[5] ana nefin kuzeybatısında, ikincisi[6] güney yan nefin batısındaki küpe yakın, üçüncüsü[7] ana nefin kuzeybatısındaki kuyu veterleyen sütun hizasında avluda, dördüncü kuyu[8] türbelerin bulunduğu güney avluda, beşinci kuyu[9] Selim Türbesinin arkasında, altıncı kuyu apsisin güneyinde bulunmaktadır[10] [222]. İki kuyunun 11 m ve 6,5 m su ile dolu olduğu kaydedilmiştir [37]. Bu çalışmalarda, Ayasofya altındaki tüneller, Büyük Saray, Topkapı Sarayı ve Hipodrom'a geçiş yolları,

[1] Fakat günümüzde bu girişler kapalıdır.

[2] Göksel Gülensu'nun yeni kazı amaçları, kripto odası ve Justinianus yolunu bulmaktadır. Justinianus yolu Hipodrom, Saray ve Ayasofya arasındaki yeraltı bağlantı yoludur [21].

[3] 1917 yılına ait İngiliz mataralarının bulunması, işgal altında olduğu dönemde bu kanalların kullanıldığına dair işaret olarak düşünülmektedir [21].

[4] Bu çalışmalar, 2009 yılında ASPEG ile devam ettirilmiştir [37], [222].

[5] 11.6 m derinliğinde, bir bölümü düzensiz harç, tuğla, taş ile örülmüş ve derin kısmında üzerine oturduğu kaya oyulmuştur.

[6] Çapı değişmeyen kesme taş ile örülmüş ikinci kuyu 8.8 m derinliğindedir.

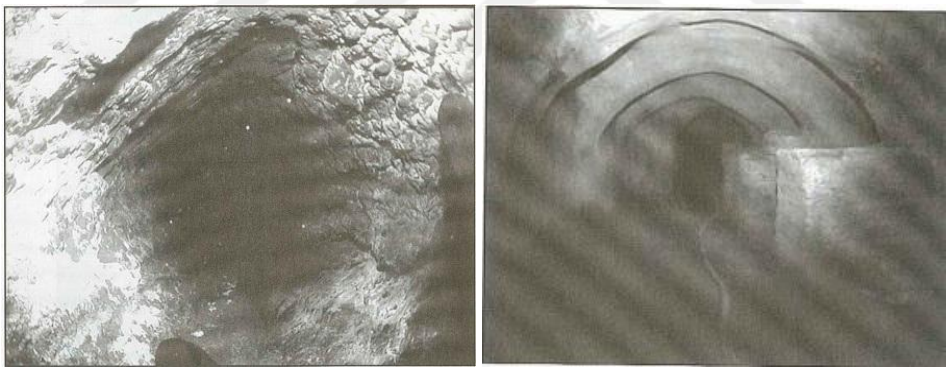
[7] 10.5 m derinliğe sahip üçüncü kuyunun içi örülmemiş ve oyulmuş kaya şeklindedir.

[8] Dördüncü kuyu, 10 m derinliğine sahiptir. Bir kısmı tuğla ile örülen ve devamı kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur.

[9] Beşinci kuyu 12.4 m derinliğindedir.

[10] Birinci kuyu ve üçüncü kuyu antik devre tarihlenmektedir [222]. Bu bulgu, Ayasofya öncesinde buradaki dini yapılarda da bu kanalların kullanıldığını düşündürmektedir.

Sultanahmed ile Aya İrini'ye uzanan suyolları, galeri ve dehlizler bulunmuştur[1,2] [21], [37]. İmparator kapısı önündeki kuyudan başlanan çalışmada narteksler den başlayarak ana mekan ile neflere kadar uzanan su kanallarının olduğu bilinmektedir[3,4] [24]. 60x60 cm tuğla duvarla desteklenen 23 ayak ve bu ayaklarla desteklenen iki sıra 1.4 m yüksekliğinde tonozlu tuğla örgü olan mekan sıva ile kaplanmıştır [5,6] Mekan, kuzey ve güney doğrultuda daralan ve yükselip alçalan 1 m yüksekliğindeki tünellere bağlanmıştır[7]. Başlangıcında Yerebatan Sarnıca doğru uzanan ve devamı duvarla kapatılmış bir künk olan kuzey tüneli, kıvrılarak Topkapı Sarayı yönüne doğru devam ettiği ve diğer tünel ile dehlizlerle birleşen bir kol daha verdiği anlaşılmıştır. Ayasofya avlusunda kazılarda bulunan borular ve çökmüş kanal kalıntıları Yerebatan Sarnıcı ile Ayasofya makseminin bağlantılı olduğunu göstermektedir [222]. Ayasofya maksemine gelen su, Mimar Sinan tarafından da onarılan Ayasofya batı duvarına paralel bir kanalla Topkapı Dolap Ocağı bölümünde iki kuyuyu beslemektedir. Ayrıca, yapılan araştırmalar sonucunda 1 km uzunluğunda yeraltı kanalı ve kanalla ilişkili 3 adet oda planı çizilmiştir [232].

Şekil 4. 111 Kayanın oyularak açıldığı bilinen birinci kuyu ve İmparator kapısı önündeki kuyudan ulaşılan su kanalı mekanı [222]

[1] Toplam kanallar 2 km civarındadır ve bu tünelin altında başka bir tünel bulunmuştur [37].

[2] Sultanahmed meydanına ilerleyen tünelin yaklaşık boyutu 50 cm x 50 cm 'dir [37].

[3] Daha sonraki dönemlerde yapılan yapılar nedeniyle birçok kanal çöküntüyü uğramıştır.

[4] Bu su kanalları, 43.53 m uzunluğunda 4 m genişliğindedir.

[5] Su taşması nedeniyle, mekanda bulun su Müze Müdürü Erdem Yücel döneminde pompa ile çekilmiştir [222].

[6] Destekler, sıva ile kaplı olmadığı için farklı bir dönemde yapıldığı düşünülmektedir. Aynı zamanda tünellerin farklı dönemlerde onarım gördüğü düşünülmektedir [222].

[7] Yapım malzemesi kaba yonu taş, tuğla, mermer levha ve harçtır.

Ayasofya'nın cami olarak kulanıldığı dönemlerde, yapı içerisinde ve yakın çevresindeki mimari eklerde yapılmış uygulamaların bulgularını elde etmek, mimari özelliklerini değerlendirmek için de arkeolojik çalışmalar yapılmıştır.

Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun 1992 yılında yürüttüğü restorasyon çalışmasında, eski mihrap kalıntıları bulunmuş ve mihrabın kesme taştan olduğu gözlemlenmiştir [29].

1985-1986 yıllarında yapılan çalışmalarda Medresenin temelleri, bölme duvarları, suyolları ve şadırvan kaidesi bulunmuştur [44], [233].

1993-1995 yıllarında, Batı yarım kubbenin güney cephesinde Osmanlı harcına rastlanmıştır [44]. 2006 yılında yapılan çalışmalarda, kubbe kasnağının güney cephesine denk gelen uçan payandanın izine rastlanmıştır [188].

Ayrıca, Ayasofya ile Sultanahmet Cami arasında kalan alanda yapılan çalışmalarda, Osmanlı Dönemine ait bir çeşme olduğu tespit edilmiştir[1].

4.3.4 Restorasyonlar ve Müdahaleler

Ayasofya'nın kırılma noktası olarak değerlendirilen işlev değişimlerine bağlı, kiliseden camiye çevrilmesinde de olduğu gibi, müzeye çevrilme süreci ve sonrasında Ayasofya ve yakın çevresine birçok müdahalede bulunulmuştur. Bu müdahalelerle birlikte; Ayasofya'nın ve yakın çevresindeki mimari eklerin ayakta tutulma isteğiyle restorasyon çalışmalarına da yer verilmiştir. Günümüzde de bu çalışmalara devam edilmektedir. Ayasofya içerisinde; levhaları ve süslemeleri, mobilyaları, mozaikleri, doğramaları, rampaları ve mihrabı ilgili çalışmalar yapılmış ve müdahalelerde bulunulmuştur.

Ayasofya müzeye çevrilirken, içerisindeki bulunan süsleme ve levhalardan; rahleler, kandiller ve kandiller arası süsler, Sakal-ı Şerif, yazı levhaları, sandıklı saatler, Kuran-ı Kerim çekmeceleri ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin levhaları yerlerinden sökülmüştür[2,3] [21], [44]. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinden sonra indirilerek

[1] 21 Haziran 2016 tarihinde yapılan gözlem çalışmalarında, Ayasofya Meydanı'nda bir çalışma yokken, 25 Ağustos 2016 tarihinde yapılan gözlem çalışmalarında kazının başlatıldığı gözlenmiştir. Ayrıca, Ayasofya Müze'sinde görevli uzmanlardan alınan bilgiye göre, çeşmenin tespit edildiği öğrenilmiştir.

[2] Levhaların yapı içerisinden çıkarılamayacağı anlaşılınca Hünkar Mahfilinin yanına bırakılmıştır [21].

[3] Müzeye dönüştürülmesi için kurulan komisyon, çalışmaları belirlemiştir.

kuzey yan nefte korunan levhalar, 1948 yılında, Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi ve tüccar Nazif Çelebi'nin para yardımı ve Ayasofya Müdürü Muzaffer Ramazan Bey'in de haberi dahilinde Ekrem Hakkı Ayverdi gözetiminde tekrar yerlerine asılmıştır[1] [21], [40], [44]. 1993-1995 yıllarında, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait levhaların onarımı ve yapıya bağlantıları gerçekleştirilmiştir [44]. 2009-2010 yıllarında, Ayasofya kandillikleri ve hat levhaları restorasyonu, konservasyonu ve acil onarımı yapılmıştır [225].

1960 yılında Kanuni Sultan Süleyman Türbesinde yapılan restorasyon çalışmalarında, 1166 tarihli Synode kararlarının yazılı olduğu levhalar fark edilerek, bir kopyası Ayasofya'ya taşınmıştır [44], [213]. 1990'lı yıllarda Semavi Eyice, Topkapı Sarayı'nın deposunda Lanzoni tarafından yapılan Sultan Abdülmecid'in tuğrasını bulmuş ve Ayasofya'nın giriş yan duvarına asılmasını sağlamıştır [62]. 2011 yılında, konservasyon çalışmaları yapıldıktan sonra dış narteks giriş kapısının sol üst bölümüne Sultan Abdülmecid'in tuğrası asılmıştır [225].

1991 yılında Ayasofya'nın Vestibül Kapısı (Güzel Kapı) üstündeki yakın çevre kalem işi onarımları yapılmıştır [44]. 2002 yılında, galeri katındaki kalem işi işlemeler orijinaline uygun olacak şekilde yeniden boyanmış, dış yüzeylerdeki konservasyon çalışmaları yapılmış ve sütun, sütun başlığı, friz mermerleri temizlenmiştir [234].

1988-1990 yıllarında, bahçenin kuzeybatı bölümünün düzenlenerek sergilenen eserlerin bakım, onarım ve güçlendirilmesi yapılmıştır [44].

1959-1960 yıllarında Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün emriyle; I. Mahmut Kütüphanesi içerisindeki elemanlardan; sedirler kaldırılmış ve tavanı sunta ile kaplanmıştır. Ahşap dolaplar yerine saç dolapların konulmasına girişilmiş, itirazlar sonrasında ahşap dolaplar bırakılmıştır [44], [70]. 1982-1983 yıllarında I. Mahmut Kütüphanesi'nde yapılan çalışmalarda, kütüphanede yapılan bütün ilaveler kaldırılmıştır [70]. 2014 yılında tekrar restore edilmiştir.

1935-1938 yıllarında mozaik çalışmalarına devam eden Whittemore ve ekibi tarafından, bema kemeri ve güney galerideki IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiği açığa

[1] Bazı kaynaklarda, levhaların yerine asılma tarihi 1949 olarak verilmiştir [21], [49].

çıkarılmıştır. 30 Temmuz 1936 tarihli kararname ile Paris Asar-ı Atika Enstitüsü'nden M. Boris Erustof'un 15 gün süre ile Ayasofya'nın mozaikleri çalışmasına katılmasına izin verilmiştir [44]. Daha sonra sırasıyla; Komnenoslar Mozaiği, Deisis Mozağı, apsisteki Meryem Ana Mozaiği, bema kemerlerinde Gebrail ve Mikhail Melek Mozaikleri, tympanon duvarındaki üç piskopasa ait mozaikler (İstanbul Patriği Aziz Genç İgnatios Theophoros, İstanbul Patriği Aziz İoannes Khrysostomos ve Antakya Patriği Aziz İgnatios Theophoros ait tasvirler) Whittemore ve ekibi tarafından açılmıştır[1] [24], [44], [67]. 1959-1960 yıllarında Dr. Cyril Mango ve Professor Romilly J. H. Jenkins ile dönemin müze müdürü Feridun Dirimtekin'in katkılarıyla, The Byzantine Institute'ün tarafından yapılan araştırmalarda devam edilmiştir [68]. Bu yıllardaki çalışmalarda tympanon duvarı yedinci nişte Athanasios mozaiğinin kalıntıları bulunmuştur [29], [185]. Bu çalışma sonrasında, Alexandros Mozaiği açığa çıkarılmış ve mozaiğin üzerinin Fossati Restorasyonu sırasında sıva ile kapatıldığı belgelenmiştir[2] [68].

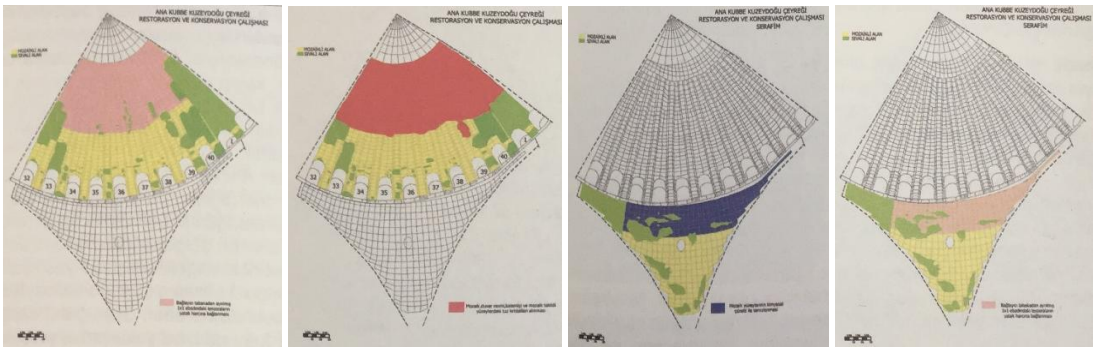
Şekil 4. 112 Fossati Restorasyonu sırasında Alexandros Mozaiği eskizi, daha sonra renklendirilmiş eskizi [68]

1988-1990 yıllarında, doğu yarım kubbe mozaik onarımı yapılmıştır [44]. 1995 yılında UNESCO katkısıyla; Ayasofya'nın kuzeydoğu kubbesi çevresindeki mozaiklerin onarımına devam edilmiş, kuzeydoğu pandantifi üzerindeki melek tasvirinin nem ölçümleri ve onarımı yapılmıştır. Bu çalışma sonrasında, Pantokrator Mozaiğinin kubbe kasnağında olmadığı öğrenilmiştir [44]. 2009 yılında Ayasofya ana kubbe kuzeydoğu çeyreği ve iç narteks mozaikleri restorasyonu ve konservasyonu çalışmalarına devam

[1] Thomas Whittemore 1950 yılında öldüğünde, Ayasofya'daki çalışmaları bitmemiştir [67].

[2] Alexandros Mozaiği'nin Fossati Restorasyonu sırasında çizilen eskiz ve eskiz üzerindeki nottan nerede olduğu anlaşılmıştır [68].

edilmiştir[1,2] [44], [188]. Melek figürünün yüzündeki çinko kapatmanın, daha önce yapılan restorasyon çalışmaları sırasında çıkarılmış olduğu düşünülmüştür[3,4] [21], [44], [225].

Şekil 4. 113 Anakubbe kuzeydoğu çeyreği ve pandantif üzerindeki rölöve çalışmaları [44]

1997 -1999 yıllarında kubbe mozaik çalışmalarına devam edilmiştir[5,6,7] [44]. 28 Ağustos-27 Ekim 2000, 5 Eylül-14 Ekim 2001 ve 30 Temmuz-30 Kasım 2002 tarihlerinde Ayasofya Mozaiklerini Koruma Projesine kubbenin kuzeybatı çeyreğinde devam edilmiştir[8,9] [44], [229]. 2003-2004 yılında WMF desteğiyle kubbe güneybatı mozaikleri çalışmaları yapılmıştır[10].

[1] İlk dört tonozla başlanan iç narteks mozaik çalışmaları sırasında, hava-nem şartları nedeniyle bu alanda mozaik ve sıva dökülmelerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir [44].

[2] Kalemişi yöntemiyle mozaikler tamamlanmamıştır [44].

[3] Çinko kapatmanın vidalarının bir kısmının daha yeni olması nedeniyle, kapatmanın önceki çalışmalarda açıldığı düşünülmüştür [188].

[4] Buradaki mozaiklerin Fossati restorasyonu sırasında dökülen mozaikler yerine kalem işi ile resimlemesi sonucu kayıp mozaiklerin nerede olduğu bilinmemektedir.

[5] 1997 yılında Ayasofya içerisindeki iskelenin eksiklikleri giderilmiştir.

[6] 1997 yılındaki mozaik çalışmalarında, mozaiğin kubbe ile birleşiminde nem ve ısı dengesi nedeniyle ayrışmalara rastlanmış ve kenetlenmeleri sağlanmıştır [24], [44].

[7] Yapılan araştırma çalışmalarında, geçmişten günümüze kadar yapılan restorasyon çalışmalarında; özellikle Fossati Restorasyonunda, mozaikler üzerindeki yapılan çalışmaların ve statik yönden yapıyı kuvvetlendirmek adına yapılan uygulamaların hatalı olduğu tespiti yapılmıştır [24].

[8] Bu çalışmanın her yıl tekrarlanması durumunda 10-15 yıl içinde tamamlanacağı öngörülmüştür.

[9] 2002 yılındaki çalışmalar esnasında; kuzeybatı pandantifi üzerindeki melek tasvirinin pandantif ile bağlantısı güçlendirilmiş ve pandantif üzerindeki çatlak strüktürel problem oluşturmaması nedeniyle, benzer özellikteki tuğla ve harçla doldurulmuştur [44], [229].

[10] Deo-radar ve termal kamera ile çalışmalar yapılmıştır [44].

2005-2006 yıllarında kubbenin güneydoğu çeyreğinde mozaik çalışması yapılmıştır[1] [44]. 2010 yılında, ana kubbedeki tesseralar sağlamlaştırılmış, kubbe strüktüründen ayrılan sıva tabakaları taşıyıcıya bağlanmıştır [44]. 2002 yılında, İtalya Catania Güzel Sanatlar Akademisi'nden katılan öğretim görevlileri ile birlikte, kuzeybatı pandantifi üzerindeki melek tasviri nemden korunmuş ve tuzlanan yüzeyler arındırılmıştır [44], [229].

2004 yılında WMF desteğiyle; imparator kapısı üzerindeki VI. Leon Mozaiği koruma-onarım çalışmaları yapılmıştır ve eksik mozaikler yerine mozaik taklidi dolgular yapılmıştır [44].

Müze olarak açılmadan önce, yapının ısı-nem dengesi ve yağmur sularından zarar görmemesi için doğramalar onarılmıştır [69]. 1958 yılında İtalyan Restorasyon Enstitüsü ve Amerikan Bizans Enstitüsü'nün maddi destekleriyle birlikte; Dr. Bertelli 'nin başkanlığını yaptığı heyet, dış narteksten iç nartekse açılan kapıları temizlemiştir ve önceki dönemlerde altın yaldızların kazılarak çıkarıldıklarını, kalan altın yaldızlar sayesinde belgelemiştir [24]. Vestibül Kapısı, 1964 yılında yerinden çıkartılmıştır [24], [44]. 1973 yılında Roma Restorasyon Enstitüsü tarafından, Vestibül Kapısının eksik bronz levhaları yerine düz levhalar koyulmuş, kapı yerine tekrar takılmıştır [24]. 1979 yılında, giriş kapısı onarılmıştır [44]. 1997 yılında, pencere onarımları yapılmıştır [24], [44]. 2003 yılında ana kubbe pencereleri mermer pencerelerle değiştirilmiştir [24].

1973 yılında, Mahmut Akok tarafından onarımı yapılan giriş kapısı önündeki zemin kaplaması %15 eğim verilerek orijinal haline getirilmiştir [49]. 1985-1987 yıllarında narteks ve naosun döşeme mermerleri onarılmıştır [49].

1939 ve 2006 yıllarında, rampalar restore edilmiştir[2] [44], [65], [225].

1984 yılında mihrap onarılmıştır [44]. 1985-1987 yıllarında Y. Mimar Alpaslan Koyunlu tarafından mihrap çevresindeki taşlar yenilenmiştir[3] [233].

---

[1] 2004 yılında iskele güneydoğu çeyreğe taşınmıştır. 2006 yılından sonra kullanılmayan iskele 2009 yılında kaldırılmıştır [44].

[2] 2006 yılında yapılan çalışma, kuzeydoğu rampası içindir [44], [225].

[3] Bu çalışmalar esnasında, eski mihrap izine rastlanmamıştır.

Müze olarak açıldığı esnada, mozaik çalışmalarının devam etmesi nedeniyle; iç mekanda bilimsel çalışmaların bitimi sonrası hem iç mekanın hem de sergi alanı olarak kullanılan dış narteksin boya ve sıva işleri yapılmıştır [44], [65]. 1960-1961 yıllarında, galeri katındaki sıvalar yenilenmiştir [235]. 1984 yılında kubbe kasnağı sıvaları yenilenmiştir [44]. 1985-1987 yıllarında, kuzeydoğu rampası ve galeri katındaki tavan ile batı kubbe sıva onarımları yapılmıştır [49]. 1988-1990 yıllarında Ayasofya doğu yarım kubbe sıva onarımı yapılmıştır. 1995 yılında kubbede bulunan çatlaklar fark edilmiş ve kubbe kaburgasındaki harç dolgu ve sıva onarımları yapılmıştır[1] [44].

Ayasofya cephe sıva ve boya işleri ile onarımları, her cephe farklı dönemlerde ele alınarak yapılmıştır.

1936-1937 ve 1980 yıllarında, Batı Cephe sıva onarımları tamamlanmıştır [44]. 1950 yıllarında Ayasofya cephesine çimentolu sıva uygulaması yapılmıştır [69]. 2006 yılında, batı cephesi sıvalı yüzeylerin raspa ve temizliği yapılmıştır [44], [225]. 1955 yılında, cephe sıvaları kazınarak eşit kalınlıkta ve ilk silmeye kadar taş olarak bırakılacak şekilde yenilenmiş ve kapatılan pencerelerin sıvaları yenilenmiştir [44]. 1994 yılında, Güney Cephesi sıvaları temizlenmiş ve harçlar incelenerek duvarlar onarılmıştır [44], [236]. Kuzey Cephesi raspa edilerek, Bizans tekniği ile derzlenmiştir [44].

1939 yılında, pencere ile duvar arası ve mihrap önündeki duvarlar onarılmıştır [65]. 1959-1960 yıllarında, Doğu Cephe onarımı yapılmıştır [44]. 1993 yılında, cepheler uygun malzeme kullanılarak onarılmıştır[2] [69]. 1998 ve 2003 yıllarında güneybatı cephesindeki çalışmalar devam ettirilmiştir [44]. 2009-2010 yıllarında dış cephe onarımı yapılmıştır [225]. 1980 yılında bahçe duvarı ve Hünkar Mahfili sıva onarımları yapılmıştır [44], [233].

1977, 1984 ve 1998 yıllarında, Ayasofya kubbe kurşunlarının arasında rüzgarla gelen toprak ve Ayasofya'nın cephesinde yer edinen bitkilerden arındırma çalışmaları ve ilaçlama yapılmış, aydınlatma ve elektrik tesisatı yenilenmiştir [44].

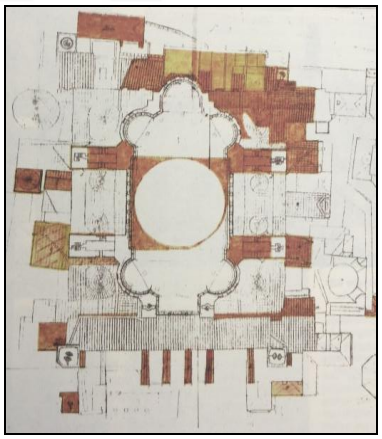
[1] 1997 yılında, UNESCO Miras Fonu SER.CO.TEC. firması davet edilmiştir. Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'dan destek istenmiştir [44].

[2] Cepheler, 1950 yılındaki uygulamadan arındırılmıştır [69].

1986 yılında, YTÜ'den Prof. Dr. Süha Toner, MSGSÜ'den Prof.Dr. Muhteşem Giray ve Prof.Dr. Nermin Sinemoğlu'ndan oluşan komisyon ile Prof. Dr. Semavi Eyice'nin, yapılan uygulamaları değerlendirmeleri doğrultusunda; Ayasofya dış cephesinin gül rengi toprak boyası eklenerek kireçle badana edilmiştir [31], [44]. 1960-1961 yıllarında, giriş kapısı ile Hünkar Mahfili arasındaki izolasyon yenilenmiştir [235].

Kilise ve cami olarak kullanıldığı dönemde, en fazla yapılan müdahale kurşun kaplamaların yenilenmesi olmuştur. Kurşun kaplamaların yenilenmesi, müze dönemi içerisinde yapılan müdahalelerde de büyük bir alan kaplamaktadır.

1936-1937, 1959-1960, 1976, 1985-1987, 1993, 1994, 1996, 1999 ve 2003 yıllarında, Ayasofya kubbe kurşunları yenilenmiştir[1,2,3] [44], [69], [236], [237]. 1997 yılında batı yarım kubbe kurşunları yenilenmiştir [24], [44]. 1975-1976, 1985-1987, 1994 ve 2006 yıllarında, minare kurşunları yenilenmiştir [44], [225], [236], [237]. 1997 yılında güneydoğu minaresi kurşunları yenilenmiştir [24], [44]. 1985-1987 yıllarında duvar kurşun kaplamaları yenilenmiştir [49]. 1967, 1977 ve 2006 yıllarında Türbelerin kurşunlarının onarımı tamamlanmıştır [44], [225]. 1980 yılında Hünkar Mahfili'nin, 2003 yılında Muvakkithane ve Sıbyan Mektebi kurşunları yenilenmiştir [44], [233].

Şekil 4. 114 2006-2008 yıllarında yapılan kurşun yenileme işleri [44]

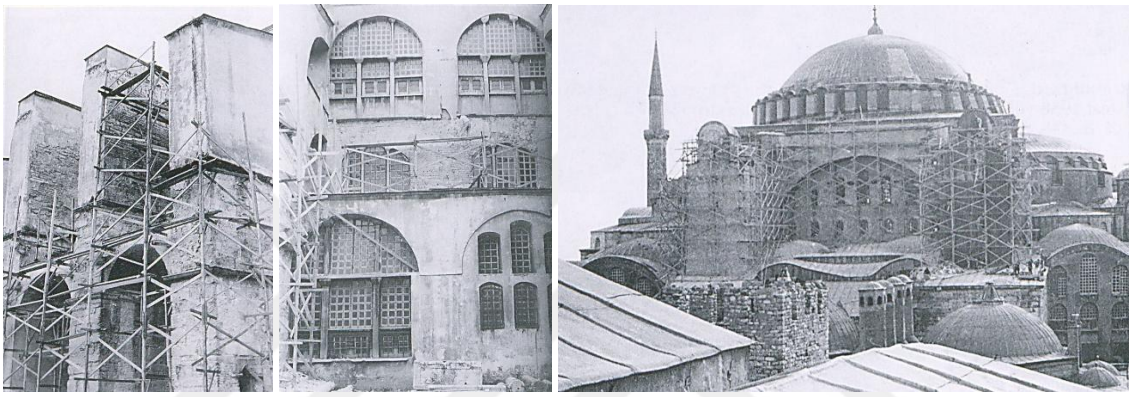
[1] 1993 yılında UNESCO tarafından oluşturulan heyet ve sonrasında oluşturulan Bilimsel Kurul kontrolünde, yapının dış etkilerden korunması için 3mm kalınlığında kurşun levhalarla kaplanmıştır [69].

[2] 1994 ve 18 Nisan- 8 Mayıs 1996 tarihlerinde yapılan Ayasofya Kubbe Mozaiklerini Koruma Projesi kapsamında, mozaiklerden parça düşmesi üzerine kubbe kurşunları yenilenmiştir [44], [236].

[3] 1999 yılında, American Express Company'nin Dünya Anıtlar Fonu desteğiyle, kubbe ve yağmur oluklarının kurşunları yenilenmiştir [44].

Statik önlem olarak; 1955 yılında, kubbe onarımı yapılmıştır [44]. 1992-1993 yıllarında, kemerler ile kubbelerin bağlarının kuvvetlenerek deprem karşısında birlikte çalışmaları için kaya tipi ankraj uygulaması yapılmıştır [44]. 1999 yılında, tonoz çevresindeki ahşap hatıllar yerine sac çakılmış yeni ahşap hatıllar eklenmiştir [44].

2007 yılında, Ayasofya'nın deprem karşısındaki davranışını denetlemek amacıyla, 1991 yılında kurulmuş olan deprem izleme sistemi Boğaziçi Üniversitesi, Kandilli Deprem Araştırma Enstitüsü ve Princeton Üniversitesi'nin görüş ve önerileri doğrultusunda; Vakıflar Genel Müdürlüğünce yenilenmiştir [23].

Şekil 4. 115 1955-1956 yılı onarım çalışmaları [238]

Ayasofya'nın avlusunda bulunan ek yapıların restorasyonları yıllara yayılmıştır. Türbeler, Hazine Binası, Sıbyan Mektebi, şadırvan ve dükkan yapılarında yapılan çalışmalarla birlikte, kanalizasyon çalışmları da uygulanmıştır.

Ayasofya minareleri yıllar içerisinde birçok kez restore edilmiştir. 1936-1937 yıllarında, minare onarımları yapılmıştır [44].

1939 yılında Mimar Sinan tarafından yapılan minare onarımı yapılmıştır [40], [65]. 1955 yılındaki onarımlarda, kuzeybatı ve güneybatı minarelerinde bulunan girland rölyeflerinin kaldırılarak günümüzde görülen mavi çinilerle kaplandığı bilinmektedir. 1962 yılında Mimar Sinan'ın III. Murat minareleri ile minarelere çıkan merdivenler onarımlarına başlanmıştır ve 1963 yılında güneybatı minaresi ile 1964 yılında güneydoğu minaresi onarımları tamamlanmıştır[1] [44], [235]. Minare onarımlarında,

[1] 7 Temmuz 1961 tarihli ve Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Beerkman, Y. Mimar Adil Denktaş ve Y. Mimar Fatin Uluengin'den oluşan heyet tarafından yazılan raporda, minerallere merdivenlerinin su alması nedeniyle zarar gördüğü belirtilmiştir [44].

deforme olan taşlar ve şerefe korkulukları değiştirilmiş ve korkulukların oturduğu taş ile birleşim yerleri onarılmıştır [49].

1959-1960 yıllarında, ilk yapılan minare onarılmıştır [44]. 1968-1969 yıllarında güneydoğu minaresinin kesme taşlarının dökülmüş veya çürümüş bölümlerinin küfeki taşlarla kaplanmıştır ve minare merdivenlerinin ve şerefe döşemesinin onarımı yapılmıştır [49]. 1971 yılında ise, hangisi olduğu belirtilmemiş Mimar Sinan'a ait minare onarılmıştır [24].

1967 yılında, Mustafa Mahir Acarlıoğlu tarafında, II. Selim Türbesi'nin cephedeki mermer kaplama ile söveler onarılmıştır. Giriş kapısı yanındaki duvar yüzeyinde eksik olan çinilerin tamamlanması veya kalem işi çini taklidi ile kapatılması, iç mekan döşemelerin orijinal haline uygun olarak onarımı yapılmıştır [44]. 1967 yılında, III. Mehmet Türbesi'nin cephe boya, giriş kapısı ve zemin döşemelerinin orijinal haline uygun olarak onarımı yapılmıştır [44]. 1939 ve 1959-1960 yıllarında, Vaftizhane (I. Mustafa ve I. İbrahim Türbesi) onarılmıştır [44], [65]. 1982-1983 yıllarında, türbelerde yapılan çalışmalar kapsamında, orijinaline uygun şekilde, vaftizhanenin ahşap saçağı ve döşemesi yenilenmiştir [233].

1977 yılında Türbelerin pencere doğramaları ve 1985-1987 yıllarında Türbe revakları, narteks ve naosun döşeme mermerleri onarılmıştır [44], [49]. 1982-1983, 1994 ve 2006 yıllarında türbeler onarılmış ve türbelerin bulunduğu avlu düzenlemesi yapılmıştır [44], [225], [237]. 2003 yılında türbelerde cephedeki mermerlerin ve alemlerinin onarımı yapılmıştır [44].

1939 ve 1959 yıllarında, Hazine Binası onarılmıştır [49], [65]. 1994 ve 1997 yılında, Muvakkithane onarılmıştır. Mermer kaplamaları ve süslemeleri onarılmıştır [24], [44]. 1994 yılında, Sıbyan Mektebi onarımı yapılmıştır. Bu yapıların onarımı kapsamında, alemleri, mermer kaplamaları, altın varakları, altın yaldızları onarılmıştır [44]. 1974 yılında projesi çizilen Sıbyan Mektebi ve Muvakkithane kalorifer tesisatı projesi uygulanmıştır [49].

1980 yılında Hünkar Mahfilinin döşeme taşıyıcıları onarılmıştır. 1985-1987 yıllarında, Hünkar mahfilinin cephesi altın yaldızla bezenmiştir [233].

1960-1961, 1994 ve 2013 yıllarında Şadırvanın onarılmıştır [44], [225]. 1994 yılında, Şadırvanda ayrıca ahşap kiriş ve taşıyıcı ahşaplarla kaplamaların değişimi yapılmış, orijinal desenler korunarak süslemeler yenilenmiş, mermer araları dolgu malzemesi ile doldurulmuş ve çürümüş çatı konstrüksiyonu güçlendirilmiştir [44]. 1960-1961 yıllarında, kanalizasyon hattı ana kanalizasyon hattına bağlanmıştır [235].

Doğu cephesinde yer alan dükkanların onarımı 1947 yılında tamamlanmıştır [49].

Ayasofya ve yakın çevresindeki mimari eklere yapılan müdahale ve restorasyon çalışmaları dışında, Ayasofya'nın bahçe ve yakın çevre sokak düzenlenmesi uygulamaları yapılmıştır.

1988 yılında Ayasofya avlusunda bulunan ağaçların bir kısmının kesimi yapılarak bahçe düzenlenmesi tamamlanmış ve 1989 yılında, korkuluklar ve demir kapının onarımı yapılmıştır[1] [44]. Caferiye Sokakta bulunan ağacın devrilmesi ile zarar gören bahçe duvarı demir korkulukları 1994 yılında onarılmıştır. Aynı yıl, bomba patlaması nedeniyle, müzeye kapı kontrol sistemi yapılmıştır [44]. 2002 yılında, bahçe duvar mermerleri temizlenmiştir [234].

1984-1986 yıllarında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile Çelik Gülersoy tarafından, Ayasofya ile surlar arasında kalan Soğukçeşme Sokak Restorasyon çalışmaları yapılmıştır [227], [228].

Ayasofya'da yapılan çalışmaların kısmi olarak devam etmektedir[2]. Günümüzde farklı ofisler ve ekipler tarafından yürütülen çalışmalar, genel elektrik projesi, kuzey, doğu ve güney cepheleri proje işi, dış cephe aydınlatması işi, iç mekan bezemeli ve mermer yüzeylerin acil müdahale işi, Hünkar Mahfili restorasyonudur. Ayrıca, Işık Proje tarafından Batı cephesi restorasyonu, Aslı Mimarlık tarafından ana mekan iç yüzeylerinin acil müdahalesi, Pekerler İnşaat tarafından Hazine Binası restorasyonu ve

[1] Araç kazası nedeniyle, bahçe duvar korkulukları ve demir kapı zarar görmüştür [49].

[2] 4 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan alınan bilgidir.

Ekol İnşaat tarafından galeri katı ve güneybatı atrium iniş rampası depolar acil müdahale ve proje yapım işi yapılmaktadır[1].

Restorasyon çalışmaları dışında, Ayasofya'nın işlev değişikliğine bağlı olarak ve kendi işlevi içerisinde belli nedenlerle, dönem içerisinde mimari ekler, statik elemanlar ve duvarlar yıkılmıştır.

1935 yılında dönemin Müze Müdürü tarafından harap halde olduğu gerekçesiyle yıktırılmıştır[2,3] [21], [23], [44], [69], [197].

Şekil 4. 116 Medresenin yıkım öncesi ve sonrası fotoğrafları [44]

Şekil 4. 117 Ayasofya Medresesi kalıntıları, Y. B. Nur, 31.03.2017

1950 yılında, Şehzadeler Türbesi'ne ait Türbedar Odası kaldırılmıştır[4] [24]. Hazine Binasının onarım sırasında, 1959 yılında, tarihi değeri olmayan ve Hazine Binasına bitişik olan yapı, onarımı engellediği için yıkılmıştır [49]. 1975-1976 yıllarında

[1] Rampa müdahale projesinin danışmanlığını; Prof. Dr. Nevzat İlhan, Prof. Dr. Selçuk Mülayim, Prof. Dr. Musatafa Erdik, Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Asnu Bilban Yalçın, Doç. Dr. Ahmet Güleç yapmaktadır.

[2] Bu karar tartışmalara neden olmuştur.

[3] Müzeye çevrilmesi için oluşturulan kurul tarafından yazılan raporda da bu karar yer almaktadır.

[4] 30 Mayıs 1942 tarihinde yıkım kararı alınmıştır [24].

Ayasofya'nın batı bölümündeki dört dayanak duvarı yıkılmıştır [237]. 1983 yılında, arkeolojik çalışmaların devamlılığı için Ayasofya duvarına bitişik olan tek katlı Osmanlı yapısı olan hizmetli odası kaldırılmıştır [49]. 1984 yılında, Hünkar Mahfili hizasındaki beş dükkanın giriş duvarları yıkılmış, cephe yüzeyleri arttırılarak cam ile kapatılmış ve tente kullanılmıştır[1] [44].

Şekil 4. 118 Dükkanlar, Y. B. Nur, 31.03.2017

4.3.5 Mekansal Kullanım

Müzeye çevrilmesinden sonra, Ayasofya içinde ve yakın çevresindeki mimari eklerde mekansal kullanıma bağlı değişiklikleri yapılmıştır.

Müzeye çevrildiği yıl, Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Bizans eserlerinin (Lahitler, ambon, kabartmalı mimari parçalar vb.), diğer camilerde bulunan lahitlerin, Süleymaniye Türk ve İslam Müzesinde yer alan Osmanlı eserlerin (halılar, levhalar, rahle ve şamdanlar, kitap kapları, vb.) Ayasofya'da sergilenmesine karar verilmiştir[2] [65]. Müze olarak kullanılması kapsamında, ilk olarak açıldığı dönemde, avlu alanı temizlenerek açık sergi alanı olarak düzenlenmiştir [69].

Günümüzde, 1166 tarihli Synode kararlarının yazılı olduğu mermer levhalar, Bizans dönemine ait vaftiz teknesi, Ayasofya çevresinden bulunmuş mozaik parçalar, 2. yüzyıla ait porfir sunak, yılan motifli havuz, Eirene'ye ait olduğu düşünülen lahit, 11. yüzyıla ait mermer kitabe ve bilgilendirme fotobloklar vb. eserlerle dış narteks sergi alanına dönüştürülmüştür [24].

[1] Fossati Restorasyonu sırasındaki dükkan görünümleri bu çalışma ile sağlanmıştır [44].

[2] 27 Ağustos 1934 tarihli raporda, eserlerin yerleşimi hakkında maddelere yer verilmiştir [44].

Şekil 4. 119 Müze bahçesinde sergilenen diğer kalıntılar, Y. B. Nur, 11.04.2017

Müze kapsamında sirkülasyonu sağlamak amacıyla giriş bölümü batıya alınmıştır [44].

2003 yılında, Çevre Düzenleme ve Teşhir-Tanzim Projesi kapsamında çıkış turnikeleri ve geçici gişe yapısı eklenmiştir [234]. 2013 yılında müze kapsamında Ayasofya'ya eklemeler ve Ayasofya'da düzenlemeler yapılmıştır. Müze güvenlik ve yangın alarm sistemleri kurulmuş ve Ayasofya Müzesi giriş-çıkış turnikelerinin düzenlenmiştir [225].

2017 yılında, Muvakkithane'nin önünde ve bahçe duvarının dışında polis yapısı eklenmiştir. Müze kapsamında, ziyaretçi giriş ve çıkışlarının arasında yer almaktadır.

Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi nedeniyle değişen ihtiyaç listesine bağlı olarak, mimari ekler ve yapı içerisindeki bölümlerde işlev değişiklikleri yapılmıştır.

Ayasofya müzeye çevrilirken, İmarethane ve Hazine Binası müze kapsamı dışında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bırakılmıştır [69]. 1970 yılında, İmarethane Kurşun Atölyesi olarak kullanılmaya başlanmıştır [24], [203]. 1977 yılında, Ayasofya'nın kullanılmayan İmarethanenin süreli sanat galerilerine dönüştürülerek Ayasofya avlusundan Soğukçeşme sokağa geçişler sağlanarak sokağın gündüz kullanımı aktifleştirilmeye çalışılmıştır [226], [227], [228]. 2004 yılında İmarethane, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün kurşun, kalas ve hırdavat deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır [24].

Muvakkithane, 1939 yılında, müze girişi olarak kullanılmıştır [44].

1960 yıllarında I. İbrahim döneminde yapıldığı düşünülen sebil Belediye Zabıtası Turizm Merkezi olarak kullanılmıştır [203]. 1970 yılında, I. İbrahim Sebili Enformasyon Bürosu olarak kullanılmaya başlanmıştır [24], [203]. Günümüzde, I. İbrahim döneminde yaptırıldığı düşünülen sebil, büfe olarak kullanılmaktadır.

1960-1961 yıllarında, Hünkar Mahfili geçiş mekanı lojmana çevrilmiştir [44]. 1980 yılındaki onarımlar sonrası, 8 Ağustos 1980 yılında Ayasofya Hünkar Mahfili ibadete açılmıştır[1] ve 12 Eylül 1980 darbesiyle ibadete kapatılmıştır[2] [65]. Hünkar Mahfili, 10 Şubat 1991 yılında tekrar ibadete açılmıştır[3] [65], [81].

8 Eylül 1992 yılında Osmanlı Padişah türbeleri, müze işlevi verilerek açılmıştır [233].

2010 yılı sonrasında Sıbyan mektebi, Ayasofya Araştırma ve Dokümantasyon Birimi ve Sıbyan Mektepleri Fotoğraf ve Sergi Salonu olarak ve Muvakkithane, Müze Ofisi olarak kullanılmaya başlanmıştır [239], [240].

Günümüzde, Ayasofya'nın müze olması kapsamında kapalı tutulan Patrikhane bölümünde ikonalar depolanmaktadır ve bu bölüm ziyarete kapatılmıştır.

[1] 1979 yılındaki kanun tasarısı sonucu veya kanunun etkisinin olduğu düşünülmektedir [44].

[2] İhtilal sonrası değişen Kültür Bakanı, onarımların tamamlandıktan sonra ibadete açılması uygun görmüştür [49].

[3] Günümüzde de bu bölüm ibadete açıktır.

BÖLÜM 5

SONUÇ VE ÖNERİLER

I. ve II. Kilise'nin yapımı ve kullanımı Ayasofya'nın tarihine katılmazsa, Ayasofya 1485 yıllık bir geçmişe sahiptir.

Ayasofya, Justinianus döneminde paganlığın üzerine Hristiyanlığın, Fatih Sultan Mehmed döneminde Hristiyanlık üzerine İslam'ın zaferini simgelediği düşünülmüştür. Günümüzde zaferler bırakılarak evrensel boyuta taşınan Ayasofya, müze olarak zaman üzerine sadece yapının zaferini simgelemektedir.

5.1 Toplumsal Zamansallık

Ayasofya hakkında oluşturulmuş efsaneler, bilimsel niteliği kanıtlanmamış olsa da, bu yapının halk üzerindeki etkilerini ve toplumlar tarafından ne kadar ve nasıl benimsendiklerini göstermektedir. Bir yapı üzerindeki efsanelerin günümüze kadar ulaşması, iki imparatorluk tarafından bu efsanelerin benimsenmesi ve sahiplenilmesi o yapının ölümsüzlüğüne ve zaman üstü değerleri olduğuna işarettir.

Yapımı ve yapım öncesi de dahil olmak üzere, tarih içerisinde geçirmiş olduğu her türlü müdahale, tanıklık ettiği önemli tarihi olaylar, imparatorluklar, işlev ve varsa işlev değişiklikleri, tarih içerisindeki önemi, kısacası tarihi değeri o yapının toplum üzerindeki etkilerini ve toplumun içinde bulunduğu zaman diliminde ona verdiği önemi göstermektedir. Ayasofya'nın geçmişinin güçlü olması, şimdiki zamanda güçlü olmasını ve gelecekte de güçlü bir tarihe sahip olacağını göstermektedir.

Günümüzde de devam eden tartışmalar ise, Ayasofya'nın her toplum ve her din için çok değerli olduğunu, paylaşılamadığını ve benimsendiğini göstermektedir. Siyasi, tarihi veya dini her ne sebeple olursa olsun; bu tartışma, iddia ve düşüncelerin Ayasofya'nın ölümsüzlüğüne katkıda bulunduğu açıktır.

5.2 Mimaride Zamansallık

Yapımından önce, bulunduğu alanın kutsallığının hafızalarda yer etmesi, I. Kilise, II. Kilise ve Ayasofya'nın tekrar bu alanda inşa edilmesinin asıl nedeni olarak kabul edilmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun başkilisesi ve miras olarak benimsenerek Osman İmparatorluğu'nun Baş Camisi olan Ayasofya, her dönemin imparator ve sultanlar tarafından restore ettirilmiş, yeni ilave yapılarla Ayasofya'nın tarihinde iz bırakılmak istenmiş ve içerisine liturjik malzemeler eklenerek onun algısını ve toplum üzerindeki etkisi arttırılmıştır. Her toplum, bir önceki toplumun mirasını sahiplenmiş ve tarihini genişleterek onu sonsuzluğu ulaştırmayı hedeflemiştir.

Strüktürel çözümleri açısından ilk olması, estetik ve mimari olarak takdir edilmesi nedeniyle Ayasofya, yapım yılı sonrası kendisinden sonra inşa edilen yapılar için referans olmuş ve mimari akımları etkilemiştir. Bu etkileyiş dışında Ayasofya, kendisinden sonra inşa edilen yapılar için kıstas olarak da kabul edilmiştir. Günümüzde bu kıyaslamaların devam etmesi, onun zamanüstü bir yapı olduğunu, yani zamansallığa ulaştığını işaret etmektedir.

Beş yıl kadar kısa sürede tamamlanması ile dünyanın en hızlı inşa edilen katedrali ve yüz ölçümü bakımından dördüncü büyük kilise olarak sıfatlandırılması, Ayasofya'nın günümüzde de takdir edilmesini, efsaneleşmesini ve ölümsüzleşmesini sağlamaktadır.

Ayasofya'nın işlev değişiklikleri ve buna bağlı olarak belirlenen kırılma noktalarına göre ayrılarak, mimari özelliklerini etkileyen ve zamansallığa ulaşmasını sağlayan uygulamalar, yazılan literatür bölümünün özeti olacak şekilde, çizelgeler ve mimari çizimlerde toplanmıştır (Çizelge 5.1, Çizelge 5.2, Çizelge 5.3 ve Şekil 5.1, Şekil 5.2, Şekil 5.3).

Çizelge 5. 1 Kilisenin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur

TARİH	YAPILAN UYGULAMA/ DURUM	AÇIKLAMA
326- 360	I. Kilise'nin yapımı	I. Konstantios tarafından yapımına başlandığı ve oğlu II. Konstantios tarafından tamamlandığı düşünülmektedir.
15 Şubat 360	I. Kilise'nin ibadete açılması	
361	Deprem	Ayasofya'nın ahşap çatısı yıkılmıştır.
381	Çatının yanması	Arienler'in ateşe verdiği Ayasofya'nın çatısı yanmıştır.
395	Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması	Ayasofya, bu tarihten itibaren dini merkez olmasının dışında politik olaylarında merkezi olmuştur.
403	Eudoksia'nın gümüş heykelinin dikilmesi	Ayasofya arkasına (bazı kaynaklarda önüne) sütun üzerinde gümüş heykeli dikilmiştir.
20 Haziran 404	Ayaklanma ve I. Kilise'nin yanması	İstanbul Patriği İoannes Chrysostomos'un sürgün edilmesi üzerine halk ayaklanmış ve I. Kilise ateşe verilmiştir.
408	II. Kilise'nin yapımı	II. Theodosios döneminde Mimar Ruffinos'a yaptırılmıştır. Yapımı 7 yıl sürmüştür.
10 Ekim 415	II. Kilise'nin ibadete açılması	
416	Nefler üzerindeki çatının yanması	Yangında çatı zarar görmüş ve yangın sonrasında neflerin üzeri silindirik tonozlar ile örtülmüştür.
446	Yangın	II. Kilise yangından zarar görmüştür.
457	Taç giyme töreninin gelenekselleşmesi	Ayasofya'da taç giyme törenleri zorunluluğa dönüşmüştür.
10 Ocak 532	Nika İsyanı ve II. Kilise'nin yanması	Maviler ve Yeşiller olarak adlandırılan iki toplum sınıfı imparatorluğa karşı birleşerek Nika İsyanını çıkarmışlar. 13-14 Ocak 532 tarihinde II. Kilise ateşe verilmiştir.
23 Şubat 532	III. Kilise'nin yapımı	I. Justinianus döneminde Trallesli Mimar Anthemios ile Miletoslu Mimar İsidoros'a yaptırılmıştır.
27 Aralık 537	III. Kilise'nin ibadete açılması	
541	Kilise önüne I. Justinianus heykelinin koyulması	Heykel, Mimar İznatios tarafından yapılmıştır.

15 Ağustos 553	Deprem	Kubbe ve içindeki liturjik malzemeler zarar görmüştür.
14 Ocak 557	Deprem	Kubbe ve içindeki liturjik malzemeler zarar görmüştür.
557-562	Çatı restorasyonu	Genç İsidoros tarafından çatı restore edilmiştir. Bu restorasyon uygulaması 5 yıl sürmüştür. 7 Mayıs 558 yılında çalışmalar sırasında doğu yarım kubbesini taşıyan kemer ve ana kubbenin bir bölümü çökmüştür.
562	III. Kilise'nin tekrar ibadete açılması	Patrik Eulhyus ile birlikte, İsa'nın Doğumu Yortusu'nda törenle tekrar açılmıştır
565-578	Mozaiklerinin tamamlanması	II. İustinos döneminde III. Kilise içerisindeki mozaikler tamamlanmıştır.
6. yy	Dünyanın sekizinci harikası olarak tanımlanması	Doğu Romalı Philon tarafından seçilmiştir.
607-610	Triklinos Thomaites'in eklenmesi	Ayasofya'nın güney köşesine Patrik I. Thomas tarafından inşa ettirilmiştir.
726-843	İkonoklazm (İkonakırıcı) Dönemi	III. Kilise içerisindeki tüm betimleyici ve öyküleyici mozaikler kaldırılarak haç gibi dini motifler sembolize edilmiştir.
790	Yangın	Patrikhane kütüphanesi ve Triklinos Thomaites isimli kubbeli yapı yanmıştır. Yeniden inşa edilmiştir.
838	Tarsus'taki mabedden getirilen bronz kapı	İmparator Theophilos döneminde getirtilen bronz kapı, Muhafızlar Salonu çıkışına takılmıştır.
9. yy	Pantokrator Mozaiğinin yapılması	Günümüze ulaşamamıştır.
850-860	Papaz Odalarındaki mozaiklerin yapılması	Deisis komposizyonlu mozaik ve havarilerin tasvir edildiği mozaikler papaz oda duvarları üzerine yapılmıştır.
861	Çan Kulesindeki Çan'ın değiştirilmesi	Venedik Orso Patricienu tarafından hediye edilen çan, yapının batı payanda duvarı üzerine yapılmış dörtgen çan kulesine koyulmuştur.
867	Apsisteki Meryem Mozaiği ve bema kemeri üzerindeki melek mozaiklerinin yapılması	Apsis üzerinde yer alan mozaikte, Meryem ve çocuk İsa tasvir edilmiştir. Bema kemerlerinde ise Mikhail ve Gabriel Melekleri tasvir edilmiştir.
9 Şubat 869 ve 886	Depremler	I. Basileos yapının ilk büyük onarımı yaptırmış, batı yarım kubbeyi onartmıştır. Bu onarımlarda dış narteksin önündeki dört payanda eklenmiştir.
9. yy – 10. yy	Patrikler Mozaiğinin yapılması	869 depremi sonrasında tympanon duvarında İstanbul Patriği Aziz Genç İgnatios Theophoros, İstanbul Patriği Aziz İoannes Khrysostomos, Antakya Patriği Aziz İgnatios Theophoros tasvir edilmiştir.

892	Çan Kulesinin eklenmesi	I. Michael, Venedik dukasından gelen makineli çan için, yapının güneyine çan kulesi yaptırmıştır.
9. yy – 10. yy	İmparator Kapısı Mozaiğinin yapılması	II. Basileios döneminde yapıldığı bilenen imparator kapısı üzerinde bulunan mozaikte, Meryem ve Cebrail, IV. Leon ve İsa tasvir edilmiştir.
912	Patrikhane binasının yanması	Atrium çevresindeki mum dükkanları da harap olmuştur.
912-913	İmparator Alexandros Mozaiğinin yapılması	Kuzey galeride bulunan mozaikte, Alexandros tasvir edilmiştir.
912-959	Batı kemeri ve batı yarım kubbenin sağlamlaştırılması	Konstantinos Porphyrogennetos döneminde batı yarım kubbe ve batı kemeri sağlamlaştırılarak kilise onarılmıştır.
986-994	Sunu Mozaiğinin yapılması	Vestibül kapısı üzerinde bulunan mozaikte, Meryem, çocuk İsa, I. Konstantios ve Justinianus tasvir edilmiştir.
10. yy	Rampa eklenmesi	Güneydoğu yönündeki rampa yapılmıştır.
989	Deprem sonrasında yapılan restorasyon çalışmaları	Depremler sonrasında III. Kilise kubbesinin 40 kaburgasından 13 kaburga yıkılmış ve II. Basileios tarafından Mimar Tridot'a yaptırılan onarımlar beş yıl sürmüştür. Dört payanda eklenerek yapı güçlendirilmiştir.
13 Mayıs 994	III. Kilise'nin tekrar ibadete açılması	
10. yy – 14. yy	Melek Tasvirlerinin yapılması	Dört pandantif üzerinde Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail tasvir edilmiştir.
11. yy	Taç Giyme Yerinin eklenmesi, IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiğinin yapılması	İmparatorların Ayasofya içerisinde taç giyme geleneğinin oluşmasından sonra, 12 Havariyi temsil eden 12 renkli mermerle alan sınırlandırılmıştır. Güney galeri sonunda bulunan mozaikte, İsa, IX. Konstantinos ve Zoe tasvir edilmiştir.
1118	Komnenoslar Mozaiğinin yapılması	Güney galeri sonunda bulunan mozaikte, çocuk İsa, Meryem, II. İoannes Komnenos, Eireni tasvir edilmiştir.
1122	Komnenoslar Mozaiğine ek tasvir yapılması	Alexios tasviri mozaik kompozisyonuna eklenmiştir.
2 Mart 1166	Synod Toplantısı	Ayasofya'da yapılan Synod Toplantısı sonrasında kararlar, mermer levhalar üzerine yazılmıştır.
12. yy – 13. yy	Deisis Mozaiğinin yapılması	Güney galeri batı duvarında, Vaftizci Yahya, İsa ve Meryem tasvir edilmiştir. Roma Resim Sanatında Rönesans başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

1203	Yangın	Triklinos Thomaites ve Patrikhane yapısı yanarak harap olmuştur. Million taşı ile Hipodrom arasındaki yapılar tahrip olmuştur.
13 Nisan 1204	IV. Haçlı Seferleri- Latin istilası sonrasında III. Kilise'nin yağmalanması ve Katolik başkilisesi olması	Latin istilası sonrasında kilise içerisindeki değerli liturjik malzemeler, kaplamalar, mozaik parçaları yağmalanmıştır. Bu dönemde yapıya mimari katkıda bulunulmamıştır.
1261	Rumların Constantinopolis'i geri alması sonrasında yapılan restorasyon çalışmaları	VIII. Michael döneminde, Mimar Ruchas tarafından III. Kilise restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Batı Cephesine dört istinat duvarı eklenmiştir.
1317	Hazine Binasının restorasyon çalışması	II. Andronikos döneminde, Hazine Binası'nın iki ayrı duvarı restore edilmiştir. III. Kilise'ye payandalar eklenerek yapı güçlendirilmiştir.
1346	Deprem	Yapının kubbesindeki 40 kaburganın 989 yılında yıkılmamış olan 13 kaburgası yıkılmıştır. Ayrıca, kuzeydoğudaki pandantif yıkılmış ve döşeme zarar görmüştür.
1353	III. Kilise'nin kubbesinin yenilenmesi	Ioannes VI. Kantakuzenous döneminde III. Kilise ana kubbesi yeniden inşa edilmiştir.
1450	Deprem	
1452	Türk mimar tarafından yapılan restorasyon çalışması	Türk Mimar Ali Naccar III. Kilise'nin restorasyon çalışmalarını yapmıştır. Merdivenli payanda ve minare temelleri oluşturmuştur.
29 Mayıs 1453	Constantinopolis'in Osmanlı tarafından feth edilmesi	Fetih döneminde 9 Mayıs 1543 nedeniyle halk kiliseye sığınmıştır. 28 Mayıs 1453 yılında son ayin düzenlenmiştir. Fetih sırasında imparator ilk olarak III. Kilise'ye gelmiştir. Constantinopolis'in en büyük ve en önemli kilisesi camiye çevrilmiştir.

Çizelge 5. 2 Caminin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur

TARİH	YAPILAN UYGULAMA/ DURUM	AÇIKLAMA
29 Mayıs 1453	III. Kilisenin camiye çevrilmesi	Fetih sonrası 916 yıl kilise işlevine sahip yapı, camiye çevrilmiştir. Liturjik malzemeler çıkartılmıştır. Ahşap bir minare, mihrap ve minber eklenmiş ve kubbe üzerindeki haç kaldırılmıştır. Mozaiklerden sadece göz hizasında olanlar sıvayla kapatılmıştır.
1466	Medrese yapılması	Fatih Sultan Mehmed tarafından yapının kuzeybatısına bir medrese yapılmıştır.
15. yy	Fatih Sultan Mehmet Kütüphanesi	Ayasofya içerisinde kütüphane yapılmıştır.

1487-1488	Mihrabın yenilenmesi	Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan mihrap, II. Beyazid döneminde yenilenmiştir.
1490-1491	Mihrap dışındaki pencerelerin onarılması	
15. yy - 16. yy	Minare eklenmesi, Medreseye kat ilave edilmesi	II. Beyazid döneminde, güneydoğu minare eklenmiştir. Ayasofya'nın kuzeybatısında yer alan medreseye ilave kat ve yeni hücreler eklenerek yapı yeniden açılmıştır.
16. yy	Medresenin restorasyon çalışmaları	I. Selim döneminde (1512-1520) medresede onarım-bakım çalışmaları yapıldığı düşünülmektedir.
1526	Liturjik malzeme eklenmesi	Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Buda Katedrali'nden getirtilen iki şamdan cami içerisine yerleştirilmiştir.
1567	Synode kararları levhasının Kanuni Sultan Süleyman Türbesinde kullanılması	II. Selim döneminde, levhalar sökülerek Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinin saçağında kullanılmıştır.
1572-1574	Restorasyon yapılmasının gerekliliği hakkında dört ferman yayınlanması	Mimar Ahmed ve Mimar Sinan'ın içinde bulunduğu ekip tarafından sorunlar tespit edilmiştir. Heyetin kararı, çevre yapıların temizlenmesi, payandaların onarılması, ahşap minarenin yenilenmesi, medrese tarafında geçit bırakılması, kubbe kurşunlarının yenilenmesi, iç ve dış onarımların yapılması olmuştur.
16. yy	Payandaların güçlendirilmesi ve yeni payandaların eklenmesi	Mimar Sinan tarafından payandalar kutu içerisine alınarak güçlendirilmiş ve yükseltilmiştir. Yapıyı destekleyecek yeni payandalar eklenmiştir. Dış kütlenin güneyinde dört, doğusunda yedi, kuzeyde dört, batıda beş ve ağırlık kubbesi gibi görülen dört payanda olmak üzere 24 payanda bulunmaktadır.
1573-1574	Avluya çeşme yapılması, Sarnıcın yapılması	Çevre düzenlemesi esnasında avluya bir çeşme eklenmiştir. Tam tarihi bilinmemekle birlikte II. Selim döneminde, çeşmeyi beslemek üzere avluya bir sarnıç eklenmiştir.
1574-1577	II. Selim Türbesinin yapılması	II. Selim ölmeden önce, cami avlusunda Mimar Sinan tarafından türbe yapımına başlanmış ve III. Murat döneminde tamamlanmıştır. Cami, Sultan Türbesine sahip külliye sıfatını elde etmiştir.
1580	Şehzadeler Türbesinin yapılması	III. Murat döneminde Mimar Sinan tarafından yapılmış olan türbe, dıştan sekizgen içten haçvari planlı ve çift kubbelidir.
16. yy	Hazine Binasının yenilenmesi	Mimar Sinan tarafından, Hazine Binası yenilenmiştir.
1574- 1595	İki minarenin eklenmesi, Kubbe üzerine alem koyulması	III. Murat döneminde, Mimar Sinan tarafından güneybatı ve kuzeybatı yönünde iki minare eklenmiştir. Kubbe üzerindeki haç yerine altınla yaldızlanan 4 m yüksekliğinde alem koyulmuştur.

16. yy	Liturjik malzeme eklenmesi, Minberin yenilenmesi, Restorasyon çalışmaları, Güneş saatlerinin eklenmesi	III. Murat döneminde mahfilin yetersiz kalması nedeniyle yeni mahfil ve iki güneş saati Ayasofya avlusuna eklenmiştir. Vaiz kürsüsü de 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Ayrıca Bergama'dan getirilen iki küp kuzeybatı ve güneybatı kemerlerinin altına yerleştirilmiştir. Minber yenilenmiştir. Mimar Davut Ağa tarafından kubbe kurşunları yenilenmiş, tuvalet, su yolları, taç kapılar, medrese odaları ve ek binaların onarımları yapılmıştır.
1595	Yangın ve sonrasındaki çalışmalar	III. Murat'ın son dönemlerinde çıkan yangın sonrasında minare merdiveni, cami muslukları ve medrese içerisinde onarımlar yapılmıştır.
1595-1596	Restorasyon çalışmaları	III. Mehmet döneminde; medrese, yapının kemerleri, kubbesi, medrese ile şadırvanın suyolları ve yapı ile minarelerin duvarları onarılmış, kapı önündeki perdeler yenilenmiştir.
1595-1599	III. Murat Türbesi	Mimar Davut Ağa tarafından başlatılan, Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından tamamlanan türbe, dıştan altıgen içten sekizgen planlı ve çift kubbelidir.
1603-1608	III. Mehmet Türbesi, Restorasyon çalışmaları	I. Ahmed Döneminde, Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından yapılmış olan türbe, II. Selim Türbesinin yanında yer almaktadır. Türbe sekizgen planlı ve çift kubbelidir. Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından kubbe kurşunları, camlar ve kitabeler yenilenmiş, mihrap, minber, Hünkar Mahfili, ana kubbe ve yarım kubbeler süslenmiştir. Birçok mozaik bu dönemde sıva ile kapatılmıştır.
1607	Çini pano eklenmesi	Mihrap önündeki Hattat Mehmet bin Mahmud'a ait Besmele yazısının bulunduğu çini pano eklenmiştir.
1623-1640	Restorasyon çalışmaları, Süslemeler	Medrese odaları ve merdivenleri, su yolları onarılmış, yapının halı ve perdeleri yenilenmiştir. Hattat Bıçakçızade Mustafa Çelebi tarafından yazılmış ayetlerle duvarlar süslenmiştir
1639	Vaftizhane'nin I. Mustafa Türbesine çevrilmesi	Koca Kasım Ağa tarafından vaftizhane türbeye çevrilmiştir. Ayasofya ile vaftizhane arasındaki avlu kapatılmış, avluya türbedar odası eklenmiş ve ana kütle ile bağlantısı kesilmiştir.
1640-1648	Avluya sebil eklenmesi, Mahfilin düzenlenmesi, Çini pano eklenmesi	I. İbrahim döneminde, avlunun güneydoğu köşesine üç pencereli ve mermer oymalı sebil yaptırılmıştır. Mahfil-i Hümayun kafeslerle örtülerek, imparatorun görülmemesi sağlanmıştır. Mihrap sağ dehlizinde Kabe ve Minberü'n-Nebi tasvirli çini pano koyulmuştur.
1651	Levhaların asılması	IV. Mehmed döneminde, Tekneci-zâde İbrahim Efendi'nin levhaları pandantifler üzerine asılmıştır.
17. yy	Restorasyon çalışmaları	IV. Mehmed döneminde, cami önündeki kaldırımların düzenlenmiştir. Camlar, medrese odaları, yapı kapıları, kubbe kurşunu, sebil muslukları, medrese ile yapının suyolları ve minare kandilleri onarılmıştır.

1678	Dr. Covel ve Josephus Grelot'un çalışmaları	Ayasofya sarnıcının uzunluğu 43 m, genişliği 13 m, yüksekliği 7.5 m ve ek bölme ebatlarını 13.5x5 m olarak ölçmüştür. Josephus Grelot çalışmasında, Ayasofya altında bulunan kare planlı sarnıca otuz basamak ile inildiğini belirtmiştir.
1695-1703	II. Mustafa'ya ait hat levhasının asılması	II. Mustafa'nın şehzadeliği döneminde yazdığı hat levhası mihrabın sağına asılmıştır.
18. yy	İkinci sebilin eklenmesi	Yapının güneybatı beden duvarına bitişik yapılan sebilin kimin tarafından yapıldığı tam olarak bilinmemektedir.
18. yy	Liturjik malzeme yenilenmesi	III. Ahmet döneminde, Hünkar mahfili yenilenmiştir.
1703-1711	Hat levha asılması	Mihrabın sağ bölümünde bulunan levhaların sol attaki levha, III. Ahmed tarafından yapıya astırılmıştır.
1717	İç dekorasyon yenilenmesi ve mozaiklerin kapatılması	III. Ahmed döneminde iç dekorasyon yenilenmiş ve açıkta kalan mozaikler kapatılmıştır. Sekiz köşeli top kandil ana mekana koyulmuştur.
25 Mayıs 1719	Deprem	Ayasofya, III. Ahmed dönemindeki deprem sonrasında zarar görmüştür. Deprem sonrası yapılan müdahaleler bilinmemektedir.
1739	I. Mahmud Kütüphanesinin eklenmesi	I. Mahmud tarafından yaptırılan ve Ayasofya içerisinde güney nefte yer alan kütüphane, 21 Haziran 1740 yılında açılmıştır. Okuma salonu, kitapların saklandığı bölüm, bunları birbirine bağlayan koridor ve taşlıktan oluşmaktadır.
1740	Mimari eklemeler ve mozaiklerin kapatılması	I. Mahmud döneminde, pandantifte olan melek tasvirleri dışındaki tüm mozaikler kapatılmıştır. Çeşme ve darülkurra eklenmiştir. Avluya sekiz mermer sütun ve kemer üzerine saçaklı bir kubbe ile kapatılmış şadırvan eklenmiştir. Sıbyan mektebi, cami avlusunun güneybatı köşesine inşa edilmiştir.
1743	İmarethane Yapısının eklenmesi, Hazine Binasının işlev değişikliği	1743 yılında ise hayır kurumu işlevine sahip imarethane eklenmiştir. Hazine Binası, İmarethane'ye bağlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.
1730-1754	Hünkar Mahfilinin yenilenmesi	Hünkar Mahfili'ne direkler ekleterek birinci katın üzerine kurulmasını sağlanmış, dışarıdan Hünkar Mahfili'ne geçişteki bölüme Kasr-ı Hümayun'u eklenmiştir.
1754	Deprem	II. Mahmud döneminde, kubbe deprem sonrası onarılmıştır.
1755	Hocapaşa Yangını	III. Osman dönemindeki yangın sonrasında, sıbyan mektebi zarar görmüş, Ayasofya kubbe kurşunları erimiştir. Yangın sonrası onarımlar yapılmıştır.
1757-1774	Restorasyon çalışmaları	III. Mustafa döneminde, II. Selim sarnıcına ait musluklar ve türbeler onarılmıştır
22 Mayıs 1766	Deprem	Deprem sonrası onarımlar yapılmıştır.

1777	Kütüphane'nin onarılması, Çevre düzenlemesi	I. Abdülhamid döneminde, I. Mahmud Kütüphanesi onarılmıştır. Hassa Mimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından, Ayasofya çevre düzenlenmesi yapılmış, kaldırımlar onarılmış ve yenilenmiştir.
1789-1807	Liturjik malzeme eklenmesi	III. Selim döneminde cami içerisine Mehmed Es'ad Yesârî hattı ile yazılmış iki levha asılmıştır.
18 Kasım 1808	Yangın ve Ayaklanma	II. Mahmud döneminde, ayaklanma sonucunda Ayasofya ve türbeler ateşe verilmiştir.
29 Eylül 1809	Yeniden ibadete açılması	Türbeler ile Ayasofya onarılmış ve Mısır'dan getirtilen hasırlar yapı içerisindeki hasırlarla değiştirilmiştir.
1824	Restorasyon çalışmaları	Kubbe kurşunları yenilenmiş, avluda bulunan şadırvan onarılmıştır.
19. yy	II. Mahmud Levhalarının asılması	Mihrabın sağ duvarına II. Mahmud tarafından yazılan iki hat levhası asılmıştır.
1838-1839	Restorasyon çalışmaları	Yapının kurşunları, yaldızları ve cami duvarları ile minarenin badanaları yenilenmiş, şadırvanın şebekesi temizlenmiş, tavan ve saçaklar onarılmıştır. Ayrıca türbelerin de kubbe kurşunları ve türbe içi onarımları tamamlanmıştır.
1839-1840	Restorasyon çalışmaları	Minare kurşunları yenilenmiş, II. Mahmud tarafından başlatılan çalışmalar devam ettirilmiştir. Suyolları tamir edilmiş, minare kurşunları yenilenmiş ve kandiller değiştirilmiştir.
1840-1842	Restorasyon çalışmaları	Medrese odaları restore edilmiştir. Şadırvan ve minarelerin kurşunları yenilenmiştir.
1842	Sebil eklenmesi	İmparator Kapısının soluna Muhammed Cevahir Ağa tarafından bir sebil eklenmiştir.
1847-1849	Fossati Restorasyonu	I. Abdülmecid döneminde Mimar Giuseppe ve Gaspare Fossati çağrılarak yapının en geniş restorasyon çalışması yapılmıştır. Restorasyon kapsamında yapılan uygulamalar, statik güçlendirme, mimari bezemelerdeki yenilemeler, cephe onarımı, mimari eklemeler, yeni bezemeler, yeni donatılar, çevre düzenlenmesi, mozaik çalışmalar olarak gruplandırılabilir. Hattat Mustafa İzzet Efendi, Ressam Antonio Fornari, Mısırlı Yani Kalfa ve N. Lanzoni çalışmada yer almıştır.13 Temmuz 1849 tarihinde çalışmalar tamamlanmıştır.
27 Temmuz 1849	Cami'nin tekrar ibadete açılması	
1851-1852	Döşeme taşlarının onarımı ve kurşunların yenilenmesi	1851 yılında döşeme taşları sökülerek, yerlerine matkapla tekrar yerleştirilmiş ve derz boşlukları macunla doldurulmuştur. 1852 yılında ise kurşunlar yenilenmiştir.
1852-1853	Fossati Albümü ve I. Abdülmecid'e adanarak hediye edilmesi	1 Haziran 1852 yılında Fossati Albümü kapağında Sultan Abdülmecid'in tuğrası ve Ayasofya'nın batı görünüşünün bir madalyona resmedilerek, Londra'da basılmış ve I. Abdülmecid'e adanmıştır. Ocak 1853 yılında ise albüm, Fossatiler tarafından Sultan Abdülmecid'e hediye edilmiştir.

1853	Muvakkithane yapısının eklenmesi	Mısırlı Yani Kalfa tarafından, güney avlu duvarına bitişik olarak muvakkithane yapısı eklenmiştir.
1855	W. Slazenberg albümü	1855 yılında ise, W. Slazenberg, Fossati tarafından açığa çıkarılan mozaiklerin sulu boya resimlerini yaparak yayımlamıştır.
1856	Medrese odalarının onarımı ve kubbe kurşunlarının yenilenmesi	Harap olmuş odaların çatıları kurşunla kaplanmıştır. Giriş ve mihrap kubbelerinin kurşunları yenilenmiştir.
1857	Çevre düzenlemesi	Avludan Bab-ı Hümayun Caddesine uzanan Türbe Sokağı döşeme taşları ve çevre kaldırımlar onarılmıştır. Çevredeki ahşap yapılar yangına sebebiyet verebilecekleri için temizlenmiştir.
1860-1861	Onarım çalışmaları	Daha önceki restorasyonlarda sadece Frenk mermeri ile kapatılan mihrap ve doğu duvarının su alması nedeniyle, bu alanlar kurşunla kaplanmıştır. Avlu, medrese onarımları, gerekli yerlerde sıvaların tamiri, türbelerin saçakları ve minarelerin külahlarının yeniden inşası yapılmıştır.
1868	Çevre düzenlemesi	İTK tarafından Ayasofya çevresindeki ahşap yapılardan arındırılmıştır.
1869 ya da 1870	Medresenin yıkılması	Medrese, Şehremini Server Paşa tarafından, Ayasofya'nın cephesini kapatması gerekçesiyle yıktırılmıştır.
1871	Selim Türbesi onarımı	Yorgi Kalfa tarafından yapılan restorasyon çalışmalarında türbeye oda eklenmiştir.
1872	III. Murat Türbesi Onarımı ve Kurşunlarının yenilenmesi	Nikola Kalfa tarafından türbe onarımı yapılmıştır. Fırtına nedeniyle minare, mahfil ve çatıdaki düşen kurşunlar onarılmıştır.
1873	I. Mustafa Türbesi Onarımı, Atrium düzenlenmesi	Atriumda bulunan dört köşe payeli bölüm kaldırılmıştır.
1873-1878	Medresenin yeniden inşa edilmesi	1873-1874 yıllarında önceki yapının plan ve görünüşleri dikkate alınarak yapımına başlanmıştır. 1878 yılında tamamlanmıştır.
1861-1876	Abdülaziz Dönemi restorasyon çalışmaları	Çevre düzenlenmesi, şadırvan, suyolları onarılmıştır. Minareler üzerine paratoner koyulmuştur. Cami kapısı, imam, vakıf ve arşiv odaları onarımları yapılmıştır.
1877-1878	Ayasofya'nın boşaltılması ve temizlenmesi	1877-1878 Osmanlı- Rus savaşları sonrasında İstanbul'a göç eden halk Ayasofya'ya yerleştirilmiştir. Salgın hastalıklar sonunda Ayasofya boşaltılmış ve temizlenmiştir.
1879	Avludaki sebilin onarımı	Sebil ile birlikte, su yolları da onarılmıştır.
1880	Restorasyon çalışmaları	Saçak boruları tamiri, Sultan Selim Türbesi kapı onarımı yapılmıştır ve yapı camları yenilenmiştir.

1881	Kubbe statik kontrolü	Mühendis Mağoni Efendi'nin içinde bulunduğu heyet kubbenin onarılmasına karar vermiştir.
1881 ve 1884	Hünkar mahfili onarımı	
1881-1890	Minare kurşunlarının yenilenmesi	Fırtına olayları nedeniyle bu tarihler arasında birkaç kez Kurşuncu Hüseyin Ağa tarafından kurşunlar yenilenmiştir.
1882	Türbelerin restore edilmesi	Mösyö Doroni tarafından Sultan Selim Türbesi içindeki çinilerin onarımı yapılmıştır. Loy tarafından Sultan Murad Türbesi içerisindeki çiniler tamir edilmiştir.
1882 ve 1884	Kapıların onarımı ve demir kapı takılması	1882 yılında üç kapı demirden yapılmış ve 1884 yılında diğer kapının onarımı gündeme gelmiştir. Kapı önündeki perdeler Yorgancı Halil Efendi tarafından onarılmıştır.
1883	Soğukçeşme Caddesi yönündeki duvarın tadilatı	Tadilat işlemleri dışında, sıva ve boya yenilemesi de yapılmıştır.
1884	Kütüphane çini ve demir parmaklıkların tamiri	Mösyö Doroni tarafından yapılmıştır.
1885	Kubbe onarımı	Yuvan Kalfa ve Mühendis Şemseddin Efendi tarafından kubbenin ahşap taşıyıcıları restore edilmiştir.
1892	Mahflin ve Müezzin odaları restore edilmesi, Ayasofya boya-sıva yenilemesi	Mahfil pabuçluklarının yenilenmesi ve onarımı yapılmıştır. Müezzin odaları ise Artin Kalfa tarafından restore edilmiştir. Yuvan ve Andon kalfalar tarafından diğer camilerle birlikte Ayasofya'da da boya ve sıva yenilenmesi yapılmıştır
1892-1893	Muvakkithane ve Sıbyan Mektebi Onarımı	
1893	Medrese odaları restorasyonu ve bahçe parmaklıklarının yenilenmesi	Şükrü Efendi gözetiminde türbelerin bulunduğu bahçe parmaklıkları yenilenmiştir.
10 Haziran 1894	Deprem	15 Eylül'de Mimar Valori, Mimar Basmond ve Mimar Kemalettin'ten oluşan heyet, Ayasofya'yı incelemiştir. Mimar D'aranco'da bir rapor hazırlamıştır. Tek bir heyet kurulmasına karar verilmiştir.
1896	Ahşap korkuluklar ile ana mekanın bölünmesi, Türbeler, kütüphane ve imarethane avlusundaki arşiv binasının onarımı	Farklı grupların ibadet ve sohbetleri için ahşap korkuluklar yapılmıştır.
1897	Deprem sonrası restorasyon çalışmaları	Tokatlı İsmail Paşa tarafından yapılan restorasyon çalışmaları 1897 yılında tamamlanmıştır.

1899	Sıva tamiri	
1898-1900-1903	Ayasofya şadırvanı ve türbelerin onarımı	Mimar D'aronco'nun Ayasofya şadırvanı için Fransızca bir keşif hazırladığı ve bu onarımın bütçe ayarlaması nedeniyle 1900 yılında yapıldığı bilinmektedir.
20. yy	Sıbyan Mektebinin işlev değişikliği	Tam tarihi bilinmemekle birlikte, Sıbyan Mektebi Kahvehane olarak kullanılmıştır.
1905	Narteks tavanlarının sıvalarının yenilenmesi	
1906	I. Mahmud Kütüphanesi restorasyonu	Kapsamlı bir restorasyon çalışması yapıldığı bilinmektedir.
1905, 1906, 1907 ve 1911	Henri Prost'un incelemeleri ve ilk kapsamlı rölöve çalışması	V. Mehmed Reşad döneminde, Henri Prost ve Maranconi'nin yapıyı inceleyerek ayrı ayrı rapor hazırlamaları istenmiştir. Henri Prost yapının ilk kapsamlı rölöve çizimini yapmıştır. I. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.
1908	Ayasofya suyolları tamiri ve sıva onarımları	
1911	Kubbe kurşunlarının yenilenmesi, Kahvehanelerin kapatılması için verilen dilekçe	İstanbul Emniyet Müdürü ve Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Evkaf Nezareti'ne dilekçe vermiştir.
1912	İshak Paşa Yangını	Ayasofya ile Sultanahmed Cami arasındaki alanında bulunan ev ve kahvehaneler zarar görmüştür.
1913	Ayasofya ve Sultanahmet Cami arasındaki alanın meydan olarak düzenlenmesi	İshak Paşa Yangını sonrasında, bu alanda yer alan yapıların yıkılmasından sonra, meydan olarak düzenlenmesine karar verilmiştir.
1920	İmarethane'nin işlev değişikliği	Vakıflar Baş Müdürlüğü deposu olarak 50 yıl kullanılmıştır.
1924-1934	Medresenin işlev değişikliği	1924-1934 yılları arasında Öksüzler Yurdu olarak kullanılmıştır.
25 Temmuz 1926	Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan ilk restorasyon çalışması	Ayasofya'nın kubbe kurşunları ile alçı pencerelerin tamirlerini içeren restorasyon çalışması yapılmıştır.
1928	Venedik Belediyesi'nin Enrico Dandolo'nun mezar taşını değiştirme isteği	Venedik Belediyesi, Enrico Dandolo'nun mermer mezar taşının tunçtan yapılan kitabe ile değiştirilmesi isteği dilekçe ile Türkiye Cumhuriyeti'ne bildirilmiştir. Fakat bu istek geri çevrilmiştir.

1931	Ayasofya'da bulunan evrakların Topkapı Sarayı Müzesi'ne taşınması	
1932	Ayasofya'nın galeri batı kanadı ve rampasının depo olarak kullanılması	Galeri katının batı bölümü ve bu bölüme çıkan rampanın evrak ve mozaik kalıntılarının Topkapı Sarayı Müzesi'ne taşınmasına rağmen, bu tarihte depo olarak kullanıldığı bilinmektedir.
1931-1935	Thomas Whittemore'un yaptığı mozaik çalışmaları	Atatürk'ün isteği ile Thomas Whittmore mozaikleri temizleyerek açığa çıkartmıştır. İmparator Kapısı Mozaiği'nin hiç zarar görmediği tespit edilmiştir. 1933-1934 yıllarında Sunu Mozaiği, 1935 yılında Deisis Mozaiği açığa çıkarılmıştır.
9 Aralık 1934	Caminin kapatılması	Ayasofya içerisinde, müzeye çevrilmesi için gerekli çalışmaların yapılması amacıyla kapatılmıştır.
24 Kasım 1934	Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinin kararlaştırılması	Ayasofya'nın, Atatürk başta olmak üzere diğer heyet üyeleri tarafından imzalanan kararname ile müzeye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Ayasofya içerisindeki rahleler, kandiller ve kandiller arası süsler, Sakal-ı Şerif, yazı levhaları, sandıklı saatler, Kuran-ı Kerim çekmeceleri ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin levhaları yerlerinden sökülmüştür. Dış narteksin boya ve sıva işleri yapılmıştır.

Çizelge 5. 3 Müzenin tarihsel irdelenmesi, Y. B. Nur

TARİH	YAPILAN UYGULAMA/ DURUM	AÇIKLAMA
1 Şubat 1935	Ayasofya'nın müze olarak açılması	360 tarihinde ibadete açılan yapı 1093 yıl kilise olarak 482 yıl cami olarak kullanılmış ve 1935 yılında evrensel boyuta ulaşarak müze olarak açılmıştır. Birçok liturjik eser depolara kaldırılmış, sergileme alanları düzenlenmiştir.
1935	Alfons Maria Schneider kazısı, Medresenin yıkılması	Alfons Maria Schneider kazılarında II. Kilise'nin zemin kotuna ve zemin döşemesinde kullanılan mozaiklere ulaşılmıştır. Bulgular arasındaki yapı elemanlarından II. Kilisenin anıtsal girişinin daha gösterişli olduğu düşünülmektedir. Dönemin müze müdürü tarafından medrese yıkılmıştır.
1935-1950	Thomas Whittemore'un çalışmalarına devam etmesi	Sırasıyla, IX. Konstantinos ve Zoe Mozaiği, Komnenoslar Mozaiği, Deisis Mozaiği, apsisteki Meryem Ana Mozaiği, bema kemerlerinde Gebrail ve Mikhail Melek Mozaikleri, tympanon duvarındaki üç piskoposa ait mozaikler açığa çıkarılmıştır.
30 Temmuz 1936	M. Boris Erustof'un mozaik çalışmalarına katılması	Paris Asar-ı Atika Enstitüsü'nden M. Boris Erustof'a mozaik çalışmalarında görev alması için 15 gün süre ile izin verilmiştir.
1936-1937	Kubbe kurşunları, batı cephesi sıva ve minarelerin onarımları	

1937-1940	Kuzeybatı kuyusunun ve yeraltı mimarisi hakkında çalışma	Prof. Emerson ve Prof. Van Nice tarafından yapılan çalışmada kuyunun kaya üzerine oturduğu bu nedenle altında sarnıcın olamayacağı tespit edilmiştir.
1939	Onarım çalışmaları, Muvakkithanenin giriş olarak düzenlenmesi	Hazine Binası ve Mimar Sinan tarafından yapılan minare, pencere ile duvar arası ve mihrap önündeki duvarlar, rampalar, vaftiz yeri onarılmıştır. Muvakkithane müze girişi olarak kullanılmıştır.
1947-1950	Muzaffer Ramazanoğlu kazısı	I. Kilise dönemine tarihlediği iki küçük fresk parçası ve ana mekanın doğu batı yönündeki yeşil somaki döşemesi, dal kıvrımlarından meydana gelen mozaik kalıntıları bulunmuştur.
1947	Dükkanların onarımı	1947 yılında onarımlar tamamlanmıştır.
1948	Levhaların yerlerine koyulması	Caminin müzeye dönüştürülmesinden sonra indirilerek kuzey yan nefte korunan levhalar, tekrar yerlerine asılmıştır
1950	Cephe boyanması, Şehzadeler Türbesi türbedar odasının kaldırılması	Müzenin cephesine çimentolu sıva uygulaması yapılmıştır. Ayasofya Müzesi Müdürü Sami Boyar döneminde 30 Mayıs 1942 tarihinde alınan karar ile türbedar odası 1950 yılında kaldırılmıştır.
1952	İTÜ profesörlerinden oluşan komisyonun raporu	Ayasofya'nın statik olarak incelenmesi, rutubet sorununu çözmek adına kurşun kaplamaların yenilenerek minarelerin onarımının yapılması, sıva tamirlerinin yapılmasına yer verilmiştir.
1955	Alpaslan Koyunlu Döşeme Kazıları, Sıvaların yenilenmesi, Kubbe onarımı, Minare kaplamasının değiştirilmesi	Alpaslan Koyunlu, II. Kilise kalıntılarının temizlenmeden III. Kilise'nin yapımına başlanması nedeniyle, II. Kilise ile III. Kilise döşeme kot farkının 2.5 m olduğunu belirtmiştir. Ayrıca duvar ve döşeme kalıntılarına rastlanmıştır. Cephe sıvaları kazınarak eşit kalınlıkta ve ilk silmeye kadar taş olarak bırakılacak şekilde yenilenmiştir. Kuzeybatı ve güneybatı minarelerinde bulunan girland rölyeflerinin kaldırılarak günümüzde görülen mavi çinilerle kaplandığı bilinmektedir.
1958	Dış narteks kapılarının temizlenmesi	Dr. Bertelli başkanlığındaki heyet tarafından dış narteksten iç nartekse açılan kapılar temizlenmiş ve altın yaldız kaplama izlerine rastlanmıştır.
1959	Minare, Vaftizhane, Hazine Binası ve Doğu Cephenin Restorasyonu, Papaz odalarının rölövelerinin alınması	İlk yapılan minare, Sultan Mustafa ve İbrahim'in gömülü olduğu türbe (vaftizhane) ve yapının doğu cephesi onarılmıştır. Hazine Binasının onarımı yapılırken, yapıya bitişik olan ve tarihi değeri olmayan yapı yıkılmıştır.
1959-1960	Kütüphane içindeki çalışmalar ve Alexandros Mozaiğinin açığa çıkarılması	I. Mahmut Kütüphanesi içerisindeki sedirler kaldırılıp tavanı sunta ile kaplanmıştır. The Byzantine Institute tarafından açığa çıkarılmıştır. Fossati albümü ve eskizlerinden yararlanılmıştır

1960	Tympanon duvarındaki mozaiğin bulunması, Olimpias Kadınlar Manastırı kazıları, I. İbrahim Sebili'nin işlev değişikliği, Hünkar Mahfili geçişinin Lojmana dönüştürülmesi, Synod levhalarının kopyasının Ayasofya'ya taşınması	Tympanon duvarındaki yedinci nişte Athanasios mozaiğinin kalıntıları bulunmuştur. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Arkeolog Rüstem Duyuran tarafından yaptırılan kazılar sonucunda, manastır kalıntıları bulunmuştur. Hünkar Mahfili geçişi, Belediye Zabıtası Turizm Merkezi olarak kullanılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Türbesinde yapılan restorasyon çalışmalarında, 1166 tarihli Synode kararlarının yazılı olduğu levhalar fark edilerek, bir kopyası Ayasofya'ya taşınmıştır.
1960-1961	Şadırvanın onarılması, Sıva ve izolasyon yenilemeleri	Giriş kapısı ile hünkar mahfili arasındaki izolasyon, galeri katındaki sıva yenilemeleri yapılmıştır. Ayrıca kanalizasyon hattı ana kanalizasyon hattına bağlanmıştır.
1962-1964	Minare onarımları	1962 yılında kuzeybatı, 1963 yılında güneybatı, 1964 yılında güneydoğu minareleri onarılmıştır. Taşlar ve şerefe korkulukları değiştirilmiş ve korkulukların oturduğu taş ile birleşim yerleri onarılmıştır.
1964	Horologionun (Güzel Kapı-Vestibül Kapısı) yerinden sökülmesi	Vestibül kapısı sökülerek dış nartekse koyulmuştur. Onarımı yapılan giriş kapısı önündeki zemin kaplaması %15 eğim verilerek orijinal haline getirilmiştir.
1967	II. Selim ve III. Mehmet Türbelerinin onarımı	Y. Mimar Semra Emler tarafından hazırlanan rapor, Mustafa Mahir Acarlıoğlu tarafından uygulanmıştır. Türbelerin kurşun kaplamalarının yenilenmesi, boya tamirleri, giriş kapılarının ve zemin döşemesinin onarımı yapılmıştır. II. Selim Türbesi'ndeki eksik çinilerin tamamlanması ve kalem işi çini taklidi ile boşluklar doldurulmuştur.
1968-1969	Güneydoğu minaresinin onarımı	Kesme taşlarının dökülmüş veya çürümüş bölümlerinin küfeki taşlarla kaplanması, merdivenlerinin onarımı, şerefe döşemesinin onarımı yapılmıştır.
1970	I. İbrahim Sebili'nin işlev değişikliği, İmarethane'nin işlev değişikliği	Enformasyon bürosu olarak kullanılmıştır. Kurşun atölyesi olarak 34 yıl kullanılmıştır.
1971	Minare onarımı	Mimar Sinan'a ait minare onarılmıştır.
1973	Horologionun (Güzel Kapı) onarılarak yerine takılması	Roma Restorasyon Enstitüsü tarafından eksik bronz levhalar yerine düz levhalar koyularak onarılan kapı yerine takılmıştır.

1974	Muvakkithane ve Sıbyan Mektebi'nin ısıtma sisteminin değiştirilmesi	Muvakkithane ve Sıbyan Mektebi'nin kalorifer tesisatı projesi çizilerek uygulanmıştır.
1975-1976	Restorasyon çalışmaları	Batı bölümündeki dört dayanak duvarı yıkılmış ve minare ile kubbe kurşunları yenilenmiştir.
1977	Ayasofya kubbe ve cephesini bitkilerden arındırma çalışması, Elektrik ve aydınlatma tesisatının yenilenmesi, Türbelerin onarımı	Tüm türbelerin kurşun kaplamaları ve pencere doğramalarının onarımı yapılmıştır.
1977-1978	Ayasofya ek yapılarının tekrar işlevlendirilerek Soğukçeşme sokakla ilişki kurulması Projesi	İTÜ Mimar Fakültesi öğretim üyeleri tarafınca hazırlanan Sultanahmet Meydanı Çevresi ve Ayasofya Soğukçeşme Sokağı Koruma ve Geliştirme Projesinin 1977 yılında ilk aşaması tamamlanmış fakat uygulanamamıştır. Ayasofya İmaret yapısı ve ek yapılarının sanat galerisine dönüştürülerek Ayasofya avlusundan Soğukçeşme Sokağa geçişlerin sağlanması tasarlanmıştır.
1979	Hazine Binası Kazıları	Sabahattin Türkoğlu tarafından yapılan kazılarda Hazine Binasının Theodosios dönemine ait olduğu ileri sürülmüştür.
1980	Batı cephesi sıva onarımı ve bahçe düzenlemesi, Hünkar Mahfilinin onarımı, Hünkar Mahfilinin ibadete açılması, Hünkar Mahfilinin ibadete kapatılması	Giriş kapısı onarılmış ve müze kapsamında sirkülasyonu sağlamak amacıyla giriş bölümü batıya alınmıştır. Döşemeleri, çatı kurşunları, döşeme taşıyıcıları ve dökülen sıvaları onarılmıştır. 8 Ağustos 1980 tarihinde Hünkar Mahfili ibadete açılmış ve 12 Eylül 1980 yılında ibadete kapatılmıştır.
1982-1983	Kütüphane ilavelerden arındırılması	I. Mahmut Kütüphanesi çalışmalar sonrasında kütüphanedeki ilaveler kaldırılmıştır.
1982-1992	Türbe onarımı ve avlu düzenlenmesi	Ahşap ve tuğla döşemeler yenilenmiş, sandukalar değiştirilmiştir. Vaftizhane yapısının ahşap saçağı meşeden orijinaline uygun olarak yontularak yerleştirilmiştir.
1983	Sontaj Çalışması, Patrikhane ve hipodroma uzanan gizli geçidin bulunması	Y. Mimar Alpaslan Koyunlu tarafından yürütülen sontaj çalışmalarında Phiale adı verilen kiliseye ait şadırvanın Alemdar Caddesine kadar uzandığı ve zemin kotundan aşağıda olduğu bulunmuştur. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kafeterya çalışmaları sırasında patrikhane ve hipodroma doğru uzanan gizli bir geçit ortaya çıkarılmıştır.

1984	Ayasofya Hünkar Mahfili hizasındaki dükkanların restorasyonu, Sıva yenilemesi, Mihrap onarılması, Restorasyon çalışmaları	Hünkar Mahfili hizasındaki 5 dükkanın, Fossati Restorasyonu sonrası halindeki gibi, girişlerindeki duvar örgüsünün yıkılarak cephe yüzeylerinin arttırılarak cam ile kapatılmış ve tente ile üstü kapatılmıştır. Kubbe kasnağının dökülen sıvaları yenilenmiştir. Y. Mimar Alpaslan Koyunlu'nun hazırladığı raporda, İTÜ Makine Fakültesine rutubet ölçümü, kubbe statiği için İTÜ'den Prof. Sait Kuran'la iletişime geçildiği, fotogrametrik kesit ve periyodik ölçümler için ODTÜ ile iletişime geçildiği, yapının cephe ve kubbesinin bitkilenmesi nedeniyle arındırılarak ilaçlandığı belirtilmiştir.
1985	Dünya Mirası olması	1985 yılında 'İstanbul'un Tarihi Alanları' başlığı altında dünya mirasları listesinde yer almıştır.
1985-1986	Medrese temellerinin bulunması	Yapılan kazı çalışmalarında medresenin temellerine ulaşılmıştır. Ayrıca I. Kilise'ye ait üzeri damgalı kiremit parçaları bulgular arasındadır.
1985-1987	Mihrap yenilenmesi ve Hünkar Mahfili çalışmaları, Onarımlar	Y. Mimar Alpaslan Koyunlu tarafından yapılan çalışmalarda mihrap mermerleri yenilenmiş fakat eski mihrap izlerine rastlanamamıştır. Hünkar mahfili cephesi altın yaldızla kaplanmıştır. Kubbe ve duvar kurşun kaplamaları ile minarelerin kurşun kaplamaları yenilenmiştir. Türbelerin revaklarının onarımı, yeraltı incelemeleri, narteks ve naosun döşeme mermerlerinin onarımları, galeri katındaki tavan ile batı kubbe sıva onarımları, kuzeydoğu rampasının onarımı gerçeklemiştir.
1986	Cephe renginin değişimi	Ayasofya dış cephesinin gül rengi toprak boyası eklenerek kireçle badana edilmiştir.
1988	Bahçe düzenlemesi	Avluda yer alan ağaçlardan bazılarının kesimi yapılarak avlu düzenlenmesi tamamlanmıştır.
1988-1990	Restorasyon ve düzenleme çalışmaları	Ayasofya doğu yarım kubbe sıva ve mozaik onarımı, bahçenin kuzeybatı bölümünün düzenlenerek sergilenen eserlerin bakım, onarım ve güçlendirilmesi yapılmıştır.
1989	Bahçe duvarlarının onarımı	Araç kazası nedeniyle zarar gören demir korkuluklar ve demir kapının onarımı yapılmıştır.
1990	Sultan Abdülmeci'in tuğrasının asılması	Semavi Eyice tarafından Topkapı Sarayı deposunda bulunan tuğra, esas giriş yan duvarına asılmıştır.
1991	Hünkar mahfilinin onarımı ve mozaiklerin taşınması, Hünkar Mahfilinin tekrar ibadete açılması, Isı-nem-akustik ve statik değerlendirilmesi, Vestibül kapısı üzerindeki tavan kalem işi onarımları	Kültür Bakanı Namık Kemal Zeyrek'in isteği üzerine Rölöve Anıtlar Kurulu tarafından onarılmış ve içerisinde bulunan Büyük Saray mozaikleri Aya İrini'ye taşınmıştır. 10 Şubat 1991 tarihinde Hünkar Mahfili tekrar ibadete açılmıştır. Ayasofya'da yapılacak organizasyon nedeniyle yapının akustik ve statik değerlendirilmesi yapılmıştır. Organizasyon sonrasında yapılan ısı-nem ölçümleri doğrultusunda, sıva ile mozaikleri nem dengesinin bozulması nedeniyle ayrışacağı belirlenmiştir.

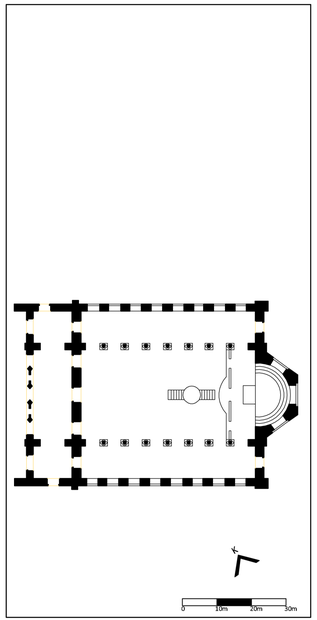
1991-1993	Restorasyon çalışmaları	Prof. Doğan Kuban tarafından hazırlanan rapor sonrasında Analitik rölövenin çizilmiştir. Çalışmalarda, ısı nem oranın ölçülmesi, kurşun kaplamaların yenilenmesi, bozulan mozaik, kalem işi ve süslemelerin, türbe ile yapıda bulunan mermer ve çinilerin onarımı, sarnıçların temizlenmesi ve medresenin ele alınmasına yer verilmiştir.
1992	Türbelerin müze işlevi ile açılması, Y. Mimar Alpaslan Koyunlu restorasyon çalışması	8 Eylül 1992 tarihinde türbeler müze kapsamında ziyarete açılmıştır. Restorasyon çalışmasında Henricus Dandolo'ta ait mezar taşı altında kemik bulunmamıştır. Kuzey galeride açılan niş içerisinde kemiklere rastlamıştır. Ayrıca eski mihrap kalıntıları bulunmuş ve mihrabın kesme taştan olduğu gözlemlenmiştir
1992-1993	Ayasofya Müzesi Deprem Güvenliğinin Tesbiti ve Tamir Takviye Çalışmalarının Belirlenmesi Projesi	Proje kapsamında Ayasofya yapı ve malzeme özellikleri tespiti yapılarak yapının statik durumu tespit edilmiştir. Olası depreme karşı yarım kubbeler ve ana kubbenin kemerle bağlantılarını güçlendirmek için kaya tipi ankraj uygulanmış ve Fossati Restorasyon sırasında uçan payandaların kaldırılarak yerine kubbede kullanılan donatıların yapıyı desteklemediği keşfedilmiştir.
1993	UNESCO- Bilimsel Heyeti'nin restorasyon çalışmaları	Yapı dış etkilerden korunması için kubbeden başlayarak 3mm kalınlığında kurşun levhalar kullanılarak yenilenmiştir. Cepheler, 1950 yılındaki uygulamadan arındırılarak, uygun malzeme kullanılarak onarılmıştır
1993-1995	Mozaik bezemelerinin araştırılması ve levhaların onarımı	Kubbe kasnakları üzerindeki mozaik bezemelerin araştırmaları yapılmış ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'ye ait levhaların onarımı ve yapıya bağlantıları gerçekleştirilmiştir.
1994	II. Selim Türbesi, II. Mahmud Kütüphanesi, III. Mehmed Türbesi, Muvakkithane, Sıbyan Mektebi ve şadırvanın onarımı, Bahçe duvarı onarımı, Kapı kontrol sistemi, Kuzey cephesi onarımı	Bu yapıların onarımı kapsamında, alemleri, mermer kaplamaları, altın varakları, altın yaldızları onarılmıştır. Yapıların geniş kapsamlı onarımları dışında, kubbe ve minare kurşunları yenilenmiş, güney cephesi sıvaları temizlenmiş ve harçlar incelenerek duvarlar onarılmıştır. Caferiye Sokaktaki ağacın devrilmesi ile zarar gören bahçe duvarı ile demir korkuluklar onarılmıştır. 27 Mart 1994 yılında bomba patlaqması sonrası, müze kapı kontrol sistemi eklenmiştir. Kuzey cephesi, raspa edilerek Bizans tekniği ile derzlenmiştir.
1995	Mozaiklerin onarımı	Kuzeydoğu kubbesi çevresindeki mozaiklerin onarımına devam edilmiş, kubbe kaburgalarında harç dolgu ve sıva onarımları, kuzeydoğu pandantifi üzerindeki melek tasvirinin nem ölçümleri ve onarımı yapılmıştır ve Pantokrator Mozaiğinin kubbe kasnağında olmadığı öğrenilmiştir.
1996	Ayasofya Kubbe Mozaiklerini Koruma Projesi, Ayasofya Kolokyumu	18 Nisan- 8 Mayıs tarihleri arasında yapılan çalışma sırasında, nem nedeniyle mozaik parçanın düşmesi üzerine, kubbe kurşun kaplaması yenilenmiştir. 2-4 Mayıs tarihinde düzenlenen kolokyumda, R.J.Mainstone 'Ayasofya'nın Mevcut Durumu, Korunması ve Restorasyon İçin Öneriler' raporu ilgili bakanlıklara iletilmiştir.

1997	Onarım çalışmaları	Batı yarım kubbe, güneydoğu minaresinin kurşunları yenilenmiştir. Pencere onarımları, muvakkithane onarımı yapılmış ve kubbe mozaik çalışmalarına devam edilmiştir. İskelenin eksiklikleri giderilmiştir.
1998	Güneybatı cephesi dönem, hasar, malzeme analizi ve restorasyon çalışmaları	Büyük salon olarak adlandırılan bölümünün güneybatı cephesine bitişik olabileceği ve bulgulara rastlandığı aktarılmıştır. Statik yönden büyük problemi olmayan cephenin onarımı ve bitkilerden arındırılması sağlanmıştır.
1999	Kurşun yenilenmesi ve tonozlarda yapılan müdahaleler	American Express Company'nin WMF desteği ile, kubbe ve yağmur oluklarındaki kurşun kaplamalar yenilenmiş, tonozlarda bulunan ahşap hatıllar yerine sac çakılmış yeni ahşap hatıllar koyulmuştur.
2000-2002	Ayasofya Mozaiklerini Koruma Projesi	1990 yılında başlanan çalışmalara kubbenin kuzeybatı çeyreğinde devam edilmiştir.
2002	Mikroskobik çalışmalar, Konservasyon ve restorasyon çalışmaları, Deprem analizi, Kuzeybatı pandantifi üzerindeki melek tasvirinin onarımı	Prof. Dr. Antonia Moropoulou tarafından yapılan incelemelerde, Ayasofya'nın depremlere dayanıklı olmasının nedeninin harcı içindeki volkanik küller ve onun sayesinde rijit olmayan esnek duvarlar olduğunu savunmuştur. Galeri katındaki kalem işi işlemeler orijinaline uyularak yeniden boyanmış, dış yüzeylerdeki konservasyon çalışmaları yapılmış, sütun, sütun başlığı, friz, bahçe duvar mermerleri temizlenmiştir. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü Deprem Mühendisliği tarafından Ayasofya'nın deprem analizi yapmıştır. İtalya Catania Güzel Sanatlar Akademisi'nden katılan öğretim görevlileri ile yapılan çalışmada, pandantif ile bağlantısı güçlendirilmiş, nemden korunmuş ve tuzlanan yüzeyler arındırılmıştır. Pandantif üzerindeki çatlak gözlenmiş, strüktürel problem oluşturmaması nedeniyle, benzer özellikteki tuğla ve harçla doldurulmuştur.
2003	İklimlendirme Sistemi, Ayasofya'nın strüktürel ve statik olarak incelenmesi, Onarımlar, Çevre Düzenleme ve Teşhir-Tanzim Projesi, Yeni buluntular	Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü önerileri doğrultusunda müze kapsamında korunan İkona ve Kutsal eşyaların bulunduğu depolarda nem ölçme, nem ve sıcaklık ayarlanması çalışmaları yapılmıştır. Kenichiro Hidaka'nın yaptığı çalışmalar sonrasında, Ayasofya'nın yapısal asimetrisi nedeniyle kuzey ana kemerin üstünde tutarsız ve büyük titreşimlerin olduğunu tespit etmiştir. Ana kubbe, muvakkithane, sıbyan mektebinin kurşunları yenilenmiş, türbelerde cephedeki mermerlerin temizlenmesi ve onarımı ile alemlerinin onarımı yapılmış, güneybatı cephesindeki çalışmalar devam ettirilmiştir. Çıkış turnikeleri ve geçici gişe yapısı eklenmiştir. Göksel Gülensu yaptığı araştırmalarda, dehlizlerde kutsal yağ odaları, apsis altında mezar odaları (hipoje) bulmuştur.
2003-2004	Ayasofya Mozaiklerini Koruma Projesi	WMF desteğiyle kubbe güneybatı mozaikleri çalışmaları yapılmıştır.

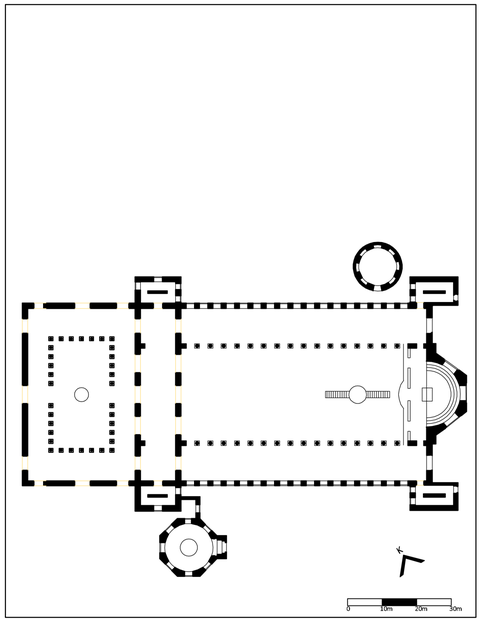
2004	İmarethane'nin işlev değişikliği, VI. Leon Mozaiğinin onarım ve koruma çalışmaları, Hazine Binası Projesi	Kurşun, kalas ve hırdavat deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hazine Binasının müze kapsamında CD-Kitap satış noktası olarak düzenlenmesi için proje hazırlanmış fakat uygulanmamıştır.
2005-2006	Ayasofya Mozaiklerini Koruma Projesi	Kubbenin güneydoğu çeyreğindeki mozaik çalışmaları yapılmıştır.
2005-2009	Yeni buluntular	ASPEG ile çalışmalarına devam eden Çiğdem Özkan Aygün ve ekibi tarafından yapılan araştırma ve dalışlarda Ayasofya içerisinde 5 tanesinde su bulunan 9 adet kuyu bulunmuştur.
2006-2007	Türbelerin onarımları	
2006-2008	Kurşun örtünün yenilenmesi	
2007	Deprem izleme sisteminin yenilenmesi	Deprem karşısındaki davranışını denetlemek amacıyla 1991 yılında kurulmuş olan deprem izleme sistemi Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Deprem Araştırma Enstitüsü'nün önerileri doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğünce yenilenmiştir.
20. yy	I. İbrahim Sebili'nin işlev değişikliği	Günümüzde büfe olarak kullanılmaktadır.
2007-2008	Batı cephesi sıvalı yüzeylerin raspa ve temizliği yapılması	
10 Ocak-25 Eylül 2008	Kuzeydoğu rampanın yenilenmesi	Kuzeydoğuda bulunan rampa, müze ziyaretçileri için kullanıma açılmıştır.
2008-2009	Türbelerin onarımları, Ana kubbe kuzeydoğu çeyrek ve iç narteks bezemeli yüzeylerin restorasyonu	Kuzeydoğu pandantif üzerindeki melek tasvirinin yüzünü örten kapak açılarak meleğin yüzü ortaya çıkartılmıştır.

2009	Zemin etütlerinin hazırlanması	
2009-2010	Dış cephesi onarımı, Ayasofya kandil ve hat levhaları restorasyonu, konservasyonu ve acil onarımı	
2010	Ayasofya içerisindeki iskelenin kaldırılması, Kubbe restorasyon çalışmaları, Sıbyan Mektebi'nin Ayasofya Araştırma ve Dokümantasyon Birimi ve Sıbyan Mektepleri Fotoğraf ve Sergi Salonu dönüştürülmesi, Muvakkithanenin işlev değişikliği	4 Ocak tarihinde, çalışmalar nedeniyle yapı içerisinde 17 yıldır kubbenin görünümünü kapatan iskele kaldırılmıştır. Ana kubbedeki tesseralar sağlamlaştırılmış, kubbe strüktüründen ayrılan sıva tabakaları taşıyıcıya bağlanmıştır. Daha önceki yıllarda Müdüriyet lojmanı olarak düzenlenen Sıbyan Mektebi binasının bakım ve onarımı yapılarak Ayasofya Araştırma ve Dokümantasyon Birimi ve Sıbyan Mektepleri Fotoğraf ve Sergi Salonu dönüştürülmüştür. Muvakkithane, Müze Ofisi olarak kullanılmaya başlanmıştır.
2011	Sultan Abdülmecit'in mozaik tuğrasının asılması	Konservasyon çalışmaları yapıldıktan sonra dış narteks giriş kapısının sol üst bölümüne asılmıştır.
2013	Müzesi güvenlik ve yangın alarm sistemlerinin kurulması, Ayasofya Müzesi giriş-çıkış turnikelerinin düzenlenmesi, I. Mahmud Şadırvanı restorasyonu	
2014	I. Mahmud Kütüphanesi restorasyonu	Restorasyonu kapsamında, rölöve, restitüsyon ve restorasyon çizimleri sadece kütüphane için yapılmış ve uygulaması tamamlanmıştır.

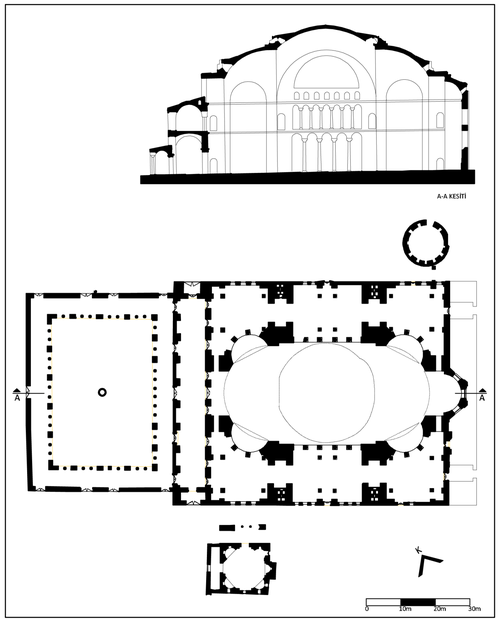
Devam ediyor	Ayasofya Müzesi genel elektrik projesi, Ayasofya kuzey, doğu ve güney cepheleri proje işi, Ayasofya Müzesi galeri katı ve güney rampası proje işi, Ayasofya dış cephe aydınlatması işi, İç mekan bezemeli ve mermer yüzeylerin acil müdahale işi (proje + onarım), Batı cephesi restorasyonu, Ana mekan iç yüzeylerinin acil müdahale ve proje yapım işi, Hünkar Mahfili restorasyonu, Hazine Binası restorasyonu, Galeri katı, güneybatı atrium rampası, depolar projesi, Avluda Osmanlı dönemine ait çeşmenin keşfi	Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti. tarafından batı cephesi proje çizimi yapılmıştır. Aslı Mimarlık Planlama Proje ve Bilg. Des. Tas. Yayın İnş. ve Tic. Ltd. Şti tarafından Ana mekan iç yüzeylerinin acil müdahale ve proje çizimi yapılmıştır. Pekerler İnşaat tarafından Hazine Binası restorasyon çalışması yapılmaktadır. Ekol İnşaat tarafından galeri katı, güneybatı atrium rampası, depolar projesi yürütülmektedir. Sultanahmet ile Ayasofya arasındaki alanda, Osmanlı dönemine ait çeşmenin üst örtüsü bulunmuştur.

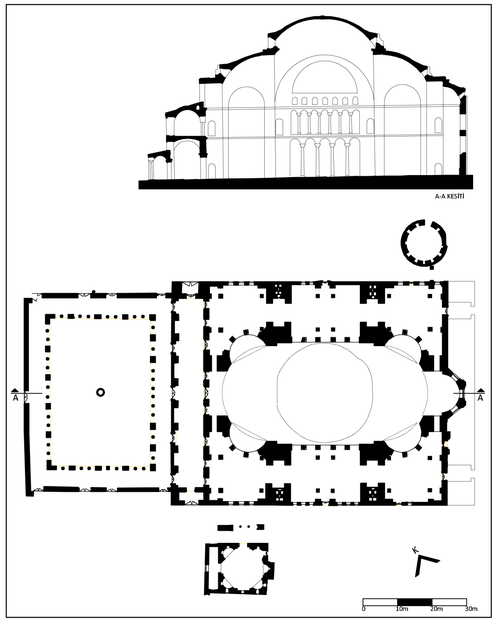
I. KİLİSE	
DÖNEM	360-404
KAYNAK	[49] numaralı kaynakta, E. M. Antoniades'in St. Sophia [1907-1909] eserinde yer alan çizimden yararlanılarak Burçin Nur tarafından çizilmiştir .

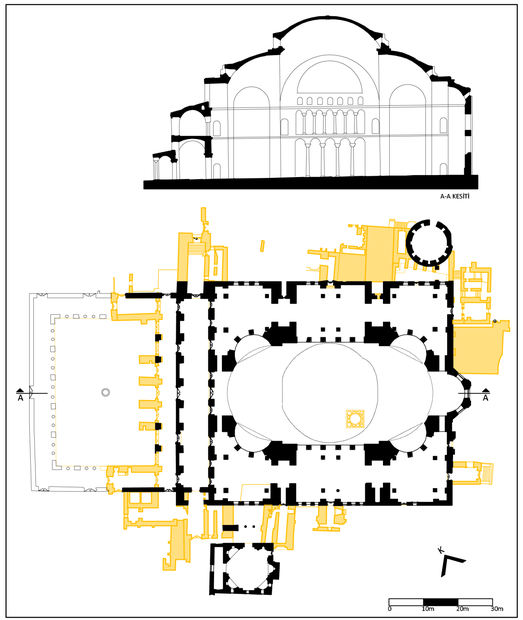
II. KİLİSE	
DÖNEM	408-532
KAYNAK	[24], [49] numaralı kaynaklardan yararlanılarak Burçin Nur tarafından çizilmiştir.

III. KİLİSE	
DÖNEM	532-537 (yapım Yılı)
KAYNAK	[148] numaralı kaynakta, Dewing-Downey, op.cit. ve Kahler, H. ve Mango, C., [1967] Hagia Sophia, London eserlerinden alınarak kullanılan çizimler, Burçin Nur tarafından çizilmiştir.

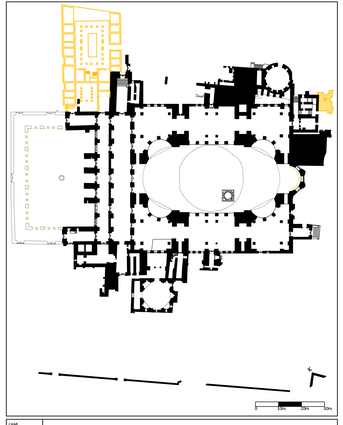

III. KİLİSE	
DÖNEM	557-562
KAYNAK	[148] numaralı kaynakta, Dewing-Downey, op.cit. ve Kahler, H. ve Mango, C., [1967] Hagia Sophia, London eserlerinden alınarak kullanılan çizimler, Burçin Nur tarafından çizilmiştir.

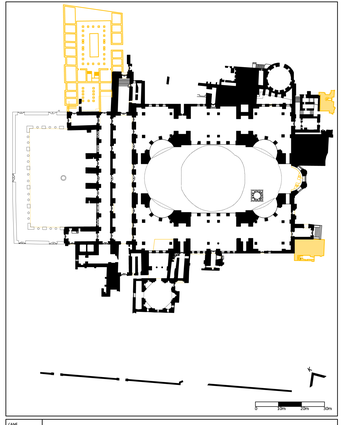

III. KİLİSE	
DÖNEM	562-1449
KAYNAK	Aslı Mimarlık'tan alınan pdfler ve [24] kaynağı yorumlanarak Burçin Nur tarafından çizilmiştir.

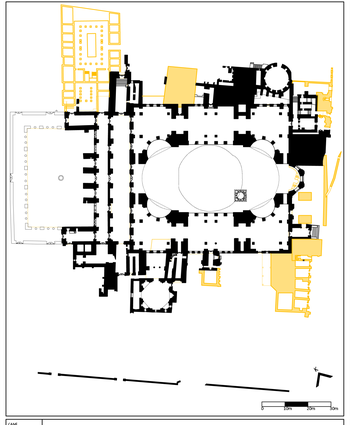
Şekil 5.1 Ayasofya'nın kilise olarak kullanımı

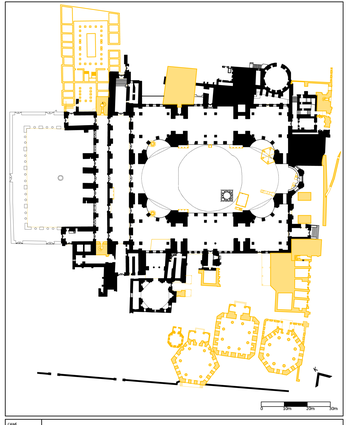
CAMİ	
DÖNEM	1453-1481
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

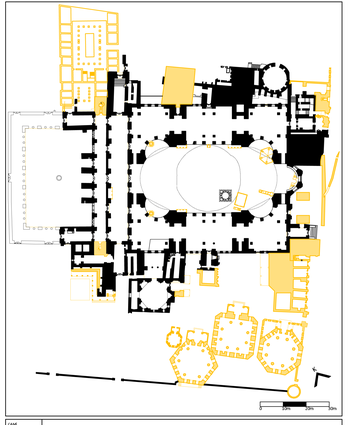
CAMİ	
DÖNEM	1481-1566
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

CAMİ	
DÖNEM	1566-1574
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

CAMİ	
DÖNEM	1574-1640
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

CAMİ	
DÖNEM	1640-1730
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

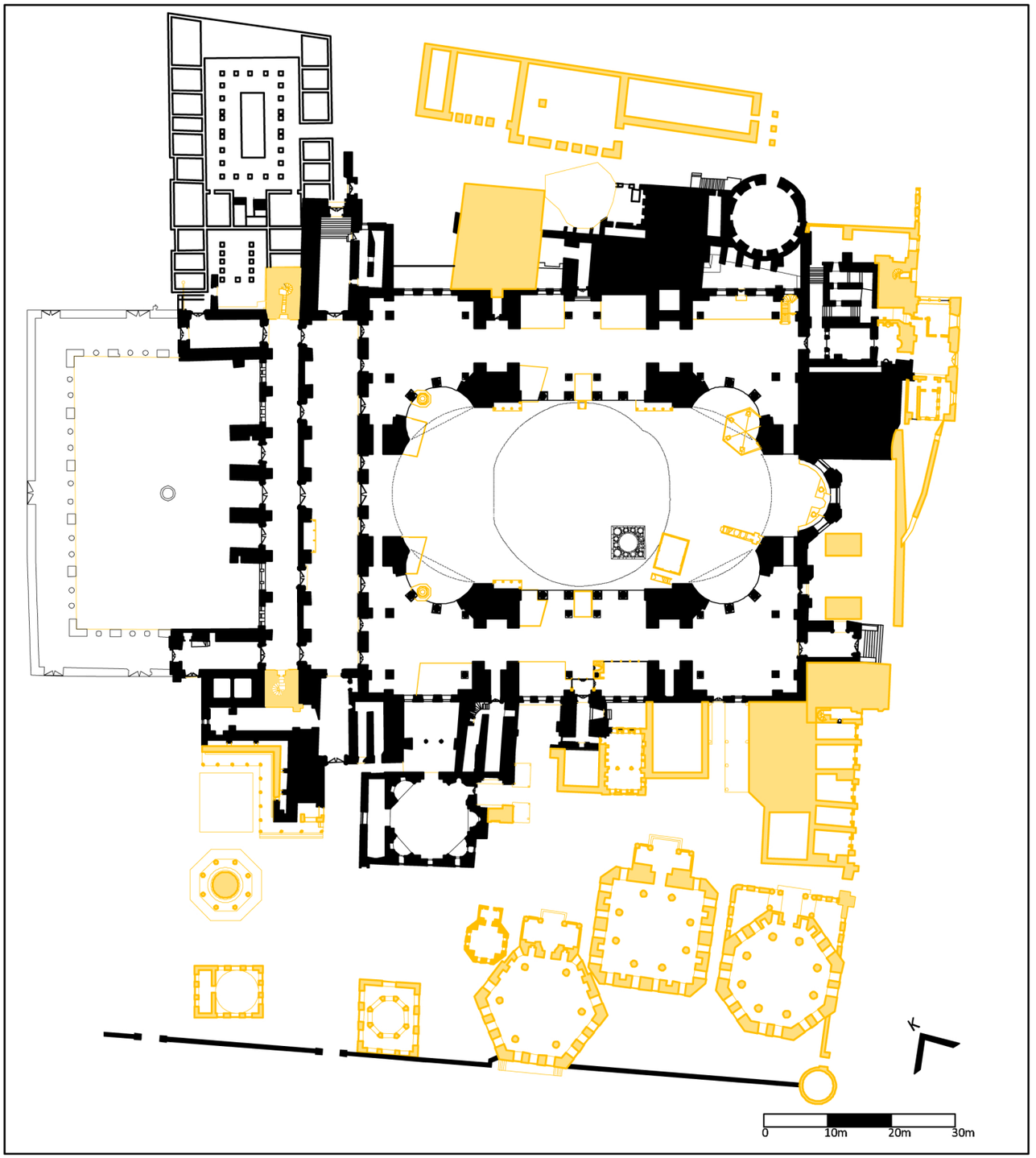

CAMİ	
DÖNEM	1730-1909
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

CAMİ	
DÖNEM	1909-1935
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve irrelevant literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafımızdan çizilmiştir.

Şekil 5.2 Ayasofya'nın cami olarak kullanımı

MÜZE	
DÖNEM	1935-2017
KAYNAK	[24] numaralı kaynaktan ve incelenen literatürlerden yararlanılarak Burçin Nur tarafından çizilmiştir.

Şekil 5.3 Ayasofya'nın müze olarak kullanımı

5.3 Kentsel Zamansallık

Kentin ilk kuruluşunda belirlenen Mese Caddesi, Bizans İmparatorluğu sonrasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde de önemini korumuştur. Mese Caddesi (Divanyolu Caddesi) başlangıcında yer alan kent merkezinin, Ayasofya ve Ayasofya Meydanının bulunduğu bölgenin kabul edilmesi nedeniyle; kent, Ayasofya referans alınarak çevresinde şekillenmiş ve büyümüştür. Ayasofya çevresindeki yapılara konumuyla, tüm toplumlarda ve kent dokusu içerisinde, referans olmuştur.

Fetih nedeniyle kültür, din ve toplumun değişmesi yani demografik yapının değişmesi, özellikle Ayasofya'nın yakın çevresi olmak üzere, tüm kent dokusunu değişime uğratmıştır. Demografik yapının değişmesi dışında; isyanlar, depremler ve yangınlar vb. etkenler de Ayasofya yakın çevresindeki yapıların yıkılmasına ve kent dokusunun değişimine neden olmuştur. Ayasofya'nın işlevi ile kullanımının değişmesi, yakın çevresindeki yapıların yıkılmasına yol açarak ve yeni yapıların eklenmesini sağlayarak, çevre dokusunu zamanla değiştirmiştir.

Kısacası, bu etkenler Ayasofya yakın çevresini ve kent dokusunu değiştirmiştir. Merkezde kalan Ayasofya, kent dokusu içerisinde sabit bir referans noktası olarak kalmıştır. Bu durum, Ayasofya'nın kent için de vazgeçilmez olduğunu ve sonsuzlaştığını göstermektedir.

Ayasofya'ya dışardan ya da içeriye atılan ilk adım sonrası bakıldığı zaman, aktarılan tüm zamanları yaşamak mümkündür. I. Konstantinos tarafından başlatılan ve II. Konstantios tarafından tamamlanan ilk tapınak, meydanda çıkarılan isyan, yanan I. Kilise ve yanan tapınağı tekrar inşa ettirmek isteyen II. Theodosios görülmektedir. Nika İsyanı sonrasında harabe hale gelmiş II. Kilise, önünde durup ölümsüzlük hissiyle yanan Justinianus ve ona cesaret veren Theodora, mimar ve ustaların Ayasofya'yı inşa ederkenki korku ve endişeleri, 5 yıl gibi kısa sürede büyük boyutlu tapınak karşısında Bizans halkı ve tüm dünyanın hayranlığı hissedilmektedir. Latin istilasında yağmalanan tapınak karşısında halkın çığlıkları duyulmaktadır. İstanbul'un fethi sırasında tapınak içerisinde yapılan son ayin duyulmakta ve Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'ya ilk bakışındaki hayranlık hissedilmektedir. Osmanlı dönemindeki ekleri, tüm padişahların ve mimarların onu ayakta tutmak için yaptığı restorasyon çalışmaları ona dikkatle

bakılarak görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulurken, Ayasofya'da yapılan çalışmaları görülmektedir. Atatürk'ün 1935 yılında Ayasofya'yı evrensel boyuta ulaştırdığı gün yaptığı konuşma duyulmaktadır. İki imparatorlukta olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de, meydanda toplanan halkın sesleri duyulmaktadır. Müze önündeki sırada, insanların onu bir kez görmek için bekleyişleri görülmektedir. Günümüzde müzeyi ziyaret ederken, hala onu ayakta tutma, ölümsüzlüğe ulaşmasını sağlamak için yapı içerisindeki iskele görülmektedir. Ayasofya, ziyaretçilerin gördükleri ve algıladıkları ile hissettiklerini üst üste çakıştırmaktadır. Bu durumda, zaman içinde Ayasofya'nın sonsuza ulaştığını ve sembol bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

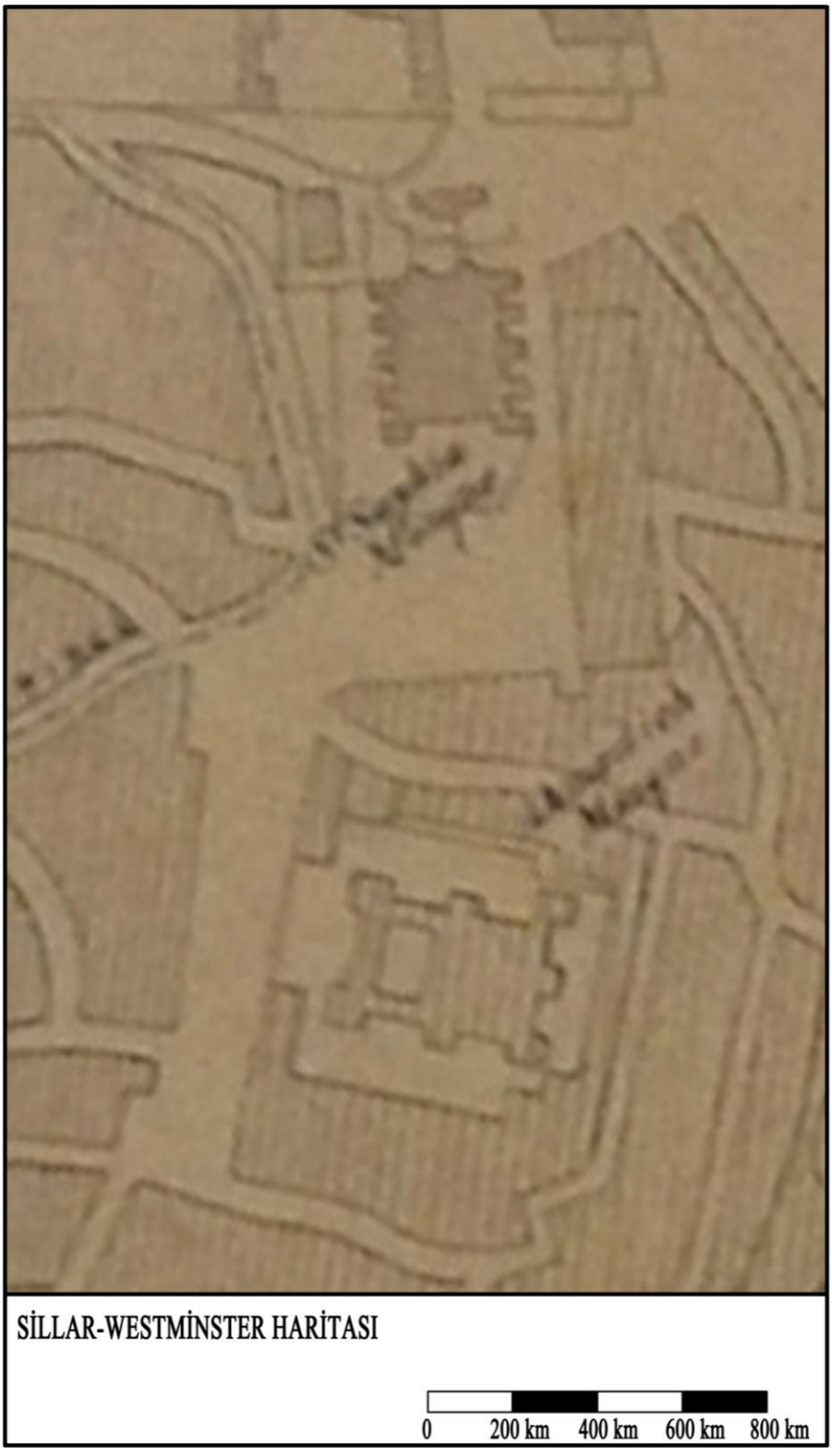
Tüm bu yaklaşımlar doğrultusunda, günümüzde efsanelerine inanılan, tartışma ve iddialara maruz kalan, mimarisi ve konumuyla referans olan, tarihindeki değeri günümüze taşınan, kent dokusunda değişmeyen ve uzun bir geçmişe sahip olan Ayasofya; ölümsüzlük, zamansallık ve bellek gibi soyut kavramların somut karşılığıdır. Ayasofya geçmiş zamanda, şimdide olan ve gelecek zamanda da var olacak olan bir hafıza mekanıdır. Ayasofya, zamanla birlikte var olarak zamansallığa ulaşmaktadır ve sonsuzlaşmaktadır. Geçmiş ile şimdiki zamanın, Ayasofya'da bir araya geldiği sonucuna varılması muhtemeldir ve geleceğin bile zamansal olarak eklenebileceği Ayasofya için söylenebilinmektedir.

Şekil 5. 4 Tarihi Yarımada günümüz haritası doku analizi, Y. B. Nur

Şekil 5. 5 Günümüz haritası doku analizi, Y. B. Nur

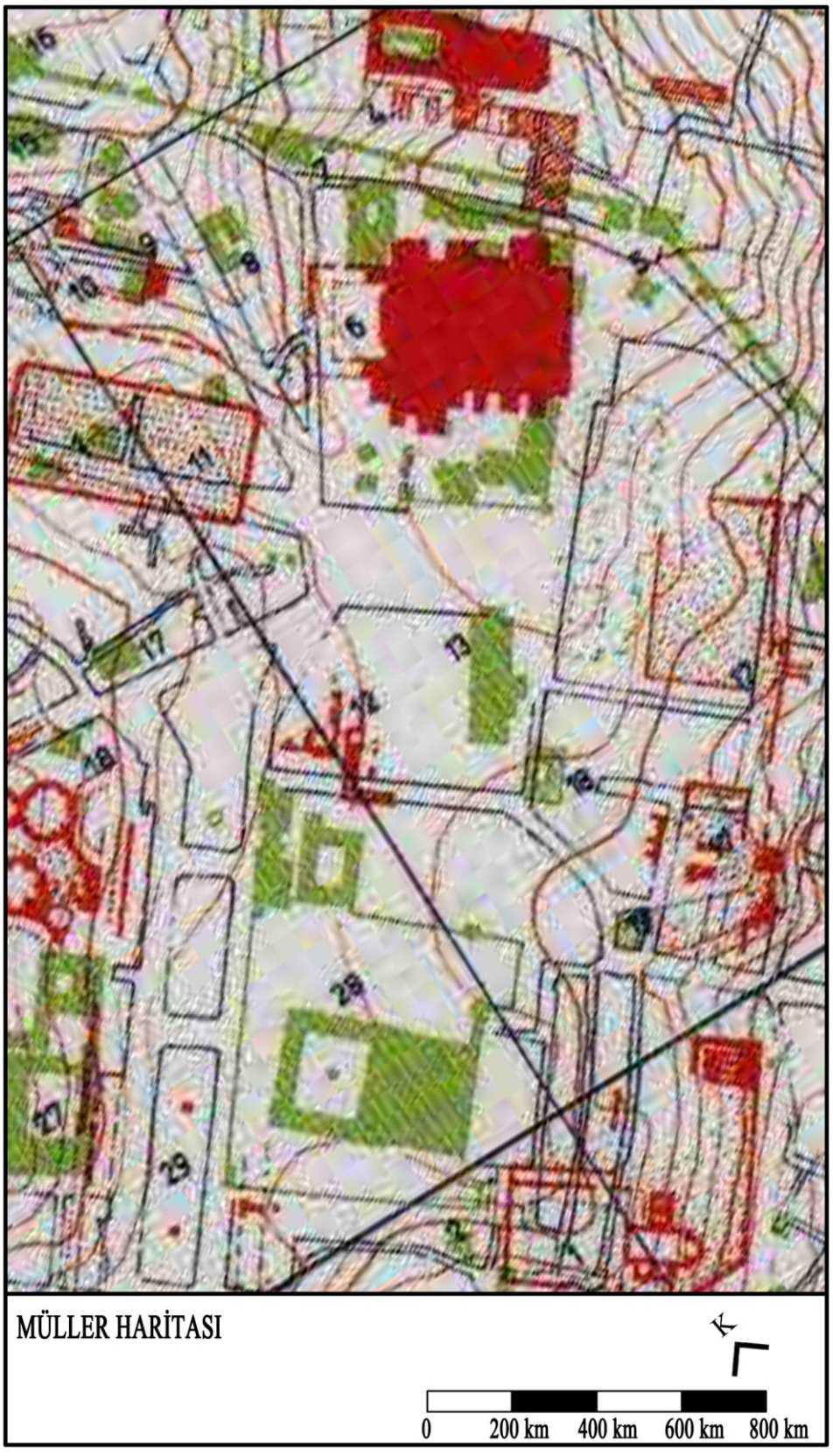
Şekil 5. 6 1909 tarihli Lacey Sillar- Leigh Westminster Haritası [138]

Şekil 5. 7 1913-1914 ve 1918-1921 tarihli Alman Mavisi Haritası [138]

Şekil 5. 8 1922 Haritası [138]

Şekil 5. 9 1965 tarihli Müller Haritası [138]

KAYNAKLAR

[1] Akarsu, B., (1963). "Kant'da Mekan ve Zaman Kavramları", İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, 14: 108-122.

[2] Türk Dil Kurumu, Tarih, http://www.tdk.gov.tr, 8 Ocak 2015.

[3] Türk Dil Kurumu, Zaman, http://www.tdk.gov.tr, 8 Ocak 2015.

[4] Ceyhan Coştu, F., (2015). "Zaman Üzerine Bir Sınıflama Denemesi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(2):647-674.

[5] Okumuş, E., (2010). "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10 (2): 121-174.

[6] Heidegger, M., (1996). Being and Time, State University of New York Pres, New York. (Çeviri: Stambaugh, J.)

[7] Aydınlı, S., (2008). "Mekan'dan Mekansal'a: Mekanın Zamansallığı / Zamanın Mekansallığı, III. Mimarlık ve Felsefe Toplantısı, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 150-162.

[8] Topakkaya, A., (2012). "Zaman Kavramı Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 13: 219-231.

[9] Tunalı, İ., (1989). Estetik, 3.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

[10] Türk Dil Kurumu, Hafıza, http://www.tdk.gov.tr, 3 Nisan 2017.

[11] Tanyeli, U., (2008). "Mimarların Hafızası ve Yassıltılmış Geçmiş", III. Mimarlık ve Felsefe Toplantısı, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 216-224.

[12] Türk Dil Kurumu, Mekan, http://www.tdk.gov.tr, 3 Nisan 2017.

[13] Norberg-Schulz, C., (2001). "Yer Kavramı Bağlamında Eski Çevrelerde Yapılaşma", Mimarlık Dergisi, 297: 42-43. (Çeviri: İdil Üçer)

[14] Hasol D., (2008). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, 10. Baskı, Yem Yayınları, İstanbul.

[15] Nalbantoğlu, H.Ü., (2008). "Nedir Mekan Dedikleri", III. Mimarlık ve Felsefe Toplantısı, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 88-101.

[16] Lynch, K., (2010). Kent İmgesi, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. (Çeviri: İrem Başaran)

[17] Tanyeli, U., (2009). “Türkiye Mimarlığı: Türkiye’de Mimarlığı Kimlik Bağlamında Tartışmak”, Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni, 71.

[18] Güvenç, B., (2008). “Mimarlık: Zaman, Mekan ve Değişim”, III. Mimarlık ve Felsefe Toplantısı, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 108-118.

[19] Tanju, B., (2008). “Mekan-Zaman ve Mimarlıklar”, III. Mimarlık ve Felsefe Toplantısı, 18-19 Kasım 2005, İstanbul, 168-186.

[20] Uçar, Ş., (2001). “İnsan, Varlık ve Zaman”, İslam Araştırmaları Dergisi, 6: 137-154.

[21] Çift, P. ve Altunay, E., (2016). Ayasofya’nın Gizli Tarihi, 30. Baskı, Beyaz Baykuş Yayınları, İstanbul.

[22] Necipoğlu, G., (2015). “ Bir İmparatorluk Anıtının Öyküsü Bizans’tan Sonra Ayasofya”, Toplumsal Tarih Dergisi, 254: 63-75.

[23] Akgündüz, A., Öztürk S. ve Baş, Y., (2006). Kiliseden Müzeye Ayasofya Cami, 1. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

[24] Akgündüz, A., Öztürk, S. ve Baş, Y., (2005). Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya, 1. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

[25] Akyol, A., (2014), Ayasofya/ Hagia Sophia, http://www.ahmetakyol.net/ayasofya-hagia-sophia/, 07 Aralık 2015.

[26] Kuban, D., (2010). Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları, 2. Baskı, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[27] Bilban Yalçın, A., (2014). “ Tarihi Kaynaklar Işığında Aya Sofya’nın Altıncı Yüzyıl Süslemesine Dair Bazı Notlar”, Ayasofya Müzesi Yıllığı, 14: 94-127.

[28] Yılmaz, D., (2012). Ayasofya Dile Geldi, 2. Baskı, Beka Yayıncılık, İstanbul.

[29] Yücel, E., (2009). Ayasofya, 1. Baskı, Anadolu Turizm ve Tanıtım Yayınları, İstanbul.

[30] Clement, C.E., (1895). The City of the Sultans, 1. Baskı, Estes and Laurait Publishers, Boston.

[31] Kandemir, İ.,(2004). Ulu Mâbed AYASOFYA, Ekip Matbaa, İstanbul.

[32] Mango, C., (2006). Bizans Mimarisi, 1. Baskı, Kişisel Yayınlar, İstanbul.

[33] Ümit, A., (2015). İstanbul Hatırası, 12. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.

[34] Bayrı, B.K., (2015). “Duyuların Rehberliğinde Bizans Ayasofya’sında Hayat”, Toplumsal Tarih Dergisi, 254: 44-53.

[35] Aslan, F., (2009). Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[36] Kaya, A., (2013). “Doğudaki Roma’nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 37, 2: 17-40.

[37] Özkan Aygün, Ç., (2010). “Ayasofya ve Topkapı”, National Geographic Dergisi, :54-71.

[38] Psişik Güçler Platformu, Paganizm ve Hristiyanlık, www.pagan.psisik.com/index.php?q=node/4, 8 Ocak 2015.

[39] Yıldırım, S.Ö., (2008). Kentin Anlam Haritaları Gravürlerde İstanbul, 1. Baskı, Kitabistanbul, İstanbul.

[40] Doğan, S., (2009). "Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler", Bilig Dergisi,49: 1-34.

[41] Mainstone, R.J., (1988). Hagia Sophia Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church, 1. Baskı, Thames and Hudson Inc., New York.

[42] Erdoğan, E.G., (2012). "Bizans Döneminde Ayasofya, Tarihçesi ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler",İstanbul Sosyal Bilgiler Dergisi,1: 1-7.

[43] Eyice, S., (1993). "Ayasofya", Tekeli, İ., (ed.), Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, 3: 446-464.

[44] Diker, H.F., (2016). Ayasofya ve Onarımları, 1. Baskı, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi Yayınları; 21, İstanbul.

[45] Şehsuvaroğlu, H.Y., (1953). Asırlar Boyu İstanbul, 1. Baskı, Cumhuriyet Gazetesi, Ankara.

[46] Kavala, Ç.F., (2013). Ayasofya İsyan ve Devlet, 1. Baskı, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

[47] Prokopios, (2011). Bizans'ın Gizli Tarihi, III. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

[48] Dursun, H., (2011). "Evliya Çelebi'nin Ayasofyası", 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 12: 20- 29.

[49] Diker, H.F., (2010). Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[50] Ayasofya Müzesi, Hakkımızda, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/hakk%C4%B1m%C4%B1zda, 3 Ağustos 2016.

[51] Giray, K., (2012), İkonoklast (Tasvirkırıcı) Dönem, http://www.tamsanat.net/yayinlar/sanattarihi.php?post=577, 15 Ocak 2015.

[52] Çoban, B.Z., (2008). "Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması",Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII(4): 117-145.

[53] Gurlitt, C., (1999). İstanbul'un Mimari Sanatı (Architecture of Constantinople-Die Baukunst Konstantinoples, 1. Baskı, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Öncü Basımevi, Ankara. (Çeviri: Prof. Dr. Rezan Kızıltan)

[54] Kongar, E., (2006). "Tarihimizle Yüzleşmek",35, Remzi Kitabevi, İstanbul.

[55] Alican, M., (2014). "Latinlerin İstanbul'u İşgalinin (1204) Arap Kaynaklarındaki Yansımaları Üzerine", Turkish Studies Dergisi, Volume 9/7: 135-145.

[56] Çelebi, E., (1938). Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1672-1680, 10. Cilt, 1. Baskı, Devlet Basımevi, İstanbul.

[57] Öztürk, S., (2003). “İstanbul’un Fethinden Sonra Ayasofya’nın Camiye Çevrilişi”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 14: 133-142.

[58] Gürzap, D., (2015). “Sinan’ın İstanbul’u”, National Geographic Türkiye Dergisi, 169: 53-85.

[59] Ayasofya Müzesi, Minareler, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/dmminareler, 6 Ocak 2016.

[60] Ayasofya Müzesi, Müezzin Mahfili, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/i%C3%A7mm%C3%BCezzin-mahfili, 7 Ocak 2016.

[61] İstanbulburda, Ayasofya, http://istanbulburda.com/istanbul-ayasofya-hagia-sophia/, 11 Ocak 2016.

[62] Eyice, S., (1996). “Fossati”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13. Cilt: 170-173.

[63] Eldem, E., (2015). “Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge”, Toplumsal Tarih Dergisi, 254: 76-85.

[64] Ogan, A., (1950). “Ayasofya Mozaiklerini Ortaya Çıkaran Alim Prof. Th. Whittemore”, İstanbul Üniversitesi Arşivi, İstanbul.

[65] Akan, E., (2008). Cumhuriyet Döneminde Ayasofya, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

[66] Önder, M., (2002). Atatürk Bildirileri, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

[67] Eyice, S., (1951). “Ayasofya Mozaikleri ve Bunları Meydana Çıkartan THOMAS WHITTE MORE”, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, :3-12.

[68] Underwood P.A. ve Hawkins E.J.W., (1961). “The Mosaics of Hagia Sophia at Istanbul- The Portrait of the Emperor Alexander”, Dumbarton Oaks Papers, 15: 187-217.

[69] Ahunbay, Z., (2015). “Dünya Mirası Olarak Ayasofya ve Korumaya İlişkin Sorunlar”, Toplumsal Tarih Dergisi, 254: 86-91.

[70] Eyice, S., (1991). “Ayasofya Kütüphanesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt: 213-214.

[71] Yeni Şafak Gazetesi, Ayasofya Müzesi'nde 'ibadet' tartışması, http://www.yenisafak.com/arsiv/2006/temmuz/04/9790.html, 13 Eylül 2016.

[72] Der Spiegel Zeitung, (2002). Architektur: Asche im Mauerwerk, No:48, Almanya, http://www.spiegel.de/spiegel/a-224810.html.

[73] Polat, İ.E., (2008). “Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferleri’nde Yaşanan İnsanlık İhlalleri”,Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi, 5-6: 5-27.

[74] Gallica, Paris Soir Grand Quotidien D'ınformations Illustrees, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7640691v/f1.item.r=ayasofya.zoom, 15 Haziran 2016.

[75] Milliyet Gazetesi Arşivi, 12.05.1964 Milliyet Sayfa 2, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[76] Milliyet Gazetesi Arşivi, 02.02.1966 Milliyet Sayfa 2, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[77] Milliyet Gazetesi Arşivi, 30.05.1976 Milliyet Sayfa 6, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[78] Milliyet Gazetesi Arşivi, 25.07.1990 Milliyet Sayfa 15, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[79] Hür, A., (2014), 80 yıllık 'Misak-ı Dinî' davası: Ayasofya, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/80-yillik-misak-i-dini-davasi-ayasofya-1191448/, 5 Eylül 2016.

[80] Dini Ajans Yeniakit, Dünü ve Bugünüyle Ayasofya, http://www.yeniakit.com.tr/haber/dunu-ve-bugunuyle-ayasofya-177482.html, 6 Eylül 2016.

[81] Görgeç, N., (2006), İbadete Açık Ayasofya, http://v3.arkitera.com/h10006-ibadete-acik-ayasofya.html, 5 Eylül 2016.

[82] Milliyet Gazetesi Arşivi, 06.07.1987 Milliyet Sayfa 3, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[83] Milliyet Gazetesi Arşivi, 03.01.1990 Milliyet Sayfa 8, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[84] Milliyet Gazetesi Arşivi, 04.01.1990 Milliyet Sayfa 12, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[85] Milliyet Gazetesi Arşivi, 05.01.1990 Milliyet Sayfa 14, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 2 Eylül 2016.

[86] Milliyet Gazetesi Arşivi, 06.01.1990 Milliyet Sayfa 9, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=ayasofya&isAdv=false, 3 Eylül 2016.

[87] Haberler, MHP'li Halaçoğlu: AKP Siyasi Çöküşü Nedeniyle Ayasofya'ya Sarılıyor, http://www.haberler.com/mhp-li-halacoglu-akp-siyasi-cokusu-nedeniyle-7358602-haberi/, 4 Eylül 2016.

[88] Der Tagesspiegel, Erdogan und die zweite Eroberung Konstantinopels, http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/hagia-sophia-wird-wieder-moschee-

erdogan-und-die-zweite-eroberung-konstantinopels/13824106.html, 4 Eylül 2016.

[89] Mynet, Cumhurbaşkanlığı'ndan Ayasofya açıklaması, http://www.mynet.com/haber/politika/cumhurbaskanligindan-ayasofya-aciklamasi-1859619-1, 4 Eylül 2016.

[90] Yeniakit, Erdoğan, Ayasofya için müjdeyi Yenikapı'da mı verecek?, http://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-ayasofya-icin-mujdeyi-yenikapida-mi-verecek-68969.html, 4 Eylül 2016.

[91] Habertürk, Anadolu Gençlik Derneği, Ayasofya Camisi'nde sabah namaz kıldı, http://www.haberturk.com/gundem/haber/1245835-anadolu-genclik-dernegi-ayasofya-camisinde-sabah-namazi-kildi, 4 Eylül 2016.

[92] Safa, P., (2011). Din İnkilap İrtica, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat Yayımevi, İstanbul.

[93] SGK Rehberi, Ayasofya'nın cami olması için Başbakan Menderes'e yazılan mektup, http://www.sgkrehberi.com/haber/27459, 7 Eylül 2016.

[94] Ersoylu, N., (2014), Bir Ayasofya Serencamı, http://www.yeniasya.com.tr/nesibe-ersoylu/bir-ayasofya-serencami_216342, 11 Eylül 2016.

[95] Papagika, A., (2005)., Hagia Sophia, http://www.hagiasophiablog.com/mainpage.html, 8 Eylül 2016.

[96] Papagika, A., (2005), Petition EU for Aghia Sophia, http://www.helleniccomserve.com/petitionagiasophia.html, 8 Eylül 2016.

[97] Koning, M., (2007), Hagia Sophia Home, http://religionresearch.org/closer/2005/09/27/hagia-sophia-home/, 8 Eylül 2016.

[98] Vatan Gazetesi Gündem, AB'ye "Ayasofya kilise olsun" Baskısı, http://www.gazetevatan.com/ab-ye--ayasofya-kilise-olsun--baskisi-93322-gundem/, 8 Eylül 2016.

[99] Çelebi, A.H., (2015). Divan Şiirinde İstanbul, 2. Baskı, Hece Yayınları, Ankara.

[100] Risale Haber, Ayasofya'ya Rezil Teklif, http://www.risalehaber.com/ayasofyaya-rezil-teklif-276420h.htm, 2 Eylül 2016.

[101] Güler, T., (2006). Mehdix, 13. Baskı, Popüler Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

[102] Kuban, D., (2011). Sinan'ın Sanatı ve Selimiye, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

[103] Kök, E., (2015). "Cumhuriyet Döneminde Ayasofya Yazarlığı: Sanat Tarihi Literatürü Bağlamında Bir İnceleme", Sanat Tarihi Dergisi, 24. Cilt, 1: 53-71.

[104] Ağaoğlu, M., (1975). "Fatih Camii'nin Eski Şekli ve Türk Mimarlık Sanatındaki Yeri", Arkitekt Dergisi, 4: 181-182.

[105] Mülayim, S., (1989). Sinan ve Çağı, 1. Baskı, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Üniversitesi Grafik Sanatlar Matbası, İstanbul.

[106] Arseven, C.E., (1954). “Süleymaniye ile Ayasofya Arasında Bir Mukayese”, Yeni İstanbul Gazetesi, :36.

[107] Google Earth, Harita, https://earth.google.com, 10 Eylül 2015.

[108] Kuban, D., (1969). “Tarihi Gelişme Şehrin Tarihi Yapısının Özellikleri Koruma Yöntemleri”, http://www.mimar.cc/makale/istanbul-un-tarihi-yapisi-34.html, 18 Ocak 2015.

[109] History of Libraries, Imperial Library of Constantinople, http://eduscapes.com/history/ancient/300.htm, 26 Haziran 2016.

[110] Byzantine Military, The Great Palace Complex, http://byzantinemilitary.blogspot.com.tr/2014/05/the-roman-and-byzantine-senate.html, 26 Haziran 2016.

[111] Byzantium İstanbul, Auguestion, http://www.byzantiumistanbul.com/detay.asp?detayid=202, 26 Haziran 2016.

[112] Cerasi, M., (2005). “The Urban and Architectural Evolution Of The İstanbul Divanyolu: Urban Aesthetics and İdeology in Ottoman Town Building”, Brill, 22: 189-232.

[113] Kılıç, A., (2004). “Divanyolu’nda Bir Gün”, Skylife Dergisi, 4: 84-92.

[114] Köroğlu, G., (2006). “İstanbul’daki Bizans İmparatorluk Sarayları”, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 13 Aralık 2006, İstanbul.

[115] Telli, F., (2011), Dünyanın Ortası; Milyon Taşı, http://sehr-istanbul.blogspot.com.tr/2011/06/dunyann-ortas-milyon-tas.html, 23 Ocak 2016.

[116] Tarihi İstanbul, Milyon Taşı:Dünyanın Merkezi, http://www.tarihiistanbul.com/milyon-tasi-dunyanin-merkezi/, 23 Ocak 2016.

[117] Ortaylı, İ., (2015). İstanbul’dan Sayfalar, 13. Baskı, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.

[118] Baran Çelik, G., (2013). “Yılanlı Sütun”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, 6: 23-32.

[119] Özgümüş, F., (2008). “2007 İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 26-30 Mayıs 2008, İstanbul.

[120] Binbirdirek, Binbirdirek Sarnıcı Tarihçesi, http://www.binbirdirek.com/Tarihce, 18 Ocak 2016.

[121] Çelik, A.F., (2009). “Başka İstanbul Var”, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 5:16-27.

[122] Yücel, E., (1967). “İstanbul’da Bizans Sarnıçları”, Arkitekt Dergisi, 1: 16-20.

[123] Önlü, Ş., (2010). Yerebatan Sarnıcı’nın Taşıyıcı Elemanlarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[124] Yegül, F.K., (2009). “Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yıkanma Geleneğinin Kökleri ve Geleceği”, Anadolu Dergisi, 35: 99-118.

[125] Koçyiğit, F., (2014). “Lale Devri Çeşmelerinin Karakteristik Özellikleri”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16: 291-326.

[126] Eyice, S., (1989). “Alman Çeşmesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt: 506-507.

[127] Ogan, A., (1946). “Aya İrini Kilisesi”, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, :6-14.

[128] Topkapı Sarayı Müzesi, Aya İrini, http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/aya-irini-0, 07 Aralık 2015.

[129] Eyice, S., (1996). “Firuz Ağa Camii”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 13. Cilt: 135-137.

[130] Ahunbay, Z., (1988). “Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler Darülkurralar Mektepler”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1. Cilt: 239-309.

[131] Evren, E., Çakır, Z., Mintaş, H., Ceylan, M., Sav, M., Tuzer, M. ve Meral, D., (2012). “Sultan Ahmet Cami’nde Arkeojeofizik Çalışmalar”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, 4: 99-112.

[132] Ortaylı, İ., (2008). Osmanlı Sarayında Hayat, 4. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

[133] Eyice, S., (2000). “İbrahim Paşa Sarayı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Cilt 21: 345-347.

[134] Şahin, S., (2014). “Yüzüncü Yılında Türk ve İslam Eserleri Müzesi”, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 19: 13-18.

[135] Aktüel, (2008). Çinili Köşk Müzesi/ Tiled Pavilion Museum, Yayın No:25, İstanbul.

[136] Garipağaoğlu, N., (1996). “Tarihi Kent İçi Parklarına Bir Örnek: İstanbul Gülhane Parkı”, Marmara Coğrafya Dergisi, Cilt 1, 1: 151-186.

[137] İstanbul Archaeological Museums, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tarihçe, http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/tarihce, 18 Ocak 2016.

[138] Yrd. Doç. Dr. Ali Kılıç Harita Arşivi

[139] Miranda, S., (1966). Le Palais Des Empereurs Byzantins, Mexico City.

[140] Tümer, G., (2006). “Alternatif Mimarlık Tarihi Yazımı Üzerine Bir Deneme: FATALİST TARİH-ALTERNATİF TARİH”, Mimarlık Dergisi, 327: 46-53.

[141] Günther, H., (2011). “Doğuda ve Batıda Antikitenin Yeniden Doğuşu”, Sinan ve Çağı – Mimar Sinan’ı Anma Etkinlikleri Uluslararası Sempozyumu, 8-11 Nisan 2010, Kayseri, 221-236.

[142] Kuban, D., (1988). “Sinan’ın Dünya Mimarisindeki Yeri”, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 581-624.

[143] Erdoğan, E.G., (2012). “Küçük Ayasofya Camii (Sergios ve Bakhos Kilisesi) Cankurtaran’da Tarihin Simgesi”, İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 1-9.

[144] Bayülgen, B., (2012). Hagioi Sergios ve Bakkhos Kilisesi Yeni Mimari Bulgular ve Tipoloji, Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[145] Aslı Mimarlık Planlama Proje ve Bilg. Des. Tas. Yayın İnş. ve Tic. Ltd. Şti PDF Arşivi, 14.10.2015.

[146] Forum Alev, Ayasofya Camii Osmanlı Devletinin Balkanlarda Bırakmış Olduğu Mimari Eserler, http://www.forumalew.org/osmanli-devleti/366724-ayasofya-camii-osmanli-devletinin-balkanlarda-birakmis-oldugu-mimari-eserler.html, 4 Temmuz 2016.

[147] Byzantium1200, Hagia Sophia, http://www.byzantium1200.com/hagia.html, 10 Aralık 2015.

[148] Başgelen, N., (1994). Prokopios 554 tarihli İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar- 1. Kitap, 1. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. (Çeviri: Özbayoğlu, E.)

[149] 3D Arttime, Ayasofya Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[150] Archnet, II. Bayezid Külliyesi, http://archnet.org/sites/3643/media_contents/8638, 4 Temmuz 2016.

[151] 3D Location Earth, Beyazid Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016

[152] Pierleoni, R., (2015). Şehzade Cami, https://raffaellopierleoni.wordpress.com/2015/10/24/sehzade-camii/, 4 Temmuz 2016.

[153] 3D Location Earth, Şehzade Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[154] Mimar Sinan, Süleymaniye Külliyesi, http://www.mimarsinan.gen.tr/suleymaniye-kulliyesi/, 4 Temmuz 2016.

[155] 3D Location Earth, Süleymaniye Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[156] Özdemir, C., (2012). Çamlıca Cami: Haddini Bilmek ve Şirk Koşmak, http://t24.com.tr/yazarlar/cengiz-ozdemir/camlica-camii-haddini-bilmek-ve-sirk-kosmak,5359, 4 Temmuz 2016.

[157] Emlak Kulisi, Mimar Hacı Mehmet Güner'in Çamlıca Cami Projesine Tepki, http://emlakkulisi.com/mimar-haci-mehmet-gunerin-camlicaya-cami-projesine-tepki/128237, 5 Temmuz 2016.

[158] Müderrisoğlu, F., (2014). "Sultan II. Selim'in Banilik Faaliyetleri", Turkish Studies Dergisi, 9/10: 749:773.

[159] Mimar Sinan Eserleri, Edirne Selimiye Cami ve Medreseleri, http://www.mimarsinaneserleri.com/mimari_cizimler/Edirne%20Selimiye%20Medreseleri/slides/Levha276.html, 4 Temmuz 2016.

[160] HayKran, Selimiye Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[161] Günay, R., (2016). The Architect and His Works Sinan, 9. Baskı, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

[162] Mimar Sinan Eserleri, Kılıç Ali Paşa Camii, http://www.mimarsinaneserleri.com/mimari_cizimler/Kilic%20Ali%20Pasa%20Camii/slides/Levha123_Kilic_Ali_Pasa_Camii_Vaziyet_Plani.html, 4 Temmuz 2016.

[163] 3D Location Earth, Kılıç Ali Paşa Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[164] Mit Libraries Dome, Cornelius Gurlitt Die Baukunst Konstantinopels Moschee Des Sultan Achmed I., https://dome.mit.edu/bitstream/handle/1721.3/65840/158336_sv.jpg?sequence=2, 4 Temmuz 2016.

[165] Columbia University, İstanbul Sultan Ahmet Mosque Complex, http://www.mcah.columbia.edu/ha/related_sites/sultan_ahmet_360/index.html, 4 Temmuz 2016.

[166] İstanbul Cami ve Eğitim-Kültür Hizmet Birimleri Yaptırma ve Yaşatma Derneği, İstanbul Çamlıca Tepesi Cami Projesi, http://www.istanbulcami.com/proje-hakkinda/eser-hakkinda/, 5 Temmuz 2016.

[167] Uludağ Sözlük, Çamlıca Cami vs Sultan Ahmet Cami, https://www.uludagsozluk.com/k/%C3%A7aml%C4%B1ca-cami-vs-sultanahmet-cami/, 5 Temmuz 2016.

[168] Yiğit, Ö. ve 3D Location Earth, Sultan Ahmet Cami Modeli, https://earth.google.com, 12 Nisan 2016.

[169] Paul Debevec, Media St. Peter's Basilica Plan, http://www.pauldebevec.com/FiatLux/media/images/, 5 Temmuz 2016.

[170] Almac, U., Schweizerhof, K., Blankenhorn, G., Duppel, C. ve Wenzel, F., (2013). "Structural Behaviour of Hagia Sophia Under Dynamic Loads", Vienna Congress on Recent Advances in Earthquake Engineering and Structural Dynamics 2013 (VEESD 2013), 28-30 Ağustos 2013, Vienna Avusturya.

[171] Talbot, A. M., (1993). "The Restoration of Constantinople under Michael VIII", Dumbarton Oaks Papers, 47: 243-261.

[172] Ayasofya Müzesi, Tarihçe, www.ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/tarihçe, 8 Ocak 2015.

[173] Amıcıs, E., (2006). İstanbul 1874, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

[174] Eyice, S., (1998). "Bizans Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 45-51.

[175] Çakmak, S.Ş., Davidson, R., Mullen, C. L. ve Erdik, M., (1993). "Dynamic Analysis and Earthquake Response of Hagia Sophia", Transactions on the Built Environment, 4: 67-84.

[176] Işık Proje İnş. San. Ve Tic. Ltd. Şti., (2011). Ayasofya Batı Cephesi Sanat Tarihi Raporu- Fotoğraf Albümü (IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne sunulan rapor), İstanbul.

[177] Eyice, S., (1984). Ayasofya 1-2-3, 1. Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.

[178] Kostenec, J. ve Dark, K., (2014). "The Patriarchal Palace at Constantinople in the Seventh Century: Locating Thomaites and the Makron", Ayasofya Müzesi Yıllığı, 14: 404-428.

[179] Ayasofya Müzesi, Hazine Binası, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/dmhazine-binas%C4%B1, 5 Ocak 2016.

[180] Talbot, A.M., "Building Activity in Constantinople Under Adronikos II:The Role of Women Patrons in the Construction and Restoration of Monasteries"; Derleyen: Necipoğlu, N., (2001). Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life, Brill, Leiden, Boston, Köln.

[181] Sesli Sözlük, Epistil, http://www.seslisozluk.net/epistil-nedir-ne-demek/, 10 Şubat 2016.

[182] 360tr, Ayasofya Müzesi 3ds Görseller Yan Koridor I, http://www.360tr.com/ayasofya/, 9 Ocak 2016.

[183] Eren, G., (2012). Kamusal Alanlarda Mozaik Çalışmalar 'Ayasofya ve Sagrada Familia', Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

[184] Erdihan, Y. , (2010). Ayasofya'da Bulunan Zoe ve Komnenos Mozaikleri: Resimsel Düzenleme ve Konu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[185] Ayasofya Müzesi, Tympanondaki Patrikler Mozaikleri, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/moztympanondaki-patrik-mozaikleri, 5 Ocak 2016.

[186] Ayasofya Müzesi, İmparator Aleksandros Mozaiği, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/mozimparator-aleksandros-mozai%C4%9Fi, 5 Ocak 2016.

[187] Ayasofya Müzesi, Deisis Kompozisyonu, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/mozdeisis-kompozisyonu, 5 Ocak 2016.

[188] Diker, H.F., (2010). "Belgeler Işığında Fosatti'nin Ayasofya'da Yok ettiği İzler ve Ayasofya'da Kullanılan Harç Üzerine Etimolojik ve Deneysel Bir Araştırma", 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul.

[189] Çeker, A., (2011). "Evliya Çelebi ile Ezberleri Bozmak", 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 12: 10-13.

[190] Ayasofya Müzesi, Kubbe Melek Tasvirleri, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/mozkubbe-melek-tasvirleri, 6 Ocak 2016.

[191] Ousterhout, R., (2006). " Sacred Geographies and Holy Cities: Constantinople as Jeruselam", Hierotopy: The Creation of Sacred Space in Byzantium and Medieval Russia, :98-116.

[192] Eyice, S., (1993). "Ayasofya Sebilleri", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, 4: 216.

[193] Douthett, L., (2013), The Leading Protagonist: Thomas Whittemore, https://icfadumbartonoaks.wordpress.com/2013/05/10/the-leading-protagonist-thomas-whittemore/, 12 Ocak 2016.

[194] Yapı, Ayasofya'nın Minareleri Bir Depremle Yıkılır, http://www.yapi.com.tr/haberler/ayasofyanin-minareleri-bir-depremle-yikilir_126080.html, 6 Ocak 2016.

[195] Vingopoulou, İ., Jrome Maurant, http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=262&creator=817509&tag=10784, 5 Ağustos 2016.

[196] Morkoç, S., (2007). "City and Self in Three Accounts of Istanbul: Lorichs' Panorama (1559), Le Corbusier's Travelogue (1911) and Pamuk's Memoir (2005)", METU Journal of the Faculty of Architecture Papers, 24: 83-104.

[197] ICOMOS, Ayasofya Medresesi hakkında ICOMOS Türkiye Milli Komitesi Görüşü, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Duyuru&sira=39&dil=tr, 24 Aralık 2015.

[198] ICOMOS, Ayasofya Medresesi hakkında ICOMOS Türkiye Milli Komitesi Görüşü Ek: Ayasofya (Fatih) Medresesi İçin Kısa Bir Tarihsel Araştırma, http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Duyuru&sira=39&dil=tr, 24 Aralık 2015.

[199] Necipoğlu, G., (2013). Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

[200] Ayasofya Müzesi, Şehzadeler Türbesi, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/sultan-%C5%9Fehzadeler-t%C3%BCrbesi, 25 Aralık 2015.

[201] 3D Mekanlar, Ayasofya Minare, http://www.3dmekanlar.com/tr/ayasofya.html, 9 Ocak 2016

[202] Sanat Sözlüğü, Girland, http://sanatsozlugum.blogspot.com.tr/2012/04/girland.html, 15 Ocak 2016.

[203] Aydın, G., (2013). 'Sultan I. İbrahim Sebili Rölöve Restitüsyon Restorasyon Raporu ve Fotoğraf Albümü', https://www.academia.edu/11592124/Ayasofya_1._%C4%B0brahim_Han_Sebili, 15 Mart 2016.

[204] Eyice, S., (1993). "Ayasofya Şadırvanı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, 4: 216-217.

[205] İBB ve Ircica, (2007). Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları, 1. Baskı, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

[206] Travelogues Travellers' Views Places – Monuments – People, View of the central nave of Hagia Sophia in Istanbul, http://tr.travelogues.gr/item.php?view=53690, 14 Eylül 2016.

[207] Pardoe, J., (1838). The Beauties of the Bosphorus, 1. Baskı, George Virtue 26, London.

[208] Ceco, S., (2012). “Ayasofya’nın Kayıp Kitabesi”, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, 13: 95-99.

[209] We Love Istanbul, Engravings of Ottoman Istanbul, http://www.weloveist.com/engravings-ottoman-istanbul, 14 Eylül 2016.

[210] Hagia Sophia, The History of Hagia Sophia - the Church of Holy Wisdom, http://www.pallasweb.com/deesis/hagiasophia.html, 12 Ocak 2016.

[211] Nelson, R., (2013). “The Unlikely Saviour of Sancta Sophia”, CORNUCOPIA Magazine, 49:

[212] Hagia Sophia, Discovery, History and Conservation - the Christ Deesis Mosaic in Hagia Sophia, http://www.pallasweb.com/deesis/history.html, 12 Ocak 2016.

[213] Ziyrek, A., (2011). “Süleymaniye Külliyesi Türbeleri ve Haziresi”, Vakıf Restorasyon Yıllığı, 3: 123-132.

[214] Gönen, E., (2007). İstanbul Mimari Dokusunda Modern-Sonrası Uygulamalar, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[215] Özcan, K., (2006). “Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, 7. Cilt, 2: 149-180.

[216] Aydemir, I., (2008). “İki Fransız Mimarı Henri Prost ve August Perret’nin İstanbul ile ilgili Çalışmaları”, Megaron Dergisi, 3. Cilt, 1: 104-111.

[217] 360tr, Ayasofya Müzesi 3ds Görseller Büyük Salon Ortası, http://www.360tr.com/ayasofya/, 7 Ocak 2016.

[218] Ayasofya Müzesi, Foto Galeri, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/foto-galeri, 7 Ocak 2016.

[219] Ayasofya Müzesi, Levhalar, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/hlmihrap-k%C4%B1sm%C4%B1nda-bulunan-hat-levhalar%C4%B1, 9 Mayıs 2017.

[220] Hagia Sophia, Drawings of Hagia Sophia by Grelot from 1680 and Loos from 1710, http://www.pallasweb.com/deesis/drawings-hagia-sophia-loos-grelot.html, 24 Aralık 2015.

[221] Ayasofya Müzesi, Sultan Abdülmecid’in Mozaik Tuğrası, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/mozsultan-abd%C3%BClmecidin-mozaik-tu%C4%9Fras%C4%B1, 5 Ocak 2016.

[222] Özkan Aygün, Ö., (2006). “İstanbul Ayasofyası’nın Döşeme Altı Dehliz, Kuyu ve Su Sistemleri Araştırması 2005”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 29 Mayıs- 2 Haziran 2006, Çanakkale.

[223] Yavaşoğlu, S., (2002). “Ayasofya’nın Sırrı Harcında Gizli”, Sabah Gazetesi, :5.

[224] Moropoulou A., Labropoulos, K.C. ve Katsiotis N.S., (2011). “Assessing the Preservation State and Revealing Plastered Mosaics in Hagia Sophia Using Ground Penetrating Radar”, Journal of Materials Science and Engineering, A 2 (2): 183-189.

[225] Ayasofya Müzesi, Restorasyonlar, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/restorasyonlar, 12 Ağustos 2016.

[226] Eldem, N., Yücel, A. ve Kamil, M., (1977), Sultanahmet Meydanı Çevresi ve Ayasofya Soğukçeşme Sokağı Koruma ve Geliştirme Projesi, http://www.yapi.com.tr/Uploads/HaberMedya/20002006/haberler%5Chaber_dosyalari%5Cnezih_eldem%5Ccevre_1.pdf, 21 Eylül 2016.

[227] Osmanağaoğlu Dilmen, C., (2007). Tasarımları ve Eğitimciliği Işığında Nezih Eldem'in Mimarlık Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[228] Küçük, K., (1985). "Soğukçeşme Sokağı'nın Çilesi", Cumhuriyet Gazetesi İstanbul Üniversitesi Arşivi, İstanbul.

[229] Hürriyet Gazetesi, 18.05.2002 Hürriyet Gazetesi, http://www.hurriyet.com.tr/tarihi-galeri-makyaj-tazeledi-38380778, 19 Mart 2017.

[230] Yamaoka, K., Hara, T. ve Hidaka, K., (2013). "Study on structural dynamic behaviors of Hagia Sophia through micro-tremor measurement", The 2013 World Congress on Advances in Structural Engineering and Mechanics (ASEM13), 8-12 Eylül 2013, Jeju.

[231] Sasaki, J., Koizumi, K., Ogura D., Ishizaki T. ve Hidaka, K., (2013). "Research project on the conservation of Hagia Sophia, Istanbul - results of environmental monitoring", Built Heritage 2013 Monitoring Conservation Management, 18-20 Kasım 2013, Milano.

[232] Özkan Aygün, Ç., (2010). "New Findings on Hagia Sophia Subterranean and ist Surroundings", Bizantinistica Rivista di Studi Bizantini e Slav, 12: 57-79.

[233] Yücel, E., (1994). "Ayasofya'da Türk Sanatı Çalışmaları (1992)", XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 1993, Ankara.

[234] İğci, N., (2002). "Ayasofya'da Yenileme Çalışmaları", Milliyet Kültür Sanat Gazetesi, :8.

[235] Ayasofya Müzesi, (1963). Ayasofya Müzesi Yıllığı, Sayı:5, İstanbul Matbaası, İstanbul.

[236] Yücel, E., (1996). "Ayasofya ve Aya İrini'nin 1994 Yılı Onarımları ve Çevre Düzenlemeleri", VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 4-26 Nisan 1995, Didim.

[237] Eren, E., (1983). "Müze Çalışmaları (1969-1983)", Ayasofya Müzesi Yıllığı, 9: 10-12.

[238] Tamer, C., (2003). İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları, 1. Baskı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.

[239] Ayasofya Müzesi, Sıbyan Mektebi, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/dms%C4%B1byan-mektebi, 19 Mart 2017.

[240] Ayasofya Müzesi, Muvakkithane, http://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/dmmuvakkithane, 19 Mart 2017.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Yüksel Burçin NUR

Doğum Tarihi ve Yeri : 09.05.1990 Wuppertal

Yabancı Dili : İngilizce, Almanca

E-posta : brcnnr@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans	Mimari Tasarım	Yıldız Teknik Üniversitesi	
Lisans	Mimarlık	Yıldız Teknik Üniversitesi	2013
Lise	Sayısal	Antalya Anadolu Lisesi	2008

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Firma/Kurum	Görevi
2016	Yüksel Burçin Nur	Konsept ve Uyg. Mimarı
2013-2015	MTM Mimarlık	Proje Mimarı
2010-2012	Çeşitli Mimari Ofisler	Stajyer Proje Mimarı

YAYINLARI

Bildiri

1. Nur, Y. B. ve Say Özer, Y., (2017). “Temporality and Memory In Architecture: Hagia Sophia”, Memory of Place In Architecture and Planning International Conference on ICONARCH-III, 11-13 May 2017, Konya, Turkey.